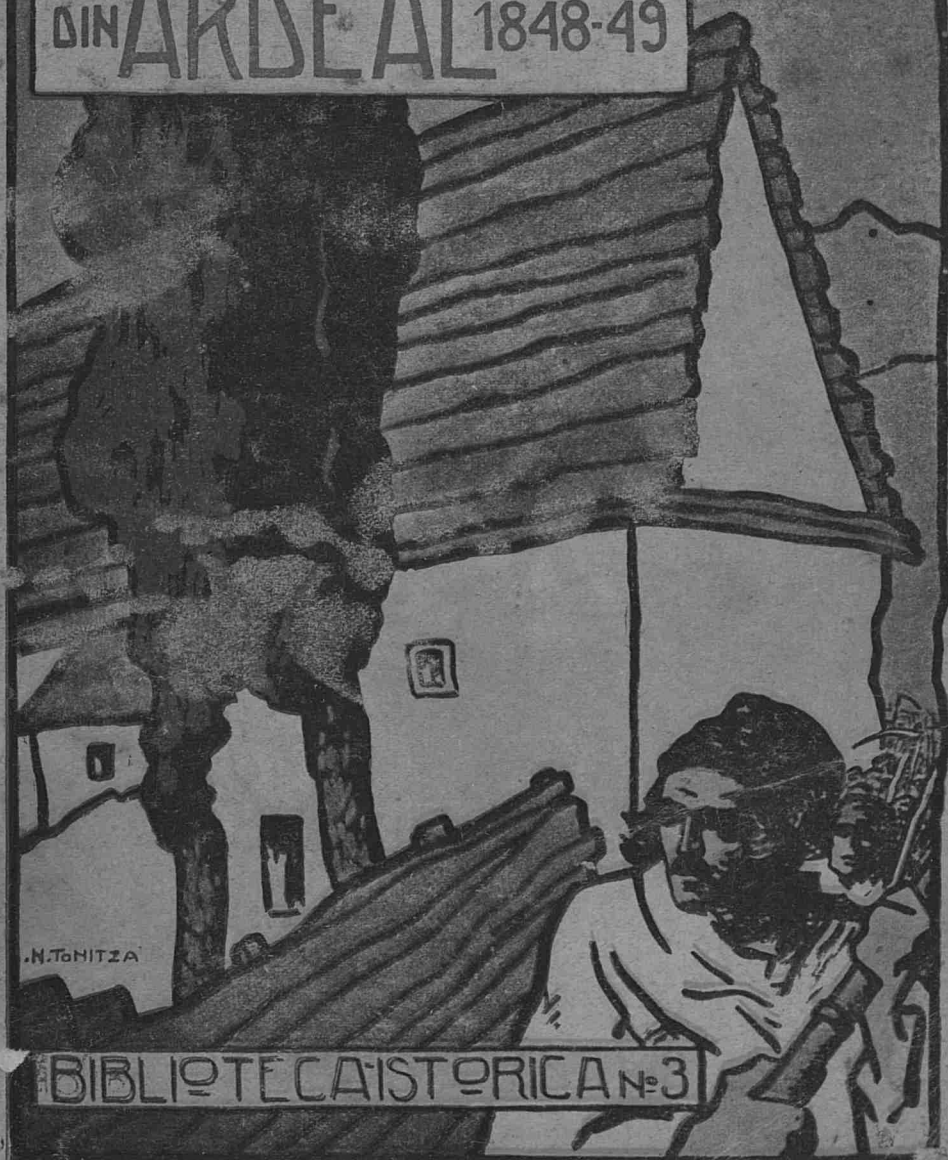

V. POPESCU-RĂMNICEANU
LUPTELE ROMÂNILOR
DIN ARDEAL 1848-49

N. TONITZA

BIBLIOTECA ISTORICĂ Nr. 3

VIRGIL POPESCU-RĂMNICEANU

**ISTORIA MIȘCĂRII ROMANEȘTI
DIN ARDEAL
IN ANII 1848 și 1849**

DUPĂ

PARTI ALESE

DIN

ISTORIA TRANSILVANIEI

DE

GHEORGHE BARIȚ

URMATĂ DE

**Rapoartele Prefecților de Legiune:
Avram Iancu, Simion Balint, Axente Sever
și alte documente importante**

BUCUREȘTI

EDITURA LIBRARIEI STANCIULESCU

BUL. ELISABETA No. 5 (PALATUL EFORIEI)

1919

www.dacoromanica.ro

BIBLIOTECA ISTORICĂ

Terminându-se războiul, prin care ne-am întregit politicește, datoria noastră este să ne interesăm de aproape de soarta poporului și să-i dăm tot ceea ce îi trebuie pentru ridicarea lui la treapta cea mai înaltă a culturai și civilizației.

De astăzi înainte deviza tuturor cetățenilor luminați ai acestei țări trebuie să fie: îmbunătățirea stărei materiale a poporului și luminarea lui.

Exproprierile decretate de M. S. Regele și alte măsuri ce s'au luat și se vor mai lua vor contribui la înfăptuirea primei părți din acest program.

Scoala și literatura va realiza pe cea de a doua.

Trebuie deci să dăm poporului o literatură sănătoasă, care să contribuie la ridicarea sa morală și intelectuală.

Una din ramurile cele mai importante ale acestei literaturi este fără îndoială Istoria, și mai ales istoria trecutului acestui neam.

Din aceste motive și înflăcărați de dragostea cea mai caldă pentru acest popor, a cărui trecut este un lung șir de fapte glorioase și de dureri amare, am hotărât publicarea unei serii de volume cu cuprins din istoria tuturor popoarelor și în special din aceea a neamului românesc de pretutindeni. Vor fi și lucrări originale printre ele, vor fi însă și prelucrări, ca lucrarea de față, care nu are nici o pretenție de originalitate, și nu este decît o simplă prescurtare a volumului al doilea din „Părți alese din Istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă” de Gheorghe Bariț, urmată de diferite rapoarte ale prefecților de legiune și alte documente privitoare la Mișcarea Românilor din anii 1848 și 1849.

EDITORUL

PREFAȚĂ

Acum când, prin jertfele neasămuit de mari aduse de poporul nostru din toate părțile locuite de Români, s'a înfăptuit unirea tuturor Românilor, este bine să ne aducem aminte de acei cari prin luptele și sacrificiile lor au pregătit evenimentele de astăzi.

Mișcarea Românilor din Ardeal în anii 1848 și 1849 are o mare însemnătate în istoria neamului nostru și constituie una din cele mai frumoase pagini din istoria noastră națională.

Avram Iancu și toți cei cari au luptat la 1848 au fost premergătorii luptătorilor de astăzi și au pregătit terenul pentru unirea care astăzi este un fapt îndeplinit.

Gheorghe Bariț, care a luat parte la aceste lupte, le-a fixat pentru totdeauna în marea sa operă „Părți alese din Istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă“.

Ediția publicată la Sibiu fiind epuizată și reeditarea operei prezentând dificultăți prea mari, ne-am hotărât să publicăm un rezumat a părții privitoare la luptele din anii 1848 și 49, la care am adăugat apoi și rapoartele prefecților de legiune Avram Iancu, Simion Balint și Axente Sever, precum și alte documente importante privitoare la istoria acestor doi ani. Unele din ele au mai fost publicate în românește, altele sunt prezintate acum pentru prima oară publicului românesc. Ele fac toate părțile din colecțiunea „Die Rumänen der Oesterreichischen Monarchie“, publicată la Gerold, Viena, în anii 1850, 1851 și 1852, și completează istoria lui Bariț.

Prin publicarea acestei cărți înțelegem să aducem priinosul nostru de recunoștință tuturor acelor cari au luptat și s'au jertfit pentru binele poporului românesc și a că-

ror nume ocupă locul întâi în cartea de aur a neamului.

În aceste zile de bucurie și sărbătoare națională gândul nostru să se îndrepte către ei, cari cei dintâi au relevat lumii întregi existența neamului românesc și dorința acestui neam de a trăi o viață națională și culturală curat românească.

V. P. R.

GHEORGHE BARIȚ

Istoric și întemeietorul presei române în Ardeal. Născut la 12 (24) Mai 1812 în Jucul de Jos, comitatul Cojocna, dintr'o veche familie românească, ca fiul întâi născut al parochului greco-catolic, Ioan Pop.

Numele Bariț i s'a dat de către profesorii gimnaziului din Cluj, sub cuvânt că erau prea mulți școlari în clasă cu numele de Pop.

Școalele primare le-a urmat în Trăscău și Blaj, iar liceul și facultatea de filozofie în Cluj, de unde s'a întors iar la Blaj și a intrat în institutul de teologie, pe care l'a terminat în 1835. A fost numit apoi profesor la școala română din Brașov; aci a înființat în 1838 *Foaia pentru minte, inimă și literatură* și ceva mai târziu ziarul politic *Gazeta Transilvaniei*.

În iarna următoare a organizat o societate de diletanți care a rămas în ființă până la 1856 și a contribuit în mod însemnat la dezvoltarea limbei române în ținutul Brașovului.

În 1839, Bariț a făcut împreună cu Iacob Mureșanu o călătorie la Viena, unde a mijlocit la guvernul central ca foile sale să poată intra cu poșta în Bucovina. La 1840, domnul George Bibescu, după cererea consulului rus, a oprit intrarea în țară a Gazetei și a Foaiei. La 1845, Bariț se retrage dela școală și își consacră întreaga activitate ziarelor sale. La 1848, Bariț a luat parte la adunarea națională dela Blaj ca vice-președinte al adunării.

În Octombrie, înființându-se în Ardeal „Comitetul de pacificațiune”, Bariț a fost chemat la Sibiu unde fu numit totodată și membru al comitetului pentru apărarea țării. Bariț a rămas 4 luni la Sibiu, unde a participat la lucră-

rile ambelor comitete. La 11 Mai 1849, cazând Sibiul în mâinile insurgenților, Bariț și ceilalți membri ai comitetului s'au refugiat în România. Bariț a mers la Câmpina, unde se refugiase și familia sa, aici însă a fost arestat de o patrulă rusească și escortat la Plocești și de aici la Cernăuți, unde a fost în fine eliberat în urma intervenției familiei Hurmuzachi.

Reîntors la Brașov a obținut dela noul guvern concesiunea să continue publicarea foilor sale, care au fost însă sistate în anul 1850 pentru motivul că Bariț a publicat raportul lui Iancu și nu s'a supus ordinului autorităților de a înceta această publicare. „Gazeta” a reapărut abia după 6 luni sub conducerea lui Iacob Mureșanu; Bariț a continuat însă colaborarea sa.

În 1852, un consorțiu de negustori români din Brașov înființând la Zărnești o fabrică de hârtie au numit director pe Bariț, post pe care l'a ocupat aproape 20 de ani.

La 1860 Bariț elaborează, după cererea mitropolitului Șaguna, un proiect de statute al „Asociației Transilvane”.

Cu anul 1861, reîncepând luptele politice în Monarhia întreagă, B. a conlucrat la toate adunările și conferințele Românilor. La dieta din Sibiu (1863—1864) a participat de asemeni, fiind ales de 2 ori deputat în Senatul Imperial din Viena. La 1866 a mijlocit împreună cu Dr. Ioan Rațiu încuviințarea prea înaltă pentru organizarea a 4 legiuni de voluntari români. În același an a fost ales membru al Academiei române.

B. s'a mutat apoi la Sibiu unde a înființat ziarul „Observatorul” (1878—1885).

Organizându-se la 1881 partidul național, Bariț a fost ales în Comitetul Central, iar la 1884 a fost ales președinte al Comitetului și a ocupat acest post până la retragerea sa din viața politică (1887).

Dela această dată, B. și-a consacrat întreaga sa activitate asociației transilvane și lucrărilor sale istorice. La 12 Mai 1892 împlinind etatea de 80 ani, Bariț a fost sărbătorit de întreg neamul românesc și distins cu cele mai mari onoruri din partea poporului recunoscător. Academia Română a bătut cu acest prilej o medalie comemorativă, iar în Martie 1893 l'a ales președinte.

Peste scurt timp s'a îmbolnăvit și a murit în Sibiu la 2-

Mai 1893, fiind înmormântat în curtea bisericii greco-catolice lângă mormântul lui Papiu Ilarian.

Scrierile lui sunt foarte numeroase. Cea mai importantă dintre toate este tocmai „*Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*”, a cărui al doilea volum îl dăm aci în rezumat.

Opiniile și credințele politice ale lui Bariț sunt desvoltate în ziarul său „Observatorul”. Pătruns de dreptatea cauzei românilor din ținutul coroanei Sf-tului Ștefan, el nu pretindea pentru poporul său decât concurență liberă pe toate terenurile activității omenești și parte dreaptă proporțională la sarcini și foloase. A lucrat aproape 60 de ani pentru egala îndreptățire și înaintarea culturală a românilor cu un zel întrecut numai de rara abnegație care l'a caracterizat. Deși în 1859 avea în mână decretul prin care fusese numit inspector general peste școlile din Moldova cu salar fix de 800 galbeni pe an, iar în Septembrie 1860 i se oferise prin ministrul Filipescu redacția „Monitorului Oficial” cu salar fix de 1500 lei pe lună, el a rămas neclintit la locul său și, luptând cu cele mai mari neajunsuri, a continuat a servi cauza poporului său prin muncă neîntreruptă și la locurile cele mai expuse, ca învățător, publicist, conducător politic și literar.

(*Encicl. română*)

Luptele Românilor din Ardeal în anii 1848-49

INTRODUCERE

În vara anului 1847, opoziția liberală din Ungaria se adunase la Pesta sub conducerea contelui Ludovic Batthyany și macedo-românului Francisc Deak (Pescaru) pentru a redacta un program de reforme în vederea dietei care trebuia să se deschidă în anul acela. Termenul de „opoziție liberală” trebuie înțeles însă numai în sens unghuresc, cu totul relativ, iar nu așa precum se înțelegea în alte țări și la alte popoare.

Opoziția și-a formulat programul în următoarele puncte:

1. *Restaurarea integrității Ungariei*, sub care se înțelegea nu numai desființarea autonomiei Ardealului și încorporarea Croației și Slavoniei, împreună cu teritoriul militarizat, ci chiar și încorporarea Galiției, Moldovei și Munteniei.

2. Preponderența absolută a limbei maghiare;

3. Dieta să se întrunească în fiecare an; minister responsabil;

4. Libertatea presei, desființarea cenzurei;

5. Unirea Transilvaniei cu orice preț;

6. Egalitatea drepturilor civile pentru toți locuitorii;

7. Să plătească și nobilii impozite;

8. Desființarea completă a iobăgiei;

9. Desființarea restricției, ca moșiile nobililor să nu poată fi vândute celor nenobili.

Dieta s'a deschis în ziua de 7 Noiembrie 1847 la Presburg, procedând la alegerea de palatin al Ungariei în persoana Arhiducelui Ștefan. În urmă s'au pus imediat în discuție unele proiecte ale opoziției formulate pe baza

punctelor de mai sus. Certurile dintre partide erau așa de înverșunate însă, că nu s'au putut vota decât puține proiecte de legi până în ziua când a sosit și la Presburg știrea despre revoluția dela Paris. La 15 Martie, studenții și o parte din popor au început și la Pesta demonstrațiile lor formulând programul reformelor în modul următor: Libertatea presei și desființarea cenzurei, minister unguresc responsabil, dietă în fiecare an, egalitate politică și religioasă, gardă națională, plata impozitelor de către toți locuitorii țării, desființarea iobăgiei, Curți cu jurați, Bancă națională, armata să jure pe Constituție, liberarea condamnaților politici, unirea Transilvaniei cu Ungaria, etc.

Din aceste zile lupta dintre partide încetă ca prin farmec și într'o lună s'au votat treizeci și una de legi, între cari „înființarea ministerului unguresc independent” și aproape toate punctele formulate mai sus, între cari și *unirea Transilvaniei cu Ungaria*.

Aceste legi, prin cuprinsul și tendința lor, au provocat cea mai mare rezistență din partea Croaților, Sârbilor, Românilor și Slovacilor, cari pretindeau că transformarea vechei constituții să nu se facă de o dietă compusă aproape numai din feudali, ci să se convoace adunarea constituantă din toate clasele sociale și din toate naționalitățile.

După votarea acestor legi o deputație numeroasă a plecat la Viena, unde împăratul a sancționat—mai mult de frică—cele 31 de legi, în ziua de 11 April 1848.

În aceeași zi, împăratul Ferdinand a închis dieta, după ce confirmase în ziua de 7 April primul minister unguresc responsabil, prezidat de contele Battyany, și având ca ministru de finanțe pe Ludovic Kossuth, un orator distins, agitator și adversar neîmpăcat al aristocrației conservatoare.

Ministerul se instalează la Budapesta, desființând posturile de cancelar al Ungariei și Transilvaniei, și dând ordin generalului baron Anton Puchner, comandantul armatei din Ardeal, să se supună ordinelor ministerului de război din Budapesta, și să înceteze orice relațiuni cu ministerul de război din Viena.

Legile votate provocase în Croația și Slavonia nemulțumirea cea mai mare, mai ales prin faptul că Kossuth

declarase în dietă că Ungurii nu vor să auză de Croația și Slavonia cu titlu de regate, și nu le recunoaște decât ca comitate maghiare, în cari peste câțiva ani nu va trebui să se auză decât limba maghiară. Croații mai erau nemulțumiți din faptul înființării în monarhie a două ministere, crezând că unitatea unei armate nu poate fi conservată cu doi miniștri de război, fără conflicte grele, revolte în regimente și corpuri, și nici nu înțelegeau posibilitatea a doi miniștri de externe, de finanțe, etc.

Ban al Croației și comandant al tuturor trupelor pe vremurile acelea, era baronul *Jellachich*, general de vâloare și mare patriot croat, care hotărî să nu recunoască legile dela 11 Aprilie și să nu se supună lor. Ocaziunea rupturii cu Ungaria i-sa dat lui Jellachich de noul minister unguresc, chemându-l să participe la un consiliu de miniștri destinat să reguleze afacerile Croației. Banul a refuzat scurt și din acest moment s'a făcut ruptura pe față între Unguri și Croați.

Sârbii nu s'au lăsat nici ei mai pe jos și în ziua de 20 April mitropolitul Iosif Raiacici s'a pus în fruntea lor, protestând contra legilor dela 11 Aprilie. Raiacici a putut face ușor acest lucru căci el se răzima pe câteva regiamente de grăniceri sârbești și chiar pe întreaga populație de graniță sârbească. În afară de aceasta, mai existau 23 de mănăstiri de călugări sârbi cărora mitropolitul nu avea decât să le dea ordine ca împreună cu clerul mirean să deschidă ochii poporului, împingându-l la rezistență contra legilor menite să facă să dispară toate naționalitățile din Ungaria.

Sârbii au ținut adunarea lor națională în luna Mai, proclamând pe Raiacici comandant și patriarh și luînd harta în mână își tăiară pur și simplu un teritor respectabil, numindu-l *voivodat*, iar ca voivod alegând pe colonelul *Suplicatz*. Acel voivodat, sau după cum îi ziceau Sârbii *voivodina*, era compus din comitatele Sirmia, Bacica, Kikinda și Banatul Timișoarei, locuit în cea mai mare parte de Români. În acelaș timp, Sârbii înființară și o gardă națională luînd și măsuri ca în caz de nevoie să le sară în ajutor și frații lor din Serbia, ceeace s'a și întâmplat.

Știînd Sârbii că îndată după hotărârile luate în adunările lor ei au să fie atacați de Unguri cu armele în mână,

ei s'au concentrat imediat la *Titel*,, în triumghiul unde se varsă Tisa în Dunăre, un district locuit numai de Sârbi și foarte bine întărit de guvernele austriace cari s'au succedat dela Maria Tereza încoace.

Primele întâmplări din Transilvania

Vestea despre răscoala tinerimei din Budapesta a sosit la Cluj, capitala Ardealului, după 7 zile, adică la 22 Martie. Studentii arborând steagul tricolor al Ungariei, pe care până atunci nu-l văzuseră nici-odată, s'au întrunit pentru a se consulta și a doua zi câteva sute de studenți și elevi de licee și gimnazii, însoțiți de mulțime, au plecat cu steaguri la primăria orașului. Acolo studenții pronunțară discursuri înflăcărâte, citiră cele 12 puncte și proclamară *Unirea Transilvaniei cu Ungaria*.

În ziua următoare studenții, ducându-se din nou la primărie, o delegație s'a prezintat primarului și consiliului comunal cerând ca să împlinească voința tinerimii; primarul anunță că senatul (consiliul comunal) a hotărât să accepte propunerile făcute de studenți. Acestea au fost apoi înaintate guvernului, care le-a primit cu răceală, căci nu toți membrii doreau unirea și nu toți cei 16 membri erau liberali.

Studenții, văzând că guvernul nu le dă nici un răspuns se adună din nou a treia zi, ducându-se în fața palatului guvernului, unde contele Teleki, guvernatorul, le făcu o morală aspră, îndemnându-i să se împrăstie în liniște. Studenții se împrăștiară ce e drept, din acel moment însă ei se formară în societăți secrete, cu scopul de a obține pe orice cale, chiar prin forță, realizarea reformelor formulate în cele 12 puncte. Fierberea spiritelor ținu aproape o săptămână și studenții, pierzându-și răbdarea, s'au dus din nou în masă în fața guvernului, care în sfârșit le făgădui că va înainta petiția lor regelui printr'un curier special.

În Aprilie sosi și decretul împărătesc, prin care se convoacă dieta transilvană pentru ziua de 29 Mai.

În orașul Murăș-Oșorhei se aflau, pe acele timpuri, mai multe școli superioare, iar la Curtea de Apel făceau practică câte 200 și mai mulți tineri juriști, în marea lor majoritate unguri din familii feudale, găsindu-se prin-

tre ei, în anii din urmă, și 20 -30 Români. Acești tineri aflând de cele petrecute la Pesta și Viena s'au format și ei în gardă națională.

Garda națională fusese votată de dieta din Pesta, și Ungurii din Transilvania nu mai așteptară ca dieta ardeleană să confirme unirea cu Ungaria, și se și grăbiră să se supuiе acestei legii înființând pretutindeni garda, fapt imitat în curând și de Sași în Sibiu, Brașov și alte localități. Lipsindu-le însă și unora și altora armele, ei se adresa ră comandantului Transilvaniei, *baronul Puchner* cerându-i arme. Puchner, nu privea cu ochi buni înarmarea poporului, însă nici nu avea prisos de arme de construcție nouă și de aceea le împărți câteva mii de puști vechi, cu cremene, și acelea stricate. Românilor însă nu li s'a dat nici un fel de arme până în Octombrie 1848.

Deodată cu formarea gardei naționale, partidul anti-austriac a îngrijit și de pregătirea spiritelor la Săcui.

Mișcările din Viena, Ungaria și Ardeal au avut ecou și printre Sași, cari au convocat în grabă mica lor dietă, numită *Universitatis Nationis Saxonica*, și din care făceau parte 44 de deputați.

Între alte puncte, cari frământau spiritele Sașilor era chestiunea românească și unirea cu Ungaria. În ce privește pe cea dintâi, adunarea Sașilor hotărî chiar la început în Aprilie, ca cele mai multe cereri ale Românilor cari locuiau pe același teritoriu cu poporul săsesc, să fie satisfăcute: în ce privește unirea cu Ungaria, părerile erau împărțite. După oarecari discuții, însă, și în urma intervenției centumvirilor din Sibiu, ca reprezentanți legali ai orașului, adunarea hotărî să se redacteze și expedieze împăratului o adresă de lealitate în numele poporului săsesc întreg, care este decis să rămâie credincios și supus casei domnitoare. În acelaș timp a avut loc la teatrul din Sibiu în seara de 3 Mai o manifestație sgomotoasă pentru „Unirea strânsă cu Austria“ și contra unirii Ardealului cu Ungaria, iar a doua zi întregul oraș fu pavozat cu steaguri negru-galbene, culorile casei austriace.

Adunările naționale ale Românilor și persecuțiile contra lor.

Intre cei două sute și mai bine de practicanți pe lângă Curtea de Apel din Murăș-Oșorhei (Tg.-Murășului), candidați de avocați, se găseau și vreo 30 de Români veniți din toate părțile țării. Printre aceștia erau Avram Iancu, Ion Buteanu, Nicolae Solomon, Petru Dobra, Alex. Papiu Ilarian, frații Brote și alții.

În seara de 23 Martie, când au sosit dela Viena și Pesta știrile despre evenimentele de acolo, tinerimea română a participat și ea la demonstrațiile făcute de maghiari, însă când aceștia au hotărât redactarea unei petiții adresată direct monarhului, prin care se cerea unirea cu Ungaria, Românii au cerut să se treacă în petiție că iobăgia să fie desființată și să se stabilească o perfectă egalitate civilă și politică pentru toți fii țării. Ungurii nevroid să menționeze aceste puncte, tinerii Români au refuzat să iscălească petiția.

În ziua de 26 Martie seara, a sosit dela Blaj tânărul Nicolae Bârlea, care aduse Românilor din Tg.-Murășului vestea că și profesorii din Blaj împreună cu tinerimea școlară și cu alți intelectuali au ținut și țin conferințe în cari se consultă despre ceea ce s'ar putea face pentru națiune. În aceeași seară s'au adunat vreo 30 de inși în locuința lui Avram Iancu unde au luat următoarea hotărâre:

„Pe duminica Tomei după Paști toți tinerii câți se află în această mică adunare, cu toți cunoscuții lor civili și preoți, inteligenți și țărani, pre câți îi vor putea îndupleca, să se afle în Blaj, unde convenind mai mulți să poată face pașii necesari în cauza națională“.

Hotărârea tinerimei din Tg.-Murășului s'a luat tocmai în zilele când elevii diferitelor școli trebuiau să plece pe la casele lor, pentru sărbătorile Paștelui. Profesorul Aron Pumnul din Blaj, compuse o proclamație, prin care convoca pe Români la adunarea din Blaj pentru duminica Tomei, care cădea în acel an în ziua de 18 (30) Aprilie, și toți studenții și școlarii au copiat această proclamație în multe exemplare pe care, plecând la sate pe la familiile lor, le-au luat cu ei răspândindu-le și cetindu-le poporului, care din suflet dorea o adunare a poporului românesc.

În ce privește programul lor, Românii se înțelegeau ușor asupra tuturor condițiilor despre cari ei presupuneau că ar fi de ajuns pentru a asigura libertatea individuală și națională, astfel că apărând în ziua de 25 Martie la Sibiu o proclamație manuscrisă anonimă, care conținea sâmburele unui program național, compus din următoarele puncte: libertatea individuală prin desființarea iobăgiei, libertate națională, autonomia Transilvaniei, proclamație despre care s'a aflat în curând că fusese redactată de Simion Bărnuț, care deși om de 40 de ani, asculta la Sibiu cursurile facultății de drept, ea a fost primită de toți ca programul națiunii române.

Din acea zi, tinerii din Sibiu nu mai avură altă ocupație decât să copieze proclamația în sute de exemplare, pentru a o răspândi în tot cuprinsul țării.

Tinerii dela Tg.-Murășului au primit acea proclamație în ziua de 28 Martie: însă ei nu mai puteau fi siguri în orașel, caci fusesera denunțați ca conspiratori și rebeli, dându-se ordin ca să fie arestați ori-unde se vor găsi. Din această cauză ei se răspândiră prin diferite localități din țară, ascunzându-se pentru a nu fi arestați; cu toate acestea consfăturile Românilor se înmulțiau zilnic.

* * *

Pe când tinerimea română răspândita prin țara invita pe fruntași la adunarea dela Blaj, guvernul din Cluj, informat de aceste agitații, a și luat dispoziții ca sa se împiedice adunarea. Câțiva prefecți au confiscat proclamația lui Pumnul, înaintând exemplarele guvernului, care dadu ordin ca Pumnul să fie dat în judecată.

Episcopul unit din Blaj, Ioan Lemeni, temându-se ca adunarea să nu fie disolvată prin intervenția armatei, a notificat guvernatorului pe cale oficială convocarea adunării. Acesta răspunse că voința sa nu este ca să oprească națiunea română dela așternerea cererilor și petițiilor pe cale legală, nu vede însă necesar nici folositor sa se ție acea adunare, din cauză că nici chiar conducătorii maselor nu pot stăpâni mulțimea și garanta respectarea ordinii. În același timp, guvernatorul aruncă asupra episcopului toată raspunderea pentru orice excese s'ar întâmpla în urma acestor agitații. Guvernatorul, în înțelegere cu guvernul, hotărî interzicerea acelei adunări,

„convocată de oameni necunoscuți și nechemăți“, și trimise decretul opritor ambilor episcopi, făcându-i responsabili de ținerea adunării. În același timp s'a scris și comandai militare din Sibiu, cerând ca să trimită la Blaj trupe pentru menținerea ordinii, iar acestea să fie puse la dispoziția prefectilor din comitatul Albei-inferioare, în care se afla Blajul, și din comitatul vecin Cetatea-de-Baltă.

Însă guvernul, fiindu-i teamă că oprirea întrunirii să nu aibă consecințe mai rele, a dat voie episcopilor să convoace fiecare pe protopopii și alți frunțași din dieceza respectivă, astfel ca în loc de o adunare, să se convoace două mai puțin numeroase, la un termen mai depărtat și în două localități separate.

Această dispoziție luată de guvernul din Cluj a nemulțumit adânc pe conducătorii Românilor, cari vroiau o singură adunare curat politică, iar nu întruniri separate, după cum vroia guvernul dela Cluj. Episcopii se găseau într'o situație foarte delicată, căci pe deoparte riscau să nemulțumească guvernul, pe de alta întreg poporul românesc. Însă ne având ce face, ei comunicară protopopilor prin circulări că guvernul a încuviințat să se adune protopopii și bărbații mai luminați pentru a se consfătui asupra redactării unei petiții către dietă în numele națiunii române. Episcopul Lemeni îi convocă la Blaj pentru ziua de 3 (15) Mai, iar Episcopul Șaguna lipsind dela Sibiu, conzistorul prezidat de Moise Fulea, convocă pe ai săi tot pentru data de 3 (15) Mai, fără a arăta locul adunării, astfel că cei convocați au presu- pus că și ei trebuie să se adune tot la Blaj.

Guvernatorul și mai îngrijat scrise din nou episcopului Lemeni, ca să-și pue toată influența în joc, ca în această adunare să nu se discute nimic în afară de punctele din cari se va formula petiția către dietă, care să fie compusă în termenii cei mai moderați.

Astfel înțelegea guvernatorul libertatea cuvântului pentru Români; cu patru săptămâni înainte însă, când același guvernator nu vroia să împlinească la moment pretențiile maghiarilor din Cluj, aceștia pe lângă că au început să-i spargă ferestrele, i-au strigat în gura mare: „sau ne faci pe voie, te înmormântăm sub ruinele palatului în care locuești“,

În aceeași zi de 26 Aprilie, guvernatorul a dat și conzistorului din Sibiu aceleași instrucțiuni, însă în textul decretului a adăugat cu mâna lui, că *adunarea neuniționă să se țină în Sibiu*, numind ca comisar al guvernului pentru acea adunare pe primarul orașului.

Odată cu aceste ordine, guvernul a decretat și starea de asediu, (și până la adunarea dela 12 Mai furcile și spânzurătorile au stat ridicate gata în tot cuprinsul țării, ca dovadă vie a dreptății și civilizațiunii existente la cele trei națiuni privilegiate din Ardeal.

Românii însă, tari pe dreptatea cauzei lor, au reușit să țină în ordine exemplară ambele adunări proiectate.

* * *

Funcționarii și domnii feudali n'au lipsit să execute ordinele guvernului cu toată grija și preciziunea. S'a spus oamenilor că au să-i împuște și spânzure dacă se vor duce la Blaj; de pe Murăș s'au tras podurile pe malul stâng, pentru ca oamenii să nu poată trece. Unii puțini au trecut totuși dincoace înot. Erau însă și la Blaj unii profesori și funcționari ai curții episcopale, cari erau cu totul în contra acelei adunări și trimiteau oamenii acasă, din cauza fricei ce aveau că tinerimea să nu comită oarecari nereguli.

În curând sosi în comuna învecinată cu Blajul, Bucerdea, o companie de infanterie și la 29 Aprilie un escadron de dragoni. Până în această zi se adunaseră la Blaj mai mulți tineri, mai ales dintre cei din Tg.-Murășului, cu scop ca venind poporul să-l împartă în grupe și să înceapă a-i vorbi pentru a-l lumina asupra drepturilor sale. Sosiseră însă și funcționarii cari trebuiau să dizolve adunarea printr'un simplu *veto*, dacă oamenii se retrăgeau de bună voie, prin forța armată, dacă ei s'ar fi opus. Văzând aceste pregătiri, tinerii Români plecară Sâmbătă seara în satele vecine de teamă să nu fie ridicați și escortați în închisoarea din Aiud sau în cazematele cetății Alba-Iulia. Cât pe aci era să nu se aleagă nimic din adunarea plănuită pentru duminica Tomei, luându-se toate măsurile ca poporul care venise la Blaj să se întoarcă pela vetrele lui și să fie consolată cu speranța în adunarea dela 15 Mai.

Dintre preoții din împrejurimi venise numai Simion Țalint, parochul gr. catolic din Roșia-Montană. La marginele orașelului steteau paznici cu menirea ca să în-

toarcă poporul din cale. Pe la 6 dimineța, tot se adunaseră câțiva oameni în fața bisericii; un profesor tânăr le spune că adunare nu se va ține, că pot pleca. Intervinând însă un candidat de avocat dela Oșorhei, îi opri pe loc. Acesta se urcă pe o piatră din fața bisericii și începu să le vorbească, tocmai când soseau și alți colegi de-ai lui din diferite direcțiuni cu oameni de prin sate. De odată apare și mica trupă de infanterie chemată de funcționarii civili, ca să împiedice adunarea. Tinerii continuă însă să vorbească oamenilor pe rând, în ton împăciuitoare, și ofițerii, văzând spiritul pașnic al poporului, ascultau și ei cu soldații lor, stând nemișcați.

Intre ora, 9 și 10, eșiră din curtea episcopală și cei doi comisari trimiși înadins dela prefectura comitatului, ca în numele guvernului să dizolve adunarea. Ei ajunseră în mijlocul mulțimei, oamenii făcându-le loc, voind să citească decretul guvernului. Oamenii au refuzat să asculte, spunând că ei le cunosc destul de bine, deoarece au fost publicate pretutindeni. Apoi funcționarii au ținut și ei discursuri în românește, povățuindu-i să nu turbure pacea, iar acum să plece pe la casele lor, căci guvernul a încuviințat altă adunare în ziua de 15 Mai, când se vor aduna învățații Românilor; mai departe le-a spus că iobăgia se va desființa, căci această țară se va uni cu Ungaria. Când auzi poporul de unirea țării, informat mai dinainte de către tribuni, astfel le ziceau ei tinerilor, despre tendința și natura acelei uniri, au început să strige: „Nu ne vindem țara; nu voim să știm de unirea ce vor s'o facă domnii fără știrea Românilor. Mai înainte de toate vroim să scăpăm de iobăgie și jurăm că iobagi nu vom mai fi. De dus ne ducem acasă, dar și acolo ne vom aduna și sfătui, precum se adună și domnii și guvernul nu-i oprește“.

Tot în acest sens a vorbit și un tribun, după care comisarii s'au întors în curtea episcopală, iar tribunii continuau să vorbească poporului.

Pe la 10, sosiră și Avram Iancu și Ion Buteanu cu munitenii lor. Mulțimea le eși în întâmpinare, intrând apoi, câți au putut încăpea, în biserică.

Advocatul Micaș fiind arestat în Cluj, adunarea hotărâște să înainteze-o petiție pentru liberarea lui, ceeace s'a și făcut.

După amiazi, Simion Bărnuțiu, sosind dela Sibiu, a ajunsese în comuna vecină Manarade. Aflându-se de venirea lui, tribunii trimiseră trăsură ca să-l aducă și-l eșiră în întâmpinare cu toată mulțimea. La intrare poporul vroia să-i deshame caii, ca să-l ducă în triumf, Bărnuțiu însă se scoală în picioare și le zice: „*Acuma fraților, nu este timpul ca să băgăm pe oameni în jug, ci să-i scoatem. Lăsați dar să tragă vitele, că voi a-ți tras destul, și acuma să fim oameni liberi*“.

Bărnuțiu intrând în oraș, mulțimea ceru ca el să vorbească, ceea ce făcu imediat în tonul său domol și blând, în termeni aleși, leali, inspiratori de pace și bună înțelegere, recomandând poporului răbdare și respectarea legilor, și îndemnând pe oameni ca să se întoarcă pe la vetrele lor și să-și vadă de treburile până la adunarea ce se va ține în ziua de 3 (15) Mai cu voia guvernului.

Poporul ascultător s'a și depărtat în liniște.

Decursul serios și liniștit al adunării l'au adevărit ambii comisari prin act oficial înmănat tinerilor Buteanu, Avram Iancu și A. I. Papiu; iar comandantul trupei a înaintat despre această adunare un raport plin de laude către autoritățile sale militare.

Din cauza marei bucurii ce s'a simțit pentru frumoasa reușită a adunării, în seara aceea s'a luminat orașul, făcându-se și o serenadă și ținându-se diferite discursuri.

A doua zi Bărnuțiu se puse în legătură cu *Cipariu*, asupra viitoareî întruniri ce trebuia să se ție la 15 Mai. Scopul lor era ca să se uie certurile dintre ortodoxi și uniți, canonicii și bărbații serioși din Blaj să se puie în legătură cu membrii conzistoriului din Sibiu; tot așa să se apropie și episcopii unul de altul. Un alt punct al întrevederii lor a fost și planul de a invita la viitoarea adunare națională și pe fruntașii români din Ungaria.

După convorbirile din Blaj, Bărnuțiu și Buteanu s'au întors la Sibiu, unde s'au dus și alți tineri, cari de frica funcționarilor unguri nu îndrăzneau să se întoarcă la familiile lor, mai ales după ce avocatul Micăș fusese transportat dela Cluj la Tg.-Murășului, unde a avut să sufere foarte mult.

Această primă adunare a folosit mult, căci prin ea s'a dovedit că acest popor este matur pentru libertate și, prin acei vre-o două mii de oameni veniți din departare, s'au pregătit ceilalți pentru viitoarea adunare.

După ce s'au primit la Cluj rapoartele celor doi comisari, guvernatorul *Teleki* plecă la Sibiu pentru a se înțelege cu generalul *Puchner*. La 5 Mai guvernul trimise celor doi episcopi o dojană, pentru că convocaseră ambii adunarea tot la Blaj. Guvernul tot mai credea că intelectualii români și chiar o parte din popor mai putea fi condusă în afaceri naționale politice și agrare de către episcopi și preoțime, în spiritul și pe placul politicii guvernamentale.

În cele două săptămâni dela prima adunare până la cea din 15 Mai, oamenii dela sate cari participaseră la cea dintâi au avut să sufere multe rele după ce s'au întors acasă. Unii au fost închiși, alții bătuți și maltratați, încât tinerii tribuni nu au mai cutezat să se ducă prin sate; cei mai mulți s'au retras în comune românești din așa zisa săsime sau chiar la Sibiu, căci după ce Sașii s'au declarat și ei pe față contra unirii cu Ungaria, autoritățile comunale săsești lăsau pe Români în pace. Alți tribuni petreceau în comunele din regimentul grăniceresc, unde iarăși guvernul nu putea interveni fără stirea comandamentului general. Cu toate acestea s'au strecurat mulți studenți până în regiunile cele mai depărtate și mai ascunse ale țării, iar pe unde n'au putut pătrunde în persoană, au trimis scrisori. Tribunii hotărâseră ca fiecare comună să trimeată la Blaj câte doi-trei delegați și pe preotul satului, căci ei se temeau că dacă vor merge la adunare numai protopopii cu câte unul sau doi delegați, guvernul va putea să terorizeze ușor un număr așa mic de reprezentanți, precum făcuse cu episcopii prin decretul despotice arătate mai sus; deci se hotărâseră tribunii ca să adune popor cât mai mult și mai ales.

Cu o săptămână înainte de adunare sosi dela Carlovit și episcopul Șaguna. Intelectualii și poporul român i-au ieșit înainte cu mare pompă. Tinerimea nu putea să se abțină de-al pregăti încă din drum pentru marele acțiune național ce era să se îndeplinească. Între timp sosise și dela guvern un decret nou cu data de 7 Mai, prin care iarăși aruncă toată răspunderea asupra episcopilor, obligându-i să nu permită ca să ia parte la adunare decât protopopii și delegații, iar adunarea să se țină în biserică. În ziua de 8 Mai sosi altă poruncă dela guvern către episcopi, prin care cerea ca aceștia să nu sufere ca protopopii săi

aduce cu ei câte doi delegați din fiecare sat. Aceste măsuri disperate din partea guvernului au inspirat grijă mare episcopului Șaguna, mai ales după ce sosiră dela Blaj doi canonici ca delegați pentru a se înțelege cu membrii consistoriului din Sibiu, dela care a aflat episcopul despre intenția fermă a fruntașilor români de a ține o adunare cât se poate de numeroasă, voința guvernului nu se putea îndeplini decât numai cu ajutorul forței militare și vărsări de sânge. Prefectul dela Aiud avea ideea fixă că Românii vor face răscoală în toată regula și de aceea ceru ca să i se puie la dispoziție armată mai multă și chiar și artilerie, ceea ce s'a și întâmplat, căci în curând au sosit la Blaj și artileriștii cu 2 tunuri, iar întreaga armată de acolo era pusă sub comanda generalului *Schurter*.

* * *

Încă de Vineri seara, 10 Mai, începură să sosească la Blaj delegații; Sâmbătă 11 sosi Pr. S. S. Episcopul *An. drei Șaguna*, însoțit de un cortegiu de 20 de căruțe. Duminică se ținu o adunare intimă, la care vorbi Barnuțiu despre drepturile ce se cuvin poporului român. După amiază s'a ținut în catedrală o a doua întrunire, în care s'a discutat mai ales cauza avocatului Micăș și altor arestați din motive politice.

Luni 3 (15) Mai, se celebră liturghia la orele o dimineața de către episcopul Lemeni, cu 12 asistenți. La 8, dându-se semnalul cu clopotul cel mare al Catedralei, preoțimea se adună împreună cu autoritățile civilo-militare în fața Catedralei, unde pe o estradă erau așezate scaune și mese. Episcopii ocupară scaunele președentiale sub stindardele austriace și naționale. Poporul pentru a lăsa trecerea liberă se despărți în cete; atât era de disciplinat acest popor ce acum crescuse la 30.000 de oameni și din minut în minut creștea. Tot atunci sosiră și comisarii guvernului, în prezența cărora se citiră atât decretul guvernului pentru ținerea și deschiderea acestei adunări, cât și punctele din programul adunării formulate de episcopul Șaguna și anume: *a)* consultarea adunării să fie liberă, *b)* cuvântările să porceadă din credința către împărat și respect către mai mari, însuflând poporului acea speranță cum că Națiunea română își va dobândi cât mai curând dela prea Înaltul Tron tot ce

dorește pe baza principiului dreptății, libertății, egalității și fraternității.

Piața din Blaj, deși foarte mare, era însă neîndestulătoare fața de mulțimea adunată, se hotărî deci ca adunarea să se mute afară din oraș, pe câmpie și astfel toată mulțimea plecă afară, unde s'a format adunarea în aceeași ordine frumoasă. Cel dintâi act al adunării a fost alegerea a doi vice-președinți, în persoana lui *Simion Barnuțiu* și *Gheorghe Barițiu* și a 10 secretari și anume: *Cipariu, I. Popazu, A. Treb. Laurian, Dem. Boeriu, Iacob Bologa, P. Dunca, G. Anghel, I. Bobu, P. Maniu* și *I. Bran-Pop de Lemeni*.

După venirea în mijlocul adunării a generalului de *Schurter*, episcopul *Șaguna* exprimă în cuvinte înflăcărâte credința neștrămutată a poporului român către M. Sa și Casa imperială, rugând pe general ca să binevoiască a comunica aceste sentimente de omagiu împăratului.

Plecând generalul s'au început numai decât lucrările *Simion Barnuțiu*, după un discurs care a mers la inima tuturor celor prezenți a dat citire următoarelor puncte primite cu aplauze unanime:

1. Câmpul acesta, pe care se ține întâia adunare națională românească, se va numi pentru totdeauna *Câmpul Libertății*.

2. Națiunea română se declară că va rămâne pe veci credincioasă împăratului Austriei.¹⁾

¹⁾ Istoria mișcării revoluționare din anii 1848 și 49 în Ardeal ne arată enormele sacrificii făcute de români, cari au dovedit casei de Habsburg un devotament, cum nu s'a găsit la nici un popor al Monarhiei, în afară poate la Croați. Prin acest devotament aproape unici în istorie, căci el venea dela un popor subjugat și împilat de Unguri, însă cu *asentimentul* guvernului austriac, poporul român a vrut să-și câștige independența sa națională și culturală în interiorul monarhiei austriace. El vedea pericolul ce amenința limba și religia sa din partea poporului maghiar, și spera ea prin jertfele ce făcea pe altarul intereselor imperiale, pe cari le considera ca și pe ale poporului român, va câștiga dreptul de a trăi liber pe pământul strămoșesc, dezvoltându-se pe toate tărâmurile, alături de celelalte naționalități. Că răsplata nu a fost însă în raport cu sacrificiile făcute, a fost o decepție crudă pentru poporul român, nu a putut însă să sdruncine cu totul dragostea lui și încrederea în împărat. A trebuit să treacă ani și ani, suferințele sale să se înmulțească pe fie ce zi, situația sa să devie din ce în ce mai grea, pentru ca în anul izbucnirii războiului celui mare, în 1914, el să nu mai aștepte mântuirea dela succesul armatei imperiale ca la 48, ci să-și îndrepte privirile sale peste munți

3. Națiunea română se declară și se proclamă ca Națiune de sine-stătătoare și de parte integrantă a Transilvaniei pe temeiul libertății egale.

4. Națiunea română depune jurământul credinței către împărat, Patrie și Națiunea Română.

A doua zi, adunarea deschizându-se din nou s'a stabilit programul național românesc în XVI puncte și s'au ales două deputațiuni care să prezinte împăratului și dietei din Cluj-petiția conținând aceste 16 puncte. S'a mai ales și o comisiune permanentă cu sediul la Sibiu, care să se pună în legătură permanentă și strânsă cu cele două deputațiuni. Președinte al delegației pentru împărat a fost ales Șaguna, iar al delegațiunii pentru Cluj, episcopul Lemeni. Comisiunea permanentă era compusă din 12 persoane, sub președinția episcopului Șaguna, având ca vice-președinte pe Simion Bărnuțiu.

În a treie adunare care s'a ținut Miercuri 5 (17) Mai, s'a ratificat și votat programul formulat în ședința precedentă și apoi s'a declarat adunarea închisă și tot poporul s'a retras în aceeași ordine, care a domnit în tot timpul celor mai memorabile zile din istoria neamului românesc din Ardeal.

* * *

Guvernul s'a supărat foarte mult că acea adunare a tuturor Românilor s'a ținut într'un singur loc, căci politica guvernamentală în Transilvania n'a suferit nici când să auză, că Români se împacă în ce privește religia, și o împăcare deplină și durabilă ar fi-fost considerată ca una din cele mai mari calamități publice, ca un pericol suprem, ca o adevărată trădare de patrie, ca o sigură moarte politică și națională.

Domnii feudali de asemenea fierbeau de mânie contra tuturor cari participaseră la adunarea dela Blaj, unde se votase și desființarea tuturor servitudinilor feudale și de

spre libera Românie, care în imaginația sa, putea singură să-i dea acele drepturi, la cari năzuia încă dela 48, bine înțeles acum sub o altă formă și într'un alt cadru.

A trebuit să sufere mult acest popor, și cine cunoaște istoria lui, știe că numai suferințele prea mari au putut să schimbe sentimentele sale către împărat la început în indiferență, la urmă însă chiar în ură, căci acest împărat altădată atât de iubit, se transformase acum în regele Ungariei, și în numele său se comiteau toate nedreptățile, cari au făcut pe popor să sufere atât de mult,

unde știrea despre desființarea iobăgiei s'a lăsat în țara întreagă, din om în om, mult mai iute decât se întâmplase prin legile din 11 Aprilie ale Ungariei, la care feudații răspundeau: Da, s'a desființat iobăgia în Ungaria, la noi însă ea se va reduce numai dela 104 zile pe an la 52. Urmarea naturală a acestei stări a spiritelor a fost o serie de acte samavolnice; unul din faptele cele mai barbare s'a comis pe timpul adunărilor dela Blaj în orașul Abrud în contra preotului *Simion Balint* din Roșia-de-munte. Mișca colonie maghiară din aceste două localități înființase gardă națională maghiară, și sub pretextul că ar fi amenințați de Români, au cerut și garnizoană militară. Li s'a dat grăniceri săcui și puțină trupă dintr'un regiment de linie galițian. Din acest moment, colonia maghiară crezându-se sigură, începu să trateze pe Români cu asprime și brutalitate. Simion Balint, unul din fruntașii și oratorii Românilor, ducându-se în duminica Tomei la Blaj, această călătorie i s'a imputat ca trădare criminală. Într'o zi prinzând pe Balint în piața din Abrud îl luară pe sus, în bătai, și-l închiseră la corpul de gardă. De pază în ziua aceea erau grănicerii săcui, care iau pe Balint din nou la bătai, smulgându-i părul din barbă, unul câte unul. În altă zi, fiind de gardă soldații poloni din regimentul de linie, un săcui a vrut să maltrateze din nou pe nefericitul preot, la care s'au opus însă polonii, iscându-se un conflict între soldați care costă viața unui săcui. Atunci l'au scos pe Balint din locul acela și l'au dus într'o pivniță fără ferestre unde l'au ținut închis mai mult timp. Într'una din zile casa deasupra pivniței unde era el închis a luat foc, și voluntarii unguri, răcnind că popa valah a dat foc casei, l'au scos bătându-l în mod îngrozitor și l'au băgat în închisoare împreună cu toți hoții și tâlharii.

Barbarii de acestea s'au mai întâmplat multe și nenumărate și mulți Români și-au pierdut viața pentru lucruri de nimic, căci grănicerii săcui se legau de ei pretutindeni, batjocorindu-i și maltratându-i.

In ziua de 28 Mai a-ajuns la Cluj deputațiunea aleasă pentru a prezenta dietei doleanțele poporului român formulate în XVI puncte în adunarea dela Blaj, și a doua zi 29 Mai, deputațiunea compusă din 120 bărbați serioși,

tineri și bătrâni, s'a prezentat guvernatorului cu episcopul Ioan Lemeni în frunte. Guvernatorul asigură deputațiunea, că nu va pregăti să înainteze dorințele poporului român acolo unde se cuvine, găsește însă de prisos, acea îngrijorare prea mare a Românilor pentru condițiile viețuirii lor pe viitor, acum când păreții despartitori dintre clase și naționalități au să dispară cu totul, în urma evenimentelor văzute de toți.

Terminându-se astfel misiunea deputațiunii, membrii ei s'au împrăștiat pe la vetrele lor, unii dintre dânsii rămânând și în Cluj.

A doua deputațiune îndată ce a sosit la Innsbruck unde se găsea împăratul, a cerut o audiență, însă abia după 10 zile, în ziua de 11 Iunie, i se restituie petiția cu următoarea rezoluție:

„Deoarece suplica redactată de către supușii Mei de origine românească în adunarea de la Blaj, s'a rezolvat prin unirea Ardealului cu Ungaria—hotărâtă în unanimitate de către dieta Transilvaniei și mai înainte prin articolul VII al ultimei diete ungurești sancționat de Mine—Mă bucur că pot asigura pe deputații aici prezenți ca prin acel articol de lege, care dă tuturor locuitorilor Transilvaniei fără deosebire de naționalitate, limba și religie, aceleași libertăți și drepturi, li s'au împlinit dorințele în cea mai mare parte; prin urmare fericirea lor în viitor depinde numai de realizarea acestei legi; de altfel Eu primesc cu plăcere sentimentele manifestate despre credința neclintită, și vă asigur pe d-voastră despre favoarea și grația Mea“.

Rezoluția pusă pe petiția poporului român nu era făcută ca să liniștească pe membrii deputațiunii și ei hotărâra deci ca să se prezinte din nou în fața tronului cu altă suplică, în care să se spună împăratului în termeni mai tari, că pentru Români naționalitatea și limba este tezaurul cel mai prețios, pentru a cărui conservare dânsii au fost în stare să-și sacrifice timp de secole chiar libertatea. Acum ei văd că constituția din Aprilie garantează naționalitatea și limba tuturor popoarelor din monarhie, pe când a poporului român este nimicită prin legea unirei care îl supune la legile Ungariei, care cunosc o singură naționalitate și limbă, pe cea maghiară, ceea ce este o nedreptate strigătoare la cer. Aristocrația din Tran-

silvania nu avea dreptul să proclame ea singură—fără, consimțământul celorlalte naționalități și clase de locuitori—înstrăinarea țarei, deci deputațiunea ceru dela monarh ca să convoace o altă dietă, care să fie compusă din deputați aleși de către toate națiunile, în proporția numărului lor.

La această nouă petiție se comunică la 23 Iunie raspunsul monarhului, care încerca să asigure poporul că naționalitatea va fi garantată prin o *lege specială*; se vor deschide școli naționale, iar biserica ortodoxă va fi înălțată la rangul celorlalte biserici, bucurându-se și Românii de toate drepturile și libertățile prevăzute în legile dela 11 Aprilie.

Sașii pătiră la fel cu Românii, primind și delegațiunea lor, sosită în același scop la Innsbruck, acelaș răspuns. Deputațiunea română, nemai voind să piardă un timp prețios în Tirol, a plecat la Pesta iar de aci membrii ei s'au împrăștiat în țară.

Deschiderea dietei ardelen. Proclamarea unirei cu Ungaria.

În ziua de 29 Mai s'a deschis cu deosebită solemnitate dieta Transilvaniei, compusă în marea ei majoritate din deputați unguri, câți-va Sași, și trei Români, din care unul era episcopul Lemeni și ceilalți două deputați aleși, anume Constantin Papflavi protopop și Alexandru Bohățel avocat din Cluj. Galerile erau arhipline cu un public galăgios, compus din tinerime maghiară fanatică.

Președintele adunării deschise ședința și începând să vorbească a fost întrerupt de publicul din galerii, care striga: *Unio*, adică *Unire*. Președintele supunându-se voinței mulțimei, anunța pentru a doua zi continuarea ședinței pentru a discuta primele trei puncte din program între cari și Unirea cu Ungaria, și voi să ridice ședința. Se scula însă un deputat săcui care ceru ca dieta să ia imediat în discuție proiectul de lege relativ la unire, ceea ce s'a și admis.

Din partea Românilor, Alexandru Bohățel ceru ca în acel proiect de lege să se menționeze și îndreptățirea politica a națiunii române.

Un deputat săcui cerând ca regimentele de grăniceri

sa fie transformate în gardă națională, protopopul Papfalvi a cerut ca interesele regimentelor de grăniceri românești să fie respectate în tocmai ca interesele regimentelor săcuesti.

Indrăzneala aceasta a deputatului român a provocat din partea baronului N. Vesselényi, unul din fruntașii poporului maghiar din Ardeal, un raspuns în fraze frumoase, încercând să-i consoleze cu viitorul și cu legile Ungariei. Acest răspuns neputând să mulțumească pe puținii Români din sală, și Bohățel perzistând în cererea sa făcută anterior, sili pe maghiari sa roage pe deputatul român ca acesta să-și retraga pretențiunea sa, deoarece în legile Ungariei se vede exprimată ideia egalității de drept, și deoarece Ungaria voeste să-și așeze noua sa constituție pe egalitate *personală* de drepturi, iar nu pe incorporare de națiuni ca atari.

Răspunsul oratorului maghiar a inspirat grijă mare și deputaților sași, căci ei avuseseră autonomia lor municipală ca națiune politică. Din răspunsul dat Românilor ei vedeau că națiunea săsească nu va mai fi recunoscută ca individualitate politică. Ei acceptau unirea însă cu condiție ca să li se recunoască naționalitatea lor politică, amenințând că în caz contrar vor protesta la curte în contra proiectului de unire. Pe Unguri îi jena mult un astfel de protest căci ei ar fi vrut ca unirea să se facă în unanimitate și deodată sala isbucni în strigăte de *Unio! Unio!* și unirea *fu considerată ca primită și de către sași*.

A doua zi s'a deschis din nou ședința în aceleași împrejurări, și baronul Vesselenyi a luat iarăși cuvântul întrebând dacă dieta vrea Unirea. Toată sala și galeriile începură să strige, și Vesselenyi spuse: Acesta este tunicul prin care s'a pronunțat patria. Nu doresc altceva decât să trăiască Unirea pe veci.

Văzând atitudinea amenințătoare a ungarilor, un deputat sas se sculă și declară că se alătură și el în numele Brașovului la unire.

Atunci se sculară toți Sașii în picioare în semn că și ei au capitulat. Un deputat deschide fereastra și anunță mulțimea că Sașii au votat unirea. Se porni un uragan de urlete și poporul cerea ca deputatul sas Konrad Schmidt și episcopul Lemeni să iasă în mijlocul mulțimei. Ambii fură ridicați pe umeri și scoși în stradă, iar lui Lemeni

mulțimea îi puse un steag în mână cerându-i să vorbească, După această scenă guvernatorul anunță că: *Unirea a fost votată în unanimitate.*

Câtă lipsă de conștiință și onestitate politică!

Unanimitate în sala și pe străzile Clujului, rezistență disperată în partea cea mai mare a țării!

Din acel moment Românii, cari nu voiseră să poarte cocardă ungurească, nu mai puteau sta la Cluj fără pericol pentru viața lor, de aceea au plecat cu toții care încotro, câțiva ducându-se la Sibiu pentru a informa pe membrii comitetului național despre rezultatul trist al demersului făcut de către deputațiunea de 120 membri.

Măcelul dela Mihalț. — Evenimentele petrecute pînă în Octombrie 1848. — Activitatea celor două regimente de grăniceri români.

Varsarea de sânge, întâmplată în comuna Mihalț în ziua de 2 Iunie st. n. 1848, este recunoscută chiar și de publicisții maghiari ca unul din principalele evenimente, cari au provocat și în Ardeal războiul civil.

Comuna Mihalț, curat românească din cele mai mari, cu populație de peste 1500 de suflete, situată între Aiud și Blaj pe Târnava, se găsea pînă la 1848 în posesiunea familiei conților Eszterhâzi. O livadă de fân, pe care mai de mult fusese o biserică românească, devenise obiect de ceartă și proces între comună și familia Eszterhâzi, care ocupase pe nedrept acea livadă. Acum locuitorii au crezut că sosise timpul ca să-și ocupe livada ca avere comună, deci ei băgară vitele în ea. Familia Eszterhâzi intentă proces la prima instanță pe care îl și câștigă, cum era și natural. Poporul însă se opuse reocupării. Atunci administrația comună, făcând caz mare, a ordonat pentru ziua de 30 Mai execuție militară contra comunei, trimițând o companie de săcui aduși din regimentul din Trei-Scaune. Compania se opri noaptea în comuna Coșlaru, iar a doua zi vroia să intre în Mihalț; locuitorii, au tras însă peste noapte podul umblător la malul lor și soldații n'au putut trece Târnava. În ziua de 2 Iunie sosi o a doua companie de săcui și ambele înaintară spre Mihalț. În fruntea trupei se găsea însuși prefectul Niculae Bânffy, împreună cu el se mai găseau

și alți funcționari. Aceștia au căutat să înduplece pe locuitori să se supune sentinței judecătorești, locuitorii însă nu vroiau să recunoască nici sentința nici pe Săcui drept ostași ai împăratului. Sătenii au tras clopotele într-o dungă și atunci se adunară oamenii din comunele vecine armați cu furci, săcuri, coase, având câte unul și puști.

Poporul apropiindu-se tot mai mult, prefectul se dădu la o parte lăsând armata să oprească mișcarea. Un foc de armă, care omorî un Săcui, a fost semnalul unui ade-vărat foc de salvă căruia au căzut victime 12 locuitori morți și 9 răniți, pe când ceilalți au luat-o la fugă, iar satul a fost ocupat de Săcui.

Sosind știrea despre acest măcel la Sibiu, comitetul permanent român a trimis acolo doi tineri ca să culeagă informațiuni exacte, a căror raport a fost apoi tradus în nemțește și înaintat generalului comandant.

În urma recursului făcut de comitetul național, cazul a fost discutat și în dietă, care a numit o comisiune compusă din doi magnați și doi ofițeri pentru a ancheta cazul. Comisiunea lucră până în ziua de 21 Iunie și rezultatul anchetei a fost vinovăția Românilor, iar recursul comitetului a fost calificat ca calomniator, conchizând la darea în judecată a membrilor săi.

După toate acestea guvernul din Cluj a trimis din nou instrucțiuni severe către toți prefecții din țară, ca să urmărească pretutindeni pe agitatorii români și să-i aresteze. La Sibiu, ne mai având nici o încredere în autoritățile săsești, au trimis comisari speciali cu însărcinarea ca să desființeze comitetul românesc. În fața atâtor persecuții, membrii câți se mai aflau în Sibiu au declarat în mod oficial, că ne mai putând desvolta nici o activitate, consideră comitetul ales la Blaj ca desființat.

* * *

În timpul acesta, dieta Transilvaniei, ne voind să ție seamă că ea însăși votase *Unirea necondiționată* cu Ungaria, prin urmare că după o logică sănătoasă activitatea ei trebuia să înceteze în aceeași zi, continuă să legisfeze, votând o lege electorală specială pentru Transilvania, armarea gardei naționale maghiare, emanciparea bisericii răsăritene și o mulțime de alte legi. Scopul acestor legi era clar, de pildă legea electorală mult mai

egoista ca cea din Ungaria, avea drept scop împiedicarea poporului român ca să trimită deputați în dieta Ungariei. Tot același scop îl avea și legea gardei naționale maghiare, prin care să se împiedice înarmarea poporului român.

Abia se închisese dieta transilvană și s'au și ales deputați cu misiunea de a lua parte la ședințele dietei unरेषी. Din aceste alegeri ardelenе s'au strecurat și 5 deputați de naționalitate română; Sașii însă crezând că unirea este un fapt împlinit, au ales deputați în toate cercurile, trimițându-i la Pesta în speranța că li se va da ocazie să salveze ceva din vechile lor drepturi și prerogative naționale.

În dieta de la Cluj s'a mai ales și o *comisiune regnicolară*, însărcinată să lucreze în numele țarei, ea era compusa din 22 de maghiari, 4 sași, cei doi episcopi români și alți doi deputați români, anume Alexandru Bohățel și Iosif Demeter.

Acea comisiune elabora proiectele de legi pe cari apoi le înainta spre votare dietei din Ungaria. Ea a lucrat vreo șapte săptămâni până în ziua de 12 Septembrie, în care timp a înaintat dietei 20 proiecte, între cari desființarea guvernului ardelen, și *trecerea tuturor confesiunilor religioase, regimul bisericesc întreg și toată conducerea instrucțiunei publice în Transilvania sub supraveghierea ministrului de culte și instrucțiune publică maghiar*.

Câțiva membri ai comitetului național, așa risipiți cum erau, aflaseră despre desbaterile din comisiunea regnicolară și perzându-și răbdarea au scris membrilor români în termeni destul de tari, ca să se iutră din acea comisiune.

Proiectele formulate de comisiune nu s'au luat însă în desbateri și nu s'au votat niciodată. Guvernul a rămas tot cel vechi, s'a desființat numai cancelaria transilvană a carui agende au trecut la ministerul unguresc, iar acesta a trimis în țară un comisar investit cu puteri extraordinare și cu instrucțiune ca el să fie ascultat de guvern, generali, episcopi și toată lumea. Primul comisar autorizat de guvern a fost baronul Nicolae Vay, om luminat și destul de moderat.

Agenții partidului revoluționar au informat și pe Vay

că rezistența poporului român ar înceta din ziua în care s'ar pune mâna pe foștii membrii ai comitetului și pe toată tinerimea care agitase pentru convocarea adunărilor dela Blaj. În acest scop contelege Beldy a fost trimis la Sibiu cu instrucții speciale ca să-i aresteze. Puchner pusese la ordinele lui Beldi o jumătate de companie și în seara de 17 August, se operă arestarea lui Laurian și Nicolae Bălășescu, pe când Bărnuțiu reuși să scape prin fugă în comuna Racovița din regimentul I grăniceri români, unde puterea lui Beldi nu mai ajungea.

Arestarea celor doi profesori și membri ai comitetului s'a cunoscut de Români în aceeași zi și a produs impresia cea mai dezastruoasă, chiar și asupra Sașilor. A treia zi au sosit la Sibiu câteva sute de Români din comunele învecinate printre cari și soldați din regimentul de grăniceri românesc, cari postându-se la porțile orașului au cerut liberarea celor arestați. A 2-a zi, fruntașii români din Sibiu au mers la generalul Puchner cu petiția poporului, în care acesta cerea liberarea fraților, cu atât mai mult cu cât autoritățile locale în tot timpul de când se află dânsii la Sibiu, nu au gasit nici o ocazie să se plângă de dânsii, iar dacă ei s'au interesat de starea și soarta națiunii din care fac și ei parte, prin aceasta nu și-au îndeplinit decât datoria de buni cetățeni ai Statului.

Generalul Puchner a primit cu bunavoință delegația românească promițând ca va pleca la Alba-Iulia, unde se afla baronul Vay, pentru a se înțelege cu el în persoană. Tratatul dintre Puchner și Vay mergând prea încet, Românii din Sibiu și-au pierdut răbdarea și în ziua de 25 August a mers altă deputațiune la generalul Pfersmann, înlocuitorul lui Puchner. Acesta făgădui că dacă pâna la ora 7 seara nu va sosi nici un ordin dela Puchner, el va libera pe cei arestați pe răspunderea sa, iar grănicerii din partea lor au garantat că generalul se va ține de cuvânt.

La ora fixată, Laurian și Bălășescu au fost scoși din închisoare, ridicați pe umeri și duși în triumf. Laurian într-o cuvântare energică arată poporului că arestarea sa n'a fost ordonată de monarh, nici de guvernul împărătesc ci de guvernul unguresc și de vrăjmașii națiunii române. Apoi grănicerii din comuna Orlat, care era re-

ședința Statului Major al regimentului I de grăniceri, au condus pe Laurian și pe Bălășescu în comuna lor, unde au fost primiți cu alai, în sunetele muzicii militare,

La această manifestare din Sibiu au luat parte și Români din comitatul feudal învecinat al Albei; aceștia la întoarcerea lor în sate au fost aruncați în temniță și bătuți, confiscându-li-se vitele, dela mulți s'au stors sume de bani și oriunde s'au găsit la Români arme, li s'au confiscat.

În ziua de 14 Septembrie s'a ținut la Orlat o mare adunare a regimentului de grăniceri pentru a discuta evenimentele la ordinea zilei și a lua poziție față de ele. Adunarea, compusă din delegați din toate companiile regimentului, prezidată de comandantul lor, baronul *Rauber*, a declarat că regimentul recunoaște numai pe M. S. Împăratul, iar ministerului de război unguresc îi deneagă orice ascultare.

Adresa regimentului formulată și votată în acea zi pentru a fi adusă la cunoștința monarhului, a fost subscrisă în numele regimentului de *David Ursu*, locotenent, *Mihail Novac*, locotenent, etc. etc.

Pe lângă această adresă omagială, delegații susnumitului regiment au formulat o petiție în care protestând contra regimului de teroare introdus în țară de guvernul unguresc, cer desființarea iobăgiei, dreptul de a vorbi, scrie și a ține întruniri. Ei mai cer ca comitetul național ales la Blaj să se așeze la Orlat ca să poată să fie apărat de orice violență. Afacerile bisericesti ale națiunii române să se administreze de către un sinod general; biserica română să fie independentă de orice altă biserică, să se restabilească vechea mitropolie română cu toate drepturile avute în vechime, iar preoții români să fie salariați întocmai ca și preoții celorlalte confesiuni.

După ce războiul civil * * * s'a întetise în Ungaria și Slavonia, ministerul unguresc dădu ordin ca să pornească în contra Sârbilor și un batalion din regimentul de grăniceri românesc No. 2 dela Năsăud. Colonel și comandant al aceluia regiment era sârbul *Iovici*, iar maiori românul *Leon Pop* și ungurul *Hatfaludi*. S'a format deci un batalion din soldații cei mai tineri și viguroși, neînșurați,

care în ziua de 23 (11) Iulie plecă spre noua sa destinație. În ziua de 26 batalionul sosi la Dej, unde era aşteptat de colonelul *Jablonschy* şi de un comisar de război unguresc, *Schopf*, sas renegat, în scopul de a-i lua jurământul pe noua constituție ungurească, iar garda națională maghiară întâmpină batalionul în piață cu steag unguresc, în scop de a i-l da pe acesta în schimbul celui negru-galben, sub care jurase de atâtea ori. Spre a face Românilor tricolorul unguresc mai plăcut, Ungurii au scos şi câteva butoaie cu vin pentru a cinsti pe soldați. Sosiți în Dej, grănicerii au ales doi sergenți delegându-i să iasă la raport, ca să comunice: „că dacă trebuia să li se ia din nou jurământ ostăşesc să nu se adauge nimic la cel vechiu, de oarece batalionul este hotărât să-şi verse sângele numai pentru drepturile Casei imperiale“.

Colonelul *Jablonschy* a fost atât de cuminte că a luat batalionului tot jurământul cel vechi, după care s'a auzit un întreit „să trăiască împăratul“! Garda națională se retrase atunci din piață luînd şi butile cu vin, iar comisarul *Schopf* relatînd imediat la Cluj despre cele întâmplute, guvernul numi în districtul Năsăudului un comisar al guvernului autorizat să publice şi acolo starea de asediu, urmînd apoi să se ridice furcile şi spînzurătorile ca şi în celelalte părți ale Ardealului, ceea ce însă nu s'a putut executa.

Dela Dej, batalionul plecă la Seghedin unde, la 12 August, primi ordin să pornească spre Becea; grănicerii însă fără să se fi înțeles cu ofițerii lor, declarară în unanimitate că nu vor să se bată cu Sârbii, căci aceștia au acelaș drapel împărătesc şi ei nu pot împuşca în propriul lor drapel; să-i ducă în orice altă parte, asupra oricărui alt inamic şi ei se vor bate, întocmai cum s'au bătut şi părinții lor. A doua zi dimineață, fără vorbă multă în loc de a pleca spre Becea, se întoarseră în sunetele muzicei spre Banat, ajungînd seara în Beba. A doua zi sosind aci colonelul Marziany, acesta şi maiorul Pop i-a înduplecat să se întoarcă la Seghedin, de unde apoi au fost porniți spre Tisa şi pe urmă cu calea ferată la Presburg.

Între timp se făcu şi ruptura între coroană şi maghiari, cari au fost declarați drept rebeli, iar batalionul fu pornit din nou la 16 Octomvrie spre Vaș, unde s'a încercat

din nou sa fie convins să depue jurământul unguresc. Grănicerii au fost și de astădată credincioși hotărârei lor și au refuzat categoric. Dela Vaț batalionul a fost atunci transportat la Pesta și dezarmat, iar la 23 Februar 1849 a fost declarat prizonier ca și cum ungurii l'ar fi capturat în vre-o bătălie.

După ce colonelul *Iovici*, comandantul regimentului se retrase din comanda sa, sub pretext de boală, locotenent-colonelul *Urban* luă comanda regimentului și convoca în ziua de 7 Septembrie o adunare la Năsăud, care declară că: nu vrea să știe de ministerul unguresc, ci este pentru unitatea monarhiei, pentru care erau decizi să lupte din răzputeri; că refuză să fie maghiarizați, protestând și în contra unirei Transilvaniei cu Ungaria etc.

Această hotărâre a fost de îndată adusă la cunoștința împăratului, ministerului de război la Viena, generalului Puchner la Sibiu și comisarului regal Vay.

După adunarea dela Năsăud, Românii de prin comitate alergară la colonelul *Urban* cu zecile de mii, ca să depună jurământ de credință către „împăratul Austriei și al Românilor“, iar tinerimea română se îmbulzia cu miile cerând să fie înrolați, înarmați și instruiți alături de soldații regimentului. Urban, văzând acel entuziasm al Românilor, a rugat pe generalul Puchner ca să-i permită să înroleze 10.000 de Români, pe cari să-i formeze într'un corp de vânători. Idee sănătoasă, respinsă însă de Puchner, care adoptă ideea nefericită de a răscula poporul întreg capabil să poarte armele, în număr de 195.000. Însă și această măsură se luă numai în momente supreme și încă cum? Fără a împărți nici măcar o mie de puști. Astfel colonelul Urban n'a putut înrola decât 700 de voluntari, ne putând împlini, din lipsa armelor și banilor, nici măcar dorința regimentului de a înființa încă două batalioane.

La 19 Septembrie Urban pornește din Năsăud cu 1000 de soldați în comuna Macod de unde invită pe colonelul ungur Dobay ca să se retragă cu trupele sale din Dej, unde venise dela Cluj contra Românilor. Dobay s'a și retras.

În vecina Săcuime, se făceau pregătiri mari înarmându-se populația bărbătească, colonelul Urban porni deci

cu 2 batalioane de grăniceri și 2 tunuri la Reghinul Săseșc, oraș apropiat de săcuime, pentru a fi gata pentru orice împrejurare. În ziua de 17 Octombrie se ținut faimoasa adunare săcuiască în comuna Luteni (Agyagfalva) la care au luat parte peste 30.000 de săcui și în care s'a hotărât ca săcuii să se declare de *Gardă Națională*, să-și aleagă comandanți și să pornească îndată contra Românilor. Aceasta s'a și întâmplat în ziua de 18 Octombrie, când au pornit 10.000, înarmați cu puști și baionete și tot atâția cu lănci, împărțiți în patru coloane mari. Pretutindeni pe unde au trecut aceste coloane au lăsat urmele satelor prădate și arse. Coloana comandată de contele Kalnoki a fost bătută cumplit de maiorul Kleiser, în ziua de 25 Octombrie lângă comuna Sároș. Coloana, comandată de Dionizul Lazăr bătut pe prefectul Micăș la Iernot și-l goni până la Ludoș. Săcuii deteră foc comunei Iernot ucigând 20 de Români, tot astfel arseră și satele Cipău, Ogra și Șăulia, unde au spânzurat și masacrat alți 69 de Români. Grosul trupei săcuesti a pornit în contra colonelului Urban, care aștepta zadarnic sosirea în ajutor a generalului Wardenér cu brigada sa, în locul căruia nu au sosit decât 580 soldați din armata regulată și câteva sute de lănceri înarmați ca vai de ei. În ziua de 21 Octombrie trupele inamice se găseau față în față, lângă satul St. Ioan aproape de Reghin și anume 1500 de grăniceri și infanteriști, pe lângă câteva sute de lănceri, comandați de Urban de o parte, și cel puțin 10.000 de Săcui de partea cealaltă. Bătălia a ținut dela ora unu până pe înserate, când Urban se retrase fără a fi urmărit. Săcuii intrară în Reghin, dându-i foc și ucigând pe toți Românii cari le cădeau în mână. Tot astfel au ars și satele Mirăstău, Biserica Albă, Grebenișul etc.; orice disciplină dispăruse dintre ei. Urmărea fu că la Tg.-Murășului în ziua de 5 Noembrie au fost bătuti atât de rușinos, că dacă Puchner ar fi fost ceva mai energic, Săcuii n'ar fi mai îndrăznit să iasă din munții lor. În loc de aceasta, baronul Puchner zise către comitetul român, care în ziua de 19 Noembrie se dusesese să-l felicite: „Țara este pacificată, afară numai de Trei-Scaune, pe care le voi pacifica eu. Vă recomand ca să dezarmați pe popor și să nu mai suferiți nici un fel de cruzime“.

„Vom dezarma Exceiența. Cruzimi n'am suferit niciodată, ne-am silit să le evităm din răspuțeri, dar cruzimile insurgenților produc represalii“, observă Bariț.

„Represalii? Așa? Bine. Așa dar jumătatea tunurilor mele am să le întorc contra d-voastră, și jumătate contra rebelilor. Ați înțeles?“

După ce generalul Wardener a venit în ajutorul lui Urban cu 2420 ostășime regulată și 5 tunuri, s'a hotărât ocuparea Clujului, capitala țării, ceea ce a și avut loc în ziua de 18 Noembrie cu cea mai mare ușurință, căci maghiarii au luat-o la fugă spre Ungaria.

Puține zile după ocuparea Clujului un corp de insurgenți compus din 14.000 de oameni, având și 16 tunuri venind dela Baia-Mare lovi drept spre Dej, Urban însă le eși înainte și-i bătu în ziua de 24 Noembrie, gonindu-i până la Șomcuța. Pe drum, Urban n'a întâlnit decât sate arse și ruine fumegânde.

Urban se hotărî să scoată pe insurgenți și din Baia-Mare, însă generalul Wardener a împiedicat orice operațiune contra Ungariei, și în loc de a se folosi repede și cu toată energia de biruințele câștigate, a lăsat trupele să piardă un timp prețios în Cluj și împrejurimi, până când a venit din Ungaria în ajutorul insurgenților, un corp numeros, comandat de generalul polon Iosif Bem.

Intre timp Săcuii s'au răscolat din nou, omorând și devastând mai ales în părțile Brașovului. Generalul Schurter cu o parte din trupe fu trimis în ajutor contra Săcuilor. La Cluj nu mai rămăseseră decât 3800 infanteriști, 410 cavaleriști și 13 tunuri. Un batalion românesc se găsea în garnizoană la Dej, vreo două companii de linie la Turda, altele la Aiud. Alături de aceste trupe au fost aduși și trei prefecți români cu lăncerii lor și așezați la Huedin. Bem avea sub comanda sa 15.000 de soldați regulați, mai multe mii de lănceri din Ungaria și 28 de tunuri. În bătălia dela Huedin și Ciucea (18 și 19 Dec.) oștile imperiale au fost înfrânte și gonite din Cluj și din toată partea de nord a Ardealului.

Colonelul Urban se strecură cu mica sa trupă până la Bistrița și de acolo la Câmpulung în Bucovina, unde a așteptat zadarnic ajutor dela generalul Malkovsky. În sfârșit colonelul Urban, pierzându-și răbdarea, s'a hotărât să atace cu puținele sale trupe oastea maghiară,

care ținea ocupat districtul regimentului sau. Această expediție întreprinsă la 6 Februarie, numai cu 6 companii de linie și 2 de grăniceri a reușit foarte bine, căci după un marș de 20 de ore, prin munți neumblați, înorțând soldații prin zăpadă până la brâu, a 2-a zi de dimineață Urban ajunsese în satul Murășeni unde bătu pe Unguri fugărindu-i. Atunci se hotărî și generalul Malkovsky să trimită ajutor și în bătăliile dela Baidersdorf (Crainimet) și Măghiăruș insurgenții au fost batuți și alungați până la Dej și Cluj. Malkovsky auzind însă că Ben vine în ajutorul Ungurilor cu toată puterea sa, în loc să pornească și el în ajutorul lui Urban, îi dăte ordin să se retragă și el din nou în Bucovina. Urban s'a conformat ordinului deși cu inima frântă și s'a retras la Câmpulung și Vama. Astfel toate operațiile regimentului II românesc s'au curmat până în luna Iunie, când au intrat în Transilvania armatele aliate ruso-austriace.

In Iulie 1848 dieta Ungariei votase un credit de 42 milioane fiorini și 200.000 de recruți, din cari 40.000 să fie recrutați îndată. Ministerul și dieta fără a mai aștepta confirmarea și sancționarea acestor două proiecte de legi, s'a și apucat imediat să tipărească monedă de 1 și 2 fiorini, luînd și cele mai întinse măsuri pentru recrutarea celor 40.000 de soldați.

La începutul lunii Septembrie se formaseră în Ungaria 10 batalioane noi, iar în Ardeal se începuse formarea a două batalioane, nu prin tragere la sorți, ci din voluntari, și anume unul la Cluj, compus în cea mai mare parte din studenți, funcționari și alți orășeni entuziaști. În urma refuzului împăratului de a sancționa aceste legi, s'a produs în capitala Ungariei o fierbere înfricoșată; Kossuth era pentru război cu Austria, ceilalți vroiau să mai încerce o împăcare fără vărsare de sânge. În sfârșit ministerul se retrase, palatinul însărcină cu formarea cabinetului tot pe Battyany însă cu condiție ca din viitorul minister să nu mai facă parte Kossuth. Atunci dieta își asumă și puterea executivă, respinse noul minister, susținu pe Kossuth și-l autoriză să tipărească și bancnote ungurești de 5 fiorini.

Tot dieta, care acum pășise pe față în contra monarhului, a trimis pe arhiducele palatin ca sa se întâlnească

cu Jellachich și să încerce a-l întoarce din cale. Aripdu-
cele nereușind în misiunea sa a plecat la Viena, unde și
dădu demisia. În locul palatinului a fost numit generalul
conte *Lamberg* ca comandant suprem și comisar împă-
rătesc. În ziua de 28 Septembrie dieta declară pe *Lam-
berg* trădător de patrie, iar plebea îl omoară pe podul
de peste Dunăre în modul cel mai sălbatec. Fioară de
groază cuprinse pe cei mai mulți deputați, mulți dintre,
ei luară lumea în cap. Deputații români fugiră și ei acasă.
La Viena începuse iarăși revoluția; în ziua de 6 Octombrie
plebea și studenții spânzurară pe generalul ministru *La-
tour*, iar la Cluj Ungurii spânzurară pe studenții în
drept *Bătrâneanul* și *Simoniș*, și la Tg.-Murășului pe
tânărul teolog din Sibiu *Vasile Pop*. Cu aceste execuții
baronul Vay și guvernul vroiau să terorizeze pe Români,
aceștia răspunseră însă prin represalii, căei în ziua de
13 Octombrie masacrară pe doi unguri nobili și la 14
Octombrie a avut loc măcelul dela Sângatin, unde după
luptă de mai multe ore, au căzut morți 141 de Unguri.

Față cu aceste evenimente, era timpul ca și episcopii
românești să se întoarcă la turmele lor și generalul Puch-
ner să intre în acțiune.

Episcopul Lemeni a și reușit să fugă și să ajungă la
Cluj, unde a fost însă silit să rămâie, ca să fie martor fără
voie a spânzurătoarei tinerilor și preoților români. A-
ceastă sedere silită a fost interpretată mai târziu de gu-
vernul austriac și de adversarii personali ai episcopului
ca și cum ar fi rămas de bună voie și ar fi simpatizat cu
rebelii.

Șaguna, mai fericit, a fugit din Pesta, însoțit de secre-
tarul său Bologa ambii travestiți, și prin Arad și Deva
au reușit să ajungă la Sibiu.

Între timp se începuse și în Ardeal înscrierea tinerilor
în conformitate cu noua lege ungurească votată de dietă
însă nesancționată de împărat. Sașii au protestat imediat
prin autoritățile lor înr contra acestei legi nesancționate,
ba chiar și Săcuii s'au opus la început. Autoritățile ungu-
rești însă au încercat să recruteze pe Români, cari și
ei s'au opus pe față în diferite comune din comitatul Tur-
deș. Astfel prefectul acestui comitat însoțit de armată
s'a dus în persoană în comuna Luna, unde se adunaseră
locuitori din multe comune învecinate, pentru a convinge

pe locuitori să se supue ordinelor guvernului. După o parlamentare de câteva minute, un comisar civil numit ad hoc dădu ordin trupe să înainteze cu baioneta, unul din oameni lovind cu o piatră un husar, armata trase în mulțime și 23 de Români căzură morți. Această s'a petrecut în ziua de 12 Septembrie. Din acel moment însă generalul Puchner n'a vrut să mai puie la dispoziția guvernului și oamenilor săi trupe pentru restabilirea ordinii, însă chiar guvernul din Cluj văzând cele întâmplăte a oprit recrutarea pe răspunderea sa. Această măsură a guvernului a fost însă târzie, căci rana făcută corpului națiunii române nu s'a vindecat și pofta de răsbunare și-a avut rezultatele cele mai frumoase.

* * *

Știrea despre cele două adunări, ținute de regimentele de grăniceri la Năsăud și Orlat, și vestea măcelului dela Luna străbătu în tot cuprinsul țării nu numai prin ziare ci dela om la om, dintr'o comună într'alta, pe drumuri și pe la târguri. Starea de spirit a poporului era atât de agitată că dacă un cărturar român ar fi căutat, în vreo adunare, să convingă pe oameni ca să se liniștească, să mai aștepte, nu ar fi scăpat viu de acolo. Unii publiciști maghiari tot mai susțin că dacă n'ar fi fost agitatorii, tinerimea, ca să îndemne și să atâte poporul, acesta s'ar fi supus orbește tuturor poruncilor date și măsurilor luate de comitetul revoluționar din Pesta. Nici un neadévr mai mare decât această afirmație, căci adevărul este că tocmai *Ungurii* au fost agitatorii cari prin nenumăratele lor măsuri vexatorii, prin fără de legile lor, au împins poporul român la răsccoală.

Indată după publicarea legii ungurești relativă la recrutarea de 40.000 de recruți, tinerimea românească din părțile de nord ale Ardealului a alergat de bună voie, din propriul îndemn, în număr de mai multe mii la Năsăud și a depus ~~jurământ~~ **sub** steagul împărătesc în mâinile colonelului Urban, care dintre toți ofițerii avu cel dintâi bărbăția să înfrunte furia terorismului.

La adunarea grănicerilor din Orlat locuitorii din împrejurimi, neîndemnați de nimeni, au alergat să auză și să cunoască și ei ce au să aștepte dela evenimentele cari se precipitau în țară. Tinerimea și alți cărturari petreceau retrași de frica tiraniei, iar poporul se îmbărbăta și hoțărâ ca să n'c mai sufere.

Dupa adunarea dela Orlat o ceată ca de 500 de inși, înarmați fiecare cu ce avea, apucă peste dealuri și văi drept la Blaj. Tot spre acea localitate plecaseră și din alte părți mai ales oameni tineri cu sutele, mânați par'că de instinct pentru a căuta scăparea în fața unui uragan, înfricoșător. În ziua de 16 Septembrie se găseau la Blaj, un număr de 2000 de oameni înarmați. Ei au trimis a doua zi doi delegați la Cluj, cerând liberarea arestaților din motive politice, anume a preotului Simion Bălînt și avocatului Micăș, totodată rugând pe guvern ca să retragă legea de recrutare nesancționată și să le permită să ție o nouă adunare, în care să-și vadă de nevoile lor.

Între timp, sosise și baronul Vay, în calitate sa de comisar regal, la Blaj, iar generalul Puchner trimise după cererea sa un batalion de linie cu două tunuri. Baronul Vay la început a luat o atitudine amenințătoare zicând că poporul să nu asculte de turburători, și să se care a casă, căci altfel el va veni cu 4 tunuri și 6000 de Săcui, ca să-i împrăstie. A doua zi, Vay însoțit de maiorul Clococeanu, comandantul batalionului, veni din nou la adunarea pe care o ținea poporul pe câmpul libertății, și căută să convingă pe popor prin vorbe bune ca să se întoarcă pe la casele lor, iar în ziua următoare plecă la Cluj, lăsând poporul să-și vadă de treabă. Între timp sosise la Blaj și Avram Iancu cu muntenii lui, Ioan Axente Sever și Iovian Bradu, care își dădeau toată silița să deprindă poporul în mînuirea armelor, însă din lipsa totală a armelor de foc, instrucția se mărginea aproape numai la mînuirea lancei.

În ziua de 25 dimineața sosiră dela Sibiu și Simion Bărnuțiu, A. Tr. Laurian și Alex. P. Laurian, iar mulțimea crescuse până la 20.000 de oameni. În aceeași zi s'au discutat și votat mulțimea de deziderate naționale, care toate au fost trecute în protocolul acelei adunări. S'au discutat și mijloacele pentru organizarea unei garde naționale, târziu destul, după ce adversarii se organizaseră și instruiseră de mai bine de 6 luni. În sfârșit după captivitate de 5 luni, scăpând și avocatul Florian Micăș din închisoare, sosi și el la Blaj.

Vineri 29 Septembrie Avram Iancu plecase cu trupa sa, iar Axente și Iovian Bradu steteau gata să plece cu cetele lor compuse din circa 6000 de oameni drept la

Sibiu spre a se prezenta generalului Puchner, când pe la apusul soarelui sosi cu totul pe neașteptate generalul Schurter la Blaj, care sfătui pe Români ca să nu meargă așa mulți la Sibiu, ci numai o delegație compusă din 22 de membri. Tot atunci s'a hotărât ca să aleagă un alt comitet în locul celui ales în luna Mai, compus din membrii mult mai puțini, și care în tot cursul războiului să stea în permanentă la Sibiu la ordinele generalului. S'a hotărât ca comitetul să fie compus numai din 6 membri, ale căror nume s'au și înscris pe o listă, urmând ca să se ceară confirmarea la Sibiu.

În ziua de 3 Octombrie deputațiunea română de 22 membri a fost primită de Puchner, căruia i-au prezentat rezoluțiunile luate în adunarea dela Blaj și anume:

1.—Încetarea terorismului și desființarea stărei de asediu. Repararea daunelor cauzate de pe urma măsurilor de represie. Liberarea tuturor areștaților.

2. Să înceteze toate prigonirile, să nu se mai trimită armată la sate, să înceteze robotul sub orice formă,

3.—Să se înființeze garda națională română pentru siguranța în satele și ținuturile românești. Spre înarmarea lui poporul cere dela Comandament arme, tunuri, sabii, etc.

4.—Să se numească o comisiune mixtă, compusă din unguri, sași și români, care să cerceteze și să judece, să despăgubească și să pedepsească toate stoarcerile, jafurile, prigonirile care au avut loc.

5.—Să se numească o comisie agrară care să cerceteze și aplaneze toate certurile între fostul proprietar de pământ și țăranul care este acum om liber.

Apoi mai declară că nu recunoaște unirea cu Ungurii, ministerul unguresc, etc.

* * *

În timpul acesta, convingându-se și împăratul cât de rău fusese inspirat când a sancționat legile dela 11 Aprilie, a lansat un manifest către poporul din Ungaria prin care decreta starea de asediu, dizolva dieta, și numea ca comandant suprem al armatelor din Ungaria pe banul Jellachich, iar ministru-președinte pe generalul baron Recsei de Pecea.

La acest manifest al regelui, comitețul revoluționar în cap cu președintele său Kossuth a răspuns printr'un

decret adresat tuturor comandanților de trupe, de cetăți întărite, ca în termen de 7 zile să se înalte pretutindeni steagul unguresc, fiecare cetățean să se știe supus numai al Ungariei și să se pregătească liste amănunțite de toate materialele de război sub amenințare de pedeapsă cu moartea.

Războiul civil în Transilvania din Octombrie pînă în Decembrie 1848.

Până în Octombrie Românii n'au vărsat sînge unguresc, n'au maltratată nici un maghiar. Ei au suferit barbariile din Abrud, omorurile dela Sâncraia, măcelurile dela Mihalț și Luna, întemnițările din tot cuprînsul țării numai pentru că au ținut la drepturile lor omenești, politice și civile. Românii au suferit toate aceste fără de lege, însa le-au și ținut minte.

După ce Lamberg fusese ucis mișelește la Pesta, contele Latour spînzurat la Viena, Ungurii începura să-și facă o adevărată plăcere din spînzurarea și împușcarea preoților și altor Români. Și să nu se creadă că Românii erau executați în urma unei sentințe a unui tribunal legal, ei erau omorâți pur și simplu ca Români, din ură națională învechită, neîmpăcată și în veci nestinsă.

Astfel, înainte de a ucide Românii un singur Ungur, baronul Apor spînzurase în luna Septembrie 26 de Români. Un alt tiran, contele Haller, a împușcat singur trei preoți români, iar la Cluj au fost spînzurați doi studenți în drept și mai târziu încă 26 de Români. Prin aceste barbarii Ungurii vroiau să terorizeze pe Români, însă s'au înșelat amar, căci urmarea a fost represalii teribile, mai ales după ce Săcuii dăduseră foc la câteva sate românești.

Toată ungurimea era înarmată: familiile proprietarilor de moșii se retrăseseră la orașe. După adunarea din urmă dela Blaj au început să se armeze și Românii cu aceiași drept și pe baza aceluiași legi sau nelegi în puterea căreia se armau și mîghiarii. Generalul Puchner însă, în urma înțevederii avută cu Românii avu ideea ciudată de a încerca să dezarmeze batalioanele și escadroanele de voluntari maghiari cu ajutorul trîpelor de linie cât și a Românilor. Măsură nehibzuită din par-

tea generalilor, cari credeau ca era așa de ușor să se ia armele aristocrațiilor mari și mici, și dezarmarea să se facă încă de către Români, în a căror vine sângele clocotea încă de răsbunare pentru sângele nevinovat al Românilor împușcați și spânzurați.

Au și dezarmat Românii pe unii și pe alții, mai ales împrejurul Blajului. Dezarmările acestea au dus însă la conflicte grave, în cari și-au pierdut viața diferiți Unguri, care nu depuneau armele de bună voe.

O catastrofă din cele mai crunte a fost măcelul dela *Sângatin* (Kis-Enyed), unde maghiarii din localitate și împrejurimi se strânseseră într'o curte boerească bine întărită pentru a se apăra în contra încercărilor de dezarmare ale Românilor. Aceștia, după o parlamentare mai îndelungată fără nici un rezultat, lipsiți de un comandant mai priceput, năvăliră asupra curții; ungurii însă traseră cu puștile în ei omorând 4 țărani. Ceilalți, înfuriați peste măsură de moartea fraților lor, dădură foc dependințelor curții boerești și macelăriră pe toți Ungurii, pe cari au putut să pue mâna. Numai câțiva au scăpat prin fugă în întunericul nopții, 141 de cadavre zăceau neînsuflețite în curte și în casa prefăcută în ruine.

Maghiarii, din această catastrofă înfricoșată ar fi trebuit să vadă că în sfârșit și rabdarea cea mare a poporului român are o margine, ei însă continuau cu împușcarea și spânzurarea fruntașilor Români din Cluj. Astfel au fost executați studenții în drept Bătrâneanul și Simonis, protopopul *Vasile Turcu* și o mulțime de preoți, studenți și țărani Români. Și cea mai mare parte a acestor martiri ai neamului au murit ca niște adevărați eroi, astfel Bătrâneanul, înainte de a muri a spus preotului, care îl sfătuia să se pocăiască: „*N'am de ce să mă pocăiesc; eu prin faptele mele de tribun am voit numai să deștept și să ridic poporul românesc; cu asta n'am făcut Ungurilor nici un rău, de aceea fapta lor față de mine nu le ert nici în lumea aceasta, nici în cealaltă*“, iar când s'a suit pe scara spânzurătoarei a strigat plin de entuziasm: *Să trăiască Românul, piară Ungurul!*

Protopopul *Vasile Turcu*, un bărbat luminat și fruntaș al poporului românesc a fost arestat în timpul nopții și împreună cu alți 16 țărani, legați în fiare și aduși la Cluj. Aci au fost legați de niște stâlpi, în curtea pre-

fecturei, *Turcu*, cu lanțurile cele mai grele în mijlocul lor. Pe urmă au fost aruncați în mijlocul curții pe niște pae, și astfel a zăcut veneratul bătrân, pe un timp ploios și friguros de toamnă timp de o zi și două nopți, învelit numai cu o bundă țărănească. Plebea înfuriată îl insulta și lovea cu neomenie. *Turcu* plângându-se că-l strânge o cisma, unul din mulțime îl lovi cu cisma peste ochi, încât i-au scos unul. Cei ce l'au văzut în ziua supliciului spun, că ochiul lovit îi curgea și se înegrise cu totul. El a fost spânzurat în acelaș loc ca și Bătrâneanul și tovarășul său de dureri, *Simonis*.

* * *

În ziua de 15 Octombrie și următoarele, Săcuii au ținut și ei în comuna *Agyagfalva* o mare adunare care a avut o mare importanță istorică, atât pentru consecințele ei de doliu și durere, cât și pentru faptul că după adunările naționale românești din anul 1848, această adunare dă oamenilor imparțiali ocazia să tragă o paralelă foarte interesantă între temperamentul, caracterul și gradul de cultura al acestor două popoare.

Guvernul ardelean, ministerul unguresc cum și prefecții din comitate în orice ocazie amenințau poporul român că vor trimite în contra lor 60 de mii, 80.000, ba unii vorbiau chiar de 100.000 de săcui armați, și s'au și găsit oameni cari să ia această amenințare în serios și să încerce s'o realizeze.

După omorul lui *Lamberg*, comitetul revoluționar a trimis în Ardeal pe *Ladislau Berzenczei* cu misiune ca să înroleze dintre Săcui un nou regiment de huzari. Acest *Berzenczei* în loc să înroleze tineri numai pentru un regiment, s'a gândit că ce plăcere mare ar face el lui *Kossuth* dacă ar înarma pe toți Săcuii în stare să poarte arme. În acest scop el a cutreerat toate satele unde vorbind poporului îi promitea marea cu sarea și astfel devenind cel mai popular om din Săcuime, a convocat pentru ziua de 15 Octombrie pe toți Săcuii până la 50 de ani, și fără deosebire dacă fac parte din regimentele de graniță—deci supuși legilor militare sau nu.

Aflând baronul *Puchner* de convocarea lui *Berzenczei*, lansa și el o proclamație către regimentele săcuiești, în care interzice acestora participarea la adunare. Săcuii însă, sub pretext că s'a permis și Românilor să ție a

dunări pe regimente, au venit cu toții la Agyagfalva unde s'au strâns după unii 30.000, după alții chiar 60.000. Aci în urma discursului înflăcărat al lui Berzenczey, Săcuii s'au declarat independenți de guvern, și de comandantul general, depinzători numai de ministerul unguresc; grănicerii să se prefacă în miliție teritorială, să se unească cu restul poporului și cu toții să plece împotriva Valahilor, spre apărarea fraților din comitate. Apoi au prestat cu toții jurământul, silind și pe ofițerii nemți dela regimintele de grăniceri să-l depue și au ales comandant suprem al trupelor săcuesți contra Românilor pe *Alexandru Zsombori*, colonel de huzari.

A doua zi, oamenii cuminți ai Săcuilor au încercat să convingă masele ca să nu pornească acum deodată în mase mari, acest lucru prezintănd un pericol nu numai pentru comunele românești, ci pentru toți, în special pentru curțile boerești, cari desigur că nici ele nu vor fi cruțate, dacă atâtea mii de oameni pleacă fără nici un soi de merinde. Toți fruntașii au recunoscut acest adevăr elementar, numai Berzenczey s'a opus, pentru că lui îi ardea de jafuri și de omoruri, ca să inspire teroare și frică.

Oastea săcuiască s'a împărțit în patru brigăzi de câte 4000 de oameni fiecare, cari au plecat pentru a se război cu „Valahii”. Cea dintâi comună devastată de ei a fost Arhida locuită de 500 Români și 600 Sași. De aci încolo jafurile și omorurile s'au ținut lanț. După un raport sosit la comitetul național român, în primele 4 zile, s'au prădat și aprins 9 sate, iar până la 16 Decembrie, adică numai în 7 săptămâni, au fost arse și devastate mai mult de o sută de sate românești și săsești.

* * *

Baronul general *Anton Puchner*, comandantul trupelor din Transilvania, nu s'a declarat contra legilor din 11 Aprilie, atunci când Jellachich s'a opus lór cu armele; el n'a urmat nici exemplul altor camarazi generali, ca *Rukavina* dela Timișoara, care n'au voit să se supună ordinelor ministerului unguresc. În Septembrie se dăduseră pe față toate planurile partidului revoluționar și totuși Puchner perzista în atitudinea sa prietenoasă Ungurilor, căci generalii din Sibiu tot se mai legănau în părerea lor greșită, că pacea țarei ar fi primejduită de

Români, iar nu de Unguri. Dovada cea mai bună a acestei afirmațiuni o avem în faptul că la Blaj s'au trimis la adunările românești trupe regulate din toate trei armele, pe când la adunarea săcuiască dela Agyagfalva, n'au detașat nici un soldat din trupele de linie, încrezându-se cu totul în lealitatea regimentelor de grăniceri săcuiești.

Prima proclamație publicată de comandantul general din Sibiu este datată din 9 Octombrie și este adresată tot Românilor. Ea formează un răspuns la petiția sau memoriul votat de cea din urmă adunare din Blaj și cuprinsul ei arată clar frica generalilor de Români.

Abia după ce confirmase comitetul român ales la Blaj, Puchner rupse prin proclamația adresată țării în ziua de 18 Octombrie orice legătură cu capii revoluției ungare. Odată cu această proclamație, comandantul general mai decretă și ridicarea *gloatelor*, în care scop a dat o instrucțiune foarte memorabilă, în care arată felul în care trebuie să se facă această ridicare: fiecare sat sau oraș să-și numere oamenii buni de luptă, să-i armeze cu puști, cu lănci, cu coase și furci. Nici o ceată să nu fie mai mică de 150—200 oameni, însă nici mai mulți, și aceste cete să fie comandate de căpitani. Câte trei cete vor forma o unitate de luptă comandată de un tribun.

Oricine va înțelege ușor marea însemnătate a acestor instrucțiuni sau regulament dat pentru a purta război aproape numai cu lănci și furci, în contra unui dușman înarmat la fel. A băga însă gloatele de lănceri, fie și în număr cât de mare, în contra trupelor regulate și instruite, înarmate cu puști, însemna nici mai mult nici mai puțin decât a duce mii de oameni la măcelărie și o astfel de instrucție nu trebuia să se dea în momentul din urmă, adică atunci când dela Murăș spre nord și răsărit nu mai pătrundea nici o știre dela Sibiu.

Odată cu proclamația lui Puchner a adresat și comitetul național român, compus din 6 membri și anume: *A. Treb. Laurian, Simion Bărnuțiu, Nic. Bălășescu, Florian Micăș, Timotei Cipariu și Ioan Bran*, un manifest către poporul român îndemnându-l să ia armele pentru apărarea neamului și împăratului. Tot atunci au luat și toate măsurile pentru înarmare, împărțind întreg poporul românesc în 15 legiuni, comandate fiecare de prefecți și vice-prefecți. Fiecare legiune era organizată în cete

mari sau batalioane, comandate de tribuni și vice-tribuni, iar batalionul era subîmpărțit în 10 centurii sau companii, cam de câte 100 de oameni, comandate de centurioni și vice-centurioni sau capitani. Numarul bărbaților capabili să poarte arme era evaluat la 195.000, însă din aceștia nici în 1950 nu erau deprinși cu armele, pe cari de altfel nici nu le posedau.

Comitetul ceru deci generalilor arme, muniții și ofițeri ca instructori la fiecare legiune, și dacă se poate acei ofițeri să fie numai din cele două regimente de grăniceri românești, ca ei să înțeleagă limba poporului. Optsprezece zile i-a trebuit generalului Puchner ca să se hotărască să admită aceste cereri ale comitetului, adică tocmai atunci când începură să se îmbulzească știrile din comitate despre cruzimile feroase comise de Unguri și mai ales despre dezarmarea garnizoanelor militare din orașele ungurești și despre ocuparea și prădarea depozitelor de arme, de muniții și de echipamente.

După ce Puchner a aflat că Săcuii au pornit contra Românilor, el dadu ordin comitetului român ca să sporească pe cât se poate numărul glotașilor dela Blăj și să se informeze câți sunt înarmați cu coase și lănci și câți cu puști. Comitetul, din informațiile primite, a aflat ca numărul total al glotașilor de acolo este de aproximativ 20.000, cari nu aveau însă nici 1200 arme de foc.

Sășii, în loc de un alt comitet special, lucrau prin „universitatea” lor. Spre a concentra acțiunile celor două națiuni, comandantul general înființă un comitet comun numit „Comitet de apărare de țară” și compus din 6 membri, adică 2 Români, 2 Sași, un ofițer de Stat-Major și un membru din corpul comisarilor provinciali.

Acel comitet s’a constituit în ziua de 24 Octombrie sub președenția generalului *Pfersmann* și cuprindea din partea Românilor pe *A. Treb. Laurian* și *Gavril Munteanu*, iar ca supleanți pe *Ion Bran* și *G. Bariț*. Misiunea acestui comitet era recrutarea pentru întregirea regimentelor din țară, înființarea unui batalion de vânători sași, ridicarea și înarmarea gloatelor, aprovizionarea puterii armate cu alimente, îngrijirea de transporturi necesare trupei, etc.

În ziua de 26 Octombrie apărău un nou decret prin care

se cerea recrutarea cât mai grăbită a 3745 de Români și a unui batalion compus din 1253 Sași.

Toate aceste măsuri cari se luau în grabă, nu puteau să dea rezultatul așteptat căci pentru a se lupta cu armatele regulate ale Ungurilor nu trebuia numai mulțime mare de oameni, ci mai bine mai puțini și aceștia bine armați. Aceste cete de glotași puteau foarte bine fi folosite pentru serviciul local și în cercuri mai restrânse de activitate, contra bandelor de hoți și asasini, cum și pentru a ține în respect trupe revoluționare mai mici, însă nici decum în lupte cu armate bine disciplinate și instruite.

Și odată cu luarea măsurilor arătate mai sus generalul *Gedeon* a fost trimis la 22 Octombrie la Făgăraș ca de acolo să opereze împotriva Săcuilor. Generalul instalase cartierul său în satul Șârcaia, unde a stat câteva zile în neactivitate totală, trimițând numai pe prefectul român Iovian Bradu în districtul Brașovului, ca cu trupa sa de lănceri să dezarmeze pe Săcui din Săcele, iar de acolo să pătrundă și în săcuime, adică în vechiul comitat Trei-Scaune, de unde a fost însă respins.

Când au plecat Săcuii dela Agyagfalva, o parte din ei a pornit spre Blaj ca să distrugă pe Românii adunați acolo și apoi trecând Murășul să gonească din orașul Aiud garnizoana de oaste împărătească. Acea cofoană săcuiască a pățit-o rău, căci lângă satul *Bogaciu* a fost lovită de maiorul Kleiser și bătută crunt, scăpând de data asta Blajul de flăcări și jaf.

Între acestea, a pornit * * * *Gedeon* spre Oșorhei, unde a întâlnit oastea săcuiască, care acum se mai compunea din 8000 de oameni, căci ceilalți, încărcăți de pradă se întorseseră pe la casele lor. Cu toate acestea, Săcuii erau totuși mult mai numeroși decât armata lui *Gedeon*, care cu totul nu avea la dispoziția sa decât cam 4000 de oameni. După cele dintâi lovituri de tun din partea oastei împărătești, Săcuii au luat-o cu toții la goană; lănceri, grăniceri, ba husari au fugit chiar cei dintâi. În mai puțin de un ceas nu s'a mai văzut nimic din acea oaste, pe cât de lăudăroasă tot pe atât de fricoasă.

Cronicarii unguri din 1848 vor să explice acea spaimă și fugă fabuloasă prin împrejurarea că bieții Săcui nu mai auziseră bubuituri de tunuri. Oricum ar fi, această

explicație poate să fie primită în ce privește pe lănceri, săteni simpli; însă în ce privește batalioanele de grăniceri și de husari săcuesti ea nu poate fi crezută.

Generalul Gedeon însă n'a urmărit pe Săcui, ci i-a lăsat să scape cu toate nenumăratele prăzi adunate din satele românești și din Reghinul Săsesc; nici măcar atâta satisfacție n'a dat celor două popoare jefuite ca să ia Săcuilor, cel puțin vitele și carele răpite dela Sași și Români.

„Eroismul“ cel glorificat al Săcuilor însă și amenințarea partidului revoluționar cu 30, 60 și chiar 80 mii de Săcui a făcut la Tg.-Murășului un fiasco îngrozitor, care de altfel s'a mai repetat de câteva ori; iar despre biruințe săcuesti poate fi vorba numai acolo, unde li s'a dat voe să prade și să jefuiască *sate neapărate de nimeni*; dimpotrivă oriunde au avut de luptat cu trupe disciplinate, Săcuii au fost bătuți și puși pe fugă.

Generalul Gedeon ar fi putut atunci să cuture toată săcuimea, să adune armele și s'o izoleze cu totul de partidul revoluționar din Ungaria. El însă n'a procedat astfel și greșala lui s'a răsunat în modul cel mai dureros. Gedeon s'a întors la Sibiu, unde purtarea sa a provocat nemulțumiri generale, mai ales printre Sași și Români.

Săcuii însă s'au organizat din nou și în ziua de 28 Noembrie au ținut o nouă adunare a cărei rezultat a fost constituirea unei oști nouă compusă din 6000 de oameni înarmați cu puști și tot atâția lănceri, ba își procuraseră și câteva tunuri și muniții din ajuns. Ei au început iarăși să năvălească pe teritoriul românesc și săsesc prădând și dând foc; astfel în ziua de 30 Noembrie au călcat și jefuit Feldioara, comună mare din apropierea Brașovului, iar în ziua de 5 Decembrie Săcuii, trecând Oltul, prădară satul Preșmer, locuit de 3400 suflete, și de acolo porniră la Herman, unde repetară cruzimile lor.

Istoricii maghiari însăși^{* * *} recunosc că în cel mai mare comitat al Ardealului, anume acela al Hunedoarei, locuitorilor maghiari nu li s'a întâmplat nimic rău din partea Românilor în primele luni ale războiului civil. În acea parte a țării comanda militară o avea maiorul *Riebel*, iar prefect peste lănceri români era *Nicolae Solomon*. Acesta a dezarmat pe maghiari, dar nu i-a mal-

tratat, ci din potrivea atât el cât și tribunul *Hidvegi* s'au silit să le asigure siguranța personală atât timp cât vor rămânea liniștiți, nefacând cauza comună cu insurgenții.

Trope regulate se aflau foarte puține în acele ținuturi. Deva, capitala comitatului, era ocupată numai de un batalion de granicieri din regimentul I (Orlat) și o jumătate escadron de husari, tot Români. Din acel batalion o companie a fost dislocată dincolo de Muraș în comuna Zam, unde se înălța frumosul castel al fruntașului român *Vasile Nopcea*.

În comitatul *Zarand*, limitrof cu al Aradului, expus în fiecare zi la incursiuni din Ungaria, comandamentul general nu gasise de cuviință să detașeze decât patruzeci de granicieri, comandați de tânărul locotenent *Clima*, care în caz de atac avea să comande și cetele de lancieri.

În *Banatul* învecinat insurgenții din Ungaria apucaseră să se instaleze solid în orașele *Lipa* și *Radna* și tăiaseră comunicația cu Ardealul. Ei de acolo faceau incursiuni în comitatele învecinate și astfel în ziua de 3 Noembrie au atacat compania dela *Zam*, au pus-o pe fuga și s'au retras după ce au pradat castelul lui *Nopcea*. Comuna *Zam* a fost atacată din nou în ziua de 2 Decembrie, când insurgenții au și dat foc castelului.

În toamna anului 1848, locuitorii comitatului *Zarand*, mai toți Români, au avut multe de îndurat. Am văzut că pentru acel ținut nu erau disponibili decât patruzeci de soldați granicieri ca să-l apere în contra invaziunii batalioanelor și escadronelor ungurești din Ungaria. Prefect al legiunei românești din comitat era bravul avocat *Ion Buteanu*, care avea să lupte cu cele mai mari greutăți cu tot felul de lipsuri și neajunsuri.

Cetele lui *Buteanu* și granicierii, cu locotenentul *Clima*, se așezaseră pe hotarul de către Ungaria în comuna *Gura Vail*. În ultimele zile din Octombrie, după ce Românii dezarmaseră puținele familii ungurești din acele ținuturi, un batalion de honvezi și un escadron de cavalerie cu două tururi atacară cetele românești și le siliră să se retraga la *Baia-de-Criș*. Apoi dadură foc la câteva sate și ocupară orașul *Halmagiu*. Cu această ocazie, barbarul comandant al Ungurilor, maiorul *Buzgo*, prinzând 8 Români i-a spânzurat fără nici o judecată, precum faceau

de altfel foarte mulți ofițeri unguri cari își arogau dreptul și de judecători și de calăi.

Dela Halmagiu insurgenții porniră spre Baia-de-Criș, unde întâlnind pe lănceri și pe locotenentul Clima, îi bătură și fugăriră, iar Clima ascunzându-se într'o șură, insurgenții i-au dat foc, el arzând acolo ca șoarecii împreună cu tovarășii lui.

Dela Baia-de-Criș Ungurii, pornind spre orașul *Brad*, au mai dat foc la câteva sate, și, Buzgo în ziua de 4 Noiembrie a mai spânzurat 10 Români, apoi s'a retras în Ungaria.

Gloatele de lănceri dela Baia-de-Criș ramaseră iarași de capul lor. Acum însă au început și Românii cu represaliile, și astfel pentru cei 18 Români spânzurați din porunca lui Buzgo, au spânzurat și ei 6 maghiari.

Cu acestea calamitățile din comitatele Hunedoarei și Zarandului nici pe departe nu s'au terminat, căci invaziile asupra locuitorilor din Zarand s'au mai reînnoit de multe ori peste iarnă și Buteanu ajunsese în cea mai mare strimtoare.

In ziua de 23 Octombrie* * * Românii din regiunea Zlatnei, satui de brutalități, bătaii și închisori, după ce primiseră ordinul de dezarmare al generalului Puchner, au și plecat la Zlatna, pentru ca să ia armele dela Unguri. Ținutul întreg este locuit numai de Români și chiar în Zlatna Românii sunt în mare majoritate. Insa colonia de funcționari, meseriași și alți maghiari, nemți și armeni, tocmai pentruca era mică, s'a îngrijit încă din primavară ca să se armeze bine. Prefect al acelei regiuni era tânărul avocat *Petre Dobra*, numit numai de câteva zile, prin urmare nu avuse timp să armeze și disciplineze cetele. Câți-va fineri s'au pus în locul lor și sosiți la Zlatna, au somat pe Unguri să depună armele. După lungi parlamentari se ajunse la învoiala ca să se încheie un armistițiu până după amiazi.

Românii, încrezători în cuvântul dat, s'au risipit prin oraș, iar alții rămânând pe loc și-au scos merindele din dasaga, începând să manânce. Ungurii perfizi, profi tând de acest lucru, și-au calcat cuvântul atacând pe Români, omorând mai mulți dintre dânșii și ranind pe alții. In prima spaima Românii au fost scoși din oraș, afara

Însă reculegându-se, s'au adunat din nou și înverșunați și clocotind de răsbunare s'au aruncat asupra locuitorilor ne-Români. Ungurii neputând să mai reziste Românilor, au dat foc orașului și au luat-o la fugă, au fost însă ajunși de Români și măcelăriți aproape toți. Scriitorii maghiari socotesc numărul celor uciși la 640 de capete.

Tot în această zi de 23 Octombrie a început și *Axente* cu dezarmarea Ungurilor din comunele învecinate cu Alba-Iulia. Ungurii opunându-se după putință, urmarea a fost că au pierit mulți Unguri, mai ales în Cricău, unde aceștia atacând cu 4 companii de honvezi, gardă națională și cavaleriști, Românii i-au respins și fugărit până la orașul *Teiuș*.

Generalul Gedeon după plecarea sa din Tg.-Murașului trecu comanda colegului său generalul *Kalliani*, care lăsând ceva garnizoană în capitala săcuiască, primi ordin să înainteze spre Reghinul Săsesc și mai departe spre a se uni cu trupele lui Urban, în scopul de a cucerii capitala țării. În același scop au fost pornite și gloatele din prefecturile lui *Iancu* și *Axente* dela Cricău pe la Aiud spre Cluj. După cum am arătat mai sus, Clujul a fost cucerit în ziua de 18 Noembrie de către colonelul Urban, generalul *Kalliani* n'a sosit acolo decât a doua zi, 19 Noembrie. Iar în bătălia dela Ciucea (18 și 19 Dec.) armatele imperiale au pierdut atât Clujul cât și tot nordul Ardealului.

Războiul civil din Decembrie 1848 până în Ianuar 1849

După ce războiul civil s'a întins peste întreaga țară, comunicația poștală încetase cu totul. Separați de lumea din afară, neștiind nimic despre evenimentele din celelalte părți ale monarhiei, baronul Puchner și colegii săi din Sibiu ajunseseră să creadă prin Decembrie că liniștea fusese restabilită în întreaga țară, afară de comitatul Trei Scaune. Puchner începu chiar să ia măsuri pentru reorganizarea municipiilor, ordonând să se facă alegeri de funcționari, cari au dat loc la certuri între Sași și Români. Motive de certuri între aceștia mai erau și altele, și unii ca și alții în loc să insiste cu tărie ca recruii lor să fie îmbrăcați, armați și instruiți, se certau între dânsii pentru lucruri de nimic. Comandamentul sus-

ținea că nu are puști nici pentru armata care exista înainte de recrutarea Sașilor și Românilor, și prin ordinul din 18 Noembrie adresat comitetului român cerea ca acesta să ordone prefecților și tribunilor să trimită la Sibiu armele și tot materialul de război, pe cari cetele de lănceri le vor fi luat sau le vor mai lua dela Unguri. Comitetul românesc primi cu supărare mare acest ordin, căci el vedea bine că comandamentul numai se preface că are așa mare nevoie de arme, că în realitate generalii căutaseră numai un pretext pentru a scoate pe nesimțite armele de foc din mâinile Românilor, pe cari și așa numai de mare nevoie îi chemaseră la arme. Sosind însă mereu știri despre faptele nelegiuite ale Săcuilor și venind însfârșit și poșta dela Viena, s'au convins generalii, că țara este departe de a fi pacificată și că prin urmare mai au nevoie și de Români, și de aceea la 22 Noembrie comandamentul a dat comitetului instrucțiuni noi, prin cari se regulează relațiunile dintre cetele de lănceri și autoritățile militare, cărora ele trebuie să se supue fără nici o condiție, reglementând în acelaș timp și atribuțiunile comitetului național, dându-i dreptul să convoace gloatele, să le demobilizeze, să numească prefecți și tribuni prin cari să le organizeze, înarmeze și laprovizioneze la plecare.

Tot în Noembrie și anume în ziua de 9 a acelei luni, Puchner, referindu-se la proclamațiunea dela 18 Octombrie, suspendă din funcțiunile sale pe episcopul Lemeni, oprește orice comunicație cu dânsul, îi confiscă veniturile și numește în locul lui ca vicar provizor pe canonicul Simion Crainic.

Pentru a justifica decretul său arbitrar și despotic, Puchner susține, însă nu dovedește cu nimic, că ținuta și activitatea episcopului Lemeni a fost nelegală și că el se făcuse la Cluj unealta partidului revoluționar, în contra intereselor Statului și Dinastiei.

Suspendarea și mai târziu depărtarea definitivă a episcopului Ion Lemeni din scaunul și dieceza sa a fost unul din faptele cele mai arbitrare și tiranice din câte s'au petrecut în anii 1848 și 49 în Transilvania.

Atitudinea politică a episcopului față cu dinastia și cu statul, până la omorârea lui Lamberg și manifestul împăratului dela 3 Octombrie, a fost aceeași ca și ținuta baronului Puchner și a tuturor generalilor din Si-

biu, cari toți s'au supus până la acea dată orbește decretelor prin cari au fost puși sub ordinele ministerului unguresc. Lemeni a scăpat dela Pesta, ca și alții, pe ascuns până la Cluj, de unde după repeșite încercări n'a fost în stare să ajungă la reședința sa, ci a fost silit să stea în Cluj și să vadă cu inima sfâșiată de durere, cum Ungurii torturează și spânzură pe preoții, protopopii și alți fii sufletești ai săi.

Iar dacă Puchner a condamnat pe Lemeni, pentru că a participat la dietă și la proclamarea unirei, atunci trebuie să ne amintim că aceleași Puchner a deschis în persoană dieta, și nu numai că a încuviințat proclamarea unirei, dar a și înaintat proiectul de lege respectiv monarhului, dispunând și înlocuirea steagurilor negre-galbene cu cele ungurești.

Puchner ar fi trebuit să se poarte față de Lemeni în același mod cum s'a purtat și cu episcopul Șaguna, pe care la întoarcerea sa la Sibiu l'a somat să se declare limpede dacă mai ține la guvernul revoluționar unguresc sau dacă primește cuprinsul proclamațiunii din 18 Octombrie cu toate consecințele ei. Lemeni din contra a fost pedepsit așa de greu fără să fi fost asultat.

Trei patru săptămâni după ^{* * *}îsbucnirea revoluției, împăratul Ferdinand începu să se gândească la abdicare, mai ales din cauza sănătății sale, influențată în rău de ener-vările și agitațiunile guvernării. În ziua de 2 Decembrie 1848 retragerea împăratului deveni fapt îndeplinit, urmând pe tron arhiducele *Francisc Iosif*, un tânăr de 18 ani.

La 9 Decembrie, generalul Puchner convocase pentru ziua de 28 Decembrie st. n. două adunări românești, una la Blaj, alta la Sibiu, adică după confesiuni, întocmai după cum vroise și guvernul unguresc în Mai. Puchner, înșelat de făgăduelile Săcuilor credea că țara este pacificată și că poporul român trebuie învățat să observe legile și să păstreze ordine.

Din adunarea dela Blaj nu s'a ales nimic, pentru că Ungurii ocupaseră Clujul încă la 25 Decembrie și o parte din trupele lor înaintaseră dela Turda spre Blaj. Insa și dacă n'ar fi înaintat Ungurii și țara s'ar fi aflat în pacea cea mai perfectă, rămâne întrebarea deschisă

daca Românii uniți ar fi făcut pe voia lui Puchner, ținând o adunare destinată sa trateze chestiuni curat naționale, administrative sau chiar militare, sub firmă confesională.

Adunarea din Sibiu, s'a ținut la data fixată; rezultatele ei au întrecut însă cu mult pe cele pe care le urmăreau generalii. Adunarea era formată din 250 de fruntași, iar din partea lui Puchner au luat parte la ea generalul Pfersmann și alți doi, în calitate de comisari militari.

Episcopul Andrei Șaguna a deschis ședința la orele 9 și jum., desemnând ca secretari între alții și pe uniții Paul Dunca și G. Bariț, în scopul de a dejuca planul baronului Puchner de a ține o adunare confesională.

Dupa desbateri lungi, adunarea a formulat 13 postulate naționale și anume:

1. Alegerea de funcționari sa se facă în proporția celor trei naționalități principale ale țării, români, maghiari și sași.

2. Sa se numească de urgența comisiuni agrare cari să cerceteze și regulate nenumaratele conflicte dintre foștii iobagi și domnii feudali.

3. Comisiuni mixte pentru a cerceta toate daunele cauzate de popor domnilor și de domni poporului.

4. Sa se dea arme de foc unei gărzi compusă din 15 mii de Români bine instruiți, în care caz n'ar mai fi nevoie de ridicarea gloatelor.

5. Să se mai procure pentru orice întâmplare vre-o 50.000 de puști pe socoteala și creditul națiunei române.

6. Sa se deschidă cât de curând școalele precum și cursuri juridice pentru Români în limba lor.

7. Comunelor din cari bărbații sunt mereu ridicați pentru gloatele de lănceri, să li se dea lemne de foc pentru familiile lor, să nu piară de frig.

8. Procesele locuitorilor din munții apuseni să fie recomandate cu tot dinadinsul Curții imperiale prin comandamentul general.

9. Protestează din nou în contra unirei cu Ungaria.

10. Guvernul din Cluj să fie desființat.

11. M. S. să recunoască comitetul Românilor în permanență până ce drepturile Românilor vor fi regulate definitiv printr'o dietă generală.

12. Dieta să fie compusă din membri aleși din toate naționalitățile.

13. Națiunea română să-și aleagă un cap național, confirmat de monarh, întocmai cum au Croații pe Banul lor.

Abia a doua zi după adunare, li s'a comunicat Românilor despre dezastrul dela Ciucea, invitându-i să ordone prefectilor și tribunilor chiar în noaptea aceea, să cheme din nou gloatele și să fie gata pentru luptele ce vor urma.

* *

Kossuth numise la 1 Decembrie pe generalul polonez Bem, comandant al unui corp de 10—11 mii de oameni și-l trimisese în Transilvania, cu misiunea hotărâtă de a recuceri această țară. Bem în zilele de 18 și 19 Decembrie lovi armata generalului Wardener, care nu era compusă decât din 4000 de oameni și-l bătău, cucerind astfel tot nordul Transilvaniei. Generalul Wardener însuși își pierdu viața, nu în lupte, ci căzând de pe cal.

Bem, urmărind pe Urban, care se retrăgea în Bucovina, a intrat în Năsăud unde a dat foc comandamentului regimentului de grăniceri și tuturor instituțiilor de acolo, precum și câtorva comune românești. Apoi a trimis mai mulți curieri în districtul regimentului 1 săcuiesc, îndemnând și pe acesta să se răstoale din nou și să se întrunească cu armatele comandate de el.

Pe când armata lui Bem se apropia de Tg.-Murășului, se convinsese în sfârșit și Puchner, că ar fi fost mai bine să-și concentreze trupele într'un singur punct, nu cum făcuse până acum, când întreaga lui armată era răspândită prin toată țara. Inșă lucrul acesta era foarte greu și n'ar mai fi putut ajuta acum la nimic, căci Puchner pregetase toată vara să se pregătească și acum nu avea trupe destule; de aceea el luă hotărârea să ceară ajutorul Rusiei pentru a conserva dinastiei principatul Transilvaniei.

Ajutorul rusc a fost prevăzut încă cu un an mai înainte, atunci când cabinetul din St. Petersburg se convinsese că valurile revoluției franceze amenință mai toate tronurile Europei. Abia se născuse mica revoluție din Martie 1848 la Iași, și consuli Rusiei în Principate au și încercat să înduplece pe Domni ca să ceară ei însăși

intervenția Rusiei. Și se ventilase de mai multe ori și în Ardeal chestiunea aducerii de trupe rusești. Cu toate acestea, știrea comunicată de către Puchner Românilor în ziua de 30 Decembrie a provocat cea mai mare surpriză. Propunerea generalului era ca cele două națiuni, Sașii și Românii, să ceară prin deputațiuni trimise la București ajutor militar dela generalul Lüders, comandant suprem al trupelor rusești dislocate în Moldova și Muntenia. În caz de se va acorda celor două națiuni ajutorul cerut, Puchner *va protesta de formă* în contra intrării trupelor și va lua toate măsurile necesare pentru aprovizionarea lor, luînd asuprași toate cheltuelile necesitate de venirea lor în țară.

Această propunere a produs mare nedumerire în adunarea convocată ad-hoc și compusă din Sași și Români, și numai intervenției energice a episcopului Șaguna se datorește că adunarea a admis cererea ajutorului rusesc, cu condiție însă ca Puchner să nu mai protesteze în contra intrării lor în țară, nici măcar de formă.

Deputați la generalul Lüders au fost trimiși din partea Sibiului episcopul Șaguna și Godfried Müller, iar din Brașov, George Bica, comerciant, și un senator sas. Ei au și plecat imediat la București, s'au întors însă fără nici un rezultat, căci generalul Lüders avea cu totul alte instrucțiuni. Astfel Puchner a primit știre dela consulul austriac din București, că conform ordinului venit dela Petrograd, generalul Lüders nu va putea trimite trupe la Brașov și Sibiu decât dacă ajutorul va fi cerut direct de generalul Puchner, ceea ce s'a și întâmplat și, după o lună de zile au și venit trupe rusești în Transilvania. Șaguna a fost foarte rău primit la București, dându-i-se chiar termen de 48 de ore ca să părăsească teritoriul Munteniei. El plecă însoțit de secretarul său Bologna prin Moldova și Galiția drept la Viena.

Când s'a văzut Bem stăpân pe cea mai mare parte a țării cu centrul de operație în Cluj, a hotărât să pornească spre Sibiu pentru a goni și de acolo pe Puchner. Acesta convins de necesitatea apărării Sibiului, a chemat pe Gedeon dela Brașov, și pe generalul Losenau și a ocupat pe linia Târnavelor, dela punctul unde cele două Târnave împreunate se varsă în Muraș până la Sighișoara, adică linia trasă prin comunele Mihalț, Blaj, Jidvei

Seiden), Sân-Martin, Sauca, Galfalău, Medias, o linie cu mult prea lungă pentru ca un comandant să poată să opue la un moment dat forțe suficiente unui vrășmaș, care obișnuia să lovească într'un singur loc cu puteri cât se poate mai multe. La Blaj și pe linia aproape paralela a Murașului erau dislocate cetele de lănceri și vânători ale lui Ion Axente Sever.

În ziua de 17 Ianuarie a avut loc o bătălie serioasă la Galfalău, în care Puchner, care comanda în persoană, a fost bătut, deoarece nici Gedeon nici Losenau nu sosisera la timp cu trupele lor. Puchner s'a retras la Mediaș și apoi la Sibiu, iar Bem ajunsese și el în ziua de 19 Ianuarie la Slămnîc (Stolzenburg) și în ziua de 21 a avut loc o bătălie pe câmpia care se întinde între Sibiu și comuna vecină Șura-Mare și în care Bem a fost învins, scăpându-se astrei pentru moment Sibiul de soarta altor orașe jefuite de Unguri.

Bem, nefiind urmărit, s'a așezat la Slămnîc, de unde în ziua de 24 Ianuarie armatele imperiale au încercat să-l gonească, nereușind însă.

La 2 Februarie au sosit la Brașov 3000 de soldați ruși, infanteriști, cavaleriști și artileriști, iar la 4 Februarie, la Sibiu, cam 2000 de Ruși cu 6 tunuri.

În noaptea de 3 spre 4 Februarie corpul întreg austriac dela Sibiu, fără trupele ruse care nu sosisera încă, s'a așezat în linie cu scop ca dis de dimineață să atace pe insurgenți. La 6 ore corpul, împărțit în patru coloane, porni fiecare în direcția indicată de comandamentul superior. Pe la orele 9 trupele imperiale ajunseseră pe șesul care se întinde la dreapta și în stânga deasupra salinelor dela Ocna Sibiului, și începură atacul care se sfârși cu înfrângerea armatei ungurești. Bem cu partea cea mai mare a trupelor sale scăpa spre Oraștie, un alt detașament fugi spre Șeica-Mare, iar un al treilea spre Mediaș.

Colonelul Losenau fu trimis cu o parte din armata în urmărirea fugarilor, însă nu i-a ajuns decât la podul dela Simeria (Piski), unde insurgenții au primit mult așteptatul ajutor din Ungaria, compus din peste 4000 oameni, trupe proaspete.

Comuna Simeria este situată pe malul drept al râului Streiu, care la vreo 2300 de pași se varsă în Muraș. Foarte aproape de sat era un pod de lemn de 20 stâljeni în lun-

gime. foarte lat, despartit cu pereți de scânduri în doua, pentru căruțele care vin și se duc. Podul este înconjurat de dealuri. Tocmai lângă pod era o cârciuma. La distanța mai mare se găsește sățulețul Spini numit și Padu, iar dincolo de râu în drumul spre Deva un alt sat Didaciu.

Corpul austriacilor n'a ajuns la Simeria în numărul în care plecase pe urma insurgenților după bătălia dela Ocna Sibiului, căci parte din el a rămas pe drum cu diferitele însărcinări, astfel că la Simeria n'au ajuns decât 4225 infanteriști și 510 cavaleriști cu 24 tunuri pe când Bem avea sub comanda sa 7000 de infanteriști, 1000 de cavaleriști și 28 de tunuri.

Pozițiunea insurgenților bine aleasă avea în front râul, în spate unele dealuri, în dreapta stricaseră podul, iar cârciuma și curtea ei o înghesuiseră cu pedestrime având în acea parte și 10 tunuri. Lupta a fost groaznică și a ținut până seara, când austriacii au reușit să arunce pe Unguri peste pod, lângă care s'a petrecut o scenă din cele mai sângeroase, sute de unguri fiind acolo măcelăriți de dușmani. Imperialii n'au mai putut însă să urmărească pe insurgenți și s'au mulțumit cu rezultatul obținut. Bem cu trupele sale o luă pe Murăș în sus, și trecând pe la Alba Iulia, Cenade și Copșa Mică ajunse în ziua de 15 Februarie la Mediaș, unde aștepta trupe proaspete din săcuime, pe când Puchner se întoarse la Sibiu unde a ajuns la 12 Februarie.

Două săptămâni Austriacii au stat în neactivitate, lăsând lui Bem timpul să se întărească bine. Sosindu-i trupe din sacuime și bani, muniții și tunuri din Ungaria. El ocupă și Blajul, iar patrulele lui veneau până la Ocna și Slămnici.

Această neactivitate nemulțumea mult pe unii ofițeri austriaci, cari au intervenit în repetite rânduri pe lângă generalul Puchner ca să atace pe Bem și să-l gonească dincolo de Târnave. Cedând după lungi ezitări, Puchner a atacat pe Bem în ziua de 3 Martie. Bătălia a avut loc între Copșa-Mică și Mediaș și a ținut două zile. În ziua de 4 Martie, Bem învins se retrase spre Elisabetopole și Sighișoara. Imperialii au comis acum din nou greșelile lor obișnuite ne-urmarind pe Bem 2 zile, lăsându-l să-și concentreze trupele și apoi au pornit spre Sighișoara peste dealuri prin comunele Agnita și Trapold pentru a-l

înconjura. Bem văzând planul Austriacilor s'a întors îndărăt spre Mediaș, lăsând pe imperiali să ocupe ei Sighişoara.

A doua zi, 11 Martie, pe la ora unu după amiază Bem sosi în fața Sibiului, bătu pe Ruși și trupele imperiale care se mai aflau acolo și spre seară ocupă orașul, în strigătele de bucurie ale Ungurilor. Membrii comitetului român au scăpat cu mare greutate spre Turnu Roșu, de unde au trecut pe pământul României, unde, dacă le era viața asigurată, au fost expuși la batjocuri ajungând și în închisoare.

După victoria dela Sibiu oastea lui Bem spori în curând până la 18 mai, nu numai prin ajutor sosit din săcuime și prin recrutări forțate a Românilor, cari nu apucaseră să scape în România, Bucovina, sau la cetele lui Iancu și Balint, în munții Apuseni.

După ocuparea Sibiului, generalul Puchner depuse comanda în mâinile generalului Kalliani, iar el trecu pe la Turnu Roșu în Muntenia. Kalliani avea intenția să atace pe Bem pentru a-l goni din Sibiu însă sosindu-i vestea că și Brașovul este amenințat de 10.000 de Săcui porni într'acolo, pe când Rușii cari mai rămăseseră prin împrejurimile Sibiului s'au retras în țara românească. În ziua de 18 Martie Kalliani a ajuns la Brașov, unde găsind pe generalul rus Engelhardt, acesta a refuzat să ia parte la băfălie împotriva Săcuilor. Din această cauză Kalliani s'a hotărât să se retragă cu trupele sale în Muntenia, ceea ce s'a și întâmplat și, în ziua de 20 Martie, Bem a intrat și în Brașov.

Din ziua de 21 Martie se poate zice că dinastia de Habsburg pierduse întreaga Transilvanie, în afară de o mică porțiune în munții apuseni apărată de Români și cetatea Alba-Iulia, iar țara întreagă a fost stăpânită 4 luni de zile de către partidul revoluționar unguresc.

Evenimente din domnia ungurească de 4 luni.

Dela 22 Martie înainte țara a fost stăpânită de doi oameni, generalul Iosif Bem și comisarul Ladislau Csanyi.

Bem, voind să organizeze țara din punct de vedere curat militar, adică să scoată dintr'însa cât mai multe trupe a dat înainte de toate o proclamație de *amnestie*, apoi

s'a pus pe formare da batalioane. Din săcuime s'au format 13; s'au recutat apoi dintre Românii și Șașii cari nu fugiseră ori pe câți tineri au putut să puie mâna. În câteva săptămâni, Bem își formase numai în Ardeal o armată de 30.000. Lipsiau însă arme, veștminte și muniții. Toate orașele se prefăcură în fabrici și ateliere. La Kezdi-Vasarhely s'au turnat vre-o 70 de tunuri din clopote de pe la biserici și din alte metale adunate din toate părțile. Lângă Alba-Iulia funcționa o fabrică improvizată pentru repararea armelor. Bani se luau de oriunde prin contribuțiuni nelegale. Pe scurt până în luna Mai, Bem avea pe lângă cei 30.000 de soldați și 110 tunuri mari și mici. El singur a făcut în 6 săptămâni atât cât 6 generali austriaci nu fuseseră în stare să facă nici în 6 luni de zile.

Bem s'a îngrijit și de paza hotarelor țării, făcând șanțuri pe la trecătorile mai frequentate, ocupându-le cu armată, astfel la Rodna spre Bucovina a dislocat 6000 de oameni cu 14 tunuri, la Tulgheș, Ghimeș și Oituz 5000 cu 14 tunuri, iar la Turnu Roșu 2000 cu 6 tunuri. Restul armatei a fost așezat în 10 orașe și cetăți.

Bem plecă la 28 Martie spre Alba-Iulia în scop de a cuceri și această cetate, și în ziua de 2 Aprilie luă măsuri ca cetatea să fie asediată în toată regula.

Dela Alba-Iulia Bem o porni spre Banat prin valea Murășului, iar la Deva—unde se găsește cetatea cu aceeași nume și care era încă ocupată de armata imperială—lăsă 2000 de oameni cu scop de a sili prin foame garnizoana cetății să se predea.

În Ardeal rămase stăpân comisarul Csanyi, care începu un regim de teroare nemai auzit în contra Șașilor și Românilor. Dictatorul Ludovic Kossuth casase amnestia lui Bem, dând mână liberă lui Csanyi și tribunalelor marțiale înființate de acesta. Măi mult, fiecare ofițer, fiecare maghiar renegaț, chiar și unii evrei, își arogaseră cu nerușinare fără pereche dreptul de judecătoria asupra vieții Românilor. Poporul românesc întreg era *proscris*, pus în afară de lege. În cele patru luni ale stăpânirii teroriste maghiare proscricțiunea se aplica nu numai contra Românilor din Ardeal, ci și contra celor din Ungaria și din Banat.

Parola lui Bem fusese *amnestie*, aceea a lui Csanyi *gratia suverană*, iar a insurgenților *exterminarea*, sau cel puțin micșorarea numărului Românilor. În afara de munții apuseni întreg poporul românesc era *dezarmat*. A omorî oameni nearmați, nejudecați, în case, în câmp, în cîrte, pe piețele publice constituie o crimă înfierată ca infama de către toate popoarele civilizate, antice și moderne, o crimă a unor bandiți poltroni. Pîna la întoarcerea lui Bem din Banat la Sibiu în ziua de 4 Iunie, maghiarii uciseseră în modul acesta *peste patru mii de oameni nearmați*. Bem scârbit de aceste atrocități scrise lui Kossuth ca să dea ordin să se înceteze cu aceste varsări de sânge, desființându-se tribunalele marțiale.

Kossuth însă și guvernul său n'au ținut de loc seama de dezideratele lui Bem și comisarul Csanyi și complicității sai au continuat să omoare pe Români, astfel că în cele patru luni de domnie ungurească au pierit peste 6000 de Români uciși de tribunalele marțiale ale lui Csanyi. În acest număr de 6000 nu sunt cuprinși acei pieriți cu armele în mâini în diferitele lupte mari și mici, precum și acei pieriți în flăcările orașelor și satelor arse. Pe lînga toate aceste pierderi au mai dispărut și din corpul lui Puchner, trecut în Oltenia, peste *trei mii* de soldați, murind de holeră și de foame, din cari cea mai mare parte au fost tot Români. După evaluări ne-exagerate facute pe timpul acela, în acest război civil mai mult de 40.000 de Români au căzut victime pentru existența și libertatea națională a poporului român.

Dăm mai la vale câteva din barbariile comise de Unguri:

Mai 1849, 32 bărbați, 18 femei și 6 copii *mai mici de 6 ani*, împușcați în Abrud.

Mai 1849, prefectul *Petre Dobra*, ucis în urma sentinței rebelilor.

April 1849, 8 Români măcelăriți pe străzi în Galda-de-jos.

April 1849, 22 de Români măcelăriți în Gioagiu-de-jos.

April 1849, în Baia: 15 bărbați, 9 femei și 3 copii uciși.

11 Iunie 1849 la Blaj: 16 bărbați și 4 femei împușcați de insurgenți.

La Uioara au fost uciși atît prin sentința tribunalului

de sânge cât și de către particulari 64 bărbați, 4 femei și un copil.

La Mihăileni au fost împușcați 3 bărbați, 8 femei și 1 copil.

În Aiudul au fost uciși 44 bărbați și 3 femei.

La Năjlac 18 bărbați, 6 femei și 1 copil.

În Iara 24 bărbați, 6 femei și 3 copii.

Numai în comitatul Alba Iuliei 1724 bărbați, 222 femei și 55 copii.

* * *

Cetatea Alba-Iulia situată numai la o jum. oră de țăr-mul drept al Murășului, domină calea atât a oștirilor, cari ar străbate din Banat pe la Deva, cât și a acelor cari ar veni peste munți dela Cluj pentru a trece spre Sibiu și mai departe. Cel mai bogat material de răsbui din Transilvania se păstra în Alba-Iulia. Acel material ar fi prins foarte bine partidului revoluționar.

Din aceste cauze administrația militară austriacă tre-bue aspru condamnată că nu îngrijise ca singura cetate, atât de importantă și care putea fi apărată cu succes, să fie aprovizionată cu provizii de ajuns.

Comandant al cetății era colonelul *August*, om ener-gic, care aflând despre căderea Sibiului trimise soldați prin comunele din împrejurimi pentru a strânge cât mai multe alimente și nutreț pentru cai și vite. Cea mai mare parte a soldaților cu cari comandanții se închiseseră în cetate erau recruți români înrolați numai din toamnă, însă în acele zile de grea cumpănă a-rești tineri înțelegeau importanța momentului, *știa*u pentru ce se bat și ce a-pără ei în acele ziduri ale cetății. Și corpul ofițeresc din Alba-Iulia era deasemenea pătruns de un spirit adevărat eroic, clocotind în vinele ofițerilor un sânge înfierbân-tat de dorința răsunării.

Garnizoana întreagă a cetății era compusă din 2500 soldați din diferite arme și regimente, comandați de 44 de ofițeri. Artileria cetății se compunea din 71 tunuri de diferite calibre, 4 mortiere și 4 obuziere.

În ziua de 24 Martie o coloană de insurgenți s'a și a-șezat în orașelul Teiuș, în apropierea Albei-Iuliei și tot atunci a venit și colonelul Lupu Kemény cu 4500 de oa-meni și 12 tunuri în satle Oarda-de-jos și Porțus de cop ca să împresoare cetatea. La 1 Aprilie a sosit și Bem la

Portus, unde se opri din calea sa spre Banat cu alți 5000 de oameni și 18 tunuri și începu bombardarea cetății, garnizoana dinauntru raspunzând cu toată vigoarea, Bem convingându-se că nu poate lua cetatea cu una cu două plecă în Banat împreună cu trupele sale, lasând tot pe colonelul Kemény ca comandant al armatei de împresurare. Acesta a încercat prin toate mijloacele să silească garnizoana ca să se predea, întrebuițând și trădarea, însă în zadar. Văzând că cetatea se ține bine, guvernul revoluționar trimise la Portus pe colonelul Stein, cu ordin ca să împresoare și mai strâns cetatea, să-i taie orice aprovizionare și să ia toate măsurile pentru un bombardament mai eficace.

Garnizoana în tot timpul împresurării a făcut multe eșiri din cetate, atât pentru aprovizionări, cât și pentru a hărțui pe insurgenți, iar la 17 Mai prefectul *I. Axente Sever* năvalind printre trupele de asediu a intrat în cetate cu 800 de Români.

Această faptă de arme și activitatea și suferințele ulterioare ale Românilor, cari au ajutat cu tot devotamentul la apărarea cetății, sunt descrise pe larg și cu iubire de adevăr în rapoartele prefectilor Axente, Iancu și Balint.

În tot cursul lunii Mai și până târziu în Iunie, insurgenții n'au putut face nici un progres cu împresurarea lor. În ziua de 24 Iunie Stein începu bombardarea cetății din toate tunurile. O rachetă aprinse fânul din grajdurile episcopiei de unde focul se lăți asupra bisericei, mănăstirei și școalei. Cu mare greutate se stinse focul. A doua zi Stein bombardă din nou cetatea de dimineața până seara. Acum însă pătrunsese și în cetate știrea că trupe rusești și austriace intraseră în țară încă la 21 Iunie pe la Brașov și Bistrița, prin urmare că împresurarea nu mai poate ține mult. Stein n'a mai bombardat cetatea, luptele au mai durat însă o lună întreagă, până când Stein, după ordinul lui Bem, s'a depărtat în ziua de 25 Iulie cu toată oastea sa dela Alba Iulia.

* * *
Corpul de armată cu care au eșit generalii austriaci la 22 Martie din țară, era compus în mare majoritate din Români; infanteriști și grăniceri rămăseseră numai în garnizoana din Alba-Iulia și puțini în cetățuia Deva; în-

colo româtimea era lipsită de arme și de comandanți militari de profesie. Acestui nefericit popor, parasit acum de puterea austriacă, i se părea în primele zile că nu mai are altceva de făcut decât să se supue la discreția cuceritorilor, dela care știa însă prea bine că nu are să se aștepte nici la grație nici la cruțare. În acele lupte sufletești poporul se simția cel puțin ușurat de tutoratul rece și de *pedanteria fără pereche* a generalilor austriaci din acea epocă, dela care își auzea mereu calificări ca „*barbar, crud, sălbatec, comunist, etc.*” Într’un cuvânt Românii au rămas acum de capul lor.

În această situație, tinerimea și alți oameni capabili să poarte armele și-au aruncat privirea spre munții apuseni, ai căror locuitori nici după căderea Sibiului, nici chiar după plecarea generalilor din țară nu se gândeau să capituleze, zicându-și: Dacă ne-au parasit Austriacii nu ne vom părăsi noi pre noi înșine. Acolo alergara sute de tineri și mulțime de persoane știutoare de carte, cari dacă ar fi rămas pe la casele lor, moartea le-ar fi fost mai mult decât sigură. Însă lipsa de arme și muniții producea tuturor grijă mare. Dacă Românii concentrați în munții apuseni ar fi primit din vreme dela Austriaci 10.000 de cartușe, o cantitate suficientă de pulbere și 2000 de puști, și pe lângă acestea și câțiva ofițeri tineri și energici, acest popor ar fi știut să-și câștige toate cele de trebuință, ca cereale, și sare.

Românii retrași în munți pe un teritor relativ restrâns, nu mai puteau afla nimic din cele ce se întâmplau afară; noi însă pentru a cunoaște pe deplin starea lor de atunci să aruncăm o privire asupra evenimentelor ce se perindau în afară de munții lor.

La 4 Martie 1849 împăratul a acordat o nouă constituție care a provocat furia oarbă a Ungurilor, căci aceasta casase toate acele părți ale dreptului public unguresc, care despărțeau Ungaria complect de celelalte provincii ale Ungariei, în același timp ea asigura drepturi politice și naționale perfect egale tuturor popoarelor din monarhie. Se mai desființa și unirea Ardealului cu Ungaria, restaurându-se și autonomia Transilvaniei reorganizată pe principiul egalității de drepturi, ceea ce Ungurii numiau violarea integrității Statului unguresc.

Ungurii reușiră însă să învingă armatele imperiale și

la 14 Aprilie Ungaria se proclamă cu totul independentă de Austria, declarând pe Francisc Iosif drept uzurpator și proscriind întreaga dinastie și pe toți cetățenii rămași credincioși acelei dinastii.

Românii însă tot își mai păstrară curajul de a ține la împărat și casa împărătească. Mai întâi pentru că ei erau imperialiști de 2000 de ani, moștenind imperialismul și religiunea lor dela imperiul bizantin roman, și pentru că puținele drepturi de care se bucura acest popor în ultimii 150 de ani, el le avea dela împărații cari s'au perindat în acest interval de timp pe tronul Austriei.

Pentru a zdrobi definitiv acea statornicie de fer a poporului român, întru apărarea drepturilor sale naționale, guvernul revoluționar pe lângă terorismul sângeros, a mai luat și întinse măsuri militare.

După 11 Martie generalul Bem a trimis pe maiorul Csutak în comitatul Zarand ca să scoată de acolo pe prefectul Buteanu. Csutak sosi în z'ua de 2 Aprilie în orașelul Baia de Criș, și de acolo la Brad, de unde însă n'a mai putut pătrunde mai departe.

Văzând guvernul că nu merge ușor cu subjugarea Românilor, a făurit un plan special apucându-se imediat de executarea lui.

S'a hotărât deci împresurarea ermetică a munților. Vânăorii voluntari și ga da națioia ă, trupe ungare și, cari aveau aceiași misiune pe care au avut-o în 1877 *Bașibuzicii* turcești, adică jaful și asasinatul, trebuiau să păzească ca muntenii să nu poată eși din munți, pentru a-și vinde produsele și a-și cumpăra cerealele și sare. Totodată, din armata regulată s'a tras un cordon de fer pe toată distanța dela *Ciuc'a* prin *Huedin, Cluj, Turda, Aiud* și pe lângă *Alba-Iulia* până jos la *Deva*. Drumul dela *Zarand*, pe care se puteau transporta și tunuri, a fost destinat pentru incursiuni de trupe mii numeroase. Acel cordon era pus sub comanda supremă a polonului *Zarzcki*, care se purta cu Românii întocm cum se purtau în *Galiția* conaționalii lui cu nefericiții de *Ruteni*. Centrul aceluși cordon se afla la *Turda* și era pus sub comanda unui baron *Egloffstein*, neamț maghiarizat. A ipa stângă în *Zarand* era comandată de baronul *Iu u Iemeny*; iar cea dreaptă se gasea în regiunea *Clujului*, p dincolo de *Huedin*.

Trupa din centru îndreptată contra Românilor, concentrați în munți, era compusă din 4175 pedestriime și 52 călăreți. Kemeny, la aripa stângă, avea o trupă de 4000 de oameni și 18 tunuri cu care a înaintat până la Abrud.

Numărul trupelor dela aripa dreaptă, adică dela Cluj în sus, nu'l găsim năcăeri cu precizie, știm numai atât că în lupta dela Mărișel *Vasvari* a avut sub comanda sa 2000 de oameni armați și 5 tunuri. În orice 'caz aripa dreaptă era mai puternică decât centrul și trecea de 5000 de oameni.

Adunându-se toate trupele găsim că cordonul tras împrejurul munților se compunea din mai mult de 13.000 de oameni bine armați. Alături cu aceștia mai erau și 2000 de infanteriști staționați la Deva și corpul de asediu al cetății Alba-Iulia.

Prin urmare muntenii și ceilalți Români refugiați în munți trebuiau să se apere împotriva unei armate foarte bine înarmată, în număr de peste 21.000 de oameni.

Românii duceau lipsă aproape totală de arme de foc și de muniții și le mai lipseau și șefii militari, căci în afară de prefecți nu se găseau acolo decât puțini bărbați cari erau în stare să comande trupele. Printre aceștia trebuie să însemnăm numele următorilor bărbați cari au bine meritat dela sfânta cauză a românismului și au câștigat drept la recunoștința posterității: *I. Ciurileanu*, fiu de preot, *G. Adrian*, *Dinca*, *Andreica*, și *Corcheșiu*.

* * *

Imediat după proclamarea independenței, Kossuth, ales guvernator, a înțeles foarte bine că trebuia să încerce pe orice cale să pacifice popoarele din Ungaria, fie prin bună înțelegere, fie prin terorism. În ce privește pe Români, Kossuth se gândi să întrebuințeze ambele mijloace. În dieta Ungariei rămaseseră și câțiva deputați de naționalitate română, atât din Ungaria cât și din Transilvania. Cei din Ungaria, oameni tineri, foarte inteligenți, și declarați pe față ca Români, însă eșiți din universitatea dela Pesta, erau îmbuibăți de teoriile revoluționare ale acelei epoci, în mod cu totul unilateral, adică unguresc. Dintre aceștia, Kossuth alege pe *Ioan Dragoș* pentru a-l trimite ca să intre în tratative cu Români și

sa încerce a-i convinge de necesitatea unei bune înțelegeri cu Ungurii.

Scopul lui Kossuth era ca trimițând un agent de ai lui Românilor să-i ție pe aceștia amețiți și nepregătiți, iar el sa-i atace pe neașteptate cu putere armată; Dragoș însa nu era complicele acestui plan, el era sincer și dorea cu adevărat înțelegerea perfectă dintre Unguri și Români.

Dragoș a scris deci amicului său Buteanu, întrebând pe acesta și pe Iancu, dacă prefectii n'ar fi dispuși să stea de vorbă cu el. După o lungă consfătuire ținută în Abrud s'a hotărât cu majoritate să se acorde lui Dragoș o întâlnire. Axente s'a opus însă zicând, că el nu dă koșutiștilor nici un crezământ, și nu pune nici un temei pe promisiunile ungurești. Nici ceilalți nu prea sperau ceva dela acea întâlnire însă, izolați cum erau de toată lumea și în lipsa oricăror știri din afară, au crezut că astfel vor afla multe din evenimentele întâmplate. În afară de aceasta, în situația în care se aflau atunci muntenii, un armistițiu le-ar fi prins foarte bine. Au plecat deci la 25 April prefectii Avram Iancu, I. Buteanu, Petre Dobra, Vlăduțiu, vice prefectul *Boeriu* și alți câțiva la *Mihăileni*, unde venise și Dragoș.

Advocatul Dragoș era bun orator; el comunică fraților săi de sânge tot ce se întâmplase în dieta ungurească și se încerca să taie Românilor orice speranță în puterea și ajutorul casei împărătești: mai ceru ca poporul român să fie dezarmat, promițând că totodată va depune și garda națională armele, iar războiul nu se va mai purta decât de trupe regulate. Pe promisiunea lui Dragoș nu s'a pus nici un temei și Românii au propus un simplu armistițiu. Dragoș, răspunzând că nu are autorizație în acest sens, a plecat la Debrețin pentru a cere instrucții speciale.

Peste 8 zile, Dragoș s'a întors cu o scrisoare dela Kossuth, datata dela 26 Aprilie, în care acesta promite Românilor marea cu sarea, acordând și amnistia pentru toți afară de episcopul Șaguna, care a fost la București ca să ceara ajutorul Rusiei. Dragoș de data aceasta a venit chiar la Abrud. Aci au început iarăși tratativele și Dragoș ceru să i se dea voie să vorbească el poporului pen-

tru a convinge și pe prefecti că poporul voește să depună armele și să se supună guvernului revoluționar.

În ziua de 5 Mai se ținut o adunare numeroasă la *Câmpeni*, în care Dragoș vorbi de 2 ore cu mare foc, batjocorind casa domnitoare, precum făcea Kossuth și alții în dietă; el făgădui locuitorilor bani și alimente dacă se vor supune. Adunarea se dizolvă însă fără nici un rezultat.

A doua zi, Duminică, s-a vădit că trupe ungurești se apropie pentru a străbate până la Abrud, Dragoș, îndemnat de Maghiarii din Abrud, înălță tricolorul Ungariei, și peste puțin intra în oraș cu forțe considerabile Hatvany, comandantul unui detașament unguresc.

Iancu la apropierea Ungurilor, ne având încredere în promisiunile lor, s'a suit călare și a plecat la Câmpeni. Buteanu însă, prieten personal a lui Dragoș, a rămas, a fost însă arestat imediat de Hatvany a dat ochii cu el.

Prima preocupare a lui Iancu a fost gonirea Ungurilor din Abrud, intenție pe care repede a dus-o la îndeplinire, adunând pe Români din toate părțile și înconjurând cu ei orașul. După lupte grele, Hatvany a reușit să scape din oraș numai cu câțiva oameni, restul a pierit de gloanțele și coasele Românilor. Din nefericire însă, Hatvany, în fuga sa, nu l'a uitat pe vechicul Buteanu, ci l'au luat cu el. Hatvany nu s'a mulțumit cu această primă bătăie rușinoasă și peste câteva zile s'a întors iarăși la Abrud cu câteva mii de Unguri și a intrat în oraș nesupărat de nimeni, însă și de data aceasta a fost repede isgonit de Iancu și, din nou, Hatvany a scăpat cu fuga numai cu 100 de inși, restul fiind omorâți până la unu, și lăsând în mâna Românilor 4 tunuri, puști și muniții din belșug ¹⁾.

Dragoș n'a putut să plece din Abrud, sau poate nici n'a vrut, și fiind găsit de Români a fost ucis cu toate că fusese de bună credință, însă poporul arunca toată vina pe el. El ca și Buteanu, a plătit cu viața încrederea pe care a avut-o în cinstea Ungurilor.

A doua zi după fuga rușinoasă a lui Hatvany din Abrud, Iancu porni două detașamente în comitatul Za-

¹⁾ Luptele acestea extraordinare dintre Români și Unguri sunt descrise în mod amănunțit în „Raportul lui Iancu”.

randului pe care l'a găsit evacuat de maghiari și de unde a adus muniții, cereale și sare din depozitele ungurești, ceea ce a prins foarte bine Românilor, căci în unele comune nu mai aveau sare de 4 și chiar 5 săptămâni.

La fel cu Hatvany a pășit un alt comandant ungar, Lupu Kemeny,¹ care și el a încercat să zdrobească cerbiția Moșilor, și strabatând până la Abrud, a fost amarnic bătut de cetele de Români, fiind silit să se retraga după o luptă care n'a ținut mai puțin de 9 zile. Și de astă dată, Ungurii au pierdut mai mult de 500 de morți, ne mai vorbind de răniții a caror număr a fost extraordinar de mare.

În partea dinspre Cluj a munților, cum apuci dela orașul Gilău la stânga pe Someș în sus, se găsesc 20 de comune a caror locuitori sunt aproape toți Români. Și aceștia, ca și Moșii din jurul Abrudului, s'au luptat ca niște lei și n'au putut fi învinși de Unguri. La Marișel și Fântânele au avut loc lupte²⁾ în cari Români și Româncele s'au acoperit de glorie nepieritoare.

Tot astfel Maghiarii au atacat și celelalte drumuri care duceau în munți, pretu indeni au fost înșa batoși și respinși de vrednicii Români, cari își apărau pământul stramoșesc.

* * *

Între timp împăratul Franz Ioseph întâlnindu-se la Varșovia cu împăratul Nicolae I al Rusiei, în zilele de 21—23 Mai 1849, se hotărî acolo ca Rusia să dea ajutor pentru înăbușirea revoluției ungurești.

În acest scop a fost trimis generalul Lüders ca să intre în Ardeal prin trecătorile Predeal și Bran cu 26 batalioane pedestre, 16 escadroane călărimă regulată, 18 companii de Cazaci și 56 de tunuri, iar generalii Grotienhelm și Pavlov prin Bucovina, împreună cu resturile trupei comandate de colonelul Urban.

Numărul total al trupelor, destinate să ocupe Transilvania era de 47.730 soldați și 131 tunuri, pe când trupele insurgenților numărau cam 46 mii de oameni cu 140 de tunuri, în afară de lăncieri ridicați în zilele din urmă.

Generalul Lüders concentrase corpul său la mănăstirea Sinaia. Alexandru Kiss, colonel de insurgenți, îl aștepta sus

¹⁾ Vezi raportul lui Iancu,

²⁾ Vezi raportul lui Iancu,

la Predeal și jos la defileurile Timișului cu 4000 de oameni și câteva tunuri. Prima ciocnire a avut loc în ziua de 19 Iunie sus la Predeal și, a doua zi, Ungurii, retragându-se mai la vale, au fost înconjurați și complect biruiți. Colonelul Kiss a fost capturat împreună cu 250 de Săcui, restul a reușit să scape cu fuga și nu s'a oprit până n'a trecut Oltul. Lüderson a intrat apoi în Brașov fără a întâmpina vreă rezistență.

În același timp a intrat pe la Bran în țară și generalul Engelhardt și după ce ajunsese în ziua de 21 Iunie la Râjnov se îndreaptă spre Făgăraș. La 15 Iulie a sosit la Brașov, tot prin pasul Bran, corpul austriac refugiat în Muntenia. La 20 Iulie, s'au concentrat trupe numeroase săcuesti la Sepsi-Sân-Giorgiu, Uzon și chiar peste Olt, până la Săcele. Scopul acestei concentrări era mascarea unei invazii a lui Bem în Moldova, în scop de a răscula pe locuitorii acestei țări în contra Rusiei. Bem plecase cu vreo trei mii de oameni cu care atacă în ziua de 22 Iulie mica garnizoană rusească dela Oituz, înaintând până la Onești, unde lansă o proclamație în care invită pe Moldoveni să se adune sub comanda sa și unindu-se cu Turcii să gonească pe Ruși din țară. Trecând de aci la Tg.-Ocna, nici un boer moldovean nu se apropiă de oastea lui Bem, din contra cei mai mulți fugiră care încotro. Bem văzând că nu poate să răscuale pe Moldoveni, se retrase din Moldova, tot prin Oituz, și se îndreaptă spre Odorhei.

Între timp armata săcuiască, comandată de colonelul Gal, fusese biruită la Simeria și gonită la Odorhei, iar armatei imperiale, și rusești ocupară Ciuc-Sereda și întregul ținut locuit de Săcui.

* * *

În conformitate cu planul de cucerire al Ardealului, în același timp cu Lüderson, au intrat din Bucovina în districtul Năsăud generalii Grotenhjelm și Pavlov, cari în ziua de 22 Iunie bătură pe Maghiari la Borgo-Prund, gonindu-i până la Dej. Bem, sosind în ajutorul acestor trupe bătute, a fost și el învins la 27 Iunie, fiind silit să se retragă la Bistrița, unde s'a dat o nouă bătălie între Bem și trupele aliate în ziua de 10 Iulie, bătălie care s'a isprăvit de asemenea în defavorul armatei maghiare. La 21 Iu-

lie, Ungurii au fost din nou bătuti la Teaca fiind siliți să se retraga spre Tg.-Murășului.

Am arătat mai sus că generalul Engelhardt pornise la Făgăraș; în ziua de 17 Iulie plecă într'acolo și Lüders în persoană și trecând prin Făgăraș ajunse în ziua de 22 Iulie la Sibiu pe care îl ocupă fără nici o rezistență.

Lüders primind știrea despre biruința dela Simeria, și văzând că supunerea totală a Săcuilor nu era decât chestiune de câteva zile, se hotărî să ia pretutindeni ofensiva. La 26 Iulie, Lüders plecă la Mediaș, de unde ajunse la 29 la Sighișoara care fu ocupată fără nici o împușcătură. În apropiere de Sighișoara a avut apoi loc o bătălie între Lüders și Bem, care s'a terminat cu dezastrul complet al Ungurilor. Bem a scăpat prin fugă, ascunzându-se în tufișul unei bălți împreună cu renumitul poet ungur *Alexandru Petöfi*, care însă s'a înecat. Bem se refugiază la Tg.-Murășului unde adunând resturile armatei săcuesti o porni din nou spre Sibiu pe care îl ocupă a doua oară, însă nu pentru multă vreme, căci aflând Lüders despre această nouă ispravă se îndreptă spre Sibiu, risipind iarăși armata lui Bem. Acesta scăpă din nou cu fuga și se îndreptă direct spre Timișoara în Banat. El preda, înainte de plecare, comanda colonelului Stein.

La 11 August, Lüders porni cu corpul său dela Sibiu spre Mercurea, dând ordin ca și colonelul August să fie gata cu garnizoana din Alba Iulia despresurată, precum și Avram Iancu, Axente și ceilalți legionari.

Se în adunase la S. Sebeș resturile armatei ungurești cu care aștepta pe Lüders, după cum îi ordonase Bem. În ziua de 12, înainte de amiază fiind atacat, a recunoscut mediat că nu poate să reziste și s'a retras spre Orăștie, însă pe Câmpul Pâinei eșindu-i înainte cazaci și ulani, armata insurgenților a ajuns între două focuri. Măcelul care a urmat a fost îngrozitor, Stein a scăpat cu 2 mii de oameni la Deva și Dobra, 2000 de insurgenți au fost făcuți prizonieri, alți 1500 au rămas morți și răniți pe câmpul de luptă și parte s'au risipit, care încotro au văzut cu ochii. Garnizoana care eșise din cetatea Alba Iulia și Românii din munți au capturat mulți dintre ei, alții s'au predat de bună voie.

La 9 August Bem, care luase comanda generală a ar-

matei ungurești, a fost batut de armatele aliate lângă Timișoara. La 11 August, Kossuth a transmis puterea în mâinile generalului Görgei care în ziua de 13 a depus armele în mâna generalului rus *Paskievics*.

Bem, învins la Timișoara, plecă la Deva unde a încercat să înduplece pe Unguri la lupte noi, însă a întâmpinat rezistență din partea lor. Văzând că totul este pierdut, Bem, în ziua de 17 August însoțit de vreo 20 de ofițeri o porni în Muntenia și de acolo în Bulgaria, iar a doua zi resturile armatei rebele au depus armele.

Dupa dezarmarea dela Deva n'au mai rămas decât câteva mii de unguri armați pe la Cluj și împrejurimi, care și ei au depus armele în ziua de 24 August, convingându-se că orice rezistență era zadarnică și astfel a luat sfârșit revoluția Ungurilor din Ardeal și Ungaria.

* * *

Prin evenimentele descrise mai sus s'a pus capăt unei epoci pe cât de mărețe, pe atât de tragice. Națiunea română în urma catastrofelor prin care a trecut, a ajuns și dânsa la conștiința demnității și valorii sale. Ea a dat dovada în aceste lupte de o măreție fără seamăn, de o vitejie și bărbăție de care numai puține popoare au putut face dovadă în tot trecutul lor.

Pe timpul când întreaga Transilvanie și Ungaria căzuseră în mâinile Ungurilor, numai masivul munților apuseni a rezistat oricărei încercări de cucerire. Generalii austriaci, bătuți de polonul Bem, părăsiseră țara în voia întâmplărei, singur Iancu și cu ai săi n'au vrut să se dea bătuți, n'au desperat și au rezistat până la urmă. Românii și Româncele, cari își apărau pământul stramoșilor lor, cu cea mai mare înverșunare și încredere în viitorul neamului românesc, au bine-meritat dela națiune, afirmând sus și tare și plătind cu sângele lor dreptul la viață a poporului român.

Acum, în aceste zile de mare însuflețire pentru neamul românesc de pretutindeni, când poporul nostru vede împlinirea visului de aur a generațiilor trecute și actuale, împlinim prin publicarea acestei cărți o datorie de recunoștință față de martirii neamului dela 1848 și 49.

RAPORTUL LUI IANCU

AVRAM IANCU

Născut în 1824 la Vidra de Sus; luna și ziua nașterii sale nu se cunoaște. Părinții lui, Alexandru și Maria Vila, au fost fruntași în comună. Tatăl său a fost pădurar la domnul pământesc, apoi jude dominiat. Un țaran voinic, inteligent și onest cu buna stare.

Avram Iancu era plin de spirit, gânditor și scurt la vorbă, avea inimă nobilă și sinceră. A învățat la Câmpeni, Abrud, Zlagna și Cluj. Pretutindeni s'a bucurat de simpatia conșcolarilor și a cetățenilor. Era un student eminent. mai ales la matematică și la istorie. Terminând în 1845 cursul juridic, se prezintă guvernului din Cluj, ca să fie primit practicant fără leafă, a fost însă respins ca nefiind nobil. De aci s'a dus la M. Oșorhei, unde a făcut practică de avocat, dobândind diploma la 1848. Începând organizarea și armarea poporului român, Iancu a fost numit prefect al Moților pe cari i-a condus cu multa vitejie în nenumăratele lupte din munții apuseni. După înfrângerea Ungurilor, îl găsim pe Iancu în vara anului 1849 la Viena, unde a stat 10 luni, stăruind pentru împlinirea promisiunilor făcute Românilor în numele împăratului.

Intr'una din zile a fost chemat la poliție pentru a i se înmâna o decorație. Iancu o refuză însă zicând: „Am luptat pentru țară și pentru națiune, nu pentru decorații. Națiunii să i-se dea drepturile promise, atunci voiu primi altfel nu!” A fost imediat invitat ca în 24 de ore să părăsească Viena, că altfel va fi dat afară. Intors acasă și convingându-se că sângele vărsat în șiroaie se răsplătește cu cea mai neagră nerecunoștință, l'a cuprins o mare neliniște, dovadă testamentul său dela 20 Dec. 1850, prin care lasă toată averea sa națiunii, apoi zice: „Unicul dor al vieții mele e să-mi văd națiunea fericită, pentru care după puteri am și lucrat până acum, durere fără mult succes, ba tocmai acum cu întristare văd, că speranțele

mele și jertfele aduse se prefac în nimic“. Anul 1852 a fost cel mai fatal în viața lui Iancu. În acest an venise împăratul în Ardeal, ca să cunoască țara și popoarele ei.

Împăratul la rugămîntea lui Iancu, urcă munții, prânzește la „Gaina“, trece prin Vidra și doarme la 21 Iunie la Cămpeni, dar Iancu nu se prezintă, deși el făcuse toate pregătirile pentru primirea împăratului. Iancu abia în seara sosirii împăratului la Cămpeni s'a prezentat la cartierul împăratului, adjutantul acestuia, contele Grinne, însă l'a aruncat cu ajutorul jandarmilor în stradă, sub pretext ca a venit prea târziu. La 2 August, Iancu merge la Cluj împreună cu 50 de călăreți în întămînarea împăratului. Iancu însă tot nu se prezintă la audiiență. Din acest moment Iancu a fost mereu banuit și denunțat, ca vrînd să facă o mare revoluție.

În Sept. 1852, a fost aretat împreună cu alți truntași din Cămpeni, și aruncat în închisoare. Aci fu tratat și pămînt de funcționarul Köhn. Temându-se guvernul că Moșii îl vor libera cu forța, l'au trimis la Sibiu, dându-l în gazdă lui Ilie Macelarul. Guvernul a încercat să câștige pe Iancu oferindu-i bani, pensie, etc., el însă a refuzat totul. În acest timp s'au arătat pentru întâia dată semne de melancolie și de turburarea minții. În oarsă în munți, a trait mulți ani în această stare sufletească, racind prin munți și cîntînd din istoricul fluer doine de jale. Fruntașii Români din munți adesea îl îmbracau cu haine bune, el însă arunca vestmintele boerești, îmbracându-se în straie țărănești, și opîncea. În timpul din urmă l'au mai bucuroș la Baia-de-Criș; noaptea se adăporea la covrigarul Ioan Stupină. Aci se cuica pe o targa, și cânta cu o rară mîndrie doinele sale. Mulțime de oameni se adunau în toate serile ca să asculte. În cîmîineața zilei de 10 Sept. 1872 stăpînul casei îl găsi mort cu fluerul lângă el. În mormîntul se află la 13 Sept. asistînd cel puțin 10 mii de Români din cele mai îndepărtate unghiiuri. Mormîntul se află în cîmîirul din Cebea lângă gorunul lui Horia.

Epitaful: „Avram Iancu, avocat. Prefect Leg. Gem. Rom. 1848/9 † 1872.

Iosif Sterca Șuluțu

Notă — Biografia lui Iancu ca și multe din celelalte sunt reproduse după Enciclopedia Română de C. Diaconovici.

RAPORTUL PREFECTULUI DE LEGIUNE AVRAM IANCU ¹⁾

**Despre faptele gloatelor românești aflate sub
ordinul său, în timpul războiului civil din Transilvania
în anii 1848 – 1849**

În urma hotărârei luate, în a doua jumătate a lunii Sept. 1848, în Blaj, *de a înființa în puterea dreptului acordat tuturor popoarelor monarhiei și gardă națională românească, pentru a menține ordinea și siguranța în cercurile și satele românești, și pentru a ne apăra în contra terorismului maghiar*“, mă întorsei, după împrăștierea adunării, în munții mei și așezându-mă la Câmpeni, începui organizarea gărzii naționale.

Între timp Excel. Sa generalul baron Puchner întări comitetul de pacificare ales de adunarea dela Blaj, lansă proclamația dela 18 Oct. 1848 către poporul Transilvaniei și concepă planul dezarmării Maghiarilor.

La 19 Oct. am fost pus în cunoștință de prefectul Blajului, Axente Sever despre acest plan și am fost invitat să fiu gata a-l pune în aplicare imediat ce voi primi înștiințare în acest sens. Garda națională, convocată de mine, se afla concentrată sub comanda tribunului Nic. Corteș, a centurionului Alex. Bistreanu și a vice-tribunului Dionisie Popovici la Câmpeni, Bistra și Bucium. O altă secție se afla la Măgina, sub comanda vice-prefectului Prodan

¹⁾ Rapoartele celor trei prefecți au fost redactate în limba germană de Ion Maiorescu, și tipărite în „*Die Rumänen der oesterreichischen Monarchie*“; după care original le-am tradus și noi. V. P.-R.

Probu. La 21 Oct. prefectul legiunei din Zarand, I. Buteanu,¹⁾ venind dela Sibiu, mi-aduse planul de dezarmare și o scrisoare a generalului comandant către comandantul unui detașament de dragoni, împresurat de maghiari în Huniedoara, cu ordinul de-a înmâna acea scrisoare ofițerului comandant, și de-a găsi mijlocul sa scap numitul detașament. Înșărcinarea aceasta am îndeplinit-o așa de bine că generalul comandant mi-a exprimat satisfacția sa printr'un decret de mulțumire.²⁾

În ce privește dezarmarea Ungurilor, luasem dispoziții de-a-o pune în aplicare în aceeași zi, 21 Oct., începând cu Abrudul, când sosi o delegație din acest oraș, cerând în numele orașenilor o înțelegere pașnică. Ii făcui cunoscut condițiile de pace, și anume că Maghiarii să depună armele, să jure credință veșnică împăratului, să ridice de pe clădirile publice și cele particulare steagurile Uniunii, înlocuindu-le cu acele împărătești, dându-i în acelaș timp termen de gândire până la 24 ale lunii. În acelaș timp, am luat dispozițiile necesare pentru a tăia orice comunicație acestui oraș cu Aiudul și Zlatna. În ziua indicată ne prezintăm cu garda națională românească și cu gloatele în fața Abrudului; orașul primi condițiunile noastre și se bucură din această zi și până la sosirea lui Hatvany deci mai mult de șase luni—de siguranța și liniștea cea mai desăvârșită, sub scutul Românilor. Acelaș lucru se întâmpla și la Roșia.

Întretimp împrăștiat cu iuțea fulgerului pretutindeni, vestea despre dezarmarea Maghiarilor din Alba-Iulia și din alte părți. Românii, în toate timpurile credincioși casei imperiale, săturați de terorismul maghiar și bucuroși că guvernul legitim păsea pe față împotriva rebelilor, se ridicara în multe părți dela sine, fără conducători, începând sa dezarmeze pe Maghiari, impunându-le Vulturul imperial și steagul negru-galben în locul semnului Uni-

¹⁾ Ioan Buteanu descendent al unei vechi familii nobile din Șomcuța mare, născut aci la 1821; a studiat gimnaziul la Baia-Mare și Cluj, iar dreptul la Cluj și Zagrabia, apoi făcu 3 ani practică la Curtea de apel (Tabla regească) din Murăș-Oșorhei, dobândind diploma de avocat. În această calitate se așază la Abrud, unde îl găsiră evenimentele dela 48. La 1848 generalul Puchner îl numi administrator al comitat. Zarandului, iar comitetul național prefect al legiunei din acel ținut. Moartea lui tragică a avut loc la 23 Mai 1848.

²⁾ Vezi scrisoarea lui Pfersmann, publicată la Anexe.

rei. Aceasta se întâmplă mai ales în acele districte, unde prefectii nu avuseseră vreme să organizeze garda națională, cum de pildă în comitatul Zarandului, unde se întâmplă cu această ocazie un caz nenorocit cu familia Bradi. Pentru a împiedica alte neorândueli de acestea, trimisei într'acolo, cu consimțământul prefectului Buteanu, care nu-și luase încă în primire postul său, pe tribunii Aviron Telechi, I. Nemeș și Alex. Cădea, dintre cari acești doi din urmă, cu toată umanitatea și indulgența cu care s'au purtat cu familiile nobile maghiare, pentru a le apăra de orice vătămări și pagube, și-au găsit mai târziu o moarte tragică tocmai dela acei pe cari dâșii i-au apărut.

În acelaș timp, și anume în timpul negocierilor cu Abrudul, primii o veste asemănătoare din Zlatna. Românii din satele învecinate se adunaseră în mare număr în jurul orașului, ai cărui locuitori unguri erau cunoscuți ca cei mai aprigi partizani a tendințelor maghiare, și cereau gărzi ungurești să depue armele și să înalțe steagul împărătesc. Ordonai îndată tribunului Iosif Moga, care era staționat la Ofenbaia și care trebuia să pornească la Trascău pentru a dezarma și acest oraș, să-și schimbe drumul și să plece în grabă la Zlatna; pentru a aduce, dacă se poate, o soluție pașnică, să puie în siguranță la caz de nevoie averea statului și să apere pe cetățenii credincioși. Tribunalul era tocmai ocupat cu dezarmarea Maghiarilor din Ofenbaia, cu toate acestea ordonă vice-tribunului Clemente Aiudeanu să pornească îndată la Zlatna. Când s'a apropiat Aiudeanu de Zlatna, catastrofa se și întâmplase. Ea a avut loc în ziua de 23 Oct. În această zi, Românii au fost chemați în oraș pentru a discuta condițiile de dezarmare, luându-se înțelegerea, ca în timpul acestor tratative, ambele părți să depue armele. Românii au depus toți armele cu cea mai mare bună credință, unii se odihneau fără nici o grijă, alții s'au pus să prânzească, pe când fruntașii lor tratau cu Maghiarii. Aceștia însă n'au depus toți armele, ci numai acei din primele rânduri, ceilalți le-au ascuns în mod mișelesc sub hainele lor, între picioare și la spate. Și tunurile erau așezate în ordine de bătae mai în urmă. Pe când Românii discutau fără nici o bănuială, cerând cu înzistență ca Ungurii să depună armele, consilierul montan Nemegyei, comandantul găr-

zei ungurești, strigă de odată pe ungurește „foc“. Maghiarii înarmați navălirea înainte și împușcară mișelește pe Români fără amne. Mai mulți Români au căzut morți. Ceilalți se împrăștiară în împrejurimi, mulți lăsându-și armele jos unde le depuseseră. Tunurile bubuiau împușcând în toate direcțiile. Românii indignați s'au recules repede și plini de ură și dor de răzbunare se năpustiră asupra nefericitului oraș. Garda ungurească nu putu să reziste furiei Românilor; în mânia lor neputincioasă, Ungurii au aprins topitoarea împărătească și între alte clădiri aparținând Românilor, biserica românească, luind-o apoi la fugă salbatică din oraș pe șoseaua către Aiud. O mare parte a populației ungurești fugi după ei. Focul lăbindu-se transformă în cenușă cea mai frumoasă parte a orașului. Fugarii cari apucaseră pe șoseaua către Aiud au fost atacați și în majoritate măcelăriți de locuitorii acestui ținut, cari aflând de mișelia frunțașilor unguri din Zlatna, plecaseră într'acolo pentru a ajuta pe frații lor contra Maghiarilor. Intre acei morți aci se afla și autorul catastrofei consilierul Nemegyei; în măcelul îngrozitor și-au găsit moartea și câțiva nevinovați, însă copiii și femeile au fost pe cât se poate cruțate, primite în casele țăranilor români și duse apoi la Alba Iulia. Acesta este adevărul asupra catastrofei dela Zlatna. Primind în tristătatea veste, mă grăbii să iau măsurile necesare, pentru a pune în siguranță la Abrud pe funcționarii rămași în viață. La 26, plecai în persoană cu prefectul Balint la Zlatna, pentru a restabili ordinea.

Cu o zi mai înainte, pe când mă aflu încă în Abrud, vice-prefectul Prodan Probu mi-aduse știrea că lagărul său din Măgina fusese atacat și fugărit de garda ungurească din Aiud, sub comanda prefectului (Obergespan) de Alba de jos, baronul Ștefan Kemény și o companie infanterie de linie comandată de căpitanul Novak.

Satul Măgina și o mare parte a Cacovei fuseseră prădate și apoi arse, ceea ce ei reușiră să facă cu atât mai ușor, cu cât credincioșii Români n'au vrut să lupte contra soldaților împărătești. Nu mult mai târziu am aflat, că acești soldați s'au răsculat contra căpitanului, care avea sentimente maghiare, silindu-l să părăsească Abrudul și să pornească la Alba Iulia.

Pe când eram ocupat cu pacificarea și desarmarea

orașelor de munte, alt detașament al trupelor mele avu de susținut prima luptă cu honvezii, raportând o victorie stralucită la Cricău. Acest detașament, comandat de vice-prefectul Blasiu, de tribunul Bucur, preot în Gâlda și de înțeleptul locotenent Sandruclu dela reg. 1^a de grăniceri, se așezase încă dela începutul operațiunilor militare lângă satul menționat mai sus. În acelaș timp, mai multe companii de honvezi și gardă ungurească au atacat 1^a neașteptate gloatele lui Axente staționate la Sân-Crai, pe Murăș și, profitând de o ceață groasă, le-au pus pe fugă. Încântați de această ușoară isbândă, Ungurii comandați de baronul Banfi și căp. Baumgarten trecura Murașul atacând la 28 Oct. lagarul dela Cricău. Gloatele românești respingând atacul cu îndrasneala, se învinge o luptă aprigă care ținu mai multe ceasuri. Un student din Blaj născoci o nouă șiretenie. El își umplu sumanul cu pae și-l înfipse în parul unui gard. Această șiretenie o imită mai mulți români și astfel apărură un rând întreg de oameni de pae, pe cari Maghiarii îi luară drept luptători adevărați, în negura care se țasase pe porțile munților și care ținu mai multe ore. Pe când cea mai mare parte a luptătorilor maghiari trăgeau în păpușile de pe gard, gloata se formă în noi coloane contra flancurilor ungurești și după un atac curajos din mai multe părți deodată, inamicul fu respins cu pierderi mari din parte-i și fugărit până la Teiuș. Precum credincioșii preoți români se aflau pretutindeni sau în fruntea trupelor, sau ajutau cu toate mijloacele ce le stăteau la îndemână și cu pericolul vieții lor, operațiile militare, tot astfel au făcut și în această ocazie. Mai mulți preoți au îndrăsnit să patrunda cu merinde și bauturi răcoritoare până în rândurile luptătorilor. Parohul din Mesentea însă cază în mâinile Ungurilor. Aceștia îl maltratară cu lovituri de sabie și de pumni așa de rău, încât cază la pământ aproape în nesimțire, apoi fu legat cu o funie de gât, și cu partea cealaltă a funiei de o căruță, și târât astfel dela Aiud până la Turda și de aci la Cluj, unde fu aruncat în închisoare și ar fi fost fără îndoială spânzurat, dacă imperia-lui sub colonelul Urban n'ar fi ocupat peste puțin Clujul, liberându-l din temniță.

La Zlatna primii o scrisoare dela locotenentul Sandruclu, în care-mi cerea din nou ajutor contra Ungurilor.

cari erau gata sa atace iarăși lagărul dela Cricău. Ii expediai imediat ajutorul cerut, și pornii apoi la Alba Iulia, unde fusesem chemat de comandantul acestei cetați. După ce primii instrucțiuni noi, mă întorsei în lagărul dela Cricău. Aici mi-aduse căpitanul Gratze ordinul ca sa operez cu gloatele spre Aiud, Vințul-de-sus și Turda. Liniștiram Aiudul și pornirăm mai departe spre Vinț, pe care l'am găsit în cea mai mare parte distrus. De aci am pornit spre Turda, unde ne eși înaintea o delegație din oraș, care auzind condițiile noastre de pace, le primi, iar noi le-am garantat siguranța persoanelor și a averilor. Aci ne-am unit cu corpul de armată comandat de Gedeon.

Cu această ocazie am datoriat să explic purtarea gloatelor românești în timpul operațiunilor din Valea Murașului, cu atât mai mult, cu cât din anumite părți se manifesta intenția, de a defăima în toate ocaziunile poporul armat român. Cu toate cruzimile cele mai revoltătoare, jafurile și crimurile comise de Maghiari contra Românilor în Valea Murașului și mai ales în jurul Aiudului, Românii ntrând în acest oraș s'au purtat atât de corect încât nici un singur cetățean n'a avut cel mai mic prilej ca să se plânga. Aceasta este cu atât mai de laudă pentru Români, cu cât gardiștii sași cari au venit în urmă, pentru a garnizona acolo, au comis hoții și jafuri, fapt despre care s'a plăns primarul orașului într'o scrisoare adresata generalului comandant, în care arată că purtarea Românilor a fost față de cea a Sașilor, demnă de toată lauda.

Și incendierea Vințului-de-Sus vor alții s'o arunce tot în spinarea Românilor. Cum am menționat mai sus, orașelul era, la sosirea noastră, aproape complet distrus și pustiu. Am gasit acolo o mulțime de Români aruncați de Maghiari în gropnițe de var, și uciși pe aceasta cale barba, apoi cadavre de preoți români mutilați, ceea ce ar fi fost de ajuns să provoace furia și dorul de rasbunare al Românilor. După o cercetare minuțioasă a căpitanului Gratze, acesta a raportat că orașelul n'a fost incendiat de Români, ci chiar de Unguri, când au văzut că se apropie Românii.

Purtarea poporului armat român a fost pretutindenți atât de exemplară, încât a știut să-și câștige chiar încrederea Ungurilor, cari aveau pe conștiință atâtea barbarii

comise contra Românilor. Astfel s'a dat Turdenilor fugiți la Aiud la întoarcere, după cererea lor, gardiști români, dintre bravii locuitori ai Albacului, pentru paza persoanelor pe drum; tot astfel rechiziționă dela mine chiar generalul Wardener, prin locotenentul Tapavicză, Români pentru garda curților și moșilor proprietărești etc. Aceasta ar fi trebuit să contribuie, la ulterioara catastrofă din Aiud, ca să nu se dea prea ușor crezământ calomniilor dușmanilor Românilor, ci să se cerceteze fără prejudecată adevăratele cauze ale regretabilei catastrofe și să se asculte cu liniște rapoartele conducătorilor Românilor.

Dela Turda am pornit la generalul Wardener la Cluj; am fost însă chemat pentru instrucțiuni noi, la colonelul Losenau. Dela acesta primii ordin, să întăresc cu poporul meu armat aripa stângă a armatei imperiale, care opera contra Huedinului. Oamenii fiind însă prea de mult plecați de acasă și obosiți peste măsură, le dădui drumul să se odihnească câteva zile și să-și procure merinde și îmbrăcămintea necesară pentru operațiunile viitoare, care cădeau în sezonul de iarnă. Le indicai ziua și locul de concentrare, și plecai apoi la Câmpeni și de acolo la Abrud. Aici mă întâlnii pentru prima oară cu căpitanul Ivanovich, care probabil, după cum îmi închipui, primise ordin să mă ajute ca ofițer destoinic în comanda gloatelor și să aducă servicii importante cauzei imperiale, ceea ce el, trebuie s'o mărturisesc cu părere de rău, nu facu însă, după cum se va vedea mai departe.

Acă trebuie să menționez mai întâi operațiunile gloatelor din Zarand detașate de bravul prefect Buteanu spre Huedin. Numitul prefect adusese la începutul lui Noembrie un detașament al gloatelor sale în lagărul dela Teiuș, ca sa opereze în legătură cu ceilalți Români aflați acolo spre Aiud și mai departe în sus pe Valea Murașului. O altă ceată de 3000 de oameni a trupelor sale el o pornise din comit. Zarand, cu 2 tunuri de lemn, sub comanda tribunilor Dionisie Darabanț și Ion Corteș spre Huedin, cu însărcinarea de a opri acolo sau la Lacul-Negru înaintarea Ungurilor spre Cluj. Oamenii, fiind nevoiți a mai sta două zile în munți, pentru a-și turna gloanțe, au ajuns prea târziu pentru a putea lua poziții la Lacul Negru. Ei se întâlniră cu vrasmașul la 7 Noembrie lângă satul

Zam-Sân-Crai. Invitarii Românilor de a depune armele și a se retrage în liniște, Ungurii au răspuns cu împușcături, atunci ai noștri au ocupat poziția lor de mai înainte la adăpostul gardurilor acoperite cu pae și așezate în spatele satului, răspunzând focului dușman. Dupa o luptă scurtă inamicul respins, o luă la fuga. Satul ardea cu flăcări căci paele de pe garduri luind foc, un vânt puternic întinse focul la casele din apropiere, aprinzând astfel satul. Casele pe cari focul le-a lăsat în această zi intacte, au fost aprinse a doua zi de Maghiari. Peste noapte, aceștia primind ajutor din Ungaria și astfel întăriți, atacara din nou la 8 Noembrie dimineața. Românii, din lipsă de muniții, n'au putut să reziste mult timp; ei au fost respinși și urmăriți până în munții apropiați. Astfel s'a zădărnicit scopul acestei expediții.

Conform ordinului primit dela col. Losenau adunai din nou gloatele în Câmpeni, îmi aleasei 1500 de oameni, din cari cam 250 armați cu puști, ceilalți numai cu lănci și pornii cu aceștia, întovarășit de capitanul Ivanovich, pe la sfârșitul lui Noembrie în marș peste munți spre Huedin. La 4 Decembrie am sosit la Sacuelu. Indata împărții trupele și ocupând localitățile din împrejurimi, locuitorii din Albac și Bistra i-am așezat în satul Rogojal, punctul cel mai important.

Apoi am pornit cu cap. Ivanovich la col. Losenau în Huedin, raportându-i despre trupa și despre măsurile luate de mine la Sacuelu. Aci s'a hotărât, ca în noaptea de 6 spre 7 Decembrie sa atac cu trupele mele pe insurgenții dincoace de Fekete-to lângă satul Sebeș și în cazul reușitei sa ma arunc, după respingerea avangardei lor, asupra lăgarului lor principal, în care scop mi s'au dat 70 soldați regulați și un ofițer din regimentul Zsivkovichi. Domnul colonel făgăduise sa se pue în marș cu coloana sa dela Huedin și sa atace pe vrășmaș de pe șosea. La 5 Decembrie m'am întors la Săcuelu. Aci aflai, ca rebelii ceruseră satului Vișiagu, ca să li se dea a doua zi 400 de pâini și alte merinde și ca avangarda noastră dela Rogojal era gata sa-i prămeasca, dacă rebelii ar fi venit într'a-devăr în sat. Sentinelele mele prinseseră 2 insurgenți, cari ne-au dat cât-va știri importante despre puterea și poziția dușmanului și pe cari i-am trimis la col. Losenau.

Desemnasem ziua de 6 Dec. pentru recunoașterea posi-

țiunilor inamice și pentru pregătiri pentru noaptea următoare, când primii în această zi pe la 10 dim. dela un curier trimis din Rogojâl vestea, că Albacenii și Bistrenii postați acolo se pusesera în marș spre Vișagu, pentru a ataca trupa de rechiziție a maghiarilor, care și ea pornește într'acolo. Încălecai îndată și pornii cu alți câțiva călăreți spre satul menționat mai sus, după ce invitasesm pe căpitanul Ivanovich, necunoscând tăria trupeii ungu-rești de rechiziție, să mă urmeze în marș forțat cu grosul trupeii și cu soldații de linie. La un sfert de oră departe de locul de luptă, întâlnii un alt curier, care-mi aduse îmbucurătoarea veste, că rebelii fuseseră cu totul nimiciți de Români. Inspectai câmpul de luptă pe care zaceau morți 35 de insurgenți; numai 4 sau 5 au putut să scape prin fugă; noi n'am avut decât 2 răniți ușor. Cu această ocazie s'au distins prin curaj și bravura: septuagenarul Matei Filip din Albac, care servise mai înainte în armata imperială, în care înaintase până la gradul de sergent major. El a fost conducătorul Albacenilor în aceasta lupta și în fruntea lor invită pe comandantul trupeii rebele să depue armele. Când acesta din urmă, în loc de a se preda, comandă trupeii sale „foc“, un alt albacean numit Ispas, eși din rânduri, împușcând pe ofițerul insurgenților, înaintea ca aceștia să tragă un singur foc. Astfel rebelii se zapăciră eomplect. Un al treilea albacean, Alexi, se apropiă fără pușcă de un grup de 12 honvezi, smulse u-nuia arma încărcată din mână, îl împușcă și se întoarse nevătămat la trupă.

În curând sosi și grosul trupeii cu căpitanul Ivanovich, care află dela noi cele întâmplate, și eu raportaî col. Lo-senau despre rezultatul luptei. Lăsarăm pe Scarișorenii lângă satul Vișagu, pentru a ocupa trecatoarea spre Bologa, iar noi plecaram cu restul trupeii spre așa numitul Vârfu-lui-Trăianîș. La apropierea noastră avangarda rebelilor se retrase după susnumitul vârf la vale în câmpie. Sosiți pe Trăianîș, observai capitanului Ivanovich: „ca hotărâtul atac nocturn nu putea să mai aiba loc în această noapte, căci se făcuse seară și n'avusesem timp să fac o recunoaștere exactă; dușmanul era chiar avertizat prin lupta descrisă mai sus și prin reeragerea avangărzei sale, prin urmare nu puteam să expui trupele mele pericolului unei lupte de noapte în regiuni necu-

noscute și cu un dușman bine înarmat“. Hotarâi deci să amân acest atac pentru una din nopțile viitoare și, înștiințând pe colonelul Losenau, îi arătai motivele acestei schimbări. Totuși capitanul Ivanovich se strădui să convinga gloatele să încerce atacul împotriva voinței mele; nu reuși însă. Apoi m'am culcat.

A doua zi, 7 Decembrie, pe când recunoșteam împrejurimile, auzii deodată împușcături de tun. Nu știam ce însemna această, mai târziu aflai, că căpitanul Ivanovich pornise cele 2 tunuri de lemn de pe Trăiniș în vale, fără a mă înștiința, și începu cu ele focul contra avangărzei insurgenților, pentru a-i speria; ceeace nu reuși însă, caci dușmanul era pregătit și înțelese neghiobia acestui atac prostesc. Înainte de a înțelege încă acest atac neașteptat, sosi tribunul Clemente Aiudeanu, care-mi raportă că lupta trupelor noastre contra Maghiarilor și începuse. Alergând spre câmpul de luptă, văzui de departe cum se retrageau cei 70 de soldați cu tunurile. După 10 minute îi urmăra și lăncerii. Dușmanul întărit cu noi trupe înainta tot mai îndrăsneț și numai bravilor vânători români trebuie să mulțumim, că cavaleria dușmată n'a nimicit complect pe lăncerii cari se retrageau. Vânătorii au atras atenția cavaleriei ungurești asupra lor, și o ținură în șah printr'un foc bine îndreptat. Dar acum vânătorii isprăvira cu totul muniția și se aflau în primejdie de a fi impresurați. Trimisei deci în ajutorul lor pe tribunul Aiudeanu, care reuși să-i scape de primejdie. Eu credeam însă, că atacul nu avusese alt scop decât să mențină pozițiunea angajată în seara din ajun. De aceea rugai pe căpitanul Ivanovich să ne oprim aci pe înălțimea Trainișului, deoarece această poziție era foarte avantajoasă, noi putând respinge de aci orice atac; el răspunse însă, că nu putea expune unui pericol pe soldații de linie și nu am fost în stare a-l ține pe loc.

Astfel se descurajară și lăncerii, și am fost siliți să ne retragem cu toții. Când începu să se vadă dușmanul pe vârful Trainișului soldații o luară la goană; după ei gloatele, unii spre Sacuelu, ceilalți spre Rogăjel. După cei dintâi, trimisei, spre a-i aduna, pe tribunul Aiudeanu, după ceilalți mersei eu, concentrându-i lângă Mângău. Pierderile noastre au fost numai de câțiva răniți, pe când vrajmașul a avut mult de suferit din partea vânătorilor.

Pierderea lor se poate evalua la 40-50 de morți și tot atâtea răniți. Căpitanul Ivanovich a raportat la Huedin numărul pierderilor dușmanului în mod absolut exagerat. Nu trebuie să fii o celebritate militară, pentru a vedea că atacul a fost foarte imprudent:

a) pentru că dușmanul de trei ori mai tare și mult mai bine înarmat era vigilent pretutindeni;

b) pentru că întreagă operația noastră era îndreptată numai contra centrului armatei dușmane, neluând nici o dispoziție contra flancurilor acesteia; c) pentru că colonelul Losenau nu știa nimic de acest atac, pentru a-l putea susține, cu grosul trupei din partea șoselei conform înțelegerii luate. Urmările acestui atac nesocotit au fost incendierea satelor Trăiniș și Vișag, — drum deschis către interiorul țării pentru insurgenții venind din Ungaria și descurajarea poporului armat.

La 8 Nov. plecai spre Huedin. Căpitanul Ivanovich șosise mai dinainte acolo, și pentru a se justifica, făcuse un raport fals colonelului, pe care trebuia să-l desminte. Bunul colonel mă consolă cu cuvintele: *nemo semper vincit, sed et vincitur*.

După 2 zile comunicai colonelului, că fusesem nevoit să trimit acasă gloatele staționate la Mărgău, din lipsa de hrană și din cauza gerului cel mare. Colonelul mă însărcina să adun noi gloate, pentru a le aduce la Huedin întru întărirea flancului drept al coloanei ce opera acolo. Luai deci dispozițiile necesare pentru a ține pe colonel în curent cu mișcările dușmanului prin locuitorii din Săcuelu și Vișag și plecai. Pe drumul spre Câmpeni lângă Căucea primii un raport dela tribunul care staționa pe ceata sa la Ofenbaia, că pornise spre Huedin, luând însă drumul prin Cluj, din cauza zăpezii mari din munți, despre care fapt înștiințai îndată pe colonelul Losenau.

Sosit la Câmpeni, expediai în 4 zile o nouă trupa de 1500 oameni, din care 70 vânători, sub comanda tribunilor N. Corteș și Al. Aiudeanu. Eroiții Români au făcut drumul peste munți, foarte greu în acest anotimp, în trei zile și au sosit la 19 Dec. în apropiere de Huedin. Aci tribunii primiră ordin dela generalul Wardener, sa unească arvangardele lor cu acele ale armatei, ceea ce s'a și executat îndată. Acum tribunii au cerut muniții pen-

tru trupele lor; ei n'au primit însă decât făgaduiala, că vor fi ajutați de armata regulată, în caz de vor fi atacați de Maghiari. Câteva zile mai târziu tribunii au fost înștiințați de sentinelele lor, ca rebelii înaintau cu puteri însemnate. Iată expediară curieri spre Huedin. Generalul Wardener se retrăsese din cauze cunoscute numai lui fără a încerca cea mai mică rezistență și fără a încuștiința pe comandantii numeroaselor gzoate românești adunate din toate părțile. Până să sosească vestea despre curioasa retragere, tribunii au și fost atacați de avangardele dușmane. Vânătorii români au răspuns cu putere focului, retrăgându-se în bună ordine către munți, aparând retragerea celorlalte trupe. Tribunii mei au fost atât de fericiți, încât au scăpat cu ceata lor, având numai o pierdere de un mort și câțiva raniți. Detașamentul de sub comanda tribunului Iosif Moga a avut însă un sfârșit cât se poate de trist. Sosit la Huedin, acest detașament a fost întrebuințat pentru întărirea aripei drepte a armatei și se lupta acolo de două ori cu destula glorie. După retragerea lui Wardener dela Huedin și aceia a col. Urban dela Cluj, s'a retras și sus menționatul tribun, la început în direcția în care se retrăgea Urban, la Bonțida însă trecu Someșul, aruncându-se în câmpie către Barei și Gadalinu, cu intenția de a scapa în munții tribunatului sau. Vazându-se însă înconjurat de dușman, parasi trupa și se întoarse la colonelul Urban. Când au sosit centurionii cu gloatele pe șoseaua Turda-Cluj, au fost atacați între Turda și Homicidu de dușman, 100 dintr'înșii au fost macelariți și 200 facuți prizonieri și duși la Cluj și de acolo la Oradea; restul se răspândi în munți și astfel nu sosiră decât numai câțiva în halul cel mai mizerabil la familiile lor.

Între timp alergai la Sibiu, pentru a ma informa acolo asupra situației, și pentru a cere dela comandamentul general dispozițiile necesare pentru gloatele luptând în munți și ma întorsei încă în cursul lunei Decembrie.

La începutul lui Ianuar 1849 primii dela comitetul național român sub No. 830 dela 29 Dec. 1849, ordinul generalului comandant, ca să concentrez un mare număr de oameni în centrul munților. Necesitatea acestei masuri era evidentă; noi, prefecții Buteanu, Balint, și cu o înțelesesem de mult și luasem dupa puțința în înțelegere

deplina, măsurile necesare. Căci, după concentrarea trupelor imperiale între orașele cele mai principale săsești pe „fundus regius” și țara sacuiască, și în urma operațiunilor oboșitoare contra Săcuilor și neexplicabila încetineală în desarmarea acestora, munții fuseseră blocați aproape din toate părțile, trebuia deci concentrată la centru o trupă numeroasă, totdeauna pregătită pentru a putea trimite zilnic ajutorul necesar trecătorilor celor mai dinafară, unde se dădeau lupte în fiecare zi.

Trecătorile din comitatul Zarandului le apăra cultul și neobositul prefect Buteanu, care era în același timp și administrator al acestui district. În lunile Ianuar, Februar și Martie el se luptă neconținut cu dușmanul, și am fost nevoit a-i trimite într'una ajutoare. Munții dinspre Turda și Cluj erau ocupați și apărați vitejește de către curajosul și înțeleptul prefect Balint, preot în Roșia-de-Munte. Și acestuia i-am trimis, după cererea sa, de mai multe ori ajutor. Celelalte puncte le apăram eu. Apărarea trecătorilor spre Aiud și Teiuș o încredințai vice-prefectului meu, preotul Prodan Probu, părintele unei familii sărmăne, care a fost arestat câțva timp mai târziu pe niște prepunerii nedovedite, și astăzi încă zace neascultat în închisoare, pe când chiar rebelii sunt cercetați și condamnați preutindenii! La Ponoru-Remeței întrebuițai întâia oară pe tribunul Matei Nicolae din prefec-tura lui Balint și mai târziu pe tribunul meu Vasile Tudor. Importanțele trecători de lângă Albac, Marișel și Someșu-rece spre Huedin și șoseaua Oradea-Cluj au fost apărate cu vitejie și statornicie admirabilă, de către bravi locuitori ai satelor de mai sus. Eu îi încurajai din când în când, trimițându-le comandanți și trupe de ajutor. În toate punctele aceste au avut loc lupte, în care Românii au dovedit vitejie, sacrificiu, energie și o credință nestrămutată către împărat și către monarhie. Unele din acele lupte întâmplăte spre Huedin, le voi menționa pe scurt pentru importanța lor.

La 3 Ianuar 1000 de Maghiari, care aveau și un tun, și comandanți de un anume Geley din Iulia (Gyula) atacară satul Rîu-Calatei, situat în apropierea Marișelului. Optzeci de flăcăi din același sat, cari apărau trecătoarea, au ținut armata vrășmașă 4 ceasuri pe loc, până când sârmanii locuitori au putut să-și transporte pușina lor a-

vere în munți. Apoi s'au retras și dânșii ne mai având gloanțe. Satul a fost transformat îndată în cenușă de către rebeli. Pierderile Românilor au fost de doi răniți, inamicul însă a avut foarte mulți morți și răniți,—câți, nu se știe.

La 26 Februar 600 de honvezi porniră din Gilău¹ spre Mărișel. Trupa noastră compusă din locuitori ai aceluiași sat primi pe dușman la Vârful-Bătrânei. Lupta, ținu 6 ore cu rezultat schimbător, până când la urmă, rebelii au fost respinși și urmăriți până la Gîlău. Ei lăsară pe câmpul de luptă 13 morți; numărul răniților nu este cunoscut, au fost însă încărcăți pe 4 care. Vitejii Mărișeni au avut de plîns 6 morți; 4 case și 3 sure le-au fost arse și 30 de vite furate.

Pentru a răsbuna această înfrângere, 1600 de honvezi și alți rebeli au atacat Mărișelu la 12 Martie. Sentinelele anunțară pe locuitori de primejdia ce se apropia și imediat se adunară oamenii valizi, se împărțiră în trei coloane și ocupară cele trei puncte mai importante din apropierea sutului. Pentru a putea însă rezista cu o oarecare șansă unui dușman atât de numeros, părea necesar a-l face să creadă că avea să lupte cu o trupă mult mai numeroasă. Deci pentru a-l speria, și pentru a putea observa mai bine mișcările sale și a da la timpul oportun semnalul de atac, o demonstrație de pe înălțimea muntelui Grohotu era absolut necesară; dar după ocuparea celor trei puncte menționate mai sus numai rămăsese de loc trupe disponibile. Atunci se oferiră pentru această demonstrație femeile bravilor munteni. Ele fură oarecum organizate în grabă; Pelagia Roșu, mama centurionului Roșu, comandantul locuitorilor, fu însărcinată cu conducerea lor, hotărîndu-se felul cum se va face această demonstrație. Pe cap cu pălării bărbătești, încălecară toate și se suiră în cea mai frumoasă ordine pe muntele Grohotu în sus. Trebuie să menționez că Românele dela munte călăresc tot atât de bine ca și bărbații. Ajunse pe înălțime, ele se împărțiră astfel, ca să nu fie văzute de dușman; numai Pelagia Roșu observa de pe o înălțime mișcările armatei ungurești. Când aceasta sosi la un punct

¹) Gyalu, castelul ultimului duce român, Gellu, care a fost omorât în anul 904 de ungurul Tuhutum.

desemnat mai dinainte, Pelagia suflă în corn, calarețele aparură din toate părțile și făcând un sgomot mare se puseră în mișcare. Acesta era pentru Mărișeni semnalul de atac. Ei se năpustiră din toate părțile asupra dușmanului, aducând cea mai mare zăpaceală în rândurile lui. Lupta fu scurtă, căci Ungurii numai căutară sa lupte ci să scape cu viața. Ei lăsara pe câmpul de luptă treizeci de morți, între care un capitan și un sergent-major Vitez Lajos; răniții lor fura încărcăți în 6 care. Mai importantă a fost înfrângerea Ungurilor lângă râul Someșu-rece, căci aci s'au înecat peste 100 dintre ei; dintre Mărișeni au fost numai 2—3 răniți.

Luptând în felul de mai sus în mai toate punctele, afară pe la mijlocul lui Martie importanta știre despre cucerirea Sibiului de către Bem¹⁾, și peste puțin acea și mai neexplicabila a părăsirii întregii noastre patrii atât de încercata, de către trupele imperiale și retragerea lor în Valahia. *Dela început puțin ajutați și cu toate sacrificiile noastre tratați cu dispreț, priviți cu neîncredere, de multe ori calomniați, chiar insultați*, ne vazuram deodată dați prada furiei unui vrajmaș barbar. Impresia produsă de această faptă asupra muntenilor, nu se poate descrie și ne trebui timp pentru a șterge aceasta impresie urâtă, înlocuind o cu păreri mai optimiste. Din câmpie veneau zilnic fugari în munți, preoți români, învățați, ofițeri ai gloatelor, tineri, cari se sustrageau recrutării pentru armata rebelă, sau din aceia cari, deja recrutați, paraseau la prima ocazie steagul ungureșc și veneau în munți la frații lor. Numarul luptătorilor se înmulți ast-

¹⁾ *Iosif Bem*, general polon, născut în 1791 la Cracovia din familie nobilă; a făcut studiile militare la academia din Varșovia întemeiată de Napoleon I. A luat parte la expediția din 1812, dar după retragerea Francezilor s'a reintors în Patrie și a intrat în armata rusească. Din cauza sentimentelor sale patriotice a fost concediat în 1825. A luat parte la revoluția polonă din 1830; după înăbușirea acesteia s'a refugiat în străinătate fiind din nou la iveală în mișcările revoluționare dela Viena. De aci a fugit în Ungaria, unde a câștigat încrederea lui Kossuth, care la pus în fruntea unei armate cu însărcinarea să alunge pe Austriaci din Ardeal.

După înfrângerea armatei sale în August 1849, Bem se refugiază în Turcia trecând la mahomedanism; sub numele de Amurat Pașa a fost numit guvernator în Aleppo și a murit la 10 Dec. 1850.

La 1880 i s'a ridicat un monument la Tirgu-Murășului, care a fost acum de curând dat jos de Români.

feî din zi în zi; şi acela al celor cu cărte, cari puteau sa ne ajute cu vorba şi cu fapta. A contribuit mult la ridicarea moralului apariţia în munţii noştri a prefectului Axente Sever cu 1000 de lănceri disciplinaţi şi 200 vânători bine instruiţi, căci vestea despre vitejia sa ajunsese până la muntenii noştri. Şi dela trecătorile din prefectura mea soseau ştiri favorabile. Astfel tribunul Vasile Tudor, care pazea linia cordonului la Ponoru-Remeştei respinsese pe duşman în mai multe lupte norocoase.

La 30 Martie bătu la Diomalu într-o luptă de 2 ore cu 60 de vânători o companie de honvezi, urmărind-o până în şosea. Duşmanul părăsi 3 morţi, o tobă şi întreaga pradă făcută în împrejurimi. La 10 Aprilie acelaşi tribun avu o luptă de 5 ore cu Banfi Ferentz, care comanda 3 companii de honvezi. Duşmanul fu respins, având 15 morţi; noi nu am avut decât un mort şi trei raniţi. Tot astfel batu acest tribun pe rebelul Egloffstein la 15 Aprilie la Piatra-tăiată şi la 24 p. l. la Piatra-lungă, omorându-l în ambele lupte 13 oameni. Crudul vrajmaş a comis atât în marşul înainte spre punctele de mai sus, cât şi în retragerea sa forţată, cele mai mari cruzimi şi jafuri, a caror urme se vor vedea încă mulţi ani.

Şi pe linia cordonului către Huedin a avut centuionul Matei Gheorghe o luptă norocoasă lângă satul Surcuţa contra şefului insurgenţilor Buzgo, care atacase numitul sat cu puteri mari, fiind însă respins cu o pierdere de 45 de morţi. Bravii Iurcuţeni deplâng moartea viteazului Stan Gheorghe, care a lăsat o văduvă sărmană cu mai mulţi copii.

Dar toate aceste succese nu erau de ajuns pentru a înveseli pe munteni pentru apropiatele sarbători ale Paştelor atât de scumpe Românilor. Prefectul Axente Sever, după mai multe lupte victorioase, fu nevoit, parte din lipsă de muniţii, parte din cauza numărului prea superior al duşmanului, să se retragă tot mai mult în interiorul munţilor, fiind silit să lase între 15—16 Aprilie chiar Zlatna în mâna duşmanului. Prefectul Buteanu se retrase de asemenea din Zarand după lupte extraordinare, căzând astfel spre sfârşitul lunii Martie şi începutul lui Aprilie aproape întregul comitat Zarand în mâinile duşmanului. Incurajat de vestea, care s'a dovedit în curând ca falsă, că generalul Puchner se întorsesc cu armata sa în

Transilvania și trimisese chiar un batalion în comitatul Zarandului, prefectul Buteanu hotărî să atace la 9 Aprilie orașelul Brad, legând noi de reușită acestui plan, operații către Baia-de-Criș și Hălmați. Dacă reușea planul, întregul Zarand ar fi fost liberat de dușmani. Soarta a vrut însă altfel. În ziua numită, la 3 dimineața Buteanu se pune în mișcare. Eu îi dădusem ca ajutor pe tribunul Aiudeanu cu un detașament de gloate. Intreaga trupă număra cam 2000 de oameni și era împărțită în trei coloane. Cele două coloane laterale se aflau sub comanda tribunilor Clemente Aiudeanu și Vințeanu; centrul era comandat de prefectul însuși. O patrulă, trimisă spre Baia-de-Criș, aduse vestea că Maghiarii soseau din altă parte, gata să-l atace pe la spate. Înșelat de această știre, Buteanu se opri îndată și înștiință și pe tribuni, poruncindu-le să se retragă. Aiudeanu primi ordinul și se retrase. Vințeanu înaintase prea departe, pentru a fi ajuns de curier. El sosise la punctul anumit, atacă cu succes avantajurile dușmane, pătrunde în orașel și se luptă câtva timp cu curaj. Văzând însă, că nu era ajutat de nimeni, că dușmanii îl atacau cu puteri tot mai mari, se retrase cu pierderi foarte mici. Astfel atacul contra Bradului deveni zadarnic, se nimici întregul plan de operație și dușmanii deveniră mai îndrăsneți. Acest atac nereușit a produs o impresie descurajatoare asupra poporului armat chiar din ținuturile cele mai departate. Buteanu, stimat de toți pentru activitatea ce o desfășurase până acum și stimat de toți pentru vitejia sa, pierdu acum nu numai curajul, dar și speranța în însăși finala.

Grijile muntenilor se măriră și mai mult prin faptul că prețurile obiectelor de mâncare se urcaseră în mod enorm. Pe la Paști sfertul de grâu costa 4 fl., ceva mai târziu 5 fl., și cupa de sare 1 fl., mai târziu 1,20 fl. Comunicația cu câmpia încetase de mult, cu totul. Lucrătorii mineri nu mai puteau să și procure nimic, căci în mine nu se mai lucra nimic și acei cari aveau ceva bani, nu puteau să-i schimbe. Maghiarii din Abrud se obrazniceau din ce în ce mai mult și făceau intrigi în secret parte ei singuri, parte prin câțiva români maghiarizați și prin funcționarii statului, pentru a demoraliza poporul, astfel că în lunile April și Mai eram prefect numai după nume.

Izolați de restul lumii, părăsiți și uitați, trăiam în necu-

noștința de tot ce se petrecea afara din munți. Dușmanii faceau eforturi tot mai mari, numai ca să pătrundă în munți; caci ei știau bine, și o măturiseară chiar pe fața, ca nu puteau să cucerească cetatea Alba-Iulia, până ce nu vor fi stăpânii munților. Cu toate acestea toți luptatorii munteni nu aveau pe acele vremuri decât 1300-1400 de arme de foc, și lipsa de muniții era așa de mare, că a trebuit să se ia măsurile cele mai severe contra acestora, cari ar fi îndrasnit să împuște în afara de lupte. Situația era deci critica din toate punctele de vedere. Numai capitanul Ivanovich nu se interesa de nimic în Abrud, decât de mâncare și băutură pe socoteala locuitorilor. Dela mijlocul lui Decembrie când se întorsese din Huedin și pâna în Mai, dusesse în Abrud o viață de lenevie. El era complet strain și indiferent fața de evenimentele ce se petreceau în afară de Abrud. Numai odată, în a doua jumătate a lunii Ianuar, a putut fi convins de rugăciunile prefectului Buteanu, să meargă în Zarand unde nu a fost însă de nici un folos, certându-se într-una cu cei dimprejurul prefectului. A treia zi, ne mai placându-i acolo, se întoarse la Abrud să-și reia ocupațiile sale descrise mai sus.

Pe când luptam împreună cu tovarașii mei pe la trecători cu dușmanul armat, și în interior cu greutatea aratate mai sus, sosi în Zarand, deputatul în dieta ungurească, Ion Dragoș¹ din Ungaria. Când s'a convins guvernul unguresc, ca trupele sale nu sunt în stare să rupă cordonul tras de Români în jurul munților, hotărî a-și ajunge scopul pe această cale a tratativelor. Guvernul fauri,—după cum se constata mai târziu planul de a ocupa un punct prielnic oarecare situat în interiorul munților; să atraga astfel spre centru pe luptatorii la trecătorile cele mai de afara, să slabească astfel liniile cordonului și să deschida toate drumurile spre munți. Tratatивele trebuiau numai să mascheze punerea în a-

¹) *Ioan Dragoș*, deputat român, născut la 5 Martie 1810 în Oradea Mare; tatăl său Teodor, a fost proprietar nobil de Toplița. A studiat în Oradea-Mare dreptul, pe care însă nu l'a terminat. A fost jurat comitatens. Ca om politic aparținea partidului conservator până la 1848. În primăvara acestui an Românii din cercul Beiușului l'au ales deputat în dieta din Pesta, unde a devenit nu numai un aderent al principiilor lui Kossuth, ci unul din cei mai intimi ai acestuia.

plicare a acestui plan. În acest scop guvernul a ales pe deputatul Dragoș, un român cu sentimente ungurești. La 23 Aprilie primi prefectul Buteanu dela susnumitul o scrisoare din Brad cu data de 19 a. l. adresata totodata și mie, din care avea să iasă o înțelegere salutară. În aceeași noapte, plecai la Abrud, și acolo comunicai conținutul scrisoarei lui Axente Sever, care tocmai se afla în localitate. El declară imediat, ca rezultatul conferinței va fi desigur nul, fiind cunoscute principiile maghiarismului lui Kossuth; Românii avuseseră de altfel ocazie, sa se convingă de buna-credință a Ungurilor, și s' putea prea bine ca în dosul acestei consfătuiri sa fie altceva ascuns; de aceea el era de părere să nu raspundem acestei invitații. El termină cu cuvintele: Timeo Danaos et dona ferentes! Cei mai mulți însă erau de parere, ca o întâlnire cu Dragoș, dacă nu putea fi de folos, nu ar fi putut însă nici să strice. La 25 April plecarăm la Mihaileni, adică eu, prefectii Buteanu și Dobra¹, fostul prefect al Câmpiei, preotul Vladuț,² vice-prefectul meu Boeru și alți câțiva, întâlnindu-ne acolo cu Dragoș. Sco-pul meu principal era, să aflu ceva despre situația lucrurilor în afară de munți; pe urmă credeam ca fața de ștarea în care ne aflam noi și descrisă mai sus, un armistițiu ar fi fost bine venit din multe puncte de vedere. La posibilitatea unei păci cu Ungurii nu ma gândisem nici pe departe.

Delegatul Dragoș luă cuvântul, și ne descrie într'un discurs abil situația, în culori ungurești. El ne spunea:

¹) *Petre Dobra*. n. 1817 în Zlatna, Gimnaziul l'a făcut în Zlatna și Cluj La Murăș-Oșorhei a făcut studiile de drept și practica de avocat. La 1848 a fost numit prefect al unei legiuni românești, evenimentele însă l-au împiedicat să-și organizeze legiunea. Când a sosit reprezentantul lui Kossuth, Dragoș în Abrud, în Mai 1849 Dobra era și el acolo. Dintre toți Românii el a stăruit mai mult ca să înduplece pe Români să se înțeleagă cu Kossuth. Cu toate acestea el a fost cel dintâi care a căzut jertă încrederii ce avea în intențiunile Ungurilor. La 8 Mai un ofițer cu 10 honvezi l-a închis tottărândul în mod bestial. Dobra nebul de durere sări dela etaj pe fereastră jos în stradă unde l împușcă sentinelă.

²) *Nicolae Vlăduț*. preot gr.-catolic și prefect. Născut la 1818 în M. Bogata, a făcut Gimnaziul la Târgul-Murășului și Blaj, iar dreptul la Cluj. La 1840 s'a reîntors la Blaj, studiind teologia. La 11 Dec. 1848 comit. național l'a numit prefect peste „Câmpie” cu 92 de sate. Vlăduț s'a distins prin devotament și curaj extraordinar.

„Capitala Ungariei a fost din nou cucerită, întreaga Ungarie este liberă de mercenarii nemți, armele ungurești victorioase pretutindeni, mareșalul Windischgraetz rechemat și trimis în exil, Camarilla ingenunchiată; la Viena mișcări mari, întreaga Galiție în arme, și în curând va avea loc un congres european, dela care Kossuth aștepta renașterea Ungarici, cu atât mai mult cu cât Austria trebuia să fie dizolvată, iar ca rege al Ungariei ar fi desemnat ducele de Leuchtenberg, ginerele împăratului Rusiei“. Dela aceste considerații Dragoș trecu la starea națiunii românești, spunând între altele: „Că cabinetul din Viena, încă dela începutul revoluției, nedreptățise într-una pe Români, în urma intrigilor sasești, că pe când Sașilor s'a dat arme, Românii au fost lăsați înadins nearmați pradă furiei maghiare, că s'au chemat Rușii, numai pentru a apăra pe Sași, că în Constituția dela 4 Martie nu se pomenește cu nici o vorbă despre națiunea română, cu toate sacrificiile ei fără exemplu în istorie, pe când se creia sașilor, cari nu făcuseră nici mai înainte nimic, și acum depuseseră armele, recunoscând guvernul unguresc, *o țară a Sașilor (Sachsenland)* —din cecace reese, că în Transilvania se intenționa ridicarea elementului german pe socoteala celorlalte națiuni etc. Este deci absolut necesar, să liniștim spiritele, căci Românii trebuie să se convingă, ca au fost înșelați, și că până la sfârșit tot vor fi învinși“.

Acesta era aproximativ conținutul cuvântărei sale.

Buteanu, care, cum am spus mai sus, pierduse cu totul orice speranță în reușita cauzei noastre și Dobra, un avocat învățat, care nici el nu era mai bine dispus, duceau aproape singuri convorbirea cu Dragoș, care pentru a ajunge la o înțelegere definitivă cerea imediată depunere a armelor, ca condiție absolut necesară, explicând-o astfel, ca garda națională va fi dezarmată din ambele părți, războiul având să fie dus mai departe numai cu trupele regulate. Observai atunci, că poporul înșelat de atâtea ori de Unguri, nu va depune niciodată armele, nici nu se va îngădui vreodată ocuparea satelor și oraselor de munte cu soldați maghiari, și observai că aci nu poate fi vorba decât de un armistițiu. Delegatul răspunse, că nu avea instrucțiuni în această privință, ca va comunica însă imediat această propunere coman-

dantului din comitatul Zarandului și lui Kossuth și că va porni imediat la Debrețin, pentru a afla părerile lui Kossuth și a lăduce în scris concesiunile, care trebuie să mulțumească pe Români. După această convorbire delegatul plecă, promițând că se va întoarce în curând. Din această convorbire am mai dedus, că Maghiarii din Abrud, cu toate că din Octombrie 1848 până la sosirea lui Hatvany, deci mai mult de o jumătate de an, au fost apărați de Români și tratați cu blândețe și corespundau însă pe ascuns încontinuu cu frații lor din Ungaria, mai ales cu comandanții, cari operau în apropiere, adică cu maiorul Csutak, comandant al Bradului, informându-l despre situația noastră și cerându-i neîncetat ca trupele maghiare să pătrundă în munți. M'am mai convins mai departe, că și o parte a poporului din satele învecinate fuseseră convinși să depue armele. Ceeace mi se părea însă mai primejdios, era că chiar câțiva din cei cuții, cari luptaseră până acum cu noi contra rebelilor, și cari nu erau lipsiți de influență, înclinau pentru o pace definitivă, nu din alte cauze ci numai pentru că perduseră orice speranță în reușita finală a oboselilor noastre, și pentru că a doua parte a discursului lui Dragoș le deschise ochii asupra multor împrejurări. Mai aflai imediat după convorbire, că odată cu sosirea lui Dragoș, trupele ungurești fuseseră întărite nu numai în comitatul Zarand ci pretutindeni spre trecătorile cele mai principale, ceea ce învedera un plan combinat de operație și-mi dădu posibilitatea să înțeleg întreg planul politicianilor unguri arătat mai sus. Recunoscui atunci întreaga noastră situație și hotărâi să lucrez cu mare băgare de seamă în contra înfrigurilor și să dejoc planul lor. Intre timp mă convinsesem, că averea statului din Abrud nu mai era în siguranță. Mai târziu mă făcu atent asupra aceluiași lucru și vice-tribunul Ioan Corteș. Expediai deci pe acesta, întovărașit de câțiva călăreți, la d-nul Franz Frenkel, casier, cu invitație în scris, să predea vice-tribunului aurul și casa statului, pentru a fi pus în siguranță la Câmpeni. Aurul îl predă Frenkel, altceva însă nimic. Mai târziu, după ocuparea Abrudului de către Hatvany, Frenkel predă acestuia 12.000 fl. din casă după ce depusese mai înainte în biserica Socinianilor jurământul pe constituția ungurească.

În ziua după convorbirea din Mihăileni sosi dela Hatvany aprobarea unui armistițiu provizoriu pe timp nedeterminat. Când au aflat prefectii Balint și Axente, cari nu au luat parte la convorbire, despre cele petrecute acolo, se grăbiră să-mi scrie să mă păzesc de credința ungurească și de alte convorbiri. Această prevenire era inutilă pentru mine, deoarece am fost totdeauna de aceeași părere cu ei. Scrisorile lor mi-au fost însă folositoare în altă privință, căci acești 2 prefecti fiind în mare vază la popor, am putut să ajut cu ele încercările mele de a dejuca intrigile ungurești.

Imediat după plecarea lui Dragoș la Debrițin, primii dela comandantul Alba-Iuliei invitația să pornesc în grabă cu 5000 de oameni în ajutorul cetății. Îi răspunsei însă că situația în care ne găsim nu-mi permitea să micșorez numărul gloatelor sau să le întrebuițez în altă parte decât în munți. Îi descrisei toate împrejurările, că voi încheia o înțelegere cu rebelii numai atunci, când aceasta va fi spre binele tronului și al patriei, că altfel eram decis la luptă aprigă în munți ca și pe câmpie.

După 8 zile apărui Dragoș iar, trimițând copie după o scrisoare a lui Kossuth la Abrud, și stabilind locul de întâlnire. În aceeași zi—era 3 Mai,—veni în persoană la Abrud. La 4 Mai avurăm o nouă convorbire în casele fostului meu vice-prefect Boeru. Buteanu citi adunării scrisoarea lui Kossuth. Aceasta era datată delă 26 April din Debrițin (sub No. 6219/12 și adresată deputatului Dragoș. Era deci scrisă chiar a doua zi după convorbirea dela Mihăileni; prin urmare Dragoș trebuie că ceruse încă înainte de acea convorbire oarecari concesi, sau că Kossuth le-a făcut din propria sa voință.

Oricum ar fi, scrisoarea garantează Românilor egalitate de drepturi, întrebuițarea limbei românești nu numai în școli și biserici, ci și în administrația comunelor, lăsându-le libertatea de a se aduna în toate ocaziile și petițiile către guvern în românește, le garantează mai departe din partea statului ajutor pentru îmbunătățirea școlilor și altor instituții naționale, ne-amestec în afacerile lor bisericești, punerea preoților români pe picior de egalitate, în privința lefei, cu preoții celorlalte religii etc. În sfârșit promite Românilor, dacă se întorc îndată la datoria lor către patrie și guvern (cel ungurească), să

arunce un vâl asupra trecutului, exceptând însă din amnistia generală singur pe episcopul Șaguna. Unii dintre cei prezenți se declarară nu tocmai nemulțumiți cu aceste propuneri, înaintea tuturor fostul vice-prefect Ioan Boeru. Era aceasta cea dintâi concesie făcută de Maghiari sentimentului național al popoarelor, care se deșteptase. Ea este cu 2 luni mai veche ca hotărârea dietei ungurești în care s'a pronunțat recunoașterea naționalităților. Bătrânul Micăș, tatăl prefectului¹⁾ observă însă: „că prefectii nu erau în măsură să încheie astfel de înțelegeri fără știrea comitetului național, ca reprezentantul legitim al națiunii, și fără guvernul austriac“, în care părere îi dădău eu dreptate. Trebuie să observ aici, că pătrunsesse în ultimele zile în munți vestea declarării independenței Ungariei, nu știam însă nimic pozitiv, și cu atât mai puțin despre detronarea și exilarea casei de Habsburg. Convorbirea alunecă iarăși asupra depunerii și predării armelor și eu menținui părerea mea, că aceasta nu se va întâmpla, având motive de a nu ne încrede în promisiunile ungurești. Dragoș răspunse însă, că el cunoaște părerea poporului, și știe prea bine, că acesta dorește pacea; să i se permită a vorbi odată către popor și se va vedea, că toți vor fi gata să depue armele. Această dorință i se împlini, cu atât mai mult cu cât eu cunoșteam mai bine sentimentele poporului.

La 5 Mai sosi Dragoș, întovărășit de o mulțime de lin-

¹⁾ *Florian Micăș*, născut în Jugul de jos (ziua nașterii nu se știe) a studiat dreptul la Cluj unde a practicat advocatura până la 1848. Micăș a fost pentru tinerețea română care studia la Cluj, ceea ce a fost Aron Pumnul pentru tinerețea din Bucovina. Adunările ce le ținea tinerețea sub conducerea lui M. au avut ca urmare arestarea lui. El a fost ridicat în noaptea de 9 Mai din așternut și transportat în temnița din Târgul-Murășului, unde a stat până la 20 Sept. când a freia adunare de popor, ținută în Blăj, a trimis o deputațiune la guvern cerând eliberarea lui.

Ajuns în Blaj, poporul adunat încă acolo îl primi cu însuflețire. La 15 Mai 1848 poporul din Câmpul libertății îl alesese în Comitetul Național, deși era arestat. Ungurii au nimicit toată averea părinților lui, cari se refugiaseră în munți. După ce armata imp. fu alungată peste hotar, se refugiază și M. în Bucovina. Intors acasă, după suprimarea revoluției, a trăit în mare sărăcie. Prin anii 1860 fu ales fiscal în distr. Năsăudului, și a răscumpărat apoi moșia părinților săi, din care a făcut o fundație, dând-o în administrarea mitropoliiei de la Blaj, ca să înființeze o școală de agricultură pentru Români.

A murit la 16 Martie 1876 la Bistrița.

gușitori din Abrud la Câmpeni, unde poporul din împrejurimi era adunat în număr mare. El se sui pe o masă, fu însă întrerupt chiar la început, și mai pe urmă de mai multe ori de poporul indignat, pe când alții erau de părere să fie lăsat să vorbească până la sfârșit. Succesul vorbirii sale fu acela pe care-l așteptasem; căci între altele își permisesese și o expresie necuviincioasă la adresa împăratului și a familiei imperiale. Numele împăratului este sfânt pentru Români. În zadar se sui I. Boeru, fostul vice-prefect, pe aceeași tribună improvizată, încercând să îndrepteze expresiile delegatului și să învețe poporul în sensul acestuia; el nu avușese niciodată încrederea maselor și discursul său nu avu nici un efect. Și eu am sfătuit poporul să nu se lase a fi înșelat de nimeni. Centurionul Samoil Moraru răspunse și el celorl doi oratori, punându-le câteva întrebări și se declară nemulțumit cu răspunsurile primite. Încă odată mai vorbi Dragoș poporului, promițându-i bani, de-ale mâncărei, dacă vor încheia pacea.

Marea majoritate a poporului declară însă, că voia pacea, însă cu învoiala comitetului național și a împăratului și cu condiția, ca soldații ungurești să nu vie niciodată în munți, că nu se încredeau în promisiunile ungurești, atât timp cât se cerea predarea armelor. Adunarea se încheie fără a ajunge la alt rezultat, decât declararea cătorva comune obosite mai mult de război, că depune armele, ceeace și făcură; mai târziu, se întoarseră și aceste localități la datorie și luptară alături de ceilalți contra insurgenților. Ungurii profitară de această împrejurare, pentru a-l face pe Dragoș să creadă, că acest exemplu va fi în curând imitat de întregul popor, să ridice deci fără frică steagul Unirii în Abrud; ceea ce și făcu Dragoș a doua zi 6 Mai. Era Duminică. Către amiază sosii și eu în Abrud și văzui pretutindeni steagurile ungurești. Dragoș mă primi cu învinuirea că eu singur stăteam în calea lui, învățând poporul să nu predea armele.

Pe când ne certam noi, veni dela avanposturile noastre știrea că Hatvany¹⁾ înaintază cu puteri considerabile

¹⁾ *Emeric Hatvany*, comandantul unei trupe de honvezi. După revoluție, Hatvany a emigrat în America. În 1850 Kossuth l'a trimis în Ungaria, ca să pregătească o nouă răscoală. A cutrierat țara sub deosebite

spre Abrud. Eu întrebai pe Dragoș cum se poate așa ceva, când armistițiul nu este denunțat și ce știe el despre acest lucru? El afirmă că nu știe nimic și nu vroia să dea curierului crezământ: s'a hotărât totuși să scrie lui Hatvany. Peste un ceas sosi un al doilea curier cu știrrea surprinzătoare că Hatvany a și sosit la hotarul Abrudului. Românii cari se aflau de față întrebară pe Dragoș, că ce înseamnă aceasta? El îi asigură din nou că nu știe nimic, asigură însă pe cinstea sa și chiar în numele guvernului maghiar că, chiar și de ar intra Hatvany în oraș, noi putem să fim fără nici o grijă, pentru că nu ni se va clinti nici un păr din cap. Unu se liniștiră între alții și Buteanu și Dobra; eu însă mă depărtai iute și ajungând acasă, încălecai calul și alergai în galop la Câmpeni. În drumul meu întâlnind câțiva gardiști români, le amintii datoria și jurământul lor. În aceeași seară între 9 și 10 rebelii lui Hatvany cu acesta în frunte intrară cu 1400 de soldați și 3 tunuri în orașul Abrud, unde au fost primiți cu mare entuziasm de către Maghiari. Gardiștii români credincioși, la apropierea insurgenților se depărtară din oraș și veniră armați la Roșia, unde întrunindu-se cu gardiștii români din acel oraș, a doua zi au ajuns la Câmpeni. Cu aceștia veni și prefectul Balint, pe care îl chemasem eu. S'a deșteptat și căpitanul Ivanovici din letargia sa și a fugit la Câmpeni.

După ce Maghiarii din Abrud, capabili de a purta arme, în număr de peste 600 s'au pus ei însuși la dispozițiunea lui Hatvany și prin urmare i-au întărit în mod considerabil puterile acestuia, toți Românii din oraș și satul Abrud au fost dezarmați chiar în acea noapte. Pe la miezul nopții am primit prin vice-tribunul M. Begnescu o scrisoare dela Dragoș, în care acesta mă dojenește că am plecat din oraș și mă provoacă să mă întorc acolo. A doua zi 7 Maiu dimineața primii a doua scrisoare prin care eram invitat să depun armele. Această scrisoare mi-o adusese tribunul Mihail Andreița. Astfel cele 2 scrisori au fost salvatoarele celor cari le-au adus cari la plecarea mea grăbită din Abrud rămăseseră

nume, a fost însă prins în Nograd și supus la mari torturi; austriacii n'au putut scoate însă nimic dela el, căci a preferat să se sinucidă prin foame, decât să dea pe față numele complicilor săi.

acolo. La niciuna din acele scrisori n'am dat răspuns. Eu însă scrisese în acea zi prefectului Axente Sever, îi adusesse la cunoștință cele întâmplate și îl invitai ca să alerge cu o parte considerabilă a trupei sale în ajutorul nostru. În aceeași zi ne sosiră știrile cele mai triste din Abrud. Prefecții Buteanu și Dobra fuseseră puși sub pază în cartierele lor, Românii mai de frunte preoți și mizeri arestați. Un Român din Roșia anume Crișianuțiu, la vederea trupei maghiarilor zise către unii din ei, să nu se bucure prea de timpuriu, că mai întâi să aștepte ce vor zice la aceasta Moții. Atunci Hatvany s'a infuriat într-atâta încât pe acel nefericit l'a ucis cu mâna sa înjunghiindu-l cu sabia. Încurajați prin aceasta, sălbatici săi luptători se aruncară în locurile publice asupra Românilor, străbătură și în casele lor, spurgând, prădând și omorând fără deosebire de vârstă și sex. Mai mulți au fost spânzurați, apoi chiar și în acea stare insultați. Apoi 'au fost ocupate toate țășirile din oraș. La cererea Maghiarilor din Roșia s'au trimis și acolo 2 companii de honvezi ca garnizoană, cu cari se împreună peste 400 Maghiari din Roșia bine înarmați. Pentru ca să nu rămână mai prejos de frații lor din Abrud începură și acolo să dea foc, să jăfuiască și să lase încă și în regiunile de prinprejur aceleași urme de foc și scene de omoruri. Lășându-se aceste știri, spiritele Românilor munteni se revoltară și ei alergară din toate părțile la Câmpeni.

La 8 Mai am primit a treia scrisoare dela Dragoș, în care el mă provocă să depui armele și să apuc pe calea înțelegerii pașnice. Eu i-am răspuns relevând perfidia maghiară în cuvinte scurte și i-am declarat că între noi are să hotărască numai sabia. Acum eu cuvântând către poporul adunat îi desvoltai planul proiectat de maghiari spre a subjuga munții, îi împărtășii cele din urmă evenimente și invitai pe popor să mai jure odată, că nici unul nu se va retrage, ci că toți vor combate pe vrăjmaș până la cea din urmă picătură de sânge. Între strigăte: „Să trăiască împăratul!“ depuseră cu toții jurământul. Îndată după aceasta poporul armat fu împărțit în 6 coloane și la fiecare dintre ele i se fixă pozi-

zițiunea ce avea să ocupe. Trei coloane au fost așezate în dreapta, iar celelalte pe stânga drumului care duce dela Câmpeni peste Abrud la Zlatna și anume pe partea dreaptă.

La așa numitul Stiurț își alege pozițiunea, ca și altadata, curajosul preot și vice-prefect *Simion Groza*¹ din Rovine. Mai departe înapoi la Cernița a fost pornit tribunul *Nicolae Chorceș* și decurionul *Jambor*, un soldat care servise în armata. Și mai departe spre drum deasupra morilor au ocupat înălțimile tribunii *Aiudanu* și *Rusu*.

În partea din stânga coloanele erau astfel așezate: dealurile dinspre Roșia le ocupase tribunul *Mihail Andreica* cu coloana sa.

Mai departe în fața Abrudului, la *Surupost* s'a răstat tribunul *Faur* cu Buciumanii.

Celelalte înălțimi, mai aproape de drumul spre Câmpeni și fața în fața cu tribunii *Aiudanu* și *Rusu*, au fost ocupate de trupe din centru. Acesta se gasea sub imediata comandă a preotului *Vlăduț*, fostului prefect din Câmpie, care acuma funcționa la mine ca vice-prefect. Capitanul *Ivanovich* fu invitat să stea la aceasta coloana cu care sa intervieve la momentul oportun.

De pre toate aceste dispoziții a fost informat și Axente Sever și invitat să ocupe drumul de munte la Dealu-mare.

În modul acesta s'au luat toate măsurile pentru a închide pe vrajmaș. Observând el lucrul acesta, s'a încercat să-și deschida o cale, pentru a aduce trupe noi dela Brad și în acest scop atacă aripa dreaptă a cetei lancerilor din direcția Cernița. Insa tribunul *Aiudeanu* și decurionul *Jambor* l'au respins și pus pe fugă urmarindu-l până în oraș. Vrajașul a pierdut un mort și 4 raniți.

¹) De oarece vorbec aci pentru prima oară de acest preot, trebuie să observ, că el făcea parte din prefectura Zarandului și că fusese numit tribun de Buteanu peste 7 sate, între cari și satul său Rovine. Comitatul Zarandului fusese, cum se știe, cucerit de dușman, prădat și prefăcut în cenușe aproape în întregime; numai aceste 7 sate, constituind tribunatul preotului Groza, au fost cruțate de dușman, Groza le-a apărat cu atâta energie, inteligență și noroc, că Ungurii n'au putut să se apropie niciodată de aceste sate cu toate încercările lor desperate.

Mult mai cruntă a fost lupta dela aripa stângă, la Roşia. Cele 2 companii trimise acolo de către Hatvany, întarite cu toţi Maghiarii buni de arme din acel oraş, adică o trupă cam de 650 de oameni, au atacat în aceeaşi zi de 8 Mai după amiazi pe tribunul Andreica în poziţiunea în care se afla; însă acesta respinse atacul; se aruncă cu toată puterea asupra vrăjmaşului aruncându-l în dezordine. O companie a fost împresurată şi măcelărită aproape întreagă; mulţi insurgenţi scăpară prin fugă la Abrud, alţii s'au ascuns în mine; au fost însă căutaţi şi acolo şi ucişi; numai puţini au reuşit să se ascundă şi să fugă la adăpostul întunecului.

Un detaşament mai mare din acea trupă risipită, adunându-se la Roşia începu să dea foc caselor Românilor, pentru a se răsbuna astfel de bătaia suferită.

Tocmai atunci un detaşament de lănceri venind la Roşia surprinse pe insurgenţi în această ocupaţie a lor. S'a început un nou măcel, care a ţinut până noaptea. Vrăjmaşul pierdu în această luptă 300 de morţi şi mult mai puţini răniţi; ai noştri au avut numai un mort şi câţiva răniţi. Spre seară Hatvany, văzând pe cei dintâi fugari, se infuriă într'atâta încât dădu iarăşi ordin, ca să se impuşe mai mulţi Români în piaţă.

Aflând aceste ştiri întristătoare mai ales că prefectii Buteanu şi Dobra fuseseră arestaţi cu toate asigurările date de Dragoş, noi ne hotărârăm să luăm măsuri decisive. În ziua de 9 Mai dimineaţa am ţinut împreună cu prefectii Balint şi Vladuţ şi cu tribunul Corteş un consiliu de război, în care s'a hotărât că în aceeaşi zi la orele 3 după amiazi să dăm un atac general. Primul atac l'am dat eu însumi cu aripa stângă şi anume cu coloana lui Andreica; tot atunci trebuiau să atace şi celelalte coloane. Îndată şi pusei trupa principală sub comanda căpitanului Ivanovici şi prefectului Vladuţ în mişcare, pentru ca să-şi ocupe poziţiunile arătate mai sus. Celelalte coloane se şi aflau la locul lor.

Între timp Hatvany mai ordonă să se impuşe câţiva Români, printre cari şi pe prefectul *Dobra*, iar pe Buteanu l'a aruncat în fiare.

La ora fixată aripa stângă începu atacul. Viteazul tribun Andreica se aruncă cu atâta furie asupra duşmanului, încât acesta se retrase în mai puţin de o oră până în

fața Abrudului. Tot astfel se apropiară și cele 3 coloane dela aripa dreaptă, dușmanul fiind nevoit să se retragă pretutindeni din fața noastră.

Tribunul Andreica îmi ceru un tun, pentru a bombarda de pe deal împrejurimile cele mai apropiate ale orașului; în acelaș timp mă înștiință, că înaintând prea departe, ar putea fi atacat pe la spate, dacă nu s'ar da imediat atacul cu corpul principal. Ii trimisei tunul, pe care-l îndreptă el singur.

În acelaș timp invitai pe căp. Ivanovich, să se pue în mișcare cu corpul principal și să atace; nu am fost însă în stare să-l urnesc din loc. Acum raportă și Aiudeanu, că este în primejdie să piardă toate avantajele câștigate, dacă corpul principal nu va ataca imediat. Mă îndreptai în grabă spre acest corp, unde aflai dela prefectul Vlăduț, că el a voit să atace de repetite ori, că fusese însă împiedicat de Ivanovich. Lăsaî deci pe căpitan în liniștea sa, și ordonai prefectului să atace și singur, oeeace el și făcu. Mai întâi înaintară vânătorii săi, respingând pe acei ai dușmanului cu gloanțe bine îndreptate. Dușmanul se îmbărbătă un moment—aci se aflau forțele sale cele mai principale—și dădu un atac repede contra centrului nostru. Vânătorii noștri rezistară cu curaj, nemișcându-se din loc. Deodată se puse prefectul Vlăduț, cu sabia în mână în fruntea lăncerilor, și năvăli în două coloană împotriva trupeî dușmane. Acest atac hotărî de soarta luptei. Inimicul nu mai rezistă. Inoercările lui cu cele 3 tunuri au fost fără de nici un folos. El fu respins din toate părțile spre oraș și blocat acolo.

Toți comandanții coloanelor și-au făcut datoria cu sfințenie; aproape pretutindeni ei au luptat în fruntea trupelor, însuflețindu-le prin aceasta și mai mult, cu toate că fiecare murtean simțea singur, că luptă acum pentru cele mai mari bunuri pământești.

Intre toți s'au distins Andreica și preotul Groza. Dar o-noarea zilei se cuvine preotului Vlăduț, mai mult decât oricăruia, care a hotărât lupta.

Lupta nu încetase însă; căci focul în cea mai imediată apropiere a orașului continuă toată noaptea. Era foarte întuneric, plouase dela miezul nopței până dimineața, când se lăsă o ceață groasă, acoperind împrejurimile. Bătut, și blocat din toate părțile, Hatvany se văzu silit,

sa se retragă pe o cale oarecare. In ziua de 10 Mai, la 4 dimineața favorizat de ploae și ceață începu retragerea spre Cernița, pentru a scăpa spre Brad, sacrificând grupurile de vânători, cari luptau în împrejurimile orașului și pe cari nici nu le înștiință.

Pentru a masca retragerea sa, și poate și pentru a nu le expune răsbunării Românilor, Hatvany lua cu el cele mai multe familii ungurești; el forță însă și mai multe familii fruntașe românești să-l urmeze, probabil pentru a-l pune la nevoie în fața focului și a lăncilor Românilor, și a se salva pe sine însuși. El luă și pe prefectul Buteanu. Neobservat de aripa stângă a trupelor noastre, Hatvany trecu printre 2 coloane a aripei noastre drepte, fu însă observat de acestea și atacat îndată cu tarie, la stânga de tribunii Corteș și Olteanu și de decurionul Iambor, la dreapta de tribunii Aiudeanu și Russu. Lupta fu foarte sângeroasă. Mulți Unguri abrudenii își găsiră aci moartea fără deosebire de vârstă și sex. Dupa o aparare desperată, Hatvany reuși să scape cu putinele rămășițe a trupelor sale spre Brad; cea mai mare parte a acestora însă fu aruncată în oraș. Aci se aparara cu ultimele lor forțe în biserici, case și beciuri, până când au fost biruiți complect de focul de tun și de pușcă al Românilor. Când au văzut aceștia cadavrele fruntașilor și a altor frați întinse pe piața orașului, furia lor ajunsese la culme. Toți Maghiarii, cari n'au putut să se salveze, au fost măcelăriți. Mulți însă au fost ascunși de Români din Abrud în casele lor și astfel scăpați. Orașul luase foc din cauza împușcaturilor; acum însă glotașii înfuriati dadură foc celor mai multe case ungurești. Din toate părțile se cerea tradatorul Dragoș—astfel îi zicea poporul. El fu găsit într'un beciu, târât afară și rupt în bucați.

Catre 11 dim. sosi și prefectul Axente Sever cu trupa sa. El veni prea târziu pentru a lua parte la lupta; însă destul de timpuriu, pentru a pune capăt cu oamenii sai omorurilor și incendiilor. Dacă a fost pastrată o jumătate a orașului, meritul se cuvine în mare parte lui Axente.

Astfel se termină prima luptă cu Hatvany. Numarul insurgentilor morți, inclusiv Ungurii abrudenii, se poate

evalua fără exagerare la 2000. Pierderile poporului românesc au fost însă foarte mici.

Hatvany promisese Ungurilor din Abrud că se va întoarce peste 3 zile. Pentru a-și ține cuvântul își aduna resturile corpului său și formă, parte din acestea, parte din alte cete de insurgenți, aflătoare în Zarand, două batalioane noi, mobiliză încă două companii de Sacui și două companii de *legionari germani*. Se mai spune însă aci, ca și renumitul căpitan de bandiți Rozsa se asociase cu banda sa de hoți cu Hatvany, arătându-se chiar locul unde acesta ar fi căzut și ar fi fost înmormântat. Dacă a fost într'adevăr Rozsa, căpitanul de bandiți sau altul, nu putem afirma cu siguranță. La aceștia trebuie să mai adăogăm pe toți Ungurii din Abrud și Roșia, cari au luptat cu toții,—cei valizi alături de Hatvany. Noua sa armată se compunea deci, fără a exagera, din 2800 de oameni cu 4 tunuri.

Pe când cea mai mare parte a gloatelor se răspândise în satele învecinate, pentru a se odihni și a se aproviziona cu cele de trebuință, sosi Hatvany cu noua sa armată la 16 Mai peste Blajani iarăși la Abrud și deoarece nu am putut să-i opunem pentru moment o putere respectabilă, ocupă îndată orașul și împrejurimile sale cele mai apropiate, expediă o companie de honvezi la Roșia pentru a aduce la Abrud familiile ungurești ramase acolo, și trimise în aceeași zi patru puternice de recunoaștere în direcția Cornei și a Buciumului, probabil pentru a se informa asupra situațiunei satelor așezate în vecinătatea șoselei dinspre Zlatna. Mai multe familii ungurești din Roșia fură seduse și urmară compania de honvezi spre Abrud. Ei au fost însă atacați la dealul *Popa-Zahau* de o ceata de Români și fugăriți. Ei au lasat 3 morți pe câmpul de luptă, ducând cu ei mai mulți răniți. Și patru-le de recunoaștere, cari incendiaseră la Corna și Bucium mai multe case, fură atacate de gloata adunată în grabă, respinse și bătute bine la Pădurea-Popei. Aceasta se întâmplă la 16 Mai. Primind vestea despre întoarcerea lui Hatvany la Abrud, chemai îndată la arme prin cunoscutul semnal de corn, poporul risipit în toate satele și-l postai la punctele cunoscute lui. Spre Roșia așezai pe Andreica, pe aceleași dealuri ca în prima luptă. În direcția spre Corna și Buciumani punctele cele mai

potrivite au fost ocupate de fostul prefect Vlăduț și de tribunul Olteanu. Aceștia formau aripa noastră stângă. La așa numitul Sturț, Simion Groza reocupă poziția sa obicinuită, și mai departe către Cernița se postară fostul prefect al Cetății-de-Baltă, Macarie Moldovanu, tribunul Aiudeanu, fostul prefect al Clujului Bothianu, cu tribunii Boeru și Russu. Aceștia formau aripa dreaptă. În afară de aceștia se mai adună la Câmpeni un corp de rezervă, gata pentru orice împrejurare. La 17 Mai lupta era în toi în toate punctele, mai ales către Roșia ea era mai aprigă și la aripa dreaptă către Cernița. Luptele au ținut până noaptea târziu, când dușmanul se retrase în oraș, fiind bătut la ambele aripi.

La 18 Mai lupta începu din dimineață și pe la 8 era generală. De la această oră inamicul repetă până târziu după amiază cu puteri tot înalte atacurile date, mai ales spre Roșia și Corna, deci la flancul nostru stâng ca și cum Țar fi vrut să-și asigure drumul spre Zlatna.

El nu reuși însă, căci fu pretutindeni respins. După amiază Hatvany concentrează toate eforturile sale spre Cernița. Dar în apropierea Sturț-ului părintele Groza avu o zi foarte grea, căci spre seară ajunse cu honvezii la luptă corp la corp. Îi bătău însă cumplit, respingându-i. Hatvany făcând spume de necaz, ordonă din nou ca o mulțime de Români arestați, din care mai mulți copii și femei nevinovate, să fie parte spânzurați, parte împușcați, ceea ce se și făcu și anume în cimitirul românesc. În această zi se hotărî și căpitanul Ivanovich să părăsească Câmpenii, nu ajunse însă decât până la Cărpiniș, nu departe de locul de bătăie, se opri câțva timp aci, și se întoarse în aceeași noapte la Câmpeni, observând, că el nu putea merge mai departe, căci Românii nu valorează nimic și se retrag totdeauna din fața dușmanului, etc. Dădău îndată ordinele cele mai severe, ca nimeni să nu se sustragă de la luptă, predai lagărul de la Câmpeni bătrânului meu părinte și pornii în grabă în aceeași noapte de 18 spre 19 Mai pe câmpul de luptă, și anume la aripa stângă. Raportul căp. Ivanovich era fals, căci Românii erau până acum pretutindeni victorioși.

Lupta la aripa dreaptă, în direcția spre Cernița, continuă încă. Toată noaptea s'a luptat aci cu cea mai mare

inverșunare și furie. Soarele era sus pe cer, și luptele nu încetaseră încă.

Gloatele sporeau din ce în ce, conform dispozițiilor luate; căci pentru ziua de azi 19 Mai, hotărâsem o lovitură hotărâtoare; mai așteptam în aceeași zi pe pref. Balint, pe care îl invitasem, să ne vie în ajutor. Între 8 și 9 începurăm atacul general contra dușmanului. Nu trecu mult și împușcăturile spre Cernița, deci la aripa dreaptă, deveneau din ce în ce mai rare: dușmanul obosit se retrăsese în această parte. Dar cu o putere cu atât mai mare se aruncă acum asupra flancului stâng. La început un detașament al nostru se clătină în fața atacului disperat al vrăjmașului, întărit însă cu trupe proaspete, respinse pe dușman. Spre amiază Hatvany era bătut în toate punctele și urmărit până în oraș.

Această ultimă luptă a ținut dela 18 dimineața îndată după răsăritul soarelui, până la 19 către amiază, deci 30 de ore fără întrerupere. Dușmanul avea pierderi colosale și era cu totul descurajat. Hatvany se văzu pentru a doua oară pierdut; el hotări să dea trupelor o oră de repaos și apoi să încerce să scape spre Zlatna.

La 1 după amiază o companie de honvezi porni spre Cernița, alta spre Sturț, aceasta pentru a ține în loc pe preotul Groza; o a treia companie o luă spre stânga pe așa numitul Dealul-băeșilor, în direcție spre Roșia. După ce fuase aceste dispoziții, Hatvany începu marșul între orele 1 și 2 după amiază spre Zlatna, după ce împușcase mai întâi pe tribunul Moraru, cetățeanul Popovici și alți câțiva Români. Cu el lua în care multe familii ungurești din Abrud și Roșia, cei mai mulți bătrâni, femei și copii. Pe când câteva cete de ale noastre se băteau cu cele trei companii de honvezi arătate mai sus, celelalte observară că Hatvany voia să fugă. Două coloane porniră îndată pentru a-l urmări, alții se îndreptară în alte direcții, pentru a-l lovi în flanc; alții, pentru a-i eși înainte pe un drum mai scurt. Astfel împins puternic din spate, Hatvany ajunse până la Gura-Cornei. Aci fu atacat de gloate din două părți. În special din stânga atacul era mai violent. Erau bravii Buciumani comandați de viteazul Vlăduț. Impușcăturile lor sigure, de pe coastele repezi ale munților, răreau rândurile fugarilor în mod înspăimântător. În același timp apărură pe dealurile

dinspre Corna și prefectul Balint cu trupele sale proaspete.

Săcuii observând aceasta, aruncară copiii și femeile din căruțe, pentru a se așeza ei în ele și a fugi mai repede. Astfel nenorociții copii și femei se amestecară în rândurile soldaților și fură uciși împreună cu aceștia de Români cari atacau în număr din ce în ce mai mare. Compania a 6-a a *legiunei germane cap de mort* se formă într'un cerc în jurul celor 4 tunuri, cu care se făceau încercările cele mai disperate, pentru a respinge pe Români; dar în zadar, căci terenul nu se potrivea aci pentru lupta de artilerie. Cea mai teribilă și sângeroasă scenă avu loc la Cerbu.

Vânătorii moșilor numai aveau muniții de loc, lăncierii lor însă erau postați gata de luptă la Cerbu. Când compania germană sosi cu cele 4 tunuri în fața moșilor, aceștia aruncând pălăriile și sumanele se năpustiră din toate părțile în rânduri strânse contra companiei cap de mort și a tunurilor. Acestea fură cucerite și compania nemțească măcelărită după o rezistență înverșunată. Unii se omorau singuri, pentru a nu fi înjunghiați de lăncieri.

Unul din acești oameni rătăciți se adresa unui moș în tr'o românească stricată rugându-l „să nu-l omoare, căci este neamț dela Viena, undă locuște împăratul“.

— Mă mir, ca tu care ești, după cum spui, neamț din Viena, lupți contra împăratului! Și cine te-a adus pe tine în munții noștri pentru a ne jăfui și a ne ucide pe noi sârmanii? Și de ce ai tu capul de mort pe pălăria ta? tu meriți moartea“. Și cu aceste cuvinte îl omorî. Din această companie a 6-a nu au rămas în viață decât 6 nemți, cari au fost duși ca prizonieri la Zlatna, și mai târziu eliberați de Unguri. Toți, cari se aflau în spatele tunurilor pe drum, fură înconjurați și parte împușcați, parte înjunghiați. Hatvany, întovărășit de câțiva călăreți tercu peste podul numit „la Bolfu“, numai cu câteva momente înainte ca acest pod să fie ocupat de femeile din Bucium, altfel ar fi fost fără nici o îndoială omorât. Acum aceste femei uciseră cu pietre mari, pe care le-au târât de pe munte, mai mulți dintre honvezi și fugari. Din macelul de pe șosea, Hatvany scăpă pe un drum marginaș cu aproape 400 de oameni. Ei trecură pe lângă

satul „După-piatra“, unde-i așteptau pe vârfurile dealurilor muntencele din împrejurimi cu bolovani, și mai jos la o strămoare o ceată de glotași de-a lui Simion Groza cu puști și lănci. Mulți din acești nenorociți au fost omorâți de bolovanii Româncelor, alții răniți și împărștiați. Așa dezorganizați îi încercuiră gloatele, omorând aproape pe toți. Hatvany însă scăpă și de astă dată prin trecătoarea laterală. 8 honyezi încercară să se salveze într-o casă din satul După-piatra; ei au fost însă prinși de 2 femei tinere și 2 fete și omorâți toți. Câți au scăpat împreună cu Hatvany nu se știe în mod sigur. Unii spun că au scăpat mai mult de o sută; astfel întreaga armată a lui Hatvany a fost complet nimicită în adevăratul înțeles al cuvântului. La aceștia trebuie să mai adăogăm pe nenorocitele familii ungurești, cari au urmat pe Hatvany. Acei dintre acești fugari, cari se aflau amestecați printre soldați, au fost mai toți uciși, ceilalți, separați de armată, au scăpat cei mai mulți, mai ales femei și copii, căci nu au fost urmăriți înapoi. Numărul morților în această a doua luptă cu Hatvany nu poate să fie mult sub 3000. Ungurii îi evaluează la 5000, ceea ce mi se pare însă exagerat; însă în ambele bătălii cu Hatvany au căzut de sigur 5000, dacă nu și mai mult.

Prefectul și administratorul Buteanu, atât de puțin favorizat de soartă, a avut cel puțin norocul să așiste la ambele aceste bătălii și să vadă puținele rămășițe ale armatelor ungurești în situația cea mai precară. El a fost ținut arestat în Baia-de-Criș până după a doua bătălie cu Hatvany, ceea ce am aflat însă mai târziu, căci altfel am fi încercat să-l liberăm. Acum Hatvany îl lua cu el. Sosit la Sosaș, hotarul dintre Zarand și Ungaria, Ungurii din Abrud au cerut, după cum se zice, ca Buteanu să fie spânzurat. Li se făcu pe voe la 23 Mai. El muri cu cea mai mare seninătate. Ultimele sale cuvinte au fost: „Mor liniștit, căci moartea mea este îndeajuns răbunată prin cele două înfrângeri suferite de Unguri la Abrud“.

În același timp cu Hatvany, și în legătură cu acesta, au operat și la trecătorile cele mai de afara, alte corpuri de armată între atacurile îndreptate contra trecătorilor din prefectura mea. notez numai pe acela contra cordo-

nului de pe șoseaua dela Oradea-Mare la Cluj. La 5 Mai se adunară mai multe cete de rebeli din Huedin și Gellu, și atacă nu departe de Mărișel satul Lăpustești, îl jefuiră întâi, dându-i apoi foc. Locuitorii s'au retras neputând să reziste singuri, iar cei din Mărișel neputând să le vie în ajutor din cauza apelor de munte umflate, ocupară însă, după ce se uniră cu Mărișenii o poziție favorabilă pe dealul Isarului. Când Ungurii, pornind mai departe pentru a pătrunde în munți, au ajuns în acest punct, au fost atacați de bravii munteni, bătuți și cu o pierdere de 40 de morți goniți de vale. Cordonistii ¹⁾ au avut și ei un mort și 2 răniți. Pe aceeași vreme, și în special în întreaga lună Mai, șeful de rebeli Bozgo repetă de mai multe ori, tot cu puteri înnoite, încercările sale de a pătrunde în munți pe la satul Surcuța; nu reuși însă să străbată mai departe decât în apropierea satului numit mai sus.

A doua zi după a doua bătălie cu Hatvany și rușinoasa lui fugă, am expediat două detașamente de munteni sub comanda preoților și tribunilor Simion Groza și I. Gomboș, în comitatul Zarand, pe deoparte pentru a recunoaște ulterioarele mișcări ale dușmanului bătut, pe de alta pentru a pune mâna pe eventuale depozite ungurești. Ungurii se retrăsese ră însă din întregul comitat. Numai la Hălmagi și alte câteva sate mai aflară detașamente neînsemnate, care probabil nu avuseseră vreme să se retragă, și care au fost toate isgonite. În depozitul dușman dela Hălmagi, aflară între altele și cereale și sare, aproape 500 de chintale. Acestea au prins foarte bine muntenilor noștri, mai ales sarea, căci câteva localități nu mai gustaseră de 4—5 săptămâni nici o mână de sare sărată.

La 22—23 Mai ne consultară mai mulți și anume Balint, Vlăduț, Moldovan ²⁾ și eu, după propunerea celui

¹⁾ Cordonisti se chemau acei glotași, cari păzeau accesul trecătorilor, formând astfel în adevăr un cordón în jurul întregului masiv de munți, numiți Apusenii.

²⁾ Vasile M. Moldovan, născut la 1824 în St. Paul a studiat la Blaj. Evenimentele anului 48 l'au apucat ca elev în anul III. În April 1848, plecând din Blaj, a cutreerat nu mai puțin de 50 de comune locuite de Români, chemând poporul la adunarea dela Blaj. După această adunare, Moldovan organiză prin Sept. leg. III., al cărei prefect a fost în tot timpul războiului civil. În Oct. a luat parte alături de Urban la

dintâi și după dorința gloatelor și a poporului întreg, asupra deblocării cetății Alba-Iulia, invitând și pe căpitanul Ivanovich la aceste consfătuiri. Acesta însă nu vroi să audă de așa ceva, făcând astfel de observații ce nu puteau fi trecute ușor cu vederea, atrăgându-și dela Balint o dojană bine meritată. Am hotărât în urmă, în înțelegere și cu prefectul Axente, să atacăm trupele de învăluire ungurești din 3 puncte deodată. Ziua de 29 Mai fu desemnată pentru această operație. Aripa dreaptă o comanda Vlăduț la Portus; centrul Axente la Barabanț contra turnului de pulbere; aripa stângă Balint la Teiuș. Nu ne îndoirăm cătuși de puțin că, garnizoana din cetate, va ajuta operația noastră. Atacul fu întreprins în ziua desemnată, lupta ținu mai multe ore; comandantul cetății nu vru să se sinchisească, cu toate că grănicerii români și mai ales bănățenii se oferiseră pentru a încerca eșirea, cerând cu înzistență acordarea ei. Gloatele noastre, văzându-se părăsite, și mai ales că insurgenții se concentrău din toate părțile contra punctelor atacate, s'au retras fără nici un rezultat. Rapoarte mai amănunțite în această privință fac prefectii Sever și Balint.

Abia apucaseră aceștia să se retragă cu trupele lor din Valea Murășului în pozițiile lor anterioare și se și răspândi importanta veste, că Kemény Lupu (Farkas)¹⁾ intrase cu o armată puternică în Zarand, unde distrugea totul prin foc și sabie, și se apropia tot mai mult de munți. Sentinelele cordonului nostru confirmară faptul.

Guvernul unguresc convingându-se că cetatea Alba-Iulia nu poate fi cucerită, cât timp munții apuseni ai Transilvaniei nu erau pacificați, aceștia însă, cu toate

luptele dela St-Ioana și Reghin S. În Febr. s'a retras și el în Munții Apuseni unde a luptat vitejește alături de lancu, Buteanu, Balint, etc. La 19 Mai a luat parte la luptele contra lui Hatvani, în Iunie la acele cu Kemény Farkas, distingându-se în mod excepțional.

Indată după revoluție a fost numit inspector. La 1851 adiunct la comisariat în Dicio-Sân-Martin, la 1862 Vice-notar, la 1867 Vice-comite. La 1872 președinte al Scaunului orfanal. El muri la 1 Ian. 1895 la Baziaș.

¹⁾ *Kemény Farkas*, baron, născut în 1796, mort în 1852, la Londra. În revoluția din 1848/9 s'a luptat alături de Bem, cu gradul de maior. distingându-se mai ales în lupta dela podul S. Mariei. După revoluție s'a refugiat în Anglia,

mijloacele întrebuințate, rezistau încă, hotărî, deoarece planul anterior combinat cu tratativele cunoscute, nu reușise, să execute acelaș plan, acum însă numai cu forța. În acest scop porni Lupu Kemény și Forro cu o armată de 6500—7000 infanteriști, un escadron de călare, 19 tunuri de diferite calibre și 4 baterii de rachete, contra munților, în același timp au fost însă întărite și corpurile de insurgenți, cari operau contra liniilor noastre de cordon, astfel că întreaga armată ungurească, care opera împotriva trecătorilor exterioare în legătură cu Kemény, se compunea din aprox. 15.000 de oameni. Dinspre șoseaua care ducea dela Cluj spre Oradea-Mare operațiunile erau conduse de către Vasvary,¹⁾ supranumit micul Kossuth; din partea Turdei de Egloffstein și Papai, dinspre Teiuș, de maiorul Suhasz, un român rene-gat dela Zlatna, de maiorul Kovats și mai la vale dinspre Muraș iarăși de alții.

Situația noastră era acum mai critică ca oricând, căci trebuia să îndoim detașamentele cordonului nostru, și să înmulțim și numărul gloatelor din interior. Bărbații valizi erau în multe sate atât de ocupați, încât serviciul de pază trebuia făcut de femei. Ele își făcuseră însă datoria cu sfințenie, demnă de toată admirația, mai ales cele din Bucium.

Gloatele au fost adunate prin semnalul obișnuit, ocupându-se punctele cele mai potrivite. Planul nostru era să oprim pe dușman cât se poate de mult, să nu poată ajunge la Abrud; dacă va putea cu toate acestea străbate până acolo, să-l încercuim dacă va fi posibil, să-i tăiem toate comunicațiile, să-l hărțuim necontenit, ducându-l astfel spre o pieire sigură. Neobositul prefect Balint ne făgădui să ne vie în ajutor cu o parte importantă a gloatelor sale. Ne așezară credința în Dumnezeu și în buna noastră cauză și ne pregătirăm să primim pe dușman. Cea mai mare parte a gloatelor adunate în grabă le-am concentrat peste Cernița spre muntele Vulcan. Aici trebuie să observ, că trupele noastre învățaseră să

¹⁾ *Vasváry Paul*, (cu numele adevărat Fehér P.) istoriograf maghiar, născut în 1826 în Tiszafüred.

Când s'a arborat steagul revoluției, Vasváry înghetă o legiune cu care atacă pe Moși la Fântânele. Vasváry a căzut de lancea lui Tudor Gavrilă. La Fântânele i s'a ridicat un monument.

se lupte cu vrăjmașul și în lupte regulate și că după bataile cu Hatvany nu mai duceau lipsă atât de mare de arme de foc.

La sfârșitul lui Mai, sosi Kemény din Déva în comitatul Zarándului și se așază cu cartierul său general la Brad. Cetele sale dezordonate au devastat prin foc și sabie totul, ce mai scăpase de barbariile anterioare ale rebelilor. Părintele Simion Groza se luptă încă dela începutul lui Iunie cu ele în mod destul de fericit, mai ales la Valea-Bradului. După aceasta viteazul preot porni la Băița, căci Kemény trimisese acolo câteva companii de honvezi, cari incendiaseră între Băița și București o mulțime de case, răpind vitele și ucigând 8 femei și copii. Groza atacă aceste companii cu o ceată de gloțiși, omori 12 unguri, alungând pe ceilalți. El reluă vitele furate, restituindu-le proprietarilor. Apoi Groza se postă la strămoșia dela Buceș, pentru a împiedica întoarcerea lui Kemény spre Abrud. Aici erau făcute mai dinainte șanțuri și baricade, de mai multe ori distruse de Unguri, însă iar reconstituite de către Români.

La 8 Iunie, înainte de răsăritul soarelui, porni Kemény cu armata sa dela Brad spre Abrud. Părintele Groza, cedând numărului superior al dușmanului, se retrase dela strămoșia dela Buceș. După ce trecu însă armata insurgenților, se reîntoarse, ocupă poziția de mai nainte, bătănd și gonind în aceeași zi o ceată de honvezi, care escortau un transport de merinde, 2 care însărcate cu pâine căzură în mâinile lui Groza, celelalte au fost aruncate împreună cu excorta spre Brad. Kemény ocupă o poziție favorabilă lângă muntele Vulcan; tot acolo, între muntele sus numit și satul Blăjani, îl așteptau, într-o poziție nu mai puțin favorabilă, ai noștri. Lupta începu în aceeași zi, 8 Iunie, după prânz între 1 și 2, cu un violent foc de tunuri și puști și ținu peste cinci ceasuri fără întrerupere, când Românii s'au retras la apusul soarelui. În timpul nopții ambele armate au rămas liniștite, observându-se reciproc.

La 9 Iunie armata noastră se afla, mai numeroasă ca în ajun, între muntele Vulcan și satul Ciurileasa. Lupta începu la 8 dimineața și continuă ziua-ntreagă cu aceeași violență din ambele părți, până când noaptea îi puse capat pe la 9. Gloatele n'au cedat un pas în a-

ceastă zi: după miez de noapte s'au retras însă mai departe spre Sohodolu.

La 10 Iunie, într-o Duminică, au avut loc numai lupte de avanposturi, lipsite de importanță. Tocmai atunci sosi la Câmpeni și gloata prefectului Balint, sub comanda viteazului tribun Ciurileanu. Prefectul însuși sosise încă de Sâmbătă seară. În noaptea spre 11 Iunie porni și această ceată cu oarecari întăriri spre câmpul de luptă. Dacă Kemény ar fi știut, că în prima zi i-au rezistat numai 1000, și a doua zi 1600 de Români, ar fi intrat în Abrud; dar situația acestor ținuturi permite totdeauna inducerea în eroare a dușmanului.

La 11 dimineața Românii se aflau pe înălțimile dela Sohodol într-o poziție mai mult defensivă, deoarece înțelesesem cu toții că Kemény nu putea fi isgonit din poziția sa dela Ciurileasa; de altfel gloatele se obicinuiseră a lupta pe dealurile din jurul Abrudului, și de aceea cereau mulți, ca Kemény să fie lăsat să intre în Abrud. Dar se pare că și Kemény dorea să ajungă în acest oraș, căci porni deodată cu întreaga sa trupă, și fără a fi supărat de noi, intră la 11 ceasuri în Abrud. Kemény se încuartieră la protopopul românesc Absolon. Gloatele înaintară îndată dela Sohodol la Suhar. Diferitele sale detașamente, așezate pe aceste înălțimi, erau comandate de prefectii Balint, Vlăduț și Moldovanu și de tribunul Ciurileanu; tot aci se afla și practicantul silvic Schuster, centurion al gardei naționale românești din Abrud. Susnumiții comandanți începură deci atacul dinspre Sohodol. Era tocmai 1 după amiază, când focul de tunuri și puști începu lupta. Kemény se așezase tocmai la masă, auzind împușcăturile tunurilor, se sculă zicând către cei ce-l înconjurau: „Obraznicii nu-mi permit nici să prânzesc în liniște“. Și alergă pe câmpul de bătae. Vânătorii noștri luptau cu mare vitejie; dușmanul fu gonit tot mai mult spre oraș. Și tunurile noastre își făcură datoria; în deosebi s'a distins aci bravul vânător din Roșia, Iurca Teodoruț. Neavând tunări, Românii se obicinuiseră să așeze puștile pe deschizătura tunurilor, să țintească întâi cu ele și să îndrepte apoi tunul. Tot astfel făcu astăzi, vânătorul, numit mai sus, cu un tun, pe care-l manevra el singur, aducând dușmanului pagube mari. Odată ținti chiar spre Kemény, acesta făcând

însă o mișcare cu calul său, scăpă astfel dela o moarte sigură, căci glonțul Iovi totuși căpăstrul, rupându-l din mână.

El singur povesti cazul seara la masă, lăudând pe Români, cari știau să se servească de tunuri chiar fără artileriști. Astfel continuă lupta până la 6 seara. Respinșesem pe dușman, din toate punctele spre oraș și împrejurimile sale cele mai apropiate; acum însă lupta luă o altă față. Un Sas, al căruia nume 'mi scapă, pe care îl știe însă desigur centurionul Schuster căci el garantase pentru el, fusese prins de Români în una din luptele anterioare cu rebelii și ca Sas—deoarece Sașii luptau, cel puțin în aparență, pentru aceeași cauză ca și noi—bine tratat, ba a fost chiar numit de Schuster decurion în ceata sa. Chiar la începutul luptei, aflându-se între trăgătorii cei mai înaintați, Sasul trecu iarăși la Unguri, și trădă lui Kemény, cum am aflat mai târziu la Abrud, poziția și țaria fiecărei cete a Românilor. Ungurii atacară pe neașteptate poziția noastră—cea mai slabă și anume spre stânga, unde era postat Ciurileanu, respingându-l, punând astfel întregul popor în primejdie de a fi împresurat.

Prefecții Balint și Vlăduț observând aceasta, dădură ordin de retragere grabnică spre înălțimea dela Sohodol. Aci ne-am oprit luptând încă o jumătate de ceas; poporul a trebuit să se retragă însă și de astă dată. Pe înălțimile dela Heteu el se opri din nou, organizându-se. Dușmanul nu mai înaintă însă. Astfel se termină lupta, din ziua de 11 Iunie;—era seara târziu.

În aceeași zi, 2 companii de Săcui escortau din Brad un mare transport de merinde spre Abrud. Părintele Groza, care tot mai ocupa strîmtoarea dela Buceș, atacă pe Săcui la satul de mai sus, ucigând 15 oameni, dintre cari un sergent major și capturând 2 care cu slănină, goni pe celelalte cu Săcui cu tot, și-i urmări astfel, încât nu mai îndrăsniră să se oprească la Brad, ci fugiră direct la Deva. Groza nu a avut decât un mort și câțiva răniți.

La 12 Iunie ținurăm în lagărul dela Câmpeni un consiliu de război, în care am hotărât să atacăm pe dușman din mai multe părți deodată, nelăsându-l în pace. Până acum îl atacasem mai mult din spre partea Zarandului

pentru a tăia în același timp comunicația cu Ungaria și în special cu comitatul acesta; deoarece însă trupa lăsată la Brad, cu scopul de a escorta transporturile de alimente, fusese bătută de două ori de Groza, risipită și silită să fugă la Deva, am putut să grupăm altfel gloatele.

Balint se îndreptă deci la stânga spre Roșia, ocupând o poziție deasupra acestui oraș la Vârtop; totodată se puse în legătură cu ceata tribunului Faur dela Bucium. Astfel se formă aripa stângă, lărgind-o. Preotul Groza primi ordinul să lase pentru paza trecătoarei dela Buceș o parte mai mică a trupei sale, el însă să pornească cu jumătatea mai mare spre Sturt, unde să opereze la flancul drept.

În această zi, Kemény mă invită în scris, să depui armele cu ceilalți prefecți și tribuni și să închei pacea cu Ungurii; el asigură, pe onoarea sa de soldat, că nimeni nu va fi tras la răspundere pentru faptele din trecut; în caz contrar ne amenință însă pe toți, că ne va uimici până la ultimul copil de țâță. Îi răspunsei, că între noi numai sabia va putea hotărî. Ziua trecu fără luptă, tot astfel și noaptea, observându-ne numai reciproc.

La 13 Iunie luptaram în mai multe puncte cu succese alternative, cu mare violență însă la centrul nostru unde comandau Vlăduș, Andreica, Olteanu, Boeru și alții. Prefectul Balint bătut cumplit doua companii trimise la Kemény la Roșia. La lasatul serei insurgenții s'au retras cu toții în oraș și în împrejurimile sale cele mai apropiate. Și căp. Ivanovich facu astăzi o mișcare neînsemnată cu rezerva din Câmpeni, până spre dealurile dela Peliș, se întoarce însă în aceeași zi la Câmpeni, fără a se apropia de câmpul de bataie, și nu mai apărură de atunci până la sfârșitul luptei. În această zi am pus mâna pe o scrisoare adresată lui Kemény de un ofițer, care fusese însărcinat cu escortarea transportului și în urmă bătut de Groza, în care scrisoare ofițerul mărturisise acestuia bataia ce mîncase, cu diferența însă, că se credea învins de Balint și nu de Groza, și cerea lui Kemény ca acesta să-i indice o altă cale pe care să-i aducă alimentele cele mai necesare. Acestea erau în adevăr pe sfârșite, căci la 21 seara soldații lui Kemény mîncaseră ultima lor pâine, acum își astîmpărau foamea cu tărâțe și cu

boabe de porumb, pe cari le-au găsit în casele părăsite ale Abrudenilor. Dar această hrană mizerabilă se sfârși peste 2 zile. La 14 Iunie încercă deci Kemény să se întâlnească pe o cale oarecare cu comandanții Românilor, și scrie o scrisoare prefectului Vlăduț în care nu mai amenința, ci mulțumea prefectului că acesta cruțase moșiile sale—ale lui Kemény—depe câmpie, în așa fel, încât nu au suferit nici o pagubă; apoi îi mai ceru o convorbire verbală, garantându-i absolută siguranță. Prefectul îi răspunse însă, că n'avea încredere nu numai în el, dar nici în președintele unguresc.

Atunci expediă Kemény pe Simion Șuluț, un român din Abrud la prefectul Balint, pentru a-l ruga în numele său, să vie la Abrud, la o convorbire, sau în altă parte, după voință; el fu însă refuzat și de Balint. Acum Kemény se gândi serios la situația sa critică luind o hotărâre decisivă pentru ziua următoare.

Dar și noi hotărârăm pentru ziua de 15 un atac general, ordonat și în același timp, și dacă acesta nu va reuși un al doilea pentru 17 Iunie. În acest scop ocuparăm următoarele poziții:

1. Balint rămase în poziția sa spre Roșia în legătură cu cei din Bucium. Acesta era flancul stâng.

2. Pe șoseaua spre Câmpeni, la Cărpiniș, era așezat bravul preot al acestui sat, Ion Fodorianu; la Sohodol preotul I. Gomboș. Aceștia formau centrul, fiind însă sub supravegherea lui Vlăduț.

3. Nu departe de Sohodol, între satul acesta și Suhai, se postă prefectul Vlăduț cu tribunii Andreica, Olteanu și Rusu și cu centurionul Iambor, care se întindeau cu cetele lor spre Cernița, formând astfel aripa dreaptă. Vlăduț comanda din poziția sa atât centrul cât și aripa dreaptă.

Mai departe spre sud-est la Sturț, aparținând aripei drepte, trebuia să opereze Groza, el nu sosise însă.

În această zi avură de altfel loc numai lupte de avangposturi fără mare importanță.

La 15 Iunie Kemény nu așteptă atacul nostru, căci situația sa disperată nu-i îngăduia să aștepte liniștit mișcările noastre, ci începu lupta el însuși. Mai întâi porni 100 de oameni contra buciumenilor, unde comanda Balint în persoană. Gloatele s'au retras la început, ocupând

însă imediat o poziție mai favorabilă. Lupta reîncepu și ținu multă vreme fără un rezultat favorabil pentru noi. Între timp înștiințai însă în grabă pe Ciurileanu care se afla cu trupa sa mai la urmă spre Roșia, chemându-l în ajutor. Acesta sosi la timp, și prefectul atacă acum la rândul său. La 5 după amiază dușmanul era complet bătut în această parte și urmărit, cu mari pierderi până la Abrud. La 1 după prânz, Kemény a fost atacat însă la centru și de preoții Gomboș și Fodorianu și la ăripa dreaptă de prefectul Vlăduț. Spre seară el fu respins din toate părțile și urmărit până în Abrud. Groza sosi prea târziu la locul ce-i era indicat la Sturț. Și astfel putu Kemény să-i opue către seară o trupă mai puternică. Lupta cu Groza ținu aproape fără întrerupere până târziu după miezul nopții. În această zi Kemény suferi cele mai mari pierderi dela începutul acestei bătălii memorabile. Seara la masă ar fi exclamat: „dracul să se mai lupte cu popii“.

La 16 dimineața, îndată după revărsatul zorilor, mai mulți prefecți și tribuni erau iarăși adunați la Câmpeni, pentru a se consfătui asupra atacului general ce trebuia repetat a doua zi. Acesta însă n'a mai fost necesar, căci chiar cum se făcu ziuă; Kemény atacă cu trupe importante pe părintele Groza, probabil pentru a îndrepta atenția gloatelor într'acolo, pe urmă începu însă pe la 9 marșul, devenit inevitabil încă de 3 zile, cu cea mai mare grabă pe șoseaua spre Zlatna. El era favorizat de o ceață groasă, care rar se risipește în aceste regiuni muntoase înainte de miezăzi. Când observară Românii fuga lui Kemény, el înaintase o bucată bună spre Zlatna. Cu toate astea îl urmăriră câteva cete, luptând cu ariergarda fugarilor. Ajunși la Valea-Cerbului, au fost văzuți de Buciumeni și Mogoșeni. Cauza au fost chiar Ungurii cari nu se putuseră abține de a da foc la câteva case de pe marginea șoselei. Vitejii munteni se năpustiră atunci asupra insurgenților cu obicinuitul lor dispreț de moarte, câțiva înarmați cu flinte, cei mai mulți însă cu lănci, coase și furci. Strigătul disperat „Suntem pierduți“ (oda vagyunk eși din pieptul tuturor; își amintiau de soarta lui Hatvay. Kemény a fost însă mult mai prudent, căci 3 ceasuri înainte de plecarea sa, trimisese înainte pe maiorul Forro cu un detașament puternic, pentru a re-

para podul dela Dealul-mare, și a distruge eventuale baricade și obstacole construite acolo. Fără această prevedere ei ar fi fost pierduți fără nicio îndoială, căci Buciumeni ar fi putut să-i ție atâta timp în loc, până i-ar fi ajuns și înconjurat întregul popor armat. Totuși Buciumeni au ucis 145 de Unguri, capturând 2 căruțe cu muniții și ceva îmbrăcăminte. Și Simion Groza ajunsese o ceată de fugari, lovindu-i cu îndârjire.

Astfel se termină lupta de 9 zile cu Kemény. El perdu peste 500 de morți, numărul răniților este necunoscut, ei au fost încărcăți pe 60 și câteva care și transportați în diferitele spitale ale Ardealului.

La începutul povestirii luptelor cu Kemény, am mai observat, că în același timp și în legătură cu el au fost atacate cu forțe considerabile și strimtorile exterioare cele mai importante. Acolo au avut loc lupte—ele pot fi numite chiar bătălii—de cea mai mare importanță, care dovedesc pe deoparte credința nestrămutată a Românilor, jertfirea, statornicia și energia lor nestrămutată, pe de altă parte aceste lupte au contribuit mult la înăbușirea revoluției, căci dușmanul era astfel nevoit să-și împartă puterile, și nu a putut să concentreze un număr mare de trupe spre trecătorile Principatelor și în interiorul țării. Cum am arătat mai sus, imediat după luptele cu Hatvany strimtorile munților, dinspre șoseaua Cluj-Oradea, au fost blocate și atacate fără întrerupere întreaga lună Mai. Același lucru se repetă și în luna următoare și mai violent chiar ca până acum. De necrezut sunt frământările și energia locuitorilor de acolo, și în special a acelor din Albac, Mărișel, Surcuța, etc. Pe la sfârșitul lui Iunie, obosiți de lupte neîncetate, rezistența lor începu să slăbească. Dușmanul reuși însăfârșit să transforme în cenușe satele Rîu-Calatei și Surcuța; la 2 Iulie și Mărișelul. Cruzimile comise de dușmanul barbar cu această ocazie sunt în adevăr înspăimântătoare. Nu de ajuns, că asasinau fără milă bătrâni și femei nevinovate, ei puneau la piepturile reci ale mamelor ucise, copii de țâță, pentru a-i omorî astfel încetul cu încetul. Mulți din acești copii fură găsiți după 3 zile încă vii, cei mai mulți au murit însă de foame.

Încă înainte de incendierea Mărișelului, primii dela bravul centurion Nalvius Gavrila, știre despre succesele

Ungurilor și despre distrugerea satelor Rîu-Calatei, Sucița etc. Pornii îndată în ajutorul lor pe tribunul meu Nic. Corteș cu 68 de vânători și pe tribunul dela Ceta-tea-de-baltă. Iacov Olteanu. La 5 Iulie sosi Corteș cu vânătorii lui la Fântânele,—aci se concentraseră locui-torii din satele incendiate sub comanda centurionului lor. Aceștia raportează, că în aceeași zi avură o luptă glo-rioasă cu 400 de rebeli, alungându-i, urmărindu-i 2 cea-suri și capturându-le 2 care încărcate cu pâine. Centu-rionii mai adăogară, că și renumitul Vasvary se afla în apropiere cu puterea principală a Ungurilor.

În timpul nopții Corteș se pregăti, ajutat de Olteanu, pentru luptă. El alege printre bărbații adunați pe cei mai zdraveni, în număr de 123 vânători și 317 lănceri. Această mică ceată el o împărți în trei mici detașamente, pe care le așează în trei puncte importante, pe unde rebe-lii trebuiau să treacă neapărat—dacă voiau să înainteze. Poziția era foarte favorabilă pentru ai noștri. La 6 Iu-lie, 11 dimineața dușmanul se pune în mișcare. Coman-dantul lui era Vasvary. El avea în total 3000 de oameni, din care 300 înarmați cu cângi, destinate a distruge ba-ricadele ridicate de ai noștri în drumul lor; avea și 5 tu-nuri. Observând pe Români, Ungurii deschiseră după o-biceiu lor un violent foc de tunuri și puști. Cor-teș însă, neavând muniții destule, porunci trupelor sale să se întindă pe pământ, să nu dea nici un foc, ci să lase pe dușman să se apropie până la o depărtare de 80 de pași. Într-o adevărată ploaie de gloanțe de tun și pușcă așteptară astfel pe Unguri, primindu-l apoi la distanța mai sus indicată cu gloanțe bine îndreptate, așezați însă tot pe jos, pentru a nu fi loviți de gloanțele de tun. Ei trăgeau din poziția lor avantajoasă, cu atâta siguranță, încât aproape nici unul nu greșea. La mică depărtare stateau femeile îndărjite contra rebelilor de cruzimile comise și îmbărbătau pe soții lor la luptă. Vasvary era nevoit să înlocuiască mereu luptătorii din rândurile prime, căci rândurile lor se răreau în mod spăimântător. După un foc, care ținu un ceas, tribunul porni 2 cete de vână-tori în cele două flancuri ale dușmanului și în acelaș timp năvali asupra lui cu lăncerii împărțiți în 3 cete.

Zapăceala în rândurile armatei ungurești deveni în 5 minute generală și apoi și mai mult prin faptul că femeile

din Mărișel, aruncau asupra vrăjmașului cu pietre, frigări și alte obiecte, ajutând pe bărbații lor. Măcelul fu îngrozitor. Vasvary căzu cu cea mai mare parte a ofițerilor lui și cu ei 850 de soldați, între cari sunt socotiți și acei căzuți în lupta din ajun. Se mai înecara câțiva în Someș. Buzgo reuși să scape însă cu 4 tunuri și sa adune rămășițele armatei lui Vasvary. În timpul urmăririi, Ghyar-mahti sosi în ajutor cu 300 de vânători; n'au mai îndrăsnit însă a se întoarce. Ai noștri cuceriseră un tun cu munițiile și caii respectivi, apoi tobe, puști etc. Pierderile noastre au fost de 4 morți și 12 raniți: 6 din cei din urmă sunt acum schilozi. În această luptă s'a distins și invalidul Pfeifer, un neamț din Abrud.

Tot astfel avu și tribunul Vasile Fodor, care apăra trecătoarea dela Ponoru-Remetei, pe același timp, lupte dese cu rebelii. La 9 Iunie fu atacat pe neașteptate de 350 de honvezi veniți dinspre Aiud. Neavând decât 40 de oameni fu nevoit să se retragă la Valea-Poienii. Peste noapte adună și pe ceilalți glotași, reveni cu aceștia și atacă pe honvezi la 10 Iunie dis de dimineață. Aceștia ocupasera poziția ocupată înainte de tribun. De 6 ori dușmanul fu gonit de acolo și de 6 ori o cuceră din nou. În fine fu alungat până la satul Remet, în furia sa aprinse însă satul, pentru a se răsbuna pe această cale. Peste noapte el se întări până la 1000 de oameni, cu insurgenți veniți în grabă dela Teiuș și atacă pe Români la 11 Iunie la Tarcău. Lupta ținu toată ziua, până când Cortes fu nevoit să se retragă, ne mai având muniții și ne mai putând rezista rachetelor maghiare. Noaptea însă primi muniții și a doua zi atacă el pe dușman. După o luptă de două ore acesta fu complect bătut și gonit, cu o pierdere de 30 de morți, dincolo de satul devastat, Remet. Apoi se împrăștiă spre Teiuș și Aiud, distrugând prin foc și sabie, tot ce-i eșea în cale.

La 23 Iunie sosi dela Trăscău și St. Gheorghe o altă trupa de insurgenți de aprox. 600 de oameni. Și aceștia fură alungați cu pierdere de 15 morți și urmăriți până la satul Bedelu. Aci s'au distins prin curaj și vitejie mai ales centurionii Nicola, fiul preotului din Gioagiu, și Eftimie Moraru din Bedelu. După ce rebelii din Turda și Arieș, bătuți sdravăn în 9 lupte la 25, 27 și 29 Iunie de prefectul Balint, au pierdut orice speranță de a strabate

prin acea trecătoare, se îndreptară la începutul lui Iulie spre Ponoru Remetei, pentru a ajunge la Ofenbaja, prin trecătoarea aceasta.

La 3 Iulie sosi Carol Velics cu 300 insurgenți; tribunul Fodor în legătură cu tribunul Șerban din Cacova îl batu, alungându-l până dincolo de Cacova. Velics lăsă pe câmpul de luptă 10 morți, a căror arme au rămas în mâinile noastre; noi n'am avut însă decât un mort. A doua zi, 4 Iulie, Velics se întoarse, întărindu-se peste noapte, cu 600 de oameni și veni peste muntele Olteanu până la Tarcău, unde erau așezați ai noștri. Trupele noastre isprăviseră în cele trei lupte anterioare aproape complet muniția. Viteazul tribun văzând deci, că nu putea să se lupte în câmp deschis cu un dușman bine înarmat, se retrase la apropierea Ungurilor, fără a fi observat și ocupă într-o strâmtoare din apropiere 3 puncte importante, în scopul de a înconjura pe dușman și a-l nimici cu lăncerii săi. Pentru a-l face și mai sigur să intre în strâmtoare, tribunul îi trimise înainte câțiva vânători, cu ordinul ca să se retragă încet. Dușmanul, urmărind pe vânători, pătrundea tot mai departe în strâmtoare. La semnul convenit, toți lăncerii se năpustesc din trei părți cu violență contra dușmanului surprins. Zăpăceala cea mai mare se născu imediat în rândurile lor. Ungurii aruncară armele și căutară să scape fugind, eșirile erau însă ocupate și puțini numai au reușit să fugă. Intre cei fericiți a fost și Carol Velics, care-și croi un drum printre lănceri cu 50—60 de oameni și câțiva ofițeri. Cea mai mare parte fu însă măcelărită. Intregul bagaj, muniția, 400 de puști, 2 hamuri, 4 sobe și mai multe steaguri au rămas în mâinile noastre. Noi nu pierdusem nici un singur om. În rândurile rebelilor se aflau și 40 de sași tineri din Reghinul Săsesc. Câți dintre ei au fost omorâți, nu ne este cunoscut. Unul însă strigă în momentul, când era să fie înjunghiat că era sas, și că fusese înrolat cu sila în rândurile rebelilor. El fu crușat și trimis ca prizonier la prefectul Axente Sever. Aci a fost pus în libertate, trecu însă peste câteva zile iarăși la rebeli.

La 22 Iunie află tribunul Fodor, că o nouă trupă de insurgenți venea dinspre Trăscău. Indată, luând cu el 70 de vânători și 80 de lănceri, porni înaintea lor, înain-

tând până la muntele Badelu. Erau 250 de oameni, care purtau numele de *Szahad Csapat* (trupă liberă) și se aflau sub comanda maiorului Gvarmathi și căpitanului Dorgai. Ei erau din comitatul Sătmár.

Tribunul se luptă cu ei mai multe ceasuri, alungându-i. Lănceri au decis iarăși lupta prin atacul lor impetuos. Dușmanul lăsa pe câmpul de luptă 15 morți, noi am mai pus mâna pe trei prizonieri, muniția și tot bagajul și n'am avut decât un singur mort. În această luptă s'au distins centurionul Nicola și tribunul din Ciugud, Ion Cacoveanu.

Din greșeală ne menționând nimic despre apărarea trecătoarei dela muntele Găina, o voi descrie aci pe scurt. Această trecătoare avea să o apere tribunul Ion Gomboș, preot în Vidra-de-sus. După ocuparea Zarandului, de către rebeli, la 15 Martie veni o ceată de insurgenți dând foc satului Buceși, situat în apropiere. Tribunal Gomboș alergă în ajutorul locuitorilor, omorî mai mulți dușmani și stinse focul.

La sfârșitul lui Martie, sosiră 2000 de Unguri comandați de maiorul Csutak, aprinzând satul Grohot și o mare parte din Bulțești. Gomboș se aruncă mai întâi asupra unei cete mai mici de rebeli, cari venind dela Hălmagi, voia să-l atace din flanc. După risipirea acestei cete atacă pe maiorul Csutak, care era îndoit mai tare decât Românii repurtă o victorie strălucită, și urmări pe dușman până la Baia-de-Criș.

Pe când se afla în Abrud Kemény Farkas, 300 de călăreți și un batalion de infanterie intenționară să atace dinspre Hălmagi prin această trecătoare, bravul tribun, aflând despre aceasta, nu așteptă sosirea dușmanului, ci mergând toată noaptea spre Hălmagi, atacă la ivirea zorilor pe dușmanul nepregătit, bătându-l în mod îngrozitor. 1).

Aceste sunt faptele memorabile ale gloatelor de sub comanda mea. Separate de restul lumii, părăsite, ele au făcut cu mijloace puține, în statornicia credinței lor către monarh, mai mult decât te puteai aștepta. Multe vieți o-

¹⁾ În acelaș timp, au mai avut loc și alte lupte la trecătorile munților, care în cea mai mare parte s'au sfârșit în folosul nostru; nu erau însă așa de importante, ca acelea descrise aci pe scurt.

menești au pierit în timpul războiului din ambele părți îndrăsnesc însă să afirm, și mă angajez să și dovedesc, cu toate calomniile numeroșilor vrășmași ai națiunii românești că represaliile comise de nevoe ici și colo de Români, nici nu merită să fie menționate, în comparație cu extraordinarele devastări prin foc și sabie, comise de rebeli contra vieții și averii Românilor, și invit pe fiecare calomniator, să iasă din întunericul lingușirilor și a intrigilor și să pună faptă contra faptă, să nu atace însă și să nu întunece pe ascuns cu răutate meritele altora.

In luna Noembrie 1849.

Avram Iancu

RAPORTUL LUI I. AXENTE SEVER

IOAN AXENTE SEVER

Născut din părinți țărani la $3/_{15}$ April 1821 la Frâna (Transilvania), a studiat la Blaj și Sibiu; în 1847 a trecut în România ca profesor de limba latină și română. În 1848 luă parte activă la mișcările pentru libertate și Constituție; fu numit comisar de propagandă în județul Ilfov și în urmă trimis cu Aron Florian la Craiova pentru organizarea județului reacționar, care nu vroia să recunoască guvernul provizor. Din cauza arestării lui A. Treb. Laurian și Nicolae Bălășescu, s'a reîntors în Transilvania pe la sfârșitul lui August 48; a luat parte activă la adunarea grănițerilor dela 11 Septembrie din Orlat, de unde plecă a doua zi cu 200 de flăcăi la a 3-a adunare dela Blaj. Fiind numit prefect de legiune, Axente, luă parte la organizarea gloatelor, luptând cu pricepere și vitejie până la înfrângerea totală a Ungurilor. După ce se restabilise ordinea în țară, Axente, încercase formarea și organizarea unui escadron permanent de cavalerie, dar fu arestat la Cenade și dus la Sibiu și acuzat de ascundere de arme, incendierea Aiudului și alte multe, găsit însă nevinovat fu pus în libertate după 30 de zile. Pe la sfârșitul lui 1850 fu invitat să meargă la Sibiu, pentru a primi două decorații împărătești, Axente le refuză însă, cerând drepturi naționale și desdăunarea pierderilor materiale suferite de poporul român pe timpul revoluției; urmarea fu o cerțare amănunțită asupra acțiunii gloatelor românești în districtul Alba-Iulia și o despăgubire din partea statului de 60.000 fl. bisericilor românești. În 1852, venind Franț Iosif în Transilvania, Axente îl întâmpină la 21 Iulie pe muntele Găina, petrecându-l până la Si-

biu, unde primî crucea de aur cu coroană pentru merite, ordinul Francisc Iosif cl. III şi cordonul militar rusesc. St. Ana cl. III. Intre 1851—54 ocupă diferite funcţiuni retrăgându-se însă. Luă parte activă la mai multe acţiuni politice-naţionale şi la toate mişcările culturale ale Românilor.

RAPORTUL LUI I. AXENTE SEVER

**Prefect al unei legiuni românești din Transilvania,
despre operațiunile sale din timpul războiului civil
purtat în Transilvania în anii 1848 și 1849**

În urma decretului din 17 Oct. 1848 relativ la organizarea înarmării poporului, a proclamațiunei mareșalului baron Puchner din 18 Octombrie, precum și în urma împărțirii poporului românesc bun de a purta arme în 15 prefecturi, sub data de 21 Oct. al aceluiași an cu No. prezidial 1708, am fost numit prefect în prefectura Blajului cu 120 comune, în care se găseau 20.000 bărbați capabili să poarte arme. Ca și celorlalți prefecți așa și mie mi s'a atașat pentru conducerea operațiunilor militare, un ofițer imperial în persoana d-lui primlocotenent Mihail Năvac din regimentul I de grăniceri români. După mai multe cereri ca să ni se dea arme și după repețite promisiuni am obținut în sfârșit din cetatea Alba-Iulia 200 puși, 300 carabine, 300 pistoale, împreună cu muniția necesară.

Un număr prea mic pentru atâtea brațe destoinice de a purta arme. În lipsa armelor de foc, am fost silit să-mi înarmeze oamenii mei cu lănci, cu coase și cu foarte puține puști de vânătoare.

Cu toată lipsa de arme, am dezarmat în mai puțin de 3 zile pe toți Maghiarii cunoscuți pentru spiritul lor rebel, dintre cari cei mai fanatici au fost aduși la Blaj. Aci trebuie să observ, că contrar tuturor calomniilor din partea vrășmașilor noștri, cari nu se sfiesc să susție, că în prefectura Blajului s'ar fi comis cele mai mari atrocități și că Românii ar fi ucis pe proprietarii moșii-

lor, în aceste 120 de sate numai 6 Unguri și-au pierdut viața și aceștia numai din cauză, că având arme de foc, n'au voit să le predea, ci au opus rezistență; iar ceilalți reținuți la Blaj, al căror număr era destul de considerabil, nu li s'a atins nici un fir de păr; și toate acestea într'un timp, când Maghiarii din Aiud torturau pe Români, cei din Cluj îi spânzurau, cei din M.-Oșorheiu îi răstigniau, iar Săcuii devastau cu foc și sabie satele românești din câmpie și cele situate pe Murăș, precum și tot ce purta nume românesc.

După ce comanda supremă luase Valea-Târnavelor și a Mureșului ca bază a operațiunilor militare, asupra mea căzu deocamdată îndatorirea, să apăr Blajul și să operez astfel ca rebelii din Aiud să nu se împreune cu Săcuii, cari și veneau pe Murăș în jos. În acest scop am așezat un avanpost la Cimbrud și la Sincrai sub comanda tribunului Eliseu Tudoran și a vice-tribunului Ioan Barna. Maghiarii însă, ajutați de o negură grozavă atacând acest post, l'au risipit după ce au omorât 60 de Români și pe Tudoranu și Barna.

Tribunii Desianu și Gherman, cu oamenii lor și cu o companie din regimentul de pedestrimă *Carol Ferdinand*, au fost trimiși ca cercetași în comuna Acintși, unde au avut mai multe lupte cu dușmanul.

Pe de altă parte, tribunul Vasile Bianu și vice-tribunul Niculae Pop s'au așezat la Cetatea-de-Baltă, peritru ca să facă legătura cu trupele staționate în Mediaș. Oamenii mei împreună cu un escadron de cavalerie ușoară din regimentul Max (Max Chevaux legers) și cu o companie necompletată din regimentul Leiningen au ținut în loc partidele săcuiești, cari venind în trei coloane și încercând să spargă linia de operațiune, amenințau cetatea Alba-Iulia, până când a sosit la Cetatea-de-Baltă vice-prefectul Tacid cu trupe proaspete, atacând apoi pe dușman cu puteri unite, l'am luat la fugă, făcând prizonieri 150 de Săcui. Tribunii Albini și Tămășescu cu locotenentul Șandru dela regimentul I românesc, au fost detașați cu 5000 de oameni la Mihalț, alăturându-li-se mai târziu și un escadron de cavalerie ușoară. Intre timp a sosit la Mediaș mareșalul Gedeon, după ce dezarmase pe Maghiarii din Făgăraș, ordonând pre-

fectului Ion Bradu¹⁾ să dezarmeze pe Ungurii din Săcele (7 sate), din țara Bârsei, și să țină în respect pe Săcuii din Trei-Scaune. Trupele cu cari a venit mareșalul erau compuse din 6000 ostășime regulată, două baterii, puțini gardiști naționali sași și cinci până la 6 mii gloate românești. Generalul plecând dela Mediaș, în puține zile a curățit de Săcui ambele Târnave, intrând victorios în Târgul Murășului.

Poporul meu armat, unit cu acela al prefecților Iancu și Solomon²⁾ sub comandă superioară a căpitanului Gratze, a atacat și cucerit orașul Aiud cu toate că era foarte bine întărit. Aproape 30.000 de Români trecură prin acest oraș, fără ca să se atingă măcar de un pai, cu toate că ororile comise acolo contra Românilor, erau de dată foarte recentă. În timpul când Iancu și Gratze dezarmau pe Săcuii din scaunul Arieșului, eu purificam Uioara, adunând armele dela Maghiarii din toată regiunea Murășului.

După ce locot.-colonel Urban a ocupat Clujul, ne-am întrunit cu toții, primind ordin să dezarmăm poporul și să-l trimitem acasă, ceace s'a și întâmplat.

La 10 Decembrie 1848 am primit ordin dela generalul Wardener, să adun din nou poporul armat în număr cât se poate de mare și să-l țin gata până la un nou ordin. Deoarece iarna era foarte aspră și țăraniii duceau lipsă de lemne și de făină, am chemat numai pe cei tineri, i-am

¹⁾ *Ioan Bradu*, născut la 20 Oct. 1817 în Orlat, a studiat gimnaziul la Blaj și minele la Săcărâmb. Trecut în România a fost profesor de limba germană la liceul din Craiova. La 1848. întors în Ardeal, este numit prefect al legiunei Sibiului, mai târziu al celei din Făgăraș. La 1849 intră în armata austriacă, în care înaintază până la gradul de căpitan. Mort în 1890, 4 Februarie.

²⁾ *Nic. Solomon*, prefect român, născut la 1820 la Spring, a studiat la Alba-Iulia, Sibiu și Blaj. Farmacist la București, la 1848 s-a întors în Ardeal, oferindu-și serviciile sale comitetului național, care l-a numit prefect al legiunei rom. din comit. Hunedoarei. Ca atare și-a organizat prefectura, a dezarmat pe Maghiari, ținând ordine și disciplină exemplară. La 9 Februarie 1849 Bem îl invită să treacă de partea sa, oferindu-i rangul de general. Solomon a refuzat. Ne mai putând rezista armatelor lui Bem, s-a refugiat în România. După revoluție s-a întors în Ardeal și a lucrat ca funcționar la cadastru. Mai târziu, întors iar la București, a intrat în Serviciul spitalului Brâncovenesc. Mort la 29 Aprilie 1875, înmormântat la cimitirul Belu.

împărțit în 5 batalioane, fiecare de câte 1200 de feciori și i-am pus sub comanda tribunilor Ariton, Ion Pop, Ion Maior, Ion Tacid și locot. Șandru.

La 15 Decembrie am pornit conform ordinului generalului Wardener cu acești 6000 de oameni dela Blaj în marșuri forțate spre Huedin. Am mai luat cu mine și 2000 de lănceri din prefectura Sibiului, foști mai înainte sub comanda locotenentului Kaspar care însă a fost rechemat din cauza nedestoiniciei sale de către înaltul comandament general, și acuma acești lănceri erau comandați de tribunii Vasile Ardeleanu și Nicolae Vlad.

La 16 Decembrie noaptea am intrat cu acești 8000 de oameni în Turda, cu toată rezistența locuitorilor Maghiari. Purtarea umană a Românilor merită și de astă dată recunoștință, căci ei n'au făcut nici cea mai mică stricăciune în acel oraș dușman.

La 18 Decembrie. Înainte de a soși în Huedin, am trimis d-lui general Wardener o patrulă de 12 călăreți ca să-l raporteze despre sosirea noastră și să-l întrebe despre ceea ce aveam de făcut. Generalul îmi dăte ordin să ocup dealul dela Căpuș, așteptând acolo ordine ulterioare. La 22 Decembrie, am primit poruncă să mă retrag și să trimit oamenii pe la vetrele lor. Ne-am întors acasă fără a ști pentru ce scop făcusem acea cale lungă dela Blaj la Huedin.

Abia ajunși acasă am fost surprinși de știrile cele mai întristătoare și anume că generalul Wardener s'a retras în marșuri forțate dela Huedin la Aiud, că locot.-col. Urban a scăpat ca prin minune la Bistrița, că Bem a reocupat Clujul și Czech Turda; că Turdenii au omorât mai mulți Români, că Săcuii din Scaunul Arieșului au devastat satele românești de prin prejur, că au ars satele Feldioara, Veresmortu și Hidișu, că o bandă de rebeli devastează Câmpia cu foc și sabie, că o mare parte din Români scăpați din mâna acestor barbari, au ajuns la Aiud într-o stare vrednică de plâns.

La 27 Decembrie am primit ordin dela colonelul Remer, să trimit la Aiud 1000 de vânători, și cu lăncerii să trag un cordon dela Tâmpăhaza până la Năjlac. M'am grăbit să mă duc în persoană la Aiud, și să declar colonelului că n'am nici 1000 de vânători, nici nu văd cum ar fi cu putință a ține pază numai cu lănceri acolo unde

armele de foc sunt absolut necesare. Colonelul îmi dădu dreptate ne mai cerându-mi mia de vânători, însărcinându-mă numai să îngrijesc de paznici și să trimit din când în când cercetași la Cluj. În curând însă armata împărătească părăsi Aiudul și se retrase la Alba-Iulia.

Astfel noi ne aflam iarăși la sfârșitul începutului.

Retragerea inexplicabilă a generalului Wardener ne-a lipsit deodată de toate foloasele pe cari le câștigasem în timp de trei luni cu sacrificii atât de mari și cu multe osteneli, aruncându-ne totodată înapoi pe linia de operație, dela care plecasem la 18 Octombrie.

Oamenii osteniți de oboselile îndelungate ale războiului, de nenumăratele marșuri, ne având cele trebuincioase pentru iarnă, descurajați de întrebuițarea puterei lor fără folos, și mai ales de retragerea trupelor regulate la Alba-Iulia și Sibiu, nu mai vroiau să mai stea în lăgăr. Totuși primii ordin dela comandantul cetății Mediaș, să ocup din nou pozițiunile anterioare și să-i trimit neconținut informații despre mișcările trupelor vrăjmașe. Astfel am fost nevoit să chem iarăși poporul printr'o proclamație severă, în urma căreia bieții oameni s'au și adunat în număr mai mare în comuna Cimbrud și în cete mai mici la Tâmpăhaza, la Sincrai, Uioara, Năjlac și Pahida.

La 5 Ianuar 1849 am mers dela Blaj la Cimbrud și am trimis în fiecare din comunele de mai sus câte un tribun, ca să instaleze oameni de gardă. Colonelul Losenau la sosit acolo cu o brigadă și a ocupat în spatele nostru o poziție tare, în comuna Bucerdea. Tribunii mei Gherman și Desianu au fost postați la Acintș cu popor numeros sub comanda lui *Niculae Vlăduț* prefect al Câmpiei, persecutat de Maghiari. Cu acesta mă aflam în comunicație.

La 8 Ianuar am primit știrea că Maghiarii au venit în noaptea trecută la Aiud. Pentruca vestea să nu se lățiască și ca să mă conving complet de adevăr, am trimis îndată o patrulă de călăreți și alta mai numeroasă de oameni pe jos la Aiud, cerând să se pregătească cuartire și hrană pentru 1000 vânători și 5000 lănceri. Patrula trimisă înainte avea ordin să viziteze chiar și casele. Patrula și comandantul ei centurionul I. Neagu îmi aduse vestea sigură, că trupele maghiare n'au a-

juns încă în Aiud, dar că locuitorii le așteptau din moment în moment, că cei mai exaltați dintre ei au și început să poarte pălării koșutiste și cocardele Unirei și că acei cari la apropierea Românilor fugiseră fie ca gardiști, fie ca milițieni (honvezi) cu trupele maghiare la Turda, adică vreo 200 de inși, s'au întors acasă fără arme.

Pentru a tăia comunicația între Aiudeni și Turdeni, conform instrucțiunilor severe date de comandamentul general, această comunicație fiind foarte periculoasă pentru cetatea Alba-Iulia, precum și pentru brigada colonelului Losenau și pentru trupa mea dela Pahida și Năjlac, am dat îndată ordin unui detașament de lănceri să treacă Murășul sub comanda centurionilor Ion Niculiță și Ion Spălnăceanul, să păzească ambele părți ale drumului dela Aiud până la Vințul-de-sus și să aducă sub escortă la mine pe oricine ar întâlni pe drum. Curând în urma acestui ordin, unul din comandanții acestei patrule, anume Ion Spălnăceanul, se întoarse cu 7 oameni și 14 arme de foc raportându-mi, că pe când patrolau pe drum, au întâlnit mai multe care ce mergeau la Aiud și că la cuvântul „Halt“ li s'a răspuns cu mai multe împușcături; unul din aceste care împreună cu oamenii cari se aflau într'însul a fost prins, oamenii însă împotrivindu-se au fost împușcați luându-li-se armele, celelalte 10 care au scăpat spre Aiud, Ion Niculiță urmărindu-le. În timpul acesta o ordonanță ne semnală un foc în partea Aiudului. Aceasta era pe la orele 8 seara. Trimisei îndată pe tribunul Simion Salca cu 150 vânători la Aiud, ca să-mi aducă știre despre cauza focului, și am pus să se bată alarma. Salca mi-a raportat că Maghiarii sosiți dela Turda au împușcat din case și de pe lângă garduri asupra oamenilor noștri, cari îi luaseră la goană și că ai noștri intrând în oraș au dat foc la o șiră de pae și la trei cășcioare. După ce am trimis înapoi pe Salca să ajute din toate puterile la stingerea focului și să prindă pe criminali, am scris colonelului Losenau, care se afla cu o brigadă la Bucerdea, raportându-i despre toate acestea și i-am cerut un ajutor militar, atât din cauza pericolului în care mă aflam de a fi tăiat de către vreo cavalerie dușmană, cât și pentru a putea merge la Aiud, să dăm ajutor oamenilor mei; în cazul

contrar să ne permită a ne retrage la Blaj. D-l colonel ne răspunse, că nu se poate lipsi de nici un soldat și că eu să rămân în Cimbrud, iar în caz când aș fi amenințat (de o trupă mai mare, cu care nu m'ași putea măsura, să mă retrag la el la Bacerdea. După miezul nopții Aiudul se vedea în flăcări din toate părțile și oamenii mei mi-au comunicat că nu mai sunt în stare să înfrâneze înfricoșătorul element.

Acesta este adevărul asupra incendiului din Aiud. Acel oraș a fost distrus din nepăsarea colonelului Losenau, care aflându-se la o depărtare de numai o oră și jumătate de orașul ce ardea, ar fi putut să alerge în ajutor și să împiedice întinderea focului.

A doua zi, 9 Ianuar, pe când Aiudul tot mai ardea, avanpostul meu dela Uioara a dat o luptă de o oră și jumătate cu o companie de insurgenți, veniți dela Turda. Aci am pierdut 13 oameni, iar insurgenții au ocupat Uioara, însă n'au ținut-o mult, căci lăsând în locul meu la Cimbrud pe tribunul Ion Maier, deoparte am dat ordin lui Ion Procopiu, comandant al vânătorilor români, să treacă Murășul și să taie calea insurgenților, de alta am pornit eu însumi pe malul stâng al râului cu 1200 de lănceri la Uioara. Pe când Procopiu înainta spre Uioara, Maghiarii au luat-o la fugă; totuși le-am luat trei care cu bagaj și le-am ucis 12 oameni. La 11 Ianuar am raportat colonelului Losenau cele întâmplate, repetând totodată rugarea, că dacă nu putea să ne trimită vreun ajutor la Uioara, unde eram foarte amenințați, să ne trimită la Blaj. El îmi răspunse sub No. 215 din 11 Ianuar, că a trimis și a doua companie de grăniceri români spre a întări garnizoana din Blaj, și mă felicită totodată pentru rezultatul fericit dela Uioara.

După ce insurgenții, comandați de Bem, au respins pe colonelul Urban până departe la Poiana-Stâmpel, ei au trecut la Murăș-Oșorhei unde și-au întregit oastea cu tinerimea săcuiască și maghiară, continuându-și apoi marșul spre Mediaș și Sibiu. Generalul baron de Puchner, care luase comanda supremă în persoană după invaziunea lui Bem în Transilvania, se afla pe la 16 Ianuar cu cuartierul său general în Dicio-Sân-Martin. O altă coloană de insurgenți operând tot după aceleași

plan, înainta sub comanda lui Czeecz¹⁾ dela Turda, prin Blaj, spre Sibiu, ținta lor din urmă.

La 17 Ianuar avangarda lui Czeecz, compusă dintr'un batalion de honvezi, un escadron de husari și ca la 1000 de lănceri maghiari, venind de către Turda pe drumul spre Aiud, a nimicit o patrulă a noastră de călăreți. Acest caz l'am comunicat îndată prin locotenentul Novac sublocotenentului Mânzatu, care venise cu 1200 lănceri din prefectura lui Iancu dela Cricău la Aiud, rugându-l să atace numita trupă de front, eu atacând-o în acelaș timp dela spate. Din nefericire Mânzatu își lăsase trupele sale fără comandant în Aiud, el însuși aflându-se în Gioagiul de jos. Așa dar insurgenții au găsit 1200 de Români fără comandant și după ce au ucis pe mai mulți dintre ei, pe ceilalți i-au risipit. Noi am urmărit trupele ungurești pas cu pas până la Aiud, dar când am aflat că oamenii lui Mânzatu au fost împrăștiati, ne-am retras iarăși la Uioara, de unde am mers în aceeași zi la Vințul-de-sus, unde am ocupat o poziție bună. Planul nostru era ca locotenentul Novac cu compania sa dela al III-lea regiment românesc, care fusese despărțită în urma bătăliei dela Căpuș de trupele lui Urban, ajutat și de puțină cavalerie comandată de *Dionisie Marțian Popovici* prefectul dela S. Sebeș, să atace pe Unguri care veneau dela Aiud spre Vințul-de-sus pe la spate, și noi să-i lovim de front și Ioan Maior dela Cimbud în flanc. Locotenentul Novac nu s'a putut mișca cu compania de pe malul Murășului, ca să atace pe dușman din spate, dar atacul nostru din față a avut un succes desăvârșit. Tribunul *Procopiu* cu vânătorii săi și centurionul *Dincă*, care comanda 100 de vânători, aflându-se într'o pozițiune ascunsă, au lăsat să treacă avangarda maghiară neturburată dar când s'a apropiat corpul principal au comandat „foc

La 11 Ianuar o coloană de insurgenți venind cu o baterie de tunuri de câmp sub comanda lui Czeecz, pe când

¹⁾ Acel Czeecz fusese locotenent în regimentul de linie imperial baron Tursky. Era nepot de fiu al parohului românesc din Săsciori în districtul Făgărașului, dar născut din mamă săcuiască fanatică. Tatăl lui Czeecz fusese tot ofițer într'un regiment de grăniceri. Tânărul Czeecz trecuse la Kossuth și ajunsse colonel. Frate-său a rămas în armata imperială.

noi ne băteam cu o parte din acea coloană, cealaltă parte a lor a bătut la Năjlac după 2 ore de luptă pe oamenii noștri, plecând apoi pe la Vama-Seacă spre Blaj. În drum au dat foc satului Alucuș. Intorcându-ne dela Uioara, am pornit în urma lor pentru a-i pune pe fugă; dar când am văzut că ei sunt mult mai numeroși, ne-am întors la Blaj pe drumuri lăturalnice, și după ce am prins avangarda maghiară la Sâncelu, am ocupat o poziție tare pe lângă Blaj, căci eram convinși, că ajutați de ostășimea împărătească din Blaj, cu un foc bine îndreptat, vom nimici pe dușman. În această convingere ne-a întărit nu numai poziția favorabilă ce ocupam, dar și numărul superior ce-l aveam. Afară de 2000 de oameni armați din prefectura mea, între cari 500 armați cu puști, se mai afla aci după bătălia dela Galfalău, și prefectul Macarie Moldovanu dela Cetatea-de-baltă cu 200 de pușcași și 800 de lănceri; în curând s'a alipit de noi și locotenentul Ungard cu tribunii Tămășescu și Albini cu 2000 de tineri, la cari s'au mai adăogat și 2 companii de grăniceri, cu garnizoana în Blaj; apoi mai eram siguri, că colonelul Losenau se afla în Bucerdea cu o brigadă întreagă. Dar toate de geaba, pentru că altul a fost destinul nostru.

După bătălia dela Galfalău din 17 Ianuar, pe când Bem amenința Sibiul, împrejurările au silit ca întreaga putere armată să se concentreze la Sibiu pentru apărarea acestei cetăți. Astfel și colonelul de Losenau a plecat la 19 Ianuar cu toată trupa sa spre Sibiu și s'a așezat la Ocna Sibiului. Oamenii noștri, în cea mai mare parte *fără* arme de foc și *fără* tunuri, descurajați de știrea că Losenau s'a depărtat cu brigada sa, și că cele două companii de grăniceri din garnizoana dela Blaj, cu toată pozițiunea lor favorabilă, n'au voit să primească o luptă neegală cu un vrăjmaș bine armat cu puști și tunuri, și partea cea mai mare a lor s'a risipit. Chiar și cei vreo două mii rămași, cu cari am apărât podul dela Mănărade, au fost risipiți de către dușman. Eu însumi am scăpat cu mare greutate pe jos la Vingard, lăsând carul cu toate câte aveam în mâinile vrăjmașului. Numai trei sute de oameni tineri, cari au ajuns cele 2 companii de grăniceri, fiind amestecați între soldați, au luat parte la bătălia dela Sibiu din 21 Ianuarie. Deși soarta nu

ne-a fost favorabilă la Blaj, totuși prin luptele noastre dela Vințul-de-sus, dela Năjlac și prin poziția favorabilă ce-am apărut mai mult timp la Blaj pe dealul de către Sâncel, am contribuit mult ca coloana rebelă sub comanda lui Czeecz, să nu poată lua parte la bătălia dela Sibiu, unde Bem a fost bătut. Maghiarii după ce s'au așezat la Blaj, au prădat reședința episcopală, au devastat bibliotecile, tipografia seminarului, parte au distrus-o, parte au ridicat-o de acolo, osămintele episcopilor răposați au fost scoase din locul lor de repaus, crezând că vor găsi acolo bogății, apoi acolo unde mai înainte prizonierii lor au fost tratați cu atâta omenie și unde conaționali lor, mai ales nobilii, proprietarii de moșii, mutându-se pentru mai mare siguranță, căutaseră și aflaseră consolarea și alinarea suferințelor lor, acolo ei au ridicat furci, ca să spânzure oameni, precum au spânzurat la Cluj și la Murăș-Oșorhei.

Ajungând la Vingard, am adunat îndată pe oamenii din satele neocupate încă de Unguri. Prin patrulă trimise de mine am prins mai multe patrulă maghiare, și amenințam neîncetat trupele rebele, care se aflau la Blaj sub căpitanul Pfuhl, încât el nu îndrăsnea să iasă mai departe de satul vecin Ciufud. Venind locotenentul Apfler cu 24 de cavaleriști la Vingard, după ce comandantul rebelilor Lupu Kemény trecuse la Déva, pentru a asigura drumul dela Sibiu la Alba-Iulia, am atacat garnizoana maghiară din Blaj compusă din 2 companii de honvezi, 500 lănceri și 500 husari koșutiani. Planul nostru era să-i surprindem în toiul nopții. În acest scop oamenii noștri au fost împărțiți în 5 detașamente. Un detașament condus de *Ariton* avea să înainteze drept spre reședința episcopală; al doilea, comandat de Dinca, era să intre în grădina episcopală și să înainteze până la clădirile din fund; al treilea, comandat de Șandru, să înainteze pe strada nouă până în piață; iar al patrulea detașament compus din 300 lănceri și 24 călăreți dela regimentul Max, sub comanda mea și a lui Apfler, stetea în rezervă. Noi însă n'am avut putința să ajungem acolo înainte de a se face ziuă. Pe când Șandru se apropia de sus numita stradă, a fost primit cu o ploaie de gloanțe; *Ariton* cu detașamentul său pătrunse până la reședință; Maghiarii înspăimântați de acea năvală, au

luat-o în mare parte la fugă și s'au risipit în dosul noilor semănături. Locotenentul Apfler cu cei 24 călăreți ai săi și cu câțiva conducători de ai noștri a și început a goni pe fugari, când a fost primit de o ploaie de gloanțe de prin case, un glonte îi nimeri capela, ceea ce-l speria, încât comandă retragerea. Oamenii noștri necunoscând cauza retragerii lor, îi urmară, crezând că erau înpresurați de Unguri. Locotenentul Șandru și tribunul Tămașescu au rămas singuri. Acest din urmă a fost înconjurat de trei husari rebeli, cu cari se luptă singur. Venind însă apoi și câțiva întanteriști maghiari în contra lui, a fost învins și împușcat. Maghiarii ne-au gonit până la podul din jos de Blaj, ucigându-ne 23 de oameni.

După această bătălie am trimis pe toți lăncerii pe la casele lor și am oprit numai 150 de mușchetari, cu cu cari m'am întors la Vingard. Urmările funeste ale acestui dezastru am putut să le văd mai târziu. Chemarea poporului în luptă nu poate să fie, ca el *singur* să atace pe vrășmaș, ci a lui chemare este, *ca numai să ajute trupele regulate în operațiunile lor, și mai ales să ia la goană pe dușmanul bătut și fugărit*. Eu însă am întrebuințat întotdeauna altfel gloatele armate. Așa s'a

întâmplat ca tocmai după victoria câștigată de trupele imperiale sub comanda lui Puchner la 7 Februarie la Ocna Sibiului, unde lăncerii ar fi putut fi de cel mai mare folos spre a fugări pe dușman, eu nu mai aveam lănceri. Cu toate acestea, însoțit de locotenentul Apfler, am plecat cu cei 150 pușcași la Sebeșul Săsesc. La Daia am dat peste o patrulă maghiară de 15 husari venită, după spuza călăuzei sase, ca să cerceteze drumul, pe care Bem avea să se retragă la Mediaș. Noi am ucis 4 husari, iar pe ceilalți i-am gonit până la dealul furcilor, de unde se vedea armata lui Bem în partea de sus a Sebeșului. În urmă ne-am îndreptat cu Apfler iarăși spre Blaj.

După fuga lui Bem de la Sebeș spre Déva plecând și Pfuhl din Blaj, am trimis o circulară în prefectura mea, ordonând ca toți oamenii tineri înscrși mai dinainte la batalion să se înființeze la Ciufud cu merinde pe 8 zile. Fiind invitat de comitetul național să răspund la un articol injurios din „Siebenbürger Bote“, am ple-

cat la Sibiu. ¹⁾ Impotriva oamenilor mei adunați la Ciufud a năvălit avangarda lui Bem. După bătălia dela Piski, Bem aflase că Puchner nu se gândește să împiedice împreunarea lui cu fosta garnizoană maghiară dela Blaj, cu cea din Mediaș și mai ales cu Săcuii, de cari el fusese despărțit după bătălia dela Ocna Sibiului; așa nici el nu l'a mai urmărit, ci își îndreptă marșul său pe partea stângă a Murășului prin Oarda-de-sus, Berghinu, Cinade etc. spre Mediaș. Oamenii mei s'au retras pe căi lăturalnice la Ocna Sibiului. În urmă, comandamentul general ordonând comitetului românesc, să țină gata un număr de lănceri cât se poate de mare, am comandat pe oamenii mei în număr de 1200 la Rășinar, unde exercitându-ne în mânuirea armelor, am așteptat dispozițiunile ulterioare.

La 26 Februarie primii ordin, ca cu cei 1200 oameni să plec dela Rășinar și să scol toată regiunea de sub poalele muntelui până la Blaj; apoi unit cu căpitanul Wever, care comanda un batalion cu 5 tunuri, să atacăm la 2 Martie Blajul, unde se afla un batalion de honvezi cu 4 tunuri. Plecai dela Rășinar și până în seara de 28 Februar, aveam deja 5000 de oameni plini de foc și însetați de răsbunare contra Maghiarilor, cari ori pe unde au trecut au lăsat urme neșterse a barbariei lor. Informând despre toate aceste pe căpitanul Wever, el m'a chemat la dânsul la Cinade, ca să ne înțelegem asupra planului și felului cum să ne folosim de acest popor înarmat. Pe la 1 după miezul nopții sosii la Cinade și întrebat fiind despre situația Maghiarilor din Blaj, i-am declarat că batalionul maghiar de acolo se află în stare neputincioasă, că blănille sunt luate dela toate podurile care duc la Blaj. Această împrejurare îl puse pe gânduri și el începu să facă o mulțime de dificultăți; mă întrebă de modul cum s'ar putea repara podurile și că oare oamenii vor cuteza să se apuce de repararea lor sub gloanțele dușmane, sau că n'ar fi mai bine să trecem prin apă, etc.

Mai târziu, pe la 3 ore după miezul nopții, îmi declară

¹⁾ Intre timp Bem, întărit cu corpul lui Beke, pe care prefectul Buteanu îl ținuse în loc mai mult de o lună la Zarand, bătu pe generalul Puchner, la *Semeria* (Piski) silindu-l să se retragă la Sibiu.

pe față, că nu poate ataca pe Maghiarii dela Blaj, fiind că la 3 Martie are să se întoarcă la 'Copșa mare, pentru a se împreuna cu armata cea mare imperială comandată de mareșalul Puchner, ca să atace pe Maghiarii la Mediaș. I-am poftit călătorie bună, am dat ordin celor 5000 de oameni, cari apucaseră până la podul dela Marade, (să se întoarcă; am trimis pe cei bătrâni pe la casele lor, iar cu oamenii tineri am trecut la Priseaca, unde am suferit o insultă din partea locotenentului Röhrich, pe care altul în asemenea împrejurări, aflându-se în mijlocul atâtor brațe vânjoase, cu greu ar fi suferit-o nerăsbunată.

Cauza acelei insulte a fost că făcusem o rechiziție de 40 de merțe de făină pentru oamenii mei, cari în număr de 1204 au lipsit o lună întreagă dela casele lor. Eu am lucrat conform decretului comandai generale No. 6499 R, în puterea căruia trupele de lănceri cari stau mai mult de 5 zile în lagăr, aveau să capete așa numita rație de etapă (Etappenverpflegung), ca și ostașii regulați.

La 9 Martie am primit dela comandamentul cetății Alba-Iulia ordin înscris, ca împreună cu toți oamenii mei să pornesc spre Alba-Iulia. I-am răspuns că prezența mea în interiorul fortăreței nu putea fi de nici un folos, pentru că vrăjmașul concentrase toate forțele sale la Sighișoara; și ar fi mult mai folositor, dacă d-l comandant al fortăreței mi-ar trimite muniții și o companie de trupe regulate, cu care întărindu-mă să alerg pe câmpul de luptă în ajutorul trupelor imperiale, sprijinind acțiunea lor. La 10 Martie primii ordin dela comitetul românesc de pacificare, să plec în cea mai mare grabă la Sibiu, deoarece Bem plecase dela Sighișoara pe la Mediaș și amenința Sibiu. Luai îndată dispozițiile necesare, ca să alerg acolo unde mă chiamă pericolul, dar evenimentele fatale urmau unul după altul cu iușeala fulgerului. Abia plecasem și am și primit vestea, că în seara de 11 Martie Bem ocupase Sibiu și că trupele imperiale se aflau în retragere, parte spre Turnu-Roșu, parte spre Brașov. Căpitanul Brandmayer care comanda o companie din regimentul Leiningen, trimisă de către comandantul Alba-Iuliei în ajutorul meu, s'a întors dela Mihălț, până unde ajunsese, în cetate.

Noi însăși primirăm poruncă să trecem Murășul pe la St. Imbru. Peste puțin aflară, spre cea mai mare durere a noastră, că trupa imperială care mai număra peste 10.000 de soldați, n'a fost bătută nici de cum de dușman și ce e mai mult, n'a încercat nici la Brașov să se bată cu Ungurii mult mai puțini la număr, ci a părăsit pur și simplu Transilvania, retrăgându-se în România. Astfel sârmana noastră patrie, care suferise atât de mult a fost lăsată pradă furiei unui dușman barbar.

Lăsați în grija asprei noastre soarte și cursului neprevăzut al evenimentelor, am simțit cât de critică era situația noastră în adevăratul înțeles al cuvântului. Acum nu ne rămăsese altceva de făcut decât să apărăm cetatea Alba-Iulia contra vrăjmașului, concentrându-ne în jurul ei. Fără a pierde timp, am poruncit ca poporul armat să treacă Murășul, iar eu alergai în comunele de prin prejur, ca să insuflu curaj locuitorilor foarte îngrijați, să-i însufleșesc pentru credința către monarh, păstrată de ei timp îndelungat, iar pe cei destoinici a purtat arme, să-i cnem în lagăr.

Pe când, în conformitate cu dispozițiunile luate de mine, partea cea mai mare a poporului armat se pregătea să treacă Murășul, 150 de oameni comandați de centurionul Dinca alergară la Blaj, ca să ridice și să ducă la Alba-Iulia—pentru aprovizionarea cetății—un depozit de cereale înființat acolo de rebeli, pe care însă îl părăsiseră după bătălia dela Medias, când vroind să scape de lăncile românești au fugit în cea mai mare grabă. La această ceată s'a alăturat și George Popa, căpitan pensionar de cavalerie, pe atunci administrator al districtului Blaj, cu o patrulă de 12 soldați de linie. Pe când centurionul Dinca așezase avanposturi și sentinele în jurul Blajului, ca să nu fie surprins de Unguri, iar tribunul I. Munteanu cu câțiva lănceri adunase vre-o 50 de care din satele vecine, căpitanul Gh. Popa a reușit să încarce 1400 măsură de cereale din depozit și să le transporte în cetate, sub paza celor 150 de oameni mai sus menționați.

La 15 Martie primii ordin scris dela comandamentul din St. Imbru, să iau poziție la Cojlaru și să așez un lanț de santinele dealungul văii Murășului, precum și pe drumul dela St. Imbru până la Teiuș, cum și până

în munți; să păzesc trecătorile de peste Murăș, truni-
tând pe călătorii, cari ar veni dela Turda sau Cluj, sub
escortă în cetate, ca să fie întrebați despre starea lucruri-
lor; în caz când ași fi atacat, să dau de știre coman-
damentului cetăței, iar eu să mă retrag cu toate gloatele
în munți; iar dacă cumva Ungurii ar împresura cetatea,
atunci să-i neliniștesc cu incursiuni dese făcute cu de-
tașamente mici, străduindu-mă astfel să zădărnicesc în-
cercările lui. Spre a-l înțelege mai bine și a realiza mai
ușor planul acesta, am mers în persoană la comandantul
cetăței, arătându-i, că atât eu cât și poporul de sub
comanda mea, voim și suntem ferm hotărâți să împlinim
cu sfințenie însărcinarea ce ni se impune; îmi lipseau
însă mijloacele pentru întreținerea oamenilor. Coman-
dantul îmi acordă atunci puteri depline, ca să-mi procur
proviziunile necesare prin rechiziții din comunele înveci-
nate *liberând chitanțe*, și depozitele să le duc în munți,
ceea ce și făcui; în trei zile reușisem să înființez un de-
pozit de 2000 de măsuri de grâu. și o bute de vin. Acum
fiind în stare de a împlini ordinul sus arătat, ocupai po-
ziția desemnată.

Trupele ungurești arătându-se la Aiud, am raportat
îndată comandamentului, iar când ele au ajuns la Teiuș,
am raportat a doua oară, cu cea mai mare iuțeală, ară-
tând chiar și numărul și puterea lor. Situația devenind
însă foarte critică prin îndrăsneța apropiere a vrăj-
mașului, m'am folosit de cea din urmă ocazie, ca să cer
consiliului de război din cetate instrucțiuni, ca să știu
ce cale să urmez. Spre orice consolare și încurajare am
fost plătiți cu următorul răspuns laconic: „*Dumnezeu să
vă lumineze și să conducă întreprinderile voastre*“.

După ce încă dela începutul războiului civil am fost
puțin ajutați și cu tot devotamentul și sacrificarea noas-
tră pentru susținerea monarhiei, am fost *desprețuiți, pri-
viți cu neîncredere* și calomniați neîncetat, acum ne vă-
zurăm părăsiți și din partea cetăței, de unde puteam să
așteptăm ajutor. Cu credința în Dumnezeu și în cauza
noastră cea dreaptă, pentru care luasem armele, am adu-
nat poporul armat, în număr de 200 de vânători și 1000
lănceri, ajungând apoi pe la Barabant și Sard la Bu-
cerdea, am ținut pe dușman în respect, încât el două
zile întregi n'a putut să se apropie de cetate. Când însă

am crezut, că nu voi mai fi în stare a mă ține în contra numărului său superior, m'am retras spre munți și am ocupat prima strâmtoare Gura-Ampoiței. De aici mă folosii de toate ocaziile; ca să nelinîștesc pe vrăjmaș, zi și noapte, atacând cu bun rezultat avantposturile sale.

În noaptea de 28 Martie trupa de împresurare a rebelilor a început să bombardeze cetatea. Atunci am întreprins o demonstrație cu toată trupa mea, lovind pe dușman pe la spate și cauzându-i stricăciuni destul de mari.

Vrăjmașul iritat din această cauză, s'a întors împotriva noastră cu 2 batalioane, cu o baterie și cu trupa necesară de cavalerie. Neputând rezista acestei forțe superioare, ne-am retras în pădurea vecină.

Ungurii, după câteva descărcături de pușcă în aer, s'au retras și ei fără a ne face vreo stricăciune; iar noi am reocupat pozițiile noastre anterioare. Acum insurecții devastară, atât în retragerea lor, cât și în alte ocaziuni, toate acele comune prin care trecusem. Astfel s'a întâmplat cu satele cele mai de aproape ca Șard, Satu-mic și ambele Inuri, în care au prefăcut casele în cenușă, măcelărind fără nicio milă peste 100 de oameni nearmați, cari în lipsa celorlalți membri ai familiei, parte fugiți, parte duși la războiu, îngrijiau de gospodăria caselor. Pentru a evita astfel de atrocități ne-am așezat la Gura-Ursului. Am fost însă chemați de către tribunul din Zlatna, să venim să apărăm orașul împreună.

Între timp ne sosi vestea că armata imperială, comandată de baronul Puchner, vine din România și că peste puțin va intra prin pasul Vulcan în Valea Hațegului. Auzind aceasta, am părăsit la 15 Aprilie tribunatul Zlatnei și am pornit peste munți spre Murăș, cu scop de a da ajutor aripei stîngi a armatei, sau să facem rost de mijloace de trai, căci depozitul nostru înființat la Teiuș se deșertase de tot. Sosiți aproape de Murăș, am aflat că despre sosirea armatei ne făcusem iluzii; deci am hotărât să mergem la Geoagiu, de unde am ridicat mai multe sute măsuri de grâu, pe care le-am transportat la Zlatna. În același timp a adus și tribunul I. Maior cu o companie de lănceri 500 de măsuri de grâu dela Băcaința.

Abia sosiți la Zlatna și fără a fi avut timpul să ne odih-

nim de ostenelele drumului de prin munți, am primit la 16 Aprilie știrea, că Maghiarii supărați din cauza îndrăznețului marș până la Murăș și din cauză că am ridicat grânele dela Geoagiu și Băcainta, precum și în scop de a străbate în interiorul munților, se aflau pe calea dela Alba spre Zlatna. Erau 2 batalioane cu o baterie de rachete. Cu să-și ajungă scopul mai ușor și fără pierderi mari, s'au folosit de sărbătorile Paștelui, când lăncerii munteni se găseau pe la casele lor, aflându-se acolo numai oamenii mei gata de luptă. Insurgenții au încercat să pătrundă din trei părți, însă numai cei cari veneau dela Barabanț au reușit să străbată până la Zlatna, iar ceilalți cari veneau în două companii dinspre Balșa au fost respinși cu pierderi mari de tribunul George Damian.

Indată ce am primit această știre, am trimis pe doi tribuni—lipsindu-mi cu totul cavaleria—să observe pe vrăjmaș și să-mi raporteze de sosirea lui. Pe când se întorceau tribunii, au dat și sentinelele semnalul, că vrăjmașul se apropie.

Eu nu știam încă nimic despre fericita luptă a tribunului Damian cu cele 2 companii ce veniau dela Balșa, și necunoscând localitățile de acolo, n'am putut să atac pe dușman. Așa m'am supus necesității de a mă da deocamdată la o parte din calea vrăjmașului, îndemnând pe toți locuitorii din Zlatna să-și ascundă averile și sculele prețioase, pe cei mai tineri și care aveau arme i-am îndemnat să se unească cu mine, iar pe bătrâni să păzească casele. Pe prebtul catolic Bodnar l'am rugat să ia pe Românii rămași acasă sub protecția sa și să încerce să îmblânzească turbarea dușmanului.

Tot astfel vorbii și protopopului românesc Mihalyi și altor locuitori de seamă, îndemnându-i ca nici decui să nu se opună Ungurilor și să nu irite furia lor. Am părăsit Zlatna și ne-am retras în ordinea cea mai bună la Valea-Dosului spre Abrud, unde am ocupat o poziție bună. De aci, lansând o proclamație către satele din prejur, chemai pe locuitori la arme sspre a goni pe dușman din Zlatna și a-i nimici planul de a străbate în centrul munților. Totodată am scris și prefectului Avram Iancu făcându-l cunoscut pericolul ce amenința munții, cerându-i ajutor.

Nu m'am înșelat asupra planului rebelilor, căci cele 2 companii, după ce au mai căpătat ajutoare și s'au pus în legătură cu insurgenții dela Brad în comitatul Zaránd, au părăsit la 18 Aprilie Zlatna, apucând drumul spre Abrud.

Locuitorii munteni chemați de mine încă nu se adunaseră și nici ajutorul cerut dela Iancu nu sosise; așa dar mă aflam acolo singur cu trupa mea; cu toate acestea am hotărât să aștept atacul dușmanului. Ajutați de poziția noastră l'am primit înainte de amiază cu bărbăție și sânge rece. După puțin începu o luptă aprinsă, care ținu mai multe ore. Vrășmașul se retrase, noi gonindu-l din Valea Dosului până la Zlatna fără a-l putea scoate și de acolo. El a pierdut în această luptă 8 morți și mai mulți răniți, rămași pe livadea Troianului; din partea noastră n'a căzut nici unul. Cu această ocazie s'a distins mai ales centurionul Amos Frâncu, care singur a împușcat 3 insurgenți și a ținut în loc—într'o strâmtoare—toată trupa dușmanului numai cu 25 de oameni. Aceasta a fost prima luptă ce am avut în munți cu insurgenții, ea contribuind mult la încurajarea locuitorilor munteni.

În aceeași zi după amiazi ne sosi și ajutorul de 22 de vânători și 400 lănceri cerut dela Iancu. Întăriți astfel ne încumetaram să atacăm pe dușman, desfășurându-se o luptă tot atât de violentă, ca și cea dintâi, durând mai multe ore. Am înaintat împotriva vrășmașului, care se apăra cu disperare și nu l'am putut scoate din Zlatna, atât pentru că începuse a se înopta, cât și din lipsă de muniții. Focul violent pe care l'am întreținut a inspirat dușmanului atâta frică, încât a rămas toată noaptea sub arme, iar a doua zi n'a îndrăznit să se miște. Comandantul insurgenților Mihalyi a spus cu această ocazie, că el nu mai văzuse pe Români luptând atât de îndelungat, și că dacă noi am mai fi continuat lupta încă o jumătate de oră, el ar fi fost silit să părăsească Zlatna. El nu știa, că ne lipsia munițiile. Perderile dușmanului, în această a doua luptă au fost considerabile; el a lăsat pe câmpul de luptă peste 40 de morți și mulți răniți, noi n'am avut decât 4 morți și 3 răniți. Între cei morți era bravul centurion al Buciumanilor, pe care o rachetă l'a rupt în două. În această luptă s'a distins

prin curaj și bravură I. Procopiu comandantul vânătorilor care cu mâna sa a împușcat 3 insurgenți.

În ziua următoare a sosit prefectul Iancu în persoană cu 600 de oameni. Timpul ploios care a ținut o săptămână ne-a împiedicat însă să atacăm și să gonim pe Unguri din Zlatna. Iancu a fost apoi chemat la Abrud, acel oraș fiind amenințat din mai multe părți de insurgenții din Zarand. Văzându-mă și eu lipsit de merinde m'am retras de silă tot la Abrud, lăsând la Valea-Dosului un mic detașament, ca să observe toate mișcările Maghiarilor din Zlatna.

Aflându-mă în Abrud, unde căutam să mă întrezăresc de oboselile războiului, prefectul Iancu veni la mine în noaptea de 23 Aprilie și-mi arată o scrisoare datată din 19 a. l. sosită la adresa prefectilor Iancu și Buteanu de la Ioan Dragoș deputat în dieta maghiară. Român din Ungaria, dar partizan al Ungurilor. Acel deputat invită în acea scrisoare—din însărcinarea lui Kossuth—pe numiți prefecti să aleagă unde să se poată întâlni cu dânsul, în scop de a discuta o învoială de pace între Maghiari și Români. M'am declarat imediat contra acestei conferințe—de orice natură—cu deputatul lui Kossuth, principiile maghiarismului kosuthian fiindu-ne cunoscute și neputând pune temei pe garanțiile ce Ungurii ar putea să ne ofere; Românii au avut și până acum multe ocaziuni să cunoască pe deplin valoarea cuvântului de cinste a Maghiarilor și trebuie să ne temem ca în dosul acestor negocieri să nu se ascundă altceva. La acestea mai adăugai: „Timeo Danaos et dona ferentes“. Desfășurarea evenimentelor a justificat pe deplin observațiile mele. Și Iancu era convins, că cu Kossuth nu putem și nu ne este permis a cădea la vreo învoială; atât numai zicea el, că considerând situația în care se află poporul și șefii săi în interiorul munților, conferințele cu delegatul lui Kossuth, dacă nu vor putea folosi, de sigur, că nici nu ne vor putea strica.

Ne mai putând sta mai mult în Abrud din cauza scumpetei enorme a tuturor mijloacelor de trai, m'am retras la Negruleasa, din sus de Bucium. Aci-mi veni veste de la prefectul Buteanu și de la tribunul Corcheși, că încheindu-se un armistițiu prin mijlocirea lui Dragoș, să-l respect și eu.

Fiind îngrijat, ca nu cumva să triumfeze mașinațiunile maghiare, prin slăbiciunea unora dintre acei cari disperaseră de reușita finală a cauzei noastre, imediat după primirea acelei știri am scris în termenii oficiali tuturor prefectilor, care se aflau atunci în munți, că *prefecții nereprezentând națiunea, ei nu sunt în drept de a trata cu Maghiarii, și dacă vor să încheie pace, să se adreseze comitetului românesc de pace, care și guvernului împărătesc.* Mai departe le observai, că prefectii intrând în discuție cu Maghiarii, condițiunile de pace ale acestora ar fi fără îndoială cam următoarele: depunerea armelor, predarea în mâinile Maghiarilor a comandanților Românilor, contribuție de război, asentare de recruți etc. tot condițiuni de acelea, la care poporul nu s'ar învoi niciodată. Și pentru a se convinge despre aceasta să convoace îndată o adunare generală la Abrud, dând prilej poporului să-și declare în toată libertatea voința în aceste chestiuni.

După primirea scrisorii mele, Iancu însoțit de prefectul Moldoveanu, veni în persoană la mine.

Aceeași chestiune fu discutată din nou, iar eu declarai și de astă dată, că sunt ferm hotărât să continui lupta până la capăt, iar în cazul contrar să mă retrag; armele însă nu le voi depune niciodată. Cu aceasta ne despărțirăm unii de alții. La a doua conferință care trebuia să se țină la Abrud, Dragoș mă invită și pe mine, însă eu am refuzat. Intre timp Maghiarii au părăsit Zlatna și mă așezai iarăși la Valea-Ursului. Și aici ca și pretutindeni în munți am avut de luptat cu multe lipsuri, între cari *lipsa de pâine și de abbituri* era cea mai simțită, iar lipsa de muniții cea mai critică.

În acest scop m'am adresat comandantului cetății Alba-Iulia prin două scrisori din 29 April și 3 Mai, i-am înnumărat operațiunile mele de când m'am depărtat în munți, arătându-i că rezultatele silințelor mele ar fi mult mai considerabile dacă n'ași duce lipsă așa de mare de muniții. De aceia i-am propus, ca să încerce într-o zi și la o oră anumită o eșire din cetate spre turnul de pulbere unde staționau insurgenții; în același timp eu să dau năvală din munți cu trupa mea, luând astfel de dușman între două focuri, să-l batem la sigur. După ce-l vom învinge eu voi primi muniția destinată pentru mine, care

s'ar putea scoate din cetate pe la spatele trupelor imperiale.

Domnul comandant al cetății colonelul August îmi răspunse la 4 Mai, că el nu poate face nici o eșire, și ne dăte sfatul ca să ne ascundem pe muntele Mahmutu, ale cărui peșteri încăpătoare pot ascunde detașamente mai mari! Din aceea să trimitem în zoiul nopții pe cei mai curajoși dintre Români, ca să ia muniția necesară și să ne-o aducă în munți; repetându-se aceasta în mai multe nopți una după alta.

Domnul colonel îmi făcu totodată cunoscut, că cetatea este hotărâtă să se apere până la cel din urmă om. În sfârșit îmi mulțumii, în numele împăratului și al sfinței și drepte cauze, pentru curajul și perseverența cu care combat pe vrăjmașul comun, dorind ca curajul acesta să mă însuflețească și mai departe și să mă îndemne la fapte noi, atât pe mine cât și pe cei ce luptă sub comanda mea.

În aceeași zi, adică la 4 Mai, a venit la mine din cetate la Gura-Ursului locotenentul Adalbert Munzath (recte Mânzatu—pentru că este român de origină) dela regimentul I de grăniceri român însoțit de trei soldați români și încă de alți 3 indivizi din Alba-Iulia. El era purtătorul unei scrisori a consiliului de războiu din cetate adresată prefecților: Iancu, Buteanu, Dobra, Balint și mie, în care acest ofițer era declarat comandant al tuturor trupelor voluntare care luptau în munți, iar noi eram invitați să ne subordonăm lui. Acesta însă—cu toate puterile care le avea dela consiliul din cetate—nu a putut să-și câștige intrare și primire la nici unul din numiții prefecți, din cauză că nu se bucura de cel mai bun renume printre munteni. Temeiul acestei neîncrederi era că,—precum am arătat mai sus—din cauza neglijenței acestui locotenent au fost măcelăriți de către insurgenți în luna Ianuarie la Aiud un număr mare de Români dintre lăncerii conduși de el și lăsați fără comandant. Eu însă îl primii în lagărul meu, cerându-i părerea în toate întreprinderile mele războinice.

La 6 Mai, Hatvany ocupă orașul Abrud cu 1400 insurgenți și cu 3 tunuri. Despre acest eveniment important mă înștiință Iancu în mare grabă prin scrisoarea sa dela 7 Mai, cerându-mi totodată să grăbesc în ajutorul lui cu

partea cea mai mare a trupelor mele. În ziua următoare Iancu îmi făcu cunoscut dispozițiunile luate pentru combaterea vrăjmașului, iar pe mine mă invită să ocup strimtoarea dela Dealul Măre pe drumul țării spre Abrud. Locotenentul Mânzatu abia avu ocazie să cunoască greutățile și pericolele cu care luptam noi în munți, și se și descurajă—arătându-și teama de a fi prins de Maghiari—își exprimă dorința de a se întoarce în cetate. Cu toate acestea el până la sfârșit tot se îmbărbătă și noi luăram în bună înțelegere măsurile necesare, iară cu oamenii buni de luptă pornirăm îndată spre Abrud. O ploaie mare care a ținut toată noaptea, ne-a împiedicat să ajungem destul de timpuriu la locul destinat nouă și să participăm astfel la luptă. Valoroșii munteni, după o luptă înversunată, au bătut pe Hatvany pe deplin, puind pe fugă rușinoasă resturile trupeii sale. Arier-garda fu izolată de trupa principală și respinsă în oraș. Aceasta s'a apărut din case și șuri până a fost nimicită cu totul. În timpul acestei lupte din urmă orașul s'a aprins din cauza împușcăturilor, în două părți. Când am ajuns noi, jumătate din Abrud era în flăcări. Eu și locotenentul Mânzatu, ne-am dat otată silința să îngrădim focul care se întindea mai departe, precum și să înfrânăm pofta de răsbunare a locuitorilor munteni înflăcărați de mânie. Am și reușit să păstrăm cealaltă jumătate a orașului și să scăpăm dela o moarte sigură mai multe persoane nevinovate. Cu această ocazie s'a distins vice-prefectul meu I. Maior, tribunul I. Procopiu, centurionii: Dincă, Barbu, Iulian, I. Pop și Niculae Pop, precum și combatanții, cari au fost puși de pază atât pe la casele particulare, cât și pe la bisericile românești, ca să apere pe acei Maghiari, cari s'au refugiat singuri acolo, sau au fost duși în urma ordinului nostru în biserici, pentru a-i salva de furia Românilor munteni înversunați.

Fiindcă în Abrud aveam să luptăm și cu foamea din cauza lipsei totale a mijloacelor de hrană, ne mai putând astfel sta acolo, ne-am întors la Zlatna, ducând sub scutul nostru și acele familii maghiare, nenorocite de Hatvany și salvate de noi în Abrud.

Acelor din aceste familii maghiare, cari au voit să treacă la conaționalii lor din șes, le-am dat pașapoarte și păzitori pentru a le apăra, escortându-le până la avantpos-

turile maghiare. Mai multe din acele familii, mișcate de bunătatea noastră, își arătară dorința de a rămâne cu noi până la terminarea războiului, împărțind cu noi toate ostenele și primejdiile; era însă firesc, ca noi să ne vedem siliți a ne opune dorinței lor, din cauză, că nici noi nu aveam ce mânca zile întregi. Apoi am apucat drumul spre cetate foarte hotărâți să ne procurăm cu orice preț muniții.

În urma unui raport pe care loc. Mânzatu l'a trimis în cetate, el primi ordin, să aleagă dintre oamenii mei 5—600 necăsătoriți, cât se poate de bine armați și îmbrăcați, cu cari să pătrundem în cetate.

Dar oameni bine înarmați și mai ales bine îmbrăcați erau în lagărul meu adevărate rarități; oameni de aceștia se găseau numai la trupele lui Iancu și ai acelor prefecți, ai căror oameni locuiau în munți. Trupa mea era compusă din oameni, a căror locuință se afla mai la șes, cale de două până la 3 zile depărtare, pe unde erau stăpâni insurgenții: acești oameni de două luni nu schimbaseră cămașa de pe trup. Niciodată situația noastră n'a fost mai critică decât atunci. Separați de lumea cealaltă nu știam nimic despre ce se întâmpla afară din munți.

Înăuntrul munților aveam să luptăm pe deoparte cu lipsa de muniții și cu foamea, cu animalele sălbatice și cu toate greutățile vieții; iar de alta cu un dușman înfuriat, care ținea munții închși și se străduia să-i cucerască. Aici vrăjmașul știa, că atât timp cât nu vor fi supuși munții, nu va fi în stare să cuprindă cetatea Alba-Iulia. Și tocmai acum ne chema consiliul de război în cetate! Care va fi soarta noastră acolo? Când vom eși din nou afară? Și în caz când Ungurii totuși ar ocupa cetatea, oare nu ne va trece pe toți prin săbii, sau ne va împușca sau spânzura, precum a făcut cu frații noștri din țară? Pe deasupra ne mai sosi încă și fatala știre că Hatvany intrase în Abrud *a doua oară* cu trupe mult mai puternice. Acum începui să fiu îngrijat peste măsură de soarta inteligenței românești, care-și găsisese locul de scăpare în munți și care în caz de înfrângere, era ca și pecetluită. Ași fi alergat prea bucuros în ajutorul lui Iancu.

În aceste împrejurări am ținut consiliu și după desbateri serioase am hotărât să ne supunem consiliului din cetate, să nu dăm ocazie adversarilor noștri, de a ne în-

vinovăți de nesupunere către comandanții împărătești. Indată făcui cunoscut lui Iancu hotărîrea noastră și-l rugai să nu primească o bătălie decisivă, ci să nelineștească pe Hatvany prin lupte mici și prin atacuri dese ale avanposturilor, ca după ce-l va fi obosit, să se arunce asupra lui cu toată puterea, ca să-l sfărâme. M'am convins mai târziu, că rezultatul a fost 'maș' presus de așteptările mele, pentrucă Iancu a câștigat și de astădată o victorie strălucită contra lui Hatvany.

La 17 Mai, alegând trupa cerută de consiliu, am luat măsurile de plecare. Pentru a înșela pre vrășmaș asupra planului nostru, am trimis înainte pe alte căi un mare număr de lănceri, iar noi ne-am îndreptat spre cetate. Din deal ne-am năpustit asupra avanposturilor dușmane pe care le-am nimicit, și întreținând un foc necurmat, am spart cordonul din jurul fortăreței și în puține minute ne-am apropiat de cetate. Garnizoană însă nici n'a încercat vre-o eșire spre a ne veni în ajutor, nici n'a tras cu tunuri spre a ne acoperi. Numai când am ajuns cu bine sub zidurile cetății s'au descărcat două tunuri de câte două ori; acestea însă nu s'au tras în sprijinul nostru,—cari acum eram scăpați de orice pericol și nu mai aveam trebuință de apărare—ci au fost trase asupra insurgenților, cari speriați de asaltul cu care am spart noi cordonul de împresurare, alergau dela Barabanț și Portus. Dușmanul a pierdut în această afacere mai mulți oameni de ai săi, iar noi am avut un moț și trei răniți.

În cetate am fost primiți din toate părțile cu strigăte de „vivat“; comandantul cu cea mai mare cordialitate, căp. Cernoyevich și ofițerii regimentului românesc din Banat cu străngeri călduroase de mâini; iar Thalson, bravul capelan al garnizoanei, cu iubire curată. Prin această întreprindere cutezătoare insurgenții au fost zăpăciți și s'au văzut siliți să așeze la turnul de pulbere—pe unde străbătusem noi—un batalion întreg de pază.

După ce am arătat comandantului mulțimea lipselor de care suferiam, el a luat măsuri ca cei 800 de oameni să capete în fiecare zi pâine și un pahar de rachiu sau de vin. Vice-prefecții și tribunii însă n'au fost trecuți în liste și lipsindu-le bani să cumpere cele trebuincioase, erau siliți să cerșească până și dela soldați. S'au îngrijit și de arme și muniții, dându-ne 160 de muschete și 40 de

flinte, dar cele mai multe nu erau bune de nimic, trebuind să fie mai întâi *reparate*. Nă s'a mai dat și câte 20 de cartușe.

Fiind convinși că scopul invitațiunii adresate nouă de a veni în cetate, era întărirea garnizoanei, apărarea cetății și în unire cu garnizoana eșiri contra vrăjmașului ne-am propus să organizăm pe oamenii noștri, conform cu principiile tacticei militare, într'un batalion regulat compus din 800 de oameni. Cu osteneală și energie am reușit în puține zile, să formăm batalionul spre mulțumirea tuturor. Apoi am supus pe acești oameni unui nou jurământ pe toată durata războiului, și comandantul cetății, făgădui batalionului solda, dacă se va purta bine.

Dar armele victorioase ale Românilor din munți și majoritatea în care se aflau ei în cetate, au deșteptat pisma îndrăcită a acelor cari au urât întotdeauna pe Români. Așa se țesură în contra lor, la întuneric, cu măiestrie mare, intrigi de acelea, cari nici nu se pot observa, nici paraliza.

Comandantului cetății i se nălucise, că Românii ar plănuî să-i ia comanda, încredințând-o unui Român. Această nălucire ridicolă a schimbat tot planul de a ne mai ține în cetate și a întreprinde eșiri împreună cu noi. Astfel soarta noastră s'a hotărât în ascuns, și *anume să fim scoși din cetate și să ne întoarcem în munți*. La 25 Mai feciorii noștri au căpătat două măji de carne ceeace nu se mai întâmplase niciodată dela intrarea noastră în cetate; li s'au dat și 800 capele militarești, care singure reprezentau uniforma noastră, fiindu-ne mai târziu la o ocazie de mare folos, ni s'au mai dat și câte trei-zeci de cartușe de fiecare om, astfel că, acum aveam fiecare câte 50 de focuri.

În sfârșit ni s'a spus că, în noaptea următoare, batalionul va face sub comanda mea o eșire contra insurgenților postați la turnul de pulbere, iar de acolo se va arunca pe cei cari se aflau la Barabanț și așa mai departe. Am fost asigurați totodată, că în apărarea și sprijinul nostru vor năvăli și două companii dela regimentul de grăniceri din Banat și dela primul regiment românesc. În acest secret a fost inițiat numai locotenentul Mânzatu, eln însă nu ne-a comunicat nimic niciunuia dintre noi.

În noaptea de 26 Mai ne-am pregătit pentru eșirea

ce aveam să facem, iar fiindcă crezusem în nevinovăția noastră, că după ce vom reuși în planul nostru, ne vom întoarce iarăși, am lăsat în cetate și puțina noastră avere.

Noi am eșit prin poarta secretă, unde am zărit în adevăr defilând prin întuneric cele 2 companii, mai târziu însă nu le-am mai văzut. Chiar după ce eșisem din șanșurile cetății, Mânzatu tot nu ne-a spus adevăratul scop al eșirei noastre din cetate. Aici împărțiram comenzile, luând toate dispozițiile pentru luptă. Impărții oamenii în trei coloane: aripa dreaptă o încredințai vice-prefecțului *Ioan Maior*, aripa stângă o comanda căpitanul vânătorilor *I. Procopiu*, centrul îl comandam eu însumi. Atacul fu îndreptat contra celor 2 batalioane de insurgenți, dintre cari unul se afla la turnul de pulbere, iar celalt în capătul viilor. Favorizați de întuneric, ne-am aruncat asupra sentinelelor și avanposturilor maghiare, pe care le-am ucis la moment; după aceea ne-am îndreptat contra trupei de la turnul de pulbere, unde mai mulți dintre insurgenți n'au avut timpul să se îmbrace. Impușcăturile și baionetele noastre au doborât grămezi de insurgenți atât în camerele turnului cât și în jurul acestuia.

S'a desfășurat o luptă cruntă, pe care întunericul o făcea și mai grozavă. Ne-am amestecat cu insurgenții și ne-am luptat cu ei piept la piept. Eu însumi am străpuns trei din ei și pe unul l'am împușcat. Dacă noi nu ne-am ucis sau rănit unii pe alții, aceasta am avut să mulțumim acelor căciuli militare ale noastre, care erau singurele semne după care ne cunoșteam.

Vrăjmașii zăpăciți și speriați de marile lor pierderi, s'au împrăștiat, lund-o la fugă. 12 oameni de ai noștri, înconjurați de un detașament de rebeli, au luptat bărbătește fără a se preda, până când au căzut 11 din ei, iar al 12-lea un student din Năjlac, anume Blianca și decurion în batalionul nostru, văzând pe camarazii săi morți, s'a prefăcut și el mort, și astfel scăpând de ochii vrăjmașului, s'a întors mai târziu nevătămat la batalionul său. În zori de zi am rupt al doilea cordon al rebelilor, tras în jurul cetății, ajungând în partea munților dincolo de linia vrăjmașă. Totuși am continuat să gonim pe Unguri și pe șes, până când am văzut că trupe noi de

insurgenți alergau dela Barabanț și Portus spre turnul de pulbere. Abia acum observai, că Mânzatu, care mă urmărea printre insurgenți, pe drumul croit de vitejii mei, dispăruse de pe câmpul de luptă. El se retrăsese cu câțiva oameni de-ai noștri spre munți. Abia acum ne-am convins, că fusesem expediați din cetate, ca să ne întoarcem iar în munți. Ne-am supus pornind iarăși spre munți, unde ne întâmpină Mânzatu. Insurgenții au pierdut în această bătăe 80 de morți și mai mulți răniți; din partea noastră au căzut 28 morți, 6 răniți și 7 au fost făcuți prizonieri. Cea mai mare grijă a noastră era lipsa vice-prefectului Ioan Maior, care s'a distins foarte mult în luptă prin voință hotărâtă, curaj și bravură, care însă acum lipsea din mijlocul nostru împreună cu 85 de oameni. Soarta lui și a camarazilor săi ne-a rămas necunoscută până la liberarea definitivă a cetății, după care numitul vice-prefect mi-a raportat despre operațiunile sale și despre câte pășise el în cetate. Din acel raport găsesc că următoarele merită să fie cunoscute:

„După ce în noaptea dela 26 Mai s'au împărțit comandamentele pentru eșirea noastră plănuită contra turnului de pulbere, vice-prefectul I. Maior primi comanda aripei drepte. După luptă crâncenă la acest turn, o parte din insurgenți o luară la fugă spre Barabanț. Vice-prefectul în fruntea unei companii i-a gonit până-n sat și întreținând un foc neîncetat, le-a cauzat mari pierderi. La răvărsatul zorilor, toți insurgenții din Barabanț au atacat cu artileria lor compania lui Maior. Văzând superioritatea dușmanului, el s'a retras luptând până la turnul de pulbere; aci a observat că noi ne retrăsesem spre munți și că insurgenții dela Portus îi tăiasă calea. Aflându-se în neputință de a ne urma și amenințat din două părți, s'a văzut nevoit cu cei 85 de oameni, cari i-au rămas să se retragă în cetate. Insurgenții l'au urmărit neîncetat fără însă să-l poată ajunge pe el și pe cei 85 de oameni, lipsindu-le cavaleria. El se retrase în ordinea cea mai bună și luptând bărbătește, până în apropierea cetății. În același timp s'au tras câteva focuri de tun din cetate, nu însă în scop de a apăra pe vice-prefect și pe bravii săi, ci spre a apăra pe 6 cavaleriști cari au fost trimiși din cetate, să spună acestor nenorociți în numele comandantului cetății, că n'au să se retragă

în cetate, ci să se retragă în munți. Aceasta a fost însă cu neputință.

În acea împrejurare răul cel mai mare era că viteaza trupă se găsea întce gloanțele vrășmașe și între bombele cetății, ea scăpa însă cu bine din toate primejdiile; după ce s'au risipit insurgenții, au intrat în cetate, unde însă numai cu mare greutate au fost lăsați să intre. În această retragere curagioasă, Major n'a pierdut nici un om în afară de fostul vice-prefect din legiunea Câmpia, anume *Florian Lăscudeanu*, care fiind greu rănit de o sabie dușmană, a murit în cetate după trei zile de chinuri cumplite. Aci trebuie să menționez, că din cauză că acest tânăr nenorocit, a luat parte la înarmarea poporului, *întreaga sa familie a fost exterminată* de către rebeli.

Acești 85 de oameni, primiți în cetate cu vice-prefectul I. Major, au adus în timpul șederei lor acolo servicii foarte importante. Ei au cosit toată iarba din șanțurile cetății și din prejur, prefăcând-o în fân, pe cari l'au așezat în cazemate. Acești oameni se îmbulziau pe întrecute cu sânge rece admirabil, în primejdiile cele mai mari, ca să stingă focul ce se aprindea din bombe și rachetele ce loveau în cetate din partea vrășmașilor, cari o bombardau. Căpitanului de cavalerie George Popa, sub a cărui comandă ei au stat în cetate, i s'a dat o sumă de 100 fl. monedă convențională pentru serviciile ce au făcut acești oameni la stingerea focului.

După ce Maghiarii au ocupat orașul de jos, lipsa de hrană a devenit în cetate foarte simțită și critică, pentru că Românii n'au mai putut aduce înăuntru articolele necesare, deoparte de frica dușmanului, de alta că unii din ei voind a scăpa cu viață s'au refugiat în șanțuri; de acolo au fost însă goniți *din ordinul* comandantului cetății, iar Maghiarii *i-au ucis* tocmai din cauză că ei au dus lucruri de mâncare în cetate, și astfel șaptezeci până la optzeci de familii au căzut victime pentru zélul lor de a scăpa cetatea.

După ce Maghiarii se apropiaseră tot mai mult de cetate și lipsea nu numai loc de pășune pentru vitele cetății, dar și legume și verdețuri pentru locuitori, cei 85 de oameni eșeau din cetate, și pe când tribunii lor luptau în contra Maghiarilor cu puști luate împrumut dela

soldaji, ei se încărcau cu grâu și cucuruz pentru oameni și cu bostani și verdețuri pentru vitele flămânde. Pentru a se remedia lipsa de făină, au trebuit să se construiască moriști de mână; lipsiau însă pietrele necesare. Acei 85 de oameni, însoțiți de grănicerii români ardeleni și bănățeni, precum și de către unii soldați din regimentul Bianchi, au știut să ajute și în această lipsă, aducând din oraș printre cordoanele vrăjmașului 6 pietre de moară. Observându-se că sălciiile din direcțiunea Barabanțului stau în calea gloanțelor, tot acești 85 de oameni, păziți de un pluton de grăniceri români bănățeni și de câțiva vânători sași comandați de locotenentul Țunea, eșind cu săcuri au tăiat acele sălcii, cu care ocazie Maghiarii din Barabanț au ucis un om și rănit alți doi; tot astfel căzu și viteazul caporal Ionescu dela bănățeni, ceea ce nu s'ar fi întâmplat, dacă vânătorii sași ar fi apărat pozițiunea lor și ar fi anunțat apropierea dușmanului; ei însă au luat-o la fugă fără a descărca o singură armă.

Acestea și multe alte servicii aduse cetății pe fiecare zi de către cei 85 de Români n'au fost recunoscute și foarte rau răsplătite; mai întâi comandantul cetății, în cunoscuta lor retragere, le-a refuzat intrarea, deși știa foarte bine, că ei nu s'au rătăcit, din propria lor vină, de batalionul lor. Iar după ce—cu multă greutate—au fost lăsați să intre, au fost siliți să se înregistreze în regimentele de linie, deși unii dintre dânsii erau căsătoriți și părinți de familie; i-au mai silit să depue un nou jurământ, deși ei depuseseră numai cu câteva zile înainte jurământ odată cu batalionul întreg, mai ales că au manifestat credința lor prin fapte glorioase și au dat probe ca știu să poarte și să mânuiască armele ca și soldații de linie¹.

¹) Nu trebuie să ascundem că Austriacii sunt de felul lor bănuitori peste măsură și foarte obicinuiți a pleca urechea la orice șoapte și denunțări, aproape ca și Maghiarii; prin prea dese luări de jurămintă, ei ajungeau la profanarea acestuia, degradându-l ca o formula de toate zilele. Acest uz austriac lovia foarte greu în sentimentele religioase ale poporului român, care fusese învățat din moși, strămoși ca să jure numai în cazuri de cea mai mare importanță. Din nefericire, astăzi jurământul perde mereu din puterea sa sacramentală.

. În persoana colonelului August, toți Românii căți au avut de a face cu acest comandant, au cunoscut un om plin de ură și urgiă contra Românilor; el era stăpânit de o antipatie neînvingă. Red. „Obs.“

Aflând acești oameni la 1 Iunie, că noi am atacat din nou cordonul maghiar, întristați din cauza tratamentului brutal de care au avut parte, au rugat pe comandant să le permită să iasă din cetate, ca să se unească cu noi; acum însă nu li s'a dat ascultare. Pe cât timp au fost ocupați cu cositul fânului ei căpătau câte 4 cruceri și $1\frac{1}{2}$ pâine militară pe zi, mai târziu însă li s'a retras și acel ajutor, pe când cei 80 de Sași din Sebeș și Orăștie, cari și ei erau tot numai gardiști ca și cei 85 de Români, au fost îngrijiți, cu toate cele necesare, întocmai ca și soldații de linie. Desnădejdea lor a ajuns la culme, când într-o zi consiliul de război a decretat, ca să nu li se mai dea nici cruceri, nici pâine, ba ce e mai mult, să nu mai fie suferiți în cetate, ci să fie siliți a se refugia în munți! Toți aceștia ar fi căzut în mâinile Maghiarilor, dacă bravul corp de ofițeri bănățeni nu i-ar fi compătimit, intervenind ca acești nenorociți să 'fie împărțiți printre grănicerii lor, cari au împărțit cu ei tot ce au avut, cu cea mai mare bunăvoință; deși *grănicerii* îi țineau din mâncare, totuși acești oameni n'au încetat a aduce în cetate serviciile, cari li se cereau. În sfârșit a înțeles și comandantul cetății, că mersese prea departe cu măsurile sale brutale și le-a acordat din nou 4 crețari și pâinea. Această maltratare, disprețuire și urgie a fost o ironie amară pentru meritele ce și-au câștigat acești 85 de oameni înainte de a fi primiți în cetate și o răsplată nedemnă pentru serviciile lor aduse în cetate".

Cam acestea sunt suferințele acestor 85 de Români, cari s'au rătăcit de batalionul meu. De aci voi continua povestirea faptelor mele războinice.

După ce am eșit din cetate în munți, am primit știrea dela Iancu că el, în înțelegere cu ceilalți prefecți și cu poporul au hotărât să atace pe insurgenții cari împresurau cetatea și s'o despresoare. Am primit acest plan și ne-am înțeles să atacăm din 3 părți trupele maghiare, și luînd imediat dispozițiunile necesare, am pus planul în execuție. Comanda aripei drepte o luă prefectul Vlăduț, cu instrucțiuni ca să atace pe rebeli de către Portus; aripa stângă o comanda prefectul Balint, care trebuia să atace dinspre Teiuș; la centru comandam eu, avînd să înaintez dinspre Barabanț contra acestei comune și a turnului de pulbere. Ziua destinată pentru acest atac

combinat din trei părți s'a fixat pentru 1 Iunie. Noi eram siguri, că alături de noi va coopera și garnizoana cetății contra vrăjmașului, care strâns astfel între două focuri, ar fi fost cu atât mai ușor învins.

Des de dimineață, în ziua destinată pentru atac, am deschis lupta¹⁾. Insurgenții simțind planul nostru, părăsiră cetatea, ocupând poziții spre munți; cu toate acestea am atacat batalioanele lor, luptând până la ora 9. De trei ori i-am gonit din pozițiile lor, totuși n'am îndrăsnit să-i urmăresc în câmp deschis. Rămăsesem aproape fără muniții și așteptam în tot momentul eșirea garnizoanei din cetate, care privea cum ne băteam noi. Mai târziu am aflat, că ofițerii grăniceri bănățeni și ardeleni, s'au oferit, rugând pe comandant să le permită a face o eșire din cetate, ~~el însă le-a răspuns: „Ich brauche sie nicht“~~, adică: „eu n'am nevoie de Români“. Comandantul se vede, credea, că noi voiam să intrăm din nou în cetate, și n'a judecat, că cooperând și garnizoana, vrăjmașul ar fi fost complect învins și cetatea despresurată; ba ce e mai mult, lucrurile ar fi luat cu totul altă față. Pierderea Maghiarilor în această bătălie a fost considerabilă și se poate evalua la 200-de morți. Noi am pierdut 25 de oameni, rămași pe câmpul de luptă, au fost și mai mulți răniți. În spate eram apărați de pădure, pe când vrăjmașul se lupta în câmp deschis. În această bătălie s'a dăstins în mod excepțional centurionul Teodor Iulian.

Desperând din cauza nepăsărei garnizoanei, lipsindu-ne și munițiile, iar vrăjmașul concentrându-și întreaga putere împotriva punctului amenințat, nu ne-a rămas altceva, decât să ne retragem în satul Tăuți. Ajuns aici cu tribunul Andreica și cu 50 de oameni, am ascuns pe aceștia după tufe și fără să avem un singur cartuș am ținut pe loc 400 de insurgenți, până când au scăpat în munți toți oamenii noștri împreună cu locuitorii din Tăuți, cu toate averile lor. Apoi s'au retras și rebelii, după ce au dat foc satului, care nu avusese nici o vină.

¹⁾ Tocmai aflu, că în rapoartele prefectilor Iancu și Balint ei arată 29 Mai, iar notele învățatului preot de regiment, Thalson, 2 Iunie, ca ziua în care s-a întâmplat aceasta. Eu însă îndrănesc a susține, că din ambele părți este eroare; căci știu sigur că acest atac s-a întâmplat a șaptea zi după ce am eșit din cetate, Vineri înainte de Rusalii noastre, adică la 1 Iunie.

Apoi am pornit spre Zlatna, unde am trimis oamenii pe la casele lor. Locuitorii munteni au mers acasă, ca sa-și ia merinde; cei de pe șes au fost împărțiți în satele de prin prejur, și numai 50 de oameni au fost reținuți pentru serviciul de avanposturi și patrulare.

Vrăjmașul înverșunat nu putea însă să stea în repaos. După ce vazuse că planul său viclean de a pătrunde în munți, sub masca negocierilor de pace prin delegatul Dragoș, nu reușise, el hotărâse să realizeze acelaș plan prin forța, urmărind astfel cucerirea cetății. Ungurii au pornit din mai multe părți mase mari de trupe, în scop ca să străbată dintr'odată prin mai multe puncte în munți, să zăpăcească pe locuitori, și despărțind puterile lor să-i slăbească, să-i bată, aducând munții în puterea lor.

În scopul acesta au venit din ținutul Zarandului Lupu Kemény, dela Cluj Vasvary, dela Turda Eglofstein și Pappai, dela Teiuș Iuhasz, din partea de sud a Murașului maiorul Kovacs; pe scurt, vrăjmașul n'a lăsat nici o strimtoare nefolosită, pentru a-și duce trupele în interior, iar puterea militară destinată să cucerească munții se compunea din 20—25.000 ostași cu 30 de tunuri și cu multe rachete. Aceste trupe aveau ordin să atace dintr'odată din 9 puncte diferite.

Abia ne așezasem în Zlatna și am și primit vestea, că maiorul Kovacs a plecat dela Săcărâmb cu 2 batalioane contra noastră.

După ce am primit această știre, ne-am urcat cu cei 50 de oameni pe dealul înalt numit, Dâmbu, din sus de Zlatna. Aci toboșarii noștri au bătut atât de bine tobele, încât Kovacs fu reținut o noapte întreagă într'o surprătură, fără ca să îndrăznească să intre în Zlatna. A doua zi dimineața el intră, ce e dreptul, în Zlatna, dar abea își așezase avanposturile, și noi ne-am și avântat cu cei 50 de oameni, făcând o demonstrație foarte îndrăzneată, deoparte noi, de alta tribunul Damian cu otele sale. Kovacs, crezând că are aface cu o putere mare de vrăjmași, s'a speriat atât de tare, încât a fugit din Zlatna cu trupa sa la începutul nopții, în liniște deplină și s'a retras până la Ighiu iar cuartierul pregătit pentru el în Zlatna, dar nelocuit nici o zi, ni l'a lăsat nouă.

Cu această ocazie locotenentul Mânzatu își pierduse

într'atâta curajul, încât voia să înduplece pe cei 50 de oameni ai mei cu promisiuni de bani, să-l însoțească până în cetate; aceștia nevoind să-l urmeze fără comandantul lor, el se lăvia cu capul de arborii de fag, blestemând ora în care a ieșit din cetate.

Mai târziu, adunându-se mai mulți oameni armați, Mânzatu a ales pe cei mai voinici, formând o companie, de care voia el să fie însoțit până în cetate; oamenii n'au vroit nici acum să-l urmeze, deși el schimbasesc chiar și pe conducători.

Kovacs s'a recules peste puțin și a pornit iarăși spre Zlatna, s'a oprit însă la Gura Ursului. Noi ne-am retras cu cei 30 de oameni până la Valea-Dosului, unde am luat dispoziții pentru a scula pe locuitori dinprejur; totodată am cerut prefectului Iancu, să ne trimită munițiuni și oameni pentru a lovi pe vrăjmaș. Kemény apucând însă să atace pe Iancu, acesta nu numai n'a fost în stare să ne trimită vreun ajutor, ci mai vârtos îl aștepta el dela mine. Bătăliile lui Iancu, cu Kemény, au ținut 9 zile în-țregi.

Cu mica mea trupă m'am retras pe culmea muntelui Vulcoiu, așteptând aci trei zile să se strângă luptătorii, hrănindu-ne numai cu carne friptă, însă *nesărată*. Pe Kovacs nu l'am putut ataca și respinge din pozițiunea lui, căci Kemény trimise, după ce ocupase Abrudul, o companie de honvezi la Zlatna, împreunându-se astfel cu Kovacs la Gura-Ursului. Totodată au pătruns și alte trupe maghiare până aproape de noi. Eram împresurat din toate părțile de insurgenți; situația mea era foarte critică. Pe lângă vrăjmașul care ne împresura, mai aveam să luptăm cu altul mai primejdios, foamea și lipsa totală de muniții. Lupta cea mai înverșunată o aveam însă cu locotenentul Mânzatu. Acesta descurajat cu totul de primejdia ce ne amenința, nereușind să înduplece pe oameni a-l urma în cetate, a început să-i îndemne să-l urmeze la armata imperială în România; dar și acest plan al său s'a sfârșit de neclintită-stăruință a luptătorilor, cari erau hotărâți să lupte pe viață și pe moarte pentru împărat și tron și pentru națiunea lor.

În această situație strîmtoară am trimis prefectului Iancu un ajutor de 400 de oameni cu tribunul I. Munteanu. Cu ceilalți luptători mi-am făcut drum printre

trupele maghiare dela Abrud și Zlatna și am eșit la Almaș. După ce s'au restaurat oamenii, am plecat în marș forțat la Hondolu, unde staționa o companie de insurgenți. Asupra acesteia ne-am aruncat pe neașteptate pe la 10. dimineța, încât abia au scăpat dintr'însa 25 de oameni cu viață. Noi n'am pierdut decât un pistol și un cal. Aci am găsit vestminte, pâine, vin, carne, arme și muniții. După ce ne-am întors dela Hondolu, m'am oer-tat 2 zile cu Mânzatu, din cauză că eu vroiam să pornim și noi la Abrud în contra lui Kemény, pe care Iancu și ceilalți prefecți îl izolase de celelalte trupe, împresurându-l în orașul Abrud, încât el cu toată trupa sa era expus la cea mai mare primejdie; Mânzatu însă s'a opus declarând, că noi trebuie să ne odihnim câtva timp. Pe când el se repauza, Kemény scăpa dela Dealu-mare, pe care Iancu ni-l încredințase nouă ca să-l apărăm, ni-meni ținându-i calea.

După ce Kemény, bătut și fugărit, apucase a trece pe la Zlatna, am aflat că la Băița mai rămăsese un batalion de insurgenți, ca să opereze cu trupa lui Kemény. În bună înțelegere cu prefectii dela Rovine și Stoeneasa, precum și cu tribunul Damian, am hotărît să-l atacăm și să-l alungăm din munți. Acum aveam un tunuleț, dar numai cu 12 gloanțe. Atacul începu la 5 și ținu până la 10. Planul de atac a fost atât de bine proiectat și executat, încât eram aproape să împresurăm batalionul întreg, făcându-l prizonier, când oamenii parohului din Rovine, aruncându-se deodată asupra câtorva cai, care se aflau în cale, au încălecat, fugind pe ici încolo. Ceilalți oameni ai preotului neștiind care să fie cauza fugei lor, au stat deocamdată înmărmuriți, pe urmă au luat-o și ei după ceilalți, și astfel dușmanul scăpă din lațul bine aruncat. Rămânând numai cu oamenii mei, m'am retras în ordinea cea mai bună; cu toate acestea trupele insurgenților s'au demoralizat atât de mult, încât au părăsit după câteva zile Băița, depărtându-se din munți. În aceeași luptă, Ungurii au pierdut 2 ofițeri și 35—40 de oameni morți și cam tot atâți răniți, ear noi numai un mort și 2 greu răniți, cari mai târziu au și murit.

Acum acea parte a munților în care ne aflam, fiind curățată de dușmani, crezurăm că am scăpat pentru totdeauna. Am luat măsuri ca să ne aprovizionăm cu ce-

reale pentru pâine, căci insurgenții, văzând că nu pot pătrunde în creierul munților, ne-au amenințat că ne vor supune prin foame. Și în adevăr lipsa și scumpetea mijloacelor de trai ajunseser atât de mare, încât o merță (ferdelă, măsură) de grâu se urcase la 10 și 15 fl. și o cupă de sare la 1 fl. monedă convențională. Plecând cu tribunul Damian și cu 300 de oameni la Geoagiu pentru aprovizionare, Mânzatu porni în plimbare la Iancu. Insurgenții aveau la Geoagiu un depozit de cereale. A-cei staționați acolo pentru paza depozitului, puși de noi pe fugă, au sărit în Murăș și s'au înecat.

Noi am întors înapoi 48 de care încărcate cu cereale, cu veșminte și cu alte efecte răpite din satele românești, când erau să treacă Murășul; am încărcat și mai multe alte care cu bucate din depozit, dând și oamenilor mei și altora voe să ia din acele bucate cât vor voi. Idata ce insurgenții au aflat aceasta, au trimis dela Portus un batalion cu o baterie de tunuri, să mă alunge și să reia bucatele luate de mine; eu însă pornisem cu prada mea de timpuriu și ajungând la Rapold, am mai luat și de acolo 1500 de merțe. Când a ajuns batalionul, care mă urmărea la Rapold, eu înaintasem până la Bobâlna. Aci am mai găsit bucate, am luat însă numai 100 vedre de vin. Când a ajuns batalionul vrăjmaș acolo, eu mă găseam la Băcăința.

Acele cantități de bucate transportate de mine în munți au fost foarte bine venite.

Pentru oamenii mei am înființat un depozit, îndes- tulând și pe ceilalți locuitori. Acest lucru avu o influență atât de binefăcătoare asupra prețurilor de bucate din acel ținut, încât ele au scăzut dela 10—15 fl. la 4 fl. valută de Viena.

Aflându-mă la Balșa, ca să se repauzeze trupele după oboselile acestei expediții, hotărâsem să mă duc la Iancu pentru a ne consulta asupra operațiilor viitoare, când am aflat, că două batalioane de insurgenți se găseau în marș spre Zlatna. Procurându-mi știri exacte asupra acestei întreprinderi, pe de o parte am pus să ocupe drumul spre Zlatna, pe de alta am încunoștiințat pe Iancu, cerându-i ajutor.

Spre seară am ajuns deasupra Zlatnei pe dealul Jido- vilor. Oamenii mei erau atât de însuflețiți, că mai mulți

dintre ei cutezară să scoboare—în contra poruncilor—până la avanposturile vrăjmașe. Noaptea am petrecut-o observându-ne reciproc. Eu așteptam ajutorul cerut dela Iancu. La 29 Iunie, dimineața la 4, se începu atacul, focul ținând până la 11 fără întrerupere. Insurgenții fiind mai tari, am fost silit să mă retrag. Intre timp sosi însă ajutorul dela Iancu, hotărînd soarta bătăliei în favoarea noastră. Întăriți astfel, intrarăm în Zlatna și atacând pe vrăjmaș, l'am pus pe fugă. Spaima printre rebeli a fost atât de mare, încât soldații părăsiseră pe ofițeri, cari din desnădejde erau gata să se împuște singuri.

În această luptă au pierit peste 100 de Maghiari. Noi am pierdut 30 morți și mai mulți răniți.

Curaj și bravură deosebită au arătat centurionii I. Munteanu și Teodor Iulian, care mi-a dat un bun ajutor pe un pisc de munte, unde mă luptam numai cu 20 de oameni, căci Mânzatu se depărtase în timpul retragerii¹⁾ cu ceilalți oameni până la Almaș, două ore de părtare de Zlatna. Oamenii lui Iancu, gonind pe dușman prin Zlatna, au dat foc la câteva case, dar eu, ajutat de I. Munteanu și T. Iulian, am oprit întinderea focului.

Apoi ne-am așezat în Zlatna. Muniții aveam, căci cum-părasem 1¹/₂ mase de pulbere. Luptătorii erau veseli, având mâncare de ajuns; erau și binișor îmbrăcați, încât au putut să lepede sdrențele pline de păduchi, pe cari le purtasera 3 luni.

La 3 Iulie am plecat cu locotenentul Mânzatu, cu V. Munteanu, I. Procopiu și cu Barbu, să recunoaștem poziția lui Kovacs la Gura-Ursului, până unde fusese el urmărit. Zărind avanposturile vrăjmașe ne-am aruncat asupra lor—deși eram numai 5 înși, dar fiind toți călări le-am pus pe fugă. Trupele lui Kovacs s'au zăpăcit atât de mult de acest atac neașteptat, încât au luat-o și ele la goană.

La 4 Iulie Kovacs încercă să pornească iarăși spre Zlatna, bătând însă avangarda lui și el convingându-se de tăria pozițiunii noastre, s'a retras la Șard.

L-am urmărit până la Gura-Ampoitei, unde am bivuiat. Apoi am plecat la Iancu, să ne consultăm asupra

¹⁾ Înainte de sosirea ajutorului dela Iancu.

operațiilor ulterioare contra insurgenților. O trupă de insurgenți a încercat în lipsa mea să străbată iarăși spre Zlatna; văzând însă poziția tare a trupei noastre, s'a întors fără nici un rezultat, și fără a încerca să ne atace. Mânzatu urmărește pe Unguri până la Gura-Ampoitei, unde s'a încins o luptă—singura la care eu nu am cooperat în persoană. Insurgenții au pierdut un căpitan de husari și 6 oameni: noi n'am pierdut nici un om. Aci s'au distins centurionul I. Munteanu și Amos Frâncu; Mânzatu s'a retras în urmă cu trupele la Zlatna.

După întoarcerea mea dela Iancu, eram prea hotărât să mai atac odată trupele de împresurare și să scap cetatea. În acest scop luai dispozițiile necesare; însărcinai pe tribunul I. Procopiu să ridice pe toți tinerii din tribunatul său, să-i înarmeze și să-i deprindă bine în mănuierea armelor de foc. Am recrutat din prefectura lui Iancu 400 de feciori, cu care mi-am întregit batalionul; am cumpărat puști și lănci, pentru acei care nu aveau; am cumpărat și cai pentru câțiva călăreți, cari până atunci ne lipsiau cu totul. Dela Iancu am adus un tunuleț cu 12 încărcături, iar pentru cellalt, pe care îl aveau eu, am cumpărat lafet și roate, m'am aprovizionat și cu muniții, chemând în ajutor și pe preotul Simion Groza din Rovine cu cei 600 oameni ai săi. La 24 Iulie am plecat spre cetatea Alba-Iulia, a cărei soartă apăsa greu asupra noastră. Noi eram 2000 de oameni bine deprinși, bine disciplinați, dar, afară de batalion, nu tocmai bine armați, având fiecare numai 5—6 cartușe. În ziua aceea am înaintat până la Gura-Ursului, iar peste noapte la Gura-Ampoitei, unde se aflau în avanposturi 4 companii de insurgenți. La 25 Iulie am atacat aceste 4 companii și se încinse o bătălie crâncenă cu împușcături de tunuri, rechete și mușchete, care ținu 6 ore fără întrerupere.

Garnizoana din cetate care auzise și știuse foarte bine despre lupta noastră disperată cu Maghiarii, nu s'a mișcat însă, ca să ne vie în ajutor, ca și mai înainte de altfel. Prin curajul și stăruința noastră însă l'am bătut și respins din cele 5 pozițiuni ale sale alese foarte bine, scoțându-l apoi chiar din Șard.

Aci au dovedit în mod strălucit centurionii I. Deleanu, Amos Frâncu, N. Popa și I. Munteanu curajul lor de

eroi. Un tânăr din Buceşiu, dintre luptătorii parohului dela Rovine, a avut curajul şi s'a încumetat a înainta singur 100 de paşi înaintea trupei; de astă dată însă locotenentul Mânzatu ne-a întrecut pe toţi în curaj şi bravură. În cele din urmă n'am mai avut muniţii. Insurgenţii au ocupat o a şasea poziţie pe o colină împădurită, de unde ne-am încercat în zadar să-l alungăm, şi neavând cavalerie de ajuns, am fost respinşi de cavaleria ungurească cu atâta energie, încât Mânzatu şi centurionii mai sus numiţi erau cât pe aci să fie prinşi cu toţii. În aceeaşi primejdie mă aflaşi şi eu, căci abia mai erau 10 paşi între mine şi Unguri, când m'au scăpat ca prin minune decurionul Adam Maiorescu (Adam Trifu), Ion Boğăţianu, Ion Aurărianu şi Petre Sângereanu, toţi bărbaţi, cari şi până acum s'au distins în toate bătăliile, prin vitejia lor. Aceşti 4 oameni postaţi în dosul unui gard de vie pe marginea şoselei, atacă fără frică cavaleria duşmană, trăgând în locotenentul insurgenţilor, care şarja cu plutonul, precum şi în husarii cari îl urmau. Calul locotenentului şi trei hūsari căzură la pământ; de aceştia s'au împiedicat cei următori şi astfel şi-au închis ei singuri drumul. Producându-se în cavaleria duşmană o zăpăceală groaznică, am putut scăpa de primejdie.

Între timp pedestrimca ungurească înainta; oamenii noştri se risipiau, aflându-ne în situaţia cea mai critică. Atunci Ion Antonachi, vice-centurion la a patra companie a batalionului, sărind peste un pârâu adună în jurul său câţiva oameni pentru a apăra retragerea. Prinzând iarăşi curaj, începurăm din nou lupta, când iată că tribunul F. Procopiu se arată pe neaşteptate cu 300 de luptători din cercul Zlatnei, cu lăncerii mei şi cu vreo 40—50 de călăreţi, cari însă nu aveau nici o muniţie; ei se arătară pe culmea muntelui Ampoitei. Această împrejurare hotărî soarta bătăliei. Insurgenţii crezură că cei veniţi şi noi nu suntem decât avangarda lui Iancu, şi că acesta se apropie cu putere mare. Apucaţi de panică, vrăjmaşii s'au întors în cea mai mare dezordine. Noi i-am luat la goană cu atâta iuteală, încât ei şi-au lăsat morţii neîngropaţi şi pe cei greu răniţi trântiţi la pământ. Ei au părăsit şi depozitele lor dela Teiuş, Barabanţ şi Secaş, precum şi pâinea dela

turnul de pulbere. Ei au părăsit și asediul cetății, au trecut Murășul, dând apoi foc podului, ca Iancu, care nu era acolo, să nu-i poată urmări. Pierderile vrămașului în această luptă hotărâtoare au fost mari; ei au lăsat pe câmpul de luptă 12 care cu morți și un mare număr de greu răniți, cari în trei zile au murit cu toții. Noi am pierdut 21 de luptători, între aceștia pe bravul și curajosul decurion Iacob, a cărui familie—o văduvă cu 3 copii—a rămas lipsită de toate mijloacele vieții; ea luptă cu cea mai mare lipsă și cu sărăcie extremă. Apoi am bivuat în jurul cetății, iar la 27 Iulie am intrat cu batalionul meu în cetate.

Aceasta a fost ultima noastră luptă cu insurgenții. Rezultatul ei a fost, noi spărgând de trei ori cordonul de asediu și risipindu-l apoi cu totul, despresurarea cetății, care a fost asediată și bombardată 18 săptămâni.

Dacă mai rămăsese în regiunea cetății unele detașamente de insurgenți, ele se aflau dincolo de Murăș, și observau mișcarea trupelor împărătești și a oelor rușești, care veneau dela Sibiu; regiunea cea mai apropiată de cetate era cu totul curățită de dușmani; cu un cuvânt cetatea fusese complet despresurată. Așa dar, meritul acestei despresurări și al gonirii insurgenților de lângă cetate, îl poate tăgădui Românilor numai pisma urită, care urmărește întunecarea adevărului curat și defăimarea virtuții.

Cinade, pe la sfârșitul lui Decembrie 1849.

RAPORTUL LUI SIMION BALINT

SIMION BALINT

Fost paroh gr. cat. în Roșia montană și protopop al tractului Roșia, cunoscut sub numele popular de „popa Balint”; născut la 1810 în Copand; studiile le-a făcut la Blaj, căsătorindu-se apoi cu Caterina Golgoți, fiica preotului din Roșia, se așază acolo ca capelan. După adunarea dela 3/15 din Blaj, Balint explică poporului hotărârile acelei adunări în mai multe cuvântări. Fiind denunțat de administrația din Abrud, fu arestat de către comisia, numită de guvern în scopul cercetării agitațiilor și mișcării Românilor, și aruncat în temniță împreună cu Iosif Moga unde Balint fu maltratată de către consilierul Koncz Lajos până la leșin; de teamă ca să nu fie liberați cu forța de către popor, prizonierii au fost transportați —în urma intervenției magistratului— în temnița comitatului din Aiud, de unde Balint scăpă în urma intervenției unei deputațiuni trimise guvernului, după propunerea lui Avram Iancu, dela a doua adunare din Blaj (16 Sept. 1898), unde a fost dus în triumf.

Balint a fost numit de către comitetul național prefect al vechilor saline (Turda) la 10 Dec. 1848. Balint a fost un bărbat foarte activ și energic, un preot zelos și învățat. Pentru meritele câștigate întru apărarea tronului el a fost decorat cu ordinul Francisc Iosif (cavaler), cu crucea de aur cu coroană și medalia rusească Sf. Ana, la 1869.

RAPORT

Despre faptele oastei poporului românesc, de sub comanda lui Simion Balint, pe timpul războiului civil din Transilvania, în anii 1848/9

Puțin după întâiul congres ținut la Blaj la 15 Mai ¹⁾, în urma intrigilor partidului maghiar din orașele montanistice ²⁾, oamenii dela putere ai fracțiunii teroriste m'au arestat ducându-mă dintr'o temniță într'alta, în bătaile cele mai crunte și în suferințe nespuse. În timpul captivității mele am fost mai de multe ori în pericol de a fi omorât de către plebea maghiară fanatizată și asmuțită, iar odată era cât pe aci să fiu aruncat de viu în flăcări. Toată vina mea fusese, că eu, care cunoșteam bine tendințele destructive ale noului maghiarism, m'am încercat totdeauna ca să feresc de ele poporul românesc, iar ca preot să-i dau învățătură despre datoriile către împărat, monarhie și patrie.

Mai în urmă, pe când gemeam în temnița dela Aiud, poporul românesc, silit de terorismul unguresc și de fatala lege de recrutare, căreia Românii credincioși nu voiau să se supună, din cauză că acea lege nu era sancționată de împărat, în a doua jumătate a lunii Sept. a aceluiași an (1848), ținut a doua adunare la Blaj. Cu această ocaziune am fost și eu liberat din temniță în urma cererii energice făcută de popor. După dizolvarea adunării, fără a-mi lua o sferă anumită de activitate, m'am folosit numai de autoritatea mea pe lângă popor, pentru ca în înțelesul hotărârilor dela Blaj și al proclamației

¹⁾ Stil nou.

²⁾ Miniere.

comandantului F. M. L.¹⁾ de Puchner din 18 Oct., să-l învăț să-și cunoască drepturile sale și să apere averea erarială. Îndată după trista catastrofă dela 23 Oct. 1848 dela Zlatna, funcționarii imperiali cari au scăpat la Abrud cu viața, m'au rugat să merg la Zlatna, pentru ca să scap pe funcționarii cari se mai aflau acolo și totodată să adun după puțință banii împărătești, cari se pierduseră în timpul incendiului.

Din respectul umanității și al apărării aversei erariale am luat asupra-mi, fără a ezita, acea misiune foarte periculoasă și am plecat imediat spre Zlatna. Ajuns acolo la 28 Oct. am ținut o cuvântare popoului adunat în număr mare, pentru a-l liniști. Urmarea fu că mai mulți împiegați arestați au fost liberați; însă pe controlorul Ignat Marillai,²⁾ care se compromisese mai mult decât alții cu rebelii, n'am fost în stare să-l scap, decât promițând popoului, că-l voi duce la închisoarea din Câmpeni.

Locuitorii din împrejurimi au restituit în 3—4 zile aproape 2000 galbeni, mai multe măști de argint și aramă prefăcute în monedă, precum și câteva libre de aur, cari fuseseră furate din casele erariale. Toate acele sume le-am dat, împreună cu o listă în care erau consemnate, controlorului cameral Hildebrand, care a și îngrijit a le pune în siguranță la Alba Iulia. Mai târziu cercetarea s'a continuat și de către comisiunea numită în același scop de către tezaur.

La 6 Nov. am condus un mic despărțământ al poporului armat de mine adunat la Roșia de munte, spre Aiud pentru ca să ajut acolo operațiunile militare, și pe timp ce căpitanul Gratzke negocia cu Maghiarii din Aiud, eu am fost interpretul lui. La 8 Nov. eram la Teiuș, unde în aceeași zi ne sosiră din comitatul Zarand³⁾ știrile cele mai triste. Prefectul Buteanu ne mai fiind în viață, pentru a raporta despre evenimentele din prefectura sa, mă simț obligat a le atinge pe scurt și pe acelea, până în timpul când am fost numit prefect al vechilor Saline (Turda).

¹⁾ Feldmareșal Locotenent.

²⁾ Familia Marillai este una din cele renegate de pe la Densusiu în districtul Hațegului.

³⁾ Comitatul Zarand a fost desființat în 1876; teritoriul său a fost împărțit parte la comitatul Hunedoarei, parte la Arad,

După ce în jumătatea a doua, a lunii Octombrie s'a lătit cu rezezițiunea fulgerului știrea despre desarmarea Maghiarilor rebeli de către trupele împărătești și poporul românesc armat, Românii din comitatul Zarand se resculară și în credința că aduc astfel serviciu cauzei împărătești, au început să dezarmeze și să aresteze pe familiile maghiare fruntașe, care s'au distins prin zelul lor pentru Unire și prin ura contra Românilor. Cu această ocaziune s'au întâmplat câteva excесе grele în locurile unde Românii au dat peste rezistență încăpățanată din partea Maghiarilor. Pe atunci eu mă aflam cu prefectii Avram Iancu și Buteanu la Câmpeni. S'a hotărît îndată să trimitem acolo 3 Români, care se bucurau de bun renume în Zarand, adică pe cancelistul dela casierie, Aviron Tecchi, pe asesorul de comitat și cancelist la tabla regească din Oșorhei, Alexandru Căndea ¹⁾ și pe docentul din Abrud Ioan Nemeș; ordinul ce li s'a dat era, ca să curme dezordinea, să apere pe cei persecutați, să organizeze pe acei cari ar fi capabili de a se înrola în gloate, și să dezarmeze pe ceilalți. Telechi și Nemeș au mers la Brad, unde au restabilit liniștea, pe familiile maghiare persecutate le-au luat sub apărarea lor, adăpostindu-le în casa spațioasă a lui Iosif Köer, spunând maselor înfierbântate că acele familii sunt păzite acolo ca și în închisoare. Aceste măsuri liniștiră poporul. Ducându-mă la Hălmagiu, am găsit pe cei arestați puși în libertate de brațul paroh român Ioan Moga și de fiul acestuia Ieronim, teolog absolvent, în cooperare cu funcționarii Salinei de acolo.

Poporul din comitatul Zarand adunat și armat în toată graba s'a concentrat apoi în satul Gura-Văi la fruntaria Ungariei, însă nefiind încă organizat, a fost atacat și respins spre Hălmagiu în ziua de 28 Octombrie de insurgenții de sub comanda lui Botho. Insurgenții au dat foc satelor Plevuția și Hălmagiu făcând prizonieri pe preotul român Eftimie. Hălmăgenii înspăimântați de cele întâmplate ținură consiliu cu tribunul Căndea asupra măsurilor ce ar fi de luat. Căndea le declară, că el cu trupa sa armată *numai* cu lănci nu e în stare să reziste vrăjmașului; totuși pentru ca să nu lase acel orașel pra-

¹⁾ Maghiarizat Kendi.

dă furiei insurgenților, el va încerca negocieri cu dânsii, ceea ce s'a și întâmplat; însă în decursul acestora insurgenții perfizi călcându-și cuvântul au aruncat pe Cândea în închisoare; orașului nu i-au dat însă foc, bombardând numai biserica românească. Tribunalul Cândeș și doi preoți românești, între care și sus numitul Eftimie și încă alți 6 Români au fost spânzurați atunci îndată.

Nu mult după aceasta, în primele zile ale lunii Noembrie s'a întâmplat catastrofa tragică din comuna Târnava. Insurgenții în număr ca de 1000 oameni, cu călăreți și artilerie au înaintat dela Hălmagiu spre Baia-de-Criș; în contra lor a pornit poporul românesc condus de tribunii Telechi și Nemeș și comandat de către locotenentul Clima, care avea cu dânsul și câțiva soldați grăniceri. Poporul armat număra aproape 3000 de oameni, îi lipsia însă atât cavaleria cât și artileria, care să-i sprijinească operațiunile. Ajuns într-o vale la satul Târnava dintr'odată se vede înconjurat și atacat de către insurgenți din toate părțile; cavaleria lovea înfricoșat în rândurile poporului înmărmurit; dar și artileria a contribuit mult la pierderea luptei. Aproape 800 de Români au fost măcelăriți, iar restul s'a răspândit în fugă sălbatecă spre Baia-de-Criș, unde a doua zi tribunalul Telechi, care și el scăpase cu fugă numai cu mare greutate, a fost în stare să-l adune din nou, celalt tribun, Nemeș, a fost făcut prizonier. Locot. Clima încercase să-și scape viața într-o casă împreună cu 7 grăniceri, își pierdu însă viața în flăcările aceluia edificiu, vrăjmașul dând foc satului și prefăcându-l întreg în cenușă. Toți locuitorii satului cari au scăpat din acel foc declară și astăzi că aceasta a fost soarta locotenentului Clima. Alții spuneau pe atunci, că Clima ar fi fost tăiat în bucăți de către rebeli.

Cauza acestei catastrofe este neexplicabilă ușurință a locotenentului Clima, care ca ofițer comandant, nu ordonase nici o recunoaștere prealabilă a regiunii; de aceea se iscase pe atunci svonul, care a fost foarte mult crezut, că Clima ar fi fost înțeles cu vrăjmașul, ca să ducă pe popor în cursa ce i s'a întins, și el n'ar fi fost recunoscut de Unguri, sau că l'au asasinat înadins.

Acum insurgenții au înaintat neîmpiedecați până la Baia-de-Criș, iar de acolo au plecat îndată spre Brad. Acolo poporul adunat a avut a treia ciocnire cu insur-

genții în care, deși n'a fost lipsită de glorie, poporul a trebuit totuși să se retragă la sfârșit.

Aici trebuie să observ, că tribunul Telechi după scăparea sa cu restul gloatelor din măcelul dela Târnava la Baia-de-Criș, a somat pe funcționarul financiar Fank, ca să plece din oraș cu casa erarială, ducând-o în siguranță la Abrud, odată cu plecarea poporului armat. El a făgăduit, că se va conforma consiliul ce i s'a dat, a și luat de formă câteva măsuri, dar tot a rămas pe loc, și casa împreună cu banii aflați într'însa a dat-o rebelilor, cari au trimis-o la Pesta.

Dela Brad dușmanii s'au întors la Baia-de-Criș, luînd cu ei și câțiva Români prizonieri, ajungând la Baia ei au spânzurat pe tribunul Nemeș și pe alți 2 Români. Intre acești nefericiți a fost și socrul preotului din Baia-de-Criș, un bătrân de 75 de ani.

Aceste știri întristătoare au ajuns, precum s'a arătat mai sus, pe la 8 și 9 Noembrie la Teiuș, unde mă aflam și eu pe atunci. S'a hotărât îndată, ca eu, Buteanu și căpitanul Ivanovich să plecăm în comitatul Zarandului. Ajungând la Alba-Iulia, ni s'a dat o companie din regimentul Carol Ferdinand sub comanda căpitanului Noak, armean de origină. Această companie este aceeași, care cu două săptămâni înainte fraternizase eu Maghiarii dela Aiud și participase la incursiunea lui Stefan Kemeny, care prefăcuse în cenușă satul Majina și o mare parte din Cacova. Noi însă am aflat, că după câteva zile, Români din companie s'au ridicat contra numitului căpitan și l-au silit să se desfacă de Maghiari. Așa, eu și Buteanu n'aveam motive să ne bucurăm prea mult de acest ajutor. Ajunși la Abrud, numai cu mare greutate am putut să înduplecăm pe căpitanul Novak să înainteze mai departe în comitatul Zarand.

La Mihăileni ne-am unit cu poporul armat sub conducerea tribunilor I. Șuluț, N. Moldovanu, N. Bengescu, Bertlef și Kaiser. La 13 Noembrie am ajuns la Brad și la 14 la Baia-de-Criș. În fața acestui orașel am așezat lagăre și am luat apoi măsuri pentru înmormântarea lui Nemeș și a celorlalți nefericiți, pe care i-am găsit încă atârînd de funiile, de care au fost spânzurați; apoi am intrat cu compania în oraș, ca să poposim acolo peste noapte. O oră mai târziu ne sosi vestea, că o secție a

gloatelor a prins 6 Maghiari și i-a spânzurat îndată, ca represalii pentru cei 18 Români uciși. Românii văzând pe preoții și învățații lor spânzurați, furia lor nu mai cunoștea margini și nu se mai puteau înfrâna; de aceea era și pentru Buteanu foarte greu să pornească o cercetare pentru a pedepsi pe vinovați, și se văzu silit a se abate dela planul său.

A doua zi sosi în ajutorul nostru, un detașament al poporului armat din districtul Hațegului condus de vice-prefectul Anton Grigorescu, două plutoane de husari românești din cei încorporați la regimentul săcuesc, sub comanda locotenentului Crainic și Pășăraru, o companie de grăniceri din reg. I românesc comandată de căpitanul Gabler și o companie de gardiști sași dela Orăștie, sub comanda căpitanului lor Pfaffenhuber.

La 16 Nov. mi se încredință misiunea de a merge la Brad și de a înființa acolo un depozit de merinde pentru trupe. Plecai îndată, și am ales pentru depozit casa lui Kövér; am luat măsurile necesare ca să-l umplu, și în aceeași zi am pornit pentru trupele dela Baia-de-Criș trei care încărcate cu pâine. Aceste toate s'au făcut fără multă bătae de cap, căci ținutul acela nu fusese încă devastat de rebeli și se găseau de toate din belșug.

În aceeași zi Românii mi-au adus o nemțoaică pe care o prinsese tocmai atunci dela bărbatul său din Ungaria. Acesta fiind lucrător topitor la minele dela Ruda, plecase cu insurgenții din comitatul Zarand, iar acum scria nevestii sale, că să fie liniștită, căci peste puțin vor sosi din Ungaria în comitatul Zarand cu un corp de trupe numeroase. Acea scrisoare am arătat-o și gardiștilor sași, care se găseau acolo și pe urmă am trimis-o la Baia-de-Criș.

În ziua de 17 dimineța, pe când luam dispoziții ca să primesc la depozit transporturi de merinde, văzui deodată, că gardiștii sași plecau înapoi spre casă, după ce prădaseră cu totul casele lui Bihari. Pe la amiază ajunse și căpitanul Novac cu compania sa și trecu mai departe spre Abrud. Pe la 5 sosi și poporul armat din districtul Hațegului, și apucă calea spre Deva. Tot așa făcu și căpitanul Gabler. După o jumătate de oră sosi la Brad căpitanul Ivanovich cu prefectul Buteanu.

Eu nu-mi putui explica toate aceste mișcări, și rugai

pe Ivanovich să rămâie în acea noapte la Brad; el însă nu se învoi și astfel plecarăm până la Criștior, unde am și rămas. Abia aci am fost în stare să aflu dela căpitanul Ivanovich că domnii ofițeri, în urma scrisoarei sus menționate trimisă de mine, au ținut un consiliu de războiu, și au decis să se retragă din comitatul Zarand. În moduri acesta, comitatul a fost lăsat pradă rebelilor și Buteanu se văzu silit să lupte singur contra vrăjmașului mult mai numeros mai multe luni, până când, după încordări supraomenești, a trebuit să se retragă de acolo.

La 18 Noembrie părăsind acele regiuni, m'am întors acasă. Aci trebuie să mai adaug, că deși Maghiarii au prefăcut în cenușă comunele Hălmăgelu, Plescuța, Târnava și alte comune românești din Zarand, totuși Românii până în ziua în care am părăsit eu acel comitat, n'au dat foc la nici o curte sau casă de-ale proprietarilor.

La 10 Decembrie 1848 onor. comitet românesc de pacificare m'a numit prefect al vechilor Saline (Turda) iar Excelența sa comandantul general baron Puchner m'a confirmat în această funcțiune. Astfel mi s'a impus sarcina grea de a apăra strimtorile de munți din spre Turda, din care parte rebelii își repetau incursiunile lor devastatoare, cu furie tot mai mare.

În scopul acesta mă așezai la 28 Decembrie în satul Ocolișul-mare și acolo ocupai cu poporul meu armat pozițiunile cele mai importante. La apropierea mea, cetele desfrânate ale insurgenților comandate de Retegi s'au retras, după ce au omorât pe mai mulți locuitori nevinovați din vecinul sat Ocolișul-mic.

La 11 Ianuarie 1849, îmi sosi știrea, că rebelii Ludovic Papai și Retegi staționați în Iara, au năvălit asupra satului Muntele-Băișoarei, și acolo au dat foc la 7 case, între cari era și casa parohului românesc. Eu am pornit îndată într'acolo în scop de a pune capăt devastărilor, ei însă au fugit pe când mă apropiam; totuși îi gonii până aproape de Iara ucigându-le 2 oameni. După ce a înnoptat, am încetat de a-i mai urmări și m'am întors în lagărul meu dela Ocolișul-mare.

Văzând că rebelii nu încetează cu jafurile și omorurile, iar de luptă se feresc în toate ocaziile, m'am decis să-i caut chiar în cuibul lor în Iara și să-i atac. La 14.

Ianuar, am pornit cu toate trupele mele dela Ocolis spre Iara.

După ce am 'sosit pe teritorul acestui orașel, mi-am împărțit trupa în trei coloane: pe cea dintâi care forma aripa dreaptă, am încredințat-o tribunului Clement Aiu-deanu, căruia i-am dat ca ajutor pe vice-tribunul I. Aurarianu-Golgoti¹⁾, aripa stângă vice-tribunului Dionisie Telechi, iar comanda trupei principale am luat-o eu însu-mi și am pornit drept la Iara, pe când cele două coloane au apucat-o pe căi lăturalnice. O ceată de insurgenți, ca de 50 până la 60 de oameni, pe care am văzut-o întâi, se prefăcu a se retrage deoparte cu scop ca să ne abată pe noi din direcțiunea în care porniserăm; eu însă am detașat numai o secție din aripa dreaptă sub comanda vice-tribunului Aurarianu ca să-i ia la goană. Ai noștri i-au și ajuns între Iara și Surduc; au ucis 8 dintr'însii și ceilalți s'au răspândit spre Turda. După ce trupa principală a insurgenților a observat acea mișcare a noastră, s'a desfăcut în două părți, din cari una s'a retras spre Agriși pe o colină mică, care a fost ocupată de ei. Aripa noastră stângă primi ordin să țină în șah acea coloană a rebelilor. Partea mult mai numeroasă a insurgenților a rămas însă în orașel, unde a ocupat casele cele mai potrivite și turnurile bisericilor; cu toate acestea noi înaintarăm fără a ne opri.

Ajungând la hotarul orașelului mă întâmpină o femeie bătrână cu rugămintea să nu cutez a intra în oraș, pentru că înăuntrul sunt dușmani mulți, cari au hotărît să-mi răpue capul cu orice preț; totuși oamenii noștri străbătură în oraș, unde au fost primiți cu focuri de pușcă din ferestrele caselor și din turnurile bisericilor. Aflând, că dintre ai noștri au căzut 12 înși, am hotărît să retrag poporul și să închid orașul de jur împrejur; oamenii erau însă atât de înverșunați din cauza atrocităților comise de insurgenți în comunele de prinprejur, încât voiau să ia casele cu asalt. În acel moment bravul centurion Ioan Bererelu din Valea-Lupșei cu 50 de bărbați viteji dădu asalt bisericei unitare, pătrunse într'însa și pornind pe scările turnului ajunse până la insurgenți care trăgeau focuri de acolo. În puține minute insur-

¹⁾ Cu numele maghiarizat Aranyos.

genții au fost zdrobiți, mai mulți din ei uciși, iar ceilalți se aruncară singuri din ferestrele turnului. În urma acestei fapte ceilalți rebeli, pierzând orice curaj, își căutară scăparea în fugă; dar pe când ei eșiau pitulați de prin case, poporul ucise mai mulți dintre dânsii, ceilalți scăpând la Turda. În timpul bătăliei s'au aprins mai multe case. Eu comandai tribunilor, să retragă trupele din oraș, ceea ce nu mi-a succedat însă decât după mari încordări, pentru că trupele mele erau compuse în mare parte din locuitorii satelor de prin prejur, care fuseseră toate jefuite, și mai multe din ele prefăcute în cenușă de către rebeli. Din cauza acestor fapte și prin rezistența din oraș furia și dorul de răzbunare a Românilor ajunse la extrem. Am fost nevoit deci să alerg de mai multe ori călare dintr'un capăt al orașelului până la celălalt, intrând prin case și să scot cu forța pe cei mai înverșunați. În această luptă vrăjmașul a pierdut 121 de morți; numărul răniților nu ne este cunoscut. Noi am avut 28 de morți și 15 greu răniți. Poporul armat s'a întors apoi la Ocoliș.

A doua zi aflai cu destulă durere, că rebelii, neînvățând nimic din lecția dată lor cu o zi mai înainte, s'au înmulțit cu alte cete din Turda și pătrunzând în regiunea Ierei, au prefăcut în cenușă satele Surduc și Bicălatu și chiar în Iara au aprins toate casele Românilor și biserica lor; au omorât mai mulți *bătrâni* și *copii* nevinovați, cari nu avuseseră timp să fugă și apoi s'au retras. După depărtarea lor, Românii fugiți din comunele arse în păduri, întorcându-se acasă își răsbunară, dând foc la toate casele Maghiarilor din Iara, rămase neatinse.

La 17 Ianuar ne sosi știrea, că rebelii în număr de 1200 s'au întărit în satele maghiare Lita și Savadisla. La 18 Ianuar, pe la unu după miezul nopții, am plecat cu cetele mele și în zorii zilei am ajuns la avanposturile lor. Aici pe șesul dela Lita ungurească s'a încins o bătălie care ținu 2 ore; vrăjmașul a fost respins. Mai apoi însă le sosiră în ajutor trupe proaspete dela Cluj, care cetate se află numai la două ore depărtare de locul de luptă, Văzând aceasta, m'am retras deasupra locului numit Căcova-Ierei, și am ocupat acolo pozițiuni bune. De aici am respins cu vânătorii și cu lăncerii mei un atac de cavalerie al dușmanului și folosindu-mă de dezordinea pro-

dușă în oastea vrăjmășească, mă aruncau iarăși în șes și după o luptă aprigă de o jumătate de oră am pus pe dușman pe fugă. El a lăsat pe locul de luptă 45 morți, pe cari mai târziu locuitorii din Lita românească au fost siliți să-i transporte în satul unguresc Savadisla, și a-i îngropa acolo. Pierderea noastră a fost aci de 13 morți și câțiva răniți.

La 22 Ianuar primii vestea, că în orașul Trăscău s'au așezat 400 milițieni (honvezi) și că de acolo ei devastează ținutul. Pornii îndată cu două coloane a trupelor mele în două direcțiuni ca să atac pe rebeli din două părți, dacă se va putea. Ei însă înștiințați din vreme de venirea mea, s'au retras în cea mai mare grabă la Ciagzu¹⁾, în scaunul Arieșului. Eu n'am intrat în oraș, pentru că am voit să-l cruț, ci am invitat numai pe locuitorii, frunțași la mine în lagăr, le-am recomandat, ca să rămâne credincioși împăratului și să nu mai primească trupele rebele în mijlocul lor, ceeace dânsii au și promis, dar n'au ținut; imediat după plecarea mea ei au trimis pe deputații lor la Turda, de unde au cerut trupe mai numeroase pentru ocuparea orașelor Trăscău și St. Giorgiu; și rebelii le-au împlinit dorința, trimițând acolo pe comandantul Racocsi cu trupe numeroase. La reîntoarcerea mea dela Trăscău venind călare în întunericul nopții, am căzut cu calul într-o regiune petroasă, și m'am rănit atât de rău, încât am fost silit să las oastea și să pornesc acasă, pentru a-mi căuta acolo vindecarea. Fiindcă toate încordările rebelilor din aceste regiuni aveau de țintă ocuparea orașelului montanistic Ofenbaia, depărtându-mă, am lăsat în apărarea sa pe vice-prefectul Alex. Bariț și pe tribunul Vasile Ciurileanu cu o secție a trupelor mele la Salcia, și altă secție ca rezervă la Brădești între Salcia și Ofenbaia.

La 26 Ianuar am primit o scrisoare dela comandantul Racocsi, în care-mi cere să depun armele, trupele împărătești fiind pretutindeni învinse, și mai toată Transilvania cucerită de către Maghiari; în caz când nu mă voi supune, el amenință că va extermina prin foc și sabie toate satele românești din munți împreună cu toți locuitorii. Eu i-am răspuns, că Românii credincioși jurămân-

¹⁾ Ungurește Czegez.

tului depus împăratului în cele două adunări dela Blaj, sunt prea hotărâți ca, pentru împărat și națiunea lor, să învingă sau să moară cu armele în mână.

Nu eram încă vindecat de tot, când sosii la 20 Februarie pe la amiază la Ofenbaia. Două ore mai târziu tribunul Ioan Ciurileanu mi aduse vestea, că lăncierii dela Salcia fiind atacați în aceeași zi de către Racocși au fost bătuți. Eu mă pusei îndată în acțiune și adunându-mi poporul armat, chemai la mine și rezerva aflată la Brădești, apoi împărții în aceeași seară trupa în două coloane. Una comandată de tribunul I. Ciurileanu am îndreptat-o peste dealul Alescău, la stânga comunei Salcia, unde se așezase vrăjmașul după retragerea lăncierilor, unde să-și aleagă o pozițiune potrivită și în zori de zi să atace pe rebeli. Coloana cealaltă era condusă chiar de mine însumi și înainta pe râul Argeș în jos, spre a ocupa cealaltă parte a Salciei, ca să închidă astfel calea pe care venise vrăjmașul. Acesta însă, observând apropierea noastră s'a retras pe altă cale, pe sub așa numitul Muntele-Trascăului, după ce mai întâi a dat foc la 5 case în Salcia și a omorât pe dascălul din sat anume St. Sălcianul, părinte a unei familii numeroase și sărace; a mai omorât și pe alți 3 bătrâni. Totuși avangarda noastră a ajuns pe dușman la Fântânele (a nu se confunda cu locul Fântânele dela Huedin); aci el fu atacat cu înverșunare. Rebelii însă n'au stat pe loc, au fugit iute cu pierdere de 2 morți și mai mulți răniți, părăsind și un tun mai mic, apoi trecând muntele s'au întors la Trascău.

La 27, pe când se făcea ziuă, aflurăm că o altă trupă vrăjmașă mai numeroasă pornise în aceeași noapte dela St. Giorgiu și înainta cu scop de a se uni cu coloana dela Salcia și a trece la Ofenbaia. După ce-am bătut pe vrăjmașii dela Salcia, ne-am grăbit să tăiem și acelei cete calea către Ofenbaia. Am purces în trei coloane, iar între comunele Bedeleu și Valea-Poienei ne-am aruncat asupra dușmanului. Coloana noastră dreaptă o comanda parohul din Valea-Poienei, cea stângă era comandată de I. Munteanu, paroh în Bedeleu; trupa principală din centru o comandam noi, tribunul Matei Nicola, vice-tribunul Grațian Cărtianu și primul decurion Grigore Muncaciu, toți trei renumiți pentru curajul și bravura lor.

Lupta începu pe la 10 ore dimineața și ținu cu noroc schimbător până la 1 după amiază. La această oră dădurăm un asalt general, vrăjmașul fu respins și luat la goană spre S. Giorgiu. El lăsa pe locul de luptă 15 morți, noi însă n'am avut decât câțiva răniți. În această luptă s'a distins mai sus-numitul decurion G. Muncaci prin vitejie strălucită. După ce se comandă atacul general, el năvăli înainte printre cei mai curagioși, zdrobind singur 3 rebeli, și încă tot mai voia să înainteze, pe când o ceată întreagă de insurgenți îl primi cu o salvă întreagă. El se aruncă însă în acel moment la pământ, și astfel n'a fost lovit de gloanțe. Zece honvezi, crezând că este mort, se aruncară asupra lui, ca desbrăcându-l să-i ia hainele, după obiceiul lor; atunci el se sculă iute și din pușca sa cu două țevi, mai ucise pe doi dintre ei, pe când ceilalți o luară repede la fugă.

Două zile mai în urmă, avanposturile noastre au prins 2 spioni unguri, aducându-i la mine. După amenințări repetite am reușit să-i fac să-mi răspundă la mai multe întrebări, din care m'am convins, că rebelii sunt foarte hotărâți să pătrundă în Ofenbaia din 2 direcțiuni, dela Trăscău și dela Iara, să ocupe cu orice preț acest oraș, făcând în urmă legătura cu rebelii, care operau în comitatul Zarand contra celorlalte orașe miniere. Deci dădui la 26 Februarie ordin, ca două secții ale trupei mele să ocupe cele două strimtori dela Cacova-Ierei și dela Salcia; cea dintâi, să dea piept cu rebelii, cari voiau să înainteze dela Iara, cealaltă să reziste celor ce voiau să avanseze dinspre Trăscău.

În Martie au venit dela Cluj și dela Lita ungurească ca la 60 milișieni (honvezi) și au atacat avanposturile noastre așezate la Cacova-Ierei. La apropierea lor gloantele noastre au pornit în două coloane contra vrăjmașului. Coloana stângă era condusă de către frații și tribunii Ioan și Vasile Ciurileanu, iar cea din dreapta, așezată spre Iara, era sub comanda tribunului Matei Nicola secundat de I. Daniel și Grațian Crătianu.

Lupta începu pe la 10 dim. și ținu 2 ore. Rebelii au fost aruncați dincolo de Valea Ierei, lăsând 6 morți în urmă. Între acestia se afla și comandantul lor Debretzi, un secui, care mai înainte fusese administrator la moșia familiei Vikol.

La 22 Martie trupa de lănceri a fost din nou atacată de către o mie trei sute voluntari maghiari la Cacova-Ierei. Lupta se încinse între dealul Masca și Valea-Ierei, și a ținut dela 1 până la 3 după amiază. Lăncerii, din lipsă de munițiuni ¹⁾ și neputând ataca ca altădată din cauza neîncetatului foc de pluton al dușmanului, au trebuit să se retragă la Ocolișul mare cu pierdere de 3 morți și 5 răniți. După ce ne-am întărit însă și ne-am cumpărat munițiuni, ne-am întors iar la Cacova-Ierei.

La 13 Aprilie au venit împotriva noastră 1500 de voluntari (önkentesck) parte dela Cluj, parte dela Turda. Dar pe când Turdenii au ajuns la avanposturile noastre des de dimineață, clujenii au întârziat câteva ore. Deci eu lăsaî o parte a trupelor noastre sub tribunii Matei Nicola și I. Daniil cum și vice-tribunii Vasile Balint și Grațian Crățianu la Cacova, ca să aștepte pe insurgenții, care veneau dela Cluj, iar cu cealaltă parte a trupei m'am postat pe dealul Ocolișul-mic, așa numit dela satul care nu mai există, ca să întâmpin pe Turdeni. După o luptă de o oră vrăjmașul a fost respins până în locul unde mai înainte se afla satul Buru, prefăcut în cenușă de către rebeli. Aceștia lăsară pe câmpul de luptă 7 morți, și noi am avut 2 morți și 4 răniți.

Luai pe rebeli la goană și-i ajunsei la dealul dela Vidolm, pe când treceau peste dânsul pe un drum îngust. Imediat comandai să se deschidă focul din 2 tunuri, de care m'am servit pentru prima oară în locul acesta. După ce am tras de două ori în ei, s'au împrăștiat în fugă sălbatică. Șase dintr'înșii au rămas morți, alții se aruncară în Aries, iar ceilalți s'au risipit în toate direcțiile pe Valca-Ierei.

Intorcându-mă iar la Cacova, lupta se și încinsese acolo între trupa mea și între rebelii veniți dela Cluj. Pe la 11, înainte de amiază, am pus să tragă cele două tunuri din partea dreaptă împotriva lor și am deschis fo-

¹⁾ Balint, ca și Iancu și Axente, se plânge într-una de lipsa de munițiuni și de arme, care cu toate repetatele cereri le erau sistematic refuzate de Comandamentul suprem austriac, sub pretext că nu există.

La căderea Sibiului însă, Bem a găsit în cetate: „o colosală cantitate de munițiuni, toate depozitele de echipamente ale armatei imperiale, magazii mari pline de alimente și trei pułberării“, (Czec, Campania lui Bem, pag. 244).

cul. După prima detunătură vrăjmașul se zăpăci și fugi către Băișoara, lăsând mai mulți morți pe loc. Acolo Ungurii încercară să se reculeagă în grădinile satului; eu însă comandai lăncerilor să atace, ceeace ei au făcut cu un rar curaj. 15 rebeli au fost uciși. Vrăjmașul fugi mai departe și încercă încă odată să se așeze temeinic pe clinul dealului dela Masca; n'a avut însă vreme, din cauză că lăncerii erau pretutindeni pe urma lor. Acum ei se împrăștiară spre satul Hasdate, de unde rebelii răpiseră mai înainte, într'o incursiune vandalică de a lor, 400 de capete de vite cornute, 1000 de oi și 70 de cai, prefăcând apoi satul în cenușă. În această a doua bătălie noi am avut 9 morți, între cari și preotul românesc Vasile Morariu din Bicălatu. Vrăjmașii au pierdut 25 de morți. În total rebelii au pierdut în acea zi 38 de oameni rămași morți pe câmpul de luptă.

După 2 săptămâni aflai că Dragoș, deputat în dieta maghiară, a venit în munții ¹⁾ noștri, ca să negocieze cu prefectii *Iancu*, *Buteanu*, și *Dobra* pentru depunerea armelor. Deplin convins că fantoma noului maghiarism, în ciuda succeselor sale momentane, totuși va cădea până la urmă, triumfând cauza cea dreaptă, numai dacă ar ști cineva să se folosească de puterile care se aflau în ființă, precum și din cauză, că noi nu eram în drept de a încheia nici un fel de tratat fără știrea comitetului românesc de pacificare, dela care am primit noi însărcinările noastre și regulile conduitei noastre, m'am grăbit a scrie în ziua de 1 Mai tuturor prefectilor în sensul acesta, sfătuindu-i să se ferească de politica maghiară. Am făcut aceasta deși nu m'am îndoit nici un moment, că și ceilalți prefecti erau de aceeași părere ca și mine. Mai târziu aflând, că Dragoș a apărut a doua oară în munți și că a venit la Abrud, am lăsat lagărul meu dela Salcia și am sosit în ziua de 6 Mai pe la 11 ore seara la Roșia. Acolo aflai dela gardiștii români din Abrud, că Hatvany a ocupat acel oraș. În aceeași noapte adunându-mi gardiștii credincioși din Abrud cu cei din Ro-

¹⁾ Munții apuseni ai Transilvaniei formează un masiv, la nord până la Curcubăta Mare (Bihor); la sud până la Murăș; la răsărit dela izvoarele Someșului spre Huedin, Gilău; la apus, pe sub munții Secărbămbului, dela Gioagiul de Sus, pe la Căinel spre izvoarele Crișurilor. Populația 95% Români.

șia am pornit la Câmpeni, unde se ținu' a doua zi un consiliu de razboi, la care am parteipat și eu și în care s'a hotărît în unanimitate ca să se răspundă deputatului Dragoș, dela care sosise între timp 2 scrisori. că între noi numai spada avea să hotărască. Ne-am mai consultat și asupra masurilor care ar fi de luat pentru a combate pe vrajmaș, care și începuse a pune în practică furia terorismului maghiar¹⁾. La 8 Mai s'au repetat aceleaș scene în Roșia; dar în aceeași zi s'a început și lupta, care s'a terminat la 10 Mai cu învingerea totală și cu fuga rușinoasă a dușmanului, după care eu m'am întors iarăși în lagărul meu.

În seara de 16 Mai am primit dela prefectul Iancu invitația să alerg cu trupa mea în ajutorul lui, căci Hatvanu a venit a doua oară la Abrud. La 17 dădui tribunilor mei ordin, să plece cu trupele spre Abrud, iar eu apucaii înainte călare și ajunsei în aceeași seară la Câmpeni. Oamenii mei însă, suferind de foame și tot desculți, abia au putut ajunge în ziua de 19 Mai după amiază în fața Abrudului, tocmai când Hatvany fugărit la Dealu-mare, lupta din răspuțeri ca să scape de peire; trupa mea a fost așezată pe stânga drumului spre Zlatna, ca rezervă. A doua zi după amiază trupele mele s'au întors înapoi spre Salcia; iar eu pornii la Câmpeni, unde am propus lui Iancu și celorlalți șefi ai poporului armat adunați acolo, să întreprindem din partea de către munți un atac general asupra trupelor rebele, care împresurau cetatea întărită Alba-Iulia. Propunerea plăcu la toți Românii cari se aflau de-față; numai căpitanului Ivanovich nu i-a plăcut, precum acestui om nu-i plăcea nimic ce ar fi fost în stare să-l tulbure din viața sa liniștită. Nouă ne-a păsat însă prea puțin de neplăcerea lui, tocmai precum și lui îi păsa prea puțin de cauza imperiului.

Pentru acel atac am desemnat ziua de 29 Mai; prefectul Vlăduț trebuia să atace din partea deasupra viilor Alba-Iuliei, prefectul Axente Sever de către Mierlău, iar eu deasupra Teiușului, dar toți deodată. Prefectul Sever, care pe-atunci se afla în ținutul Zlatnei, fu în-

¹⁾ Vezi acele scene sălbatice descrise pe larg în raportul lui Avram Iancu, acolo unde se descriu cele două invaziuni ale maiorului Hatvani și luptele purtate cu el.

cunoștiințat îndată despre toate acestea. De învoirea lui eram siguri din capul locului, pentrucă noi toți cunoșteam spiritul său de întreprindere, apoi el încercase de mai multe ori acest atac. Era planul său de predilecție.

După luarea acestor hotăriri am plecat în lagărul meu; am luat împrumut dela câțiva orașeni din Ofenbaia 114 merțe¹⁾ de grâu și am pus să se coacă pâine pentru oameni.

La 27 Mai am plecat cu trupa mea din Salcia și trecând pe la Valea-Poienei, am ajuns în aceeași zi la Ponorul-Remetiei, unde am chemat pe oamenii din acest tribunat, comandat de Vasile Fodor, precum și pe cei dela Lupșa și i-am împreunat cu trupa mea. La 28 Mai am făcut recunoașterea pozițiilor dușmane în Valea Teiușului și pregătiri pentru ziua următoare. Noaptea pe la 11 am pornit cu trupa, și mergând toată noaptea, am ajuns la locul destinat aproape cu o oră mai târziu decât hotărâsem.

Atât eu la Teiuș, cât și Sever la Mierlău și Vlăduț pe la vile Alba-Iuliei am găsit pe vrăjmaș bine pregătit pentru primirea noastră. Precum am aflat mai târziu, vrăjmașul a fost informat de timpuriu de planul nostru prin spionii săi din Abrud și Zlatna. Totuși am încercat atacul, în speranță că din cetate se va încerca o eșire cu scop de a ne sprijini. Trupa mea fu împărțită în trei coloane; aripa dreaptă era comandată de tribunul Fodor, căruia i s'a dat ca ajutor pe Nic. Repede, parochul român din Gioagiu cu oamenii săi; acesta s'a postat pe partea de către Cetea. Aripa stângă, de către Aiud era comandată de tribunul Clemente Aiudeanul și vice-tribunii Cacovanu și Șerban. Trupa principală se așază la mijloc în fața orașului Teiuș. Pe această am comandat-o eu însu-mi. Sub comanda mea se găseau tribunii Ioan Ciurileanu și Matei Nicola, apoi mai mulți vice-tribuni, precum Parteniū Rațiu, Vas, Ioan Balint și I. Daniel. Rezerva am lăsat-o în urmă deasupra satului Diomalul, sub tribunii Ioan Rațiu și Vasile Nemeș.

¹⁾ Se zice și ferdală, pătrar (sfert) de găleată (latin-Cubitus), găleata de grâu curat pus în cumpănă trăgea după calitatea sa, dela 125 până la 130 libre de Viena.

Încă dela 5 ore dim. am deschis focul cu două coloane din centru.

Vrășmașul răspunse cu artileria sa, în multe privințe superioară. Apoi înaintai cu vânătorii mei atacând. Lupta se desfășură pe șesul Teiușului și ținu cam o oră. Noi am respins pe Maghiari până în orașul Teiuș; aci însă ei s'au înțepenit în șanțurile grădinelor. Acea pozițiune le era foarte favorabilă, noi ne mai putând înainta, mai ales că trupe noi le sosise în ajutor dela Bărabanț. Ne-am retras în pozițiunile noastre anterioare, de unde am întreținut focul până la 8. Tot atunci înainta o altă trupă dela Barabanț contra aripei noastre drepte și alta dela Aiud împotriva aripei din stânga. Acestea păreau că vor să înconjure ambele noastre aripi și să ne atace pe la spate. Ne-am văzut deci siliți să ne retragem până la rezerva noastră dela Diomalul. Acolo am ocupat o poziție bunișoară și ne-am luptat cu noroc schimbător până la ora 11.

Deși vânătorii mei făceau rău mult mai mare vrășmașului, decât acesta nouă, totuși n'am fost în stare să-l aruncăm înapoi. El din toate avea mai mult decât noi, numai curaj și stăruință nu; în afară de aceasta dușmanii se înmulțeau pe fiecare oră. Prefecții Sever și Vlăduț, văzând că din cetate nu se face nimic spre a-i sprijini, s'au retras din fața puterii dușmane superioare, după o luptă destul de glorioasă, și astfel insurgenții au putut să concentreze trupe mai multe în contra mea.

Pe la 11 mi-am schimbat iarăși pozițiunea și am ocupat dealul cu acelaș nume ca și satul unde stătusem în urmă. De aci am întreprins câteva atacuri contra dușmanului și am reușit în sfârșit să-l silesc să se retragă din mai multe puncte. El s'a retras în pădurile dela Teiuș, în scop ca acolo să ne mai primească odată. Acum însă n'am mai putut să-l urmărim, deoarece munițiile ne lipseau aproape de tot; apoi și oamenii noștri erau foarte obosiți. Pierderile noastre au fost de 17 morți, pe când dușmanul a avut 80—90. În urmă ne-am retras la Ponorul-Remetiei.

Pe la 5 sau 6 Iunie s'a lășit vestea, că un nou corp de trupe rebele se află în marș spre munți. Lupu Kemeny și Forro intrară pe la începutul lui Iunie, în comitatul Zarandului cu o trupă de 7000 pedestrime, un es-

cadron călărime, 19 tunuri și 4 baterii de rachete, în scop de a răzbuna perderile lui Hatvani, și de a subjugă munții, hotărând astfel soarta cetății Alba-Iulia, caci nu era nici o îndoială—chiar comandanții maghiari au înțeles-o—că soarta cetății Alba-Iulia e nedespărțită de soarta munților. La 9 Iunie dimineața am primit dela prefectul Iancu o scrisoare, în care-mi cerea să-i dau ajutor cu toate trupele mele contra unui vrăjmaș așa de puternic. Deși eu mă informasem prin cercetașii mei, că deodată și în legătură cu Kemeny s'au înmulțit și trupele rebele, care operau contra strămtorilor prin care se intra în munți și că efortările lor erau acum îndoit, totuși judecând că pericolul din partea lui Kemeny în mijlocul munților era mai mare, am hotărât să alerg în ajutorul lui Iancu cu 1500 oameni, dintre cari *însa numai 300 aveau puști*, iar ceilalți numai lănci. Această operație m'a silit ca la Salcia să las numai 400 de oameni ca rezervă spre a observa mișcările dușmanului din strîmtorile munților. Incălecând calul am și ajuns în aceeași zi la Cămpeni. A doua zi a sosit și trupa mea acolo. Aceasta s'a întâmplat la 10 Iunie.

La 11 Iunie dis de dimineață am și pornit cu trupa să ocup pozițiunea destinată mie pentru acea zi, în planul nostru comun de operație, trecând pe la satul Sohodolu, am ajuns pe la 10 dim. deasupra satului Suharu.

Pe la aceeași oră a intrat și Kemeny în orașul minier Abrud. Deci mi-am așezat trupa mea la Suharu în trei secții. La stînga în direcțiunea către Cărpeneș s'a postat tribunul Ioan Ciurileanu cu o secție. La dreapta se așezase prefectul Macarie Moldoveanu și tribunul I. Rațiu cu o altă secție. Eu am rămas cu prefectul Vlăduț la trupa principală. După amiază la 1, înaintai cu o coloană și răzemat pe pădurea satului Suharu, am dat atac contra contra avanposturilor dușmane, care în puține minute au fost aruncate pînă la trupa lor principală. Atunci am înaintat cu o coloană mai mare și mai departe și am atacat pe dușman în pozițiunea lui. Acolo s'a încins o bătălie înversunată, care a durat cam o jumătate de oră. Kemeny tocmai se afla la masă, când auzind primele bubuituri de tunuri, alergă îndată la lo-

cul de luptă. Cu această ocazie o ghiulea¹⁾ îi smulse din mână curelele frânelor.

Acel tun îl îndreptase unul din gardiștii mei dela Roșia, anume Teodor Iurca. Pe când noi ne băteam aci cu bun rezultat, aruncând pe vrăjmaș până în Abrud-sat aproape de oraș, tribunul meu, Ciurileanu, care se afla în poziția arătată mai sus, fu atacat pe neașteptate de forțe superioare. Dușmanul venise de către Cărpeniș printr'o pădure pe o cărare, pe unde nu-l așteptase nimeni. Ciurileanu a fost silit să se retragă. Văzându-mă în pericol cu întreaga mea trupă, ca să fiu atacat pe la spate, m'am retras și eu foarte iute. Ne-am retras până pe înălțimile dela Sohodol, unde am încercat să oprim pe Maghiari; dar în acea grabă nu i-am putut opune decât luptători puțini și am fost din nou respinși.

Pe dealul dela Heteu ne-am adunat din nou, vrăjmașul nu ne-au urmărit însă mai departe. În această retragere ni s'a ucis 3 oameni și 10 au fost răniți. Intre cei morți se afla și tribunul Moldoveanu, lovit de o rachetă. Poziția noastră fusese trădată Ungurilor, iar trădătorul n'a fost decât un sas, care mai înainte servise la rebeli, căzut însă într'o luptă în mâinile noastre, a fost bine tratat și numit ofițer în trupa lăncerilor. El însă trecu în această zi, chiar la începutul luptei, la rebeli și le trădă pozițiunea lui Ciurileanu.

La 12 Iunie ocupai altă poziție la Vârtop, deasupra Roșiei, puindu-mă în legătură cu cetele Buciumanilor, din care am format aripa stângă a trupelor de operațiune.

La 13 Iunie s'au apropiat de orașul montan Roșia 240 honvezi și au început să prade prinprejur. I-am atacat cu 80 de vânători și i-am aruncat înapoi până pe dealurile dela Abrud.

La 14 Iunie Kemeny trimise la mine pe Simion Șuluț, locuitor din Abrud, cu misiunea ca să mă invite în numele său să merg la Abrud, sau în orice alt loc, pe care l-ași alege eu, spre a avea o convorbire împreună; eu însă am dat un răspuns negativ.

La 15 Iunie, ziua destinată pentru un atac general,

¹⁾ „Spiritul inventiv al Valahilor îi făcu să construiască tunuri de lemn cu cercuri de fer, din cari împușcau pietre, câte odată și ghiulele”.

(Campania lui Bem, de Czeck, pag. 32).

am ocupat cu o parte mică a trupei mele o pozițiune aproape de Buciumani, iar tribunul meu Ciurileanu cu grosul trupei a rămas mai înapoi, aproape de Roșia.

Ora de atac fusese fixată pentru 1 după amiază; vrăjmașul însă n'a așteptat-o, și între 10 și 11 dimineața a pornit o coloană de 1000 de oameni cu 2 baterii de rachete să mă atace pe mine. Lupta se încinse pe Șesul-Muntarilor și a durat până la 12. Noi trebuind să facem loc dușmanului, ne-am retras în bună ordine până la Gergelu. Ajunși aici, mi-am împărțit trupa în trei cete și am ocupat cu cea din dreapta așa numitul Lacu-Cornei, iar la stânga o poziție aproape de biserica Muntarilor, și în sfârșit înălțimea Gergelu. Vrăjmașul a înaintat mai ales împotriva a două din aceste pozițiuni. Acei cari veneau spre Muntari duceau cu ei și lemne aprinse pentru ca să dea foc satului. Eu dădui aripei mele din stânga semnalul ca să plece de vale în contra acestora și să-i atace, ceeace se și întâmplă. Din această parte vrăjmașul fu respins, fără ca să aibă timp să prefacă satul în flăcări.

Totodată am ordonat decurionului Nic. Bucureșteanu ca să se arunce asupra coloanei de Unguri, care voia să atace pozițiunea noastră dela Gergelu. Decurionul a tras focuri contra celor ce înaintau, omorând 3 dintre dâșii și rănind mai mulți, ceeace a făcut pe ceilalți să se retragă. În același timp sosi tribunul meu I. Ciurileanu cu 400 de oameni la aripa mea dreaptă; eu, îl înștiințasem cu toată repeziciunea, chiar la începutul luptei, ordonându-i ca să alerge în ajutorul meu. Viteazul tribun se aruncă cu furie contra aripei stânga a dușmanului. În acelaș timp dădui ordin ca să înainteze și aripa noastră stângă. A treia coloană urma ca rezervă la oareși care distanță. Vrăjmașul a fost aruncat spre pozițiile sale de mai nainte, în șesul Muntarilor, unde începuse bătălia. Pe când el voia să ocupe aci o nouă poziție favorabilă primul decurion Grigore Mureșanu și decurionul Ioan Mureșeanu îl atacară. Cincisprezece fură uciși și centrul lor întreg aruncat înapoi. Acum vrăjmașul a fost luat la goană, din toate părțile și pus pe fugă până la Gura-Cornei lângă Abrud. El perdu cu totul 55 de morți și pe răniții săi îi încărcă la Gura-Cornei în 4 care. Noi am avut 7 morți și 10 răniți.

Era între 4 și 5 după amiază. Încă odată mai porniră din oraș și din împrejurimi trei companii de honvezi și 3 baterii de rachete contra noastră. Dar oamenii noștri se obișnuiseră atât de mult cu rachetele, încât le salutau întotdeauna cu strigătul: „Să trăiască împăratul nostru Francisc Iosif“. Așezându-ne în linie de bătaie, pornirăm contra acelor 3 companii; ele însă, nu ne-au mai așteptat, ci s'au retras, convingându-se, că nu ne speriem de rachete.

În aceeași zi o altă coloană de milițieni a încercat să străbata la Roșia, dar la așa numita „Cetate“ în fața Roșiei a fost întâmpinată și respinsă de către tribunii Ioan Raț și Vasile Nemeș. Pe când ne consultam în dimineața zilei de 16 la Câmpeni asupra unui atac nou și general în ziua următoare, comandantul de rebeli, folosindu-se de depărtarea celei mai mare părți a trupelor noastre și favorizat de o ceață groasă, a plecat în cea mai mare grabă spre Zlatna. Despre scăparea lui și despre cursul întregii bătălii va raporta mai pe larg prefectul Iancu.

La 17 Iunie trupa mea s'a întors la Salcia, de unde sosiseră vești foarte întristătoare. Maghiarii din scaunul Arieșului răsculându-se au săvârșit tot felul de devastări sălbatice în satele românești situate pe la strimțurile munților. Sâmburele trupei lor a fost un batalion de vânători din Turda comandat de barbarul Velicș, un fiu al farmacistului din Turda. Acesta a participat la rebeliune cu întreaga sa familie, fără a excepta chiar și pe femei, căci chiar fiica acestui farmacist a recrutat pe cheltuiala sa o companie întreagă pentru armata rebelă. Comanda supremă a acestor horde desfrânate o aveau Egloffstein și Ludovic Papai. La 19, 20 și 21, tribunul I. Ciurileanu și vice-tribunul Partenie Raț au avut ciocniri sângeroase cu ei, și au fost învinși și respinși în ultima zi. Alergai în ajutor cu o ceață proaspătă și la 23 Iunie atacai pe rebelii staționați la Pogiacu cu tot poporul meu armat. După o luptă crâncenă de 2 ore am reușit să-i pun pe fugă cu pierdere de 21 morți din partea lor. Noi am avut în această zi 5 morți.

La 25 Iunie Ungurii întăriți cu noi trupe au înaintat iarăși în contra noastră. M'am așezat între Pogiacu și muntele Alescău, la distanță de 2 ore dela Ofenbaia. Re-

belii puteau să străbată în numitul oraș numai pe această cale. În trei lupte sângeroase, la 25, 27 și 29 Iunie, în care am condus pe lăncerii mei de 3 ori la asalt contra rebelilor, i-am bătut și risipit. În aceste trei zile ei au pierdut peste 90 de morți, pe cari în mare parte i-au măcelărit lăncerii în cele 3 asalturi. Eu din parte-mi am avut 10 morți și de trei ori atâți răniți.

Pe când noi ne băteam în această a doua jumătate a lunii în toate părțile cu rebelii, au reușit atât aceștia cât și alte horde sălbatică ca să prefacă în cenușe satele Sagacia, Masca, Runcul, Lunca, între cari nu sunt însă numărate acele sate pe cari le-au devastat în acelaș mod în iarnă și primăvară. Dela 29 Iunie încoace rebelii nu au mai cutezat să ne atace în câmp deschis, ci s'au mărginit numai la incursiuni hoșești și astfel au reușit ca să devasteze pe la sfârșitul lui Iulie și satul Bedeleu.

Rebelii însă n'au reușit niciodată, să ajungă scopul pentru care își încordaseră comandanții lor toate puterile, adică să ocupe Ofenbaia, să se instaleze acolo sau măcar s'o devasteze. Astfel a fost salvată și averea fiscală din acest oraș, ceea ce se dovedește cu atestatele liberate de către oficiile respective.

După ce o mare parte a Transilvaniei a fost recucerită de către trupele unite rusești și austriace și după ce la 25 Iulie, trupele Maghiare de împresurare au avut o luptă de 6 ore cu bravul prefect Axente Sever, retrăgându-se în noaptea următoare dela cetatea Alba-Iulia, am primit ordin dela comandantul acelei cetăți, ca cu poporul meu armat să mă întorc spre Turda și Cluj cu scop, că dacă rebelii de acolo ar vroi să se retragă în munți, eu să mă opui lor. Indată am și dezarmat pe Maghiarii din Trăscău, Lita, Savadisla și Vlaha.

La 26 August am mers la mareșalul locotenent de câmp contele Clam-Gallas la Cluj. Aci mi s'a poruncit să dizolv poporul armat, să dezarmez oamenii, rebelii fiind pe deplin învinși. La 31 am adunat poporul armat în comuna Petridu și i-am ținut o cuvântare în prezența căpitanului David Ursu, în care am mulțumit acelor bravi bărbați în numele împăratului și în al națiunii pentru curajul lor, perseverența și bravura lor. I-am consolat asigurându-i, că suferințele lor se vor cerceta și vindeca, luându-se în considerație jertfele lor cele grele, daunele

lor și a celorlalți frați, suferite în decursul războiului, vor fi bonificate și dorințele națiunii române împlinite. I-am mai îndemnat ca să fie și de aci înainte credincioși împăratului și națiunii române, să asculte de legi, să trăiască în pace și bună învoire cu celelalte națiuni. După aceea le făcui cunoscut porunca privitoare la depunerea armelor. Le-au depus toți și eu le-am predat toate comandamentului militar din Turda.

Astfel se încheie seria operațiunilor mele din acest războiu funest; iar eu sunt gata să răspund de toate operațiunile și faptele mele de pe timpul acela.

Roșia, în Noembrie 1849.

Un mic adaos al redactorului la acest raport

Scurt este raportul oficial al lui Simion Balint, dar cu atât este mai bogat în fapte împlinite. Cu toate acestea ar mai fi încăput în el multe întâmplări, cari ar fi meritat ca să treacă în domeniul istoriei pentru învățătura posterității și totodată pentru a respinge din capul locului nenumerate neadevăruri, fantazii luate din aer și publicate de mai mulți foști insurgenți, apoi repetate până în ziua de astăzi de către publiciștii maghiari; repetate înadins, în mod precugetat, pentru că în fine, după zeci de ani, chiar minciunile cele mai nerușinate să treacă drept adevăr în ochii posterității.

Dar împrejurările din toamna anului 1849, în urma pacificării și a necurmatelor alergături între Viena și Ardeal, fuseseră atât de urgente și atât de critice încât Ioan Maiorescu, care luase asupra sa redactarea rapoartelor în limba germană, a fost atât de ocupat, încât a trebuit să recurgă la așa numitul stil militar, scurt, îndesat, desbrăcat de fraze și totuși clar și respicat. Aceasta îl făcu să treacă și peste amănunte foarte interesante, pe cari astăzi le mai știu numai bătrânii, cari le duc cu ei în mormânt.

În raportul lui Simion Balint se atinge de pildă abia ici colea că iarna din 1848/9 a fost foarte grea, că oamenii erau foarte prost încălțați, că odată a trebuit să ia grâu împrumut dela Ofenbaia, ca să le facă pâine, că insurgenții maghiari au dat foc tuturor comunelor românești în cari au putut să pătrună.

Atâta tot? Dar să nu ne întrebăm oare, că ce se ale-

gea de familiile românești rămase în toiul ernei cumplite, fără case, fără bucate, iar vitele lor răpite și înjunghiate pe la orașe? Și oare după atâtea zeci de comune românești date pradă flăcărilor, încă din Octombrie după adunarea secuilor dela Agiagfalva și pornirea lor pe Câmpie până la Reghin între flăcări, omoruri și jefuiri sălbătice, ce rost mai au necurmatele văicăreli și lamentații pentru orașul unguresc Aiud? Acestea n'au fost decât represalii și alt nimic și încă represalii luate de Români cu știrea colonelului Losenau, care se încerca să taie calea generalului Bem către Alba-Iulia, de care le păsa Austriacilor cu tot dreptul mai mult ca de oricare altă parte a țării sau de oricare altă comună.

Dacă Simion Balint în calitate sa de prefect n'ar fi operat în acea parte a comitatului Turda cu energie și prudență rară; dacă el nu ar fi știut ca să scoată ca din pământ cete de vânători, arme și munițiuni pentru aceștia, dacă nu s'ar fi aruncat orbește la asalt contra artileriei ungurești, ca să câștige tunuri, oricine poate fi convins, că din mulțimea comunelor românești câte se aflau pe largul ținut dintre orașele Turda, Iara, Ofenbaia și Trascău, niciuna nu ar fi rămas neaprinsă și nedevastată de insurgenți și sute de familii românești ar fi fost exterminate fără ca ele să se fi putut apăra din lipsa totală a armelor de foc, a munițiunei cum și din lipsa de organizare și exercițiu, deși și așa prea defectuoase atât din cauza timpului scurt, cât și pentru că lipseau instructori deprinși cu mânuitul armelor. Pe când este prea bine știut de altă parte, că nobilimea se bucurase totdeauna de dreptul de a ține arme de foc și săbii oricâte voia și că mai ales dela închiderea dietei dela 1834 jumimea maghiară s'a deprins neîncetat în mânăuirea armelor până la 1848, adică era pusă la cale și îndemnată, mai ales de baronul Nicolae Veselényi și tovarășii săi, ca în 14 ani să se pregătească mereu pentru orice caz și anume pentru o eventuală revoluție. Orb de ambii ochi, baronul N. Veselényi avusese ochii spiritului cu atât mai prevăzători.

Că sute de familii românești ar mai fi fost exterminate peste alte câteva mii, cari au fost date morții fără nici o judecată în casele și curțile lor, se poate dovedi cu mulțime de documente. Abia se începuse revoluția și tribunalul negru și secret, la început constituit la M.

Oșorheiu, decisese, *ca toți Românii câți stau carte să fie ucși*, pentruca poporul să fie cu totul lipsit de conducători. Mai ales oamenii tineri știutori de carte erau persecutați până la moarte; iar unde nu puteau pune mâna pe tineri, omorau pe părinții sau frații lor. Asupra familiei parohului Ioan Pop Bariț, preot în Petridu (aproape de Turda) fusese pronunțată pedeapsa cu moartea în contra tuturor membrilor ei, tata, mama, cinci frați și o soră, mai mult din cauza fratelui mai mare cunoscut pe atunci în țară ca fondator și redactor al „Gazetei Transilvaniei” și al „Foaiei pentru minte, inimă și literatură”. Pe tată-său bolnav greu, în Ianuarie 1849 era să-l împuște în așternut, dacă ofițerul comandant nu ar fi găsit cu cale să-l cruțe până ce se va însănătoși, ca să-l spânzure după aceea cu paradă la Turda. Mama lor a scăpat de moarte sigură ascunsă sub o sanie încărcată cu pae, stând apoi trei luni ascunsă într-o moară, cu vestmintele neschimbate. Frații lui au scăpat cu viața fugind în munți la Balint, ducând în toiul nopții și pe tată-său la neuitatul protopop gr. or. Iosif Igianu, vechiul său amic. Doi unchi ai lui Bariț anume Leon Cornea, paroh gr. or. în Siarpatac, maltratați și omorâți în temnița din Turda, iar celalt Petre Borș, om trecut de 60 de ani, găsit cu totul nevinovat și liberat, fu omorât de către plebe în piața Turdei.

Protopopul septuagenar Vasile Turcu din Catina, care se trăgea din familie nobilă, precum și un alt preot au fost spânzurați în Cluj fără cea mai mică vină, numai pe prepus, din sete de sânge.

Mai multe sute de Români știutori de carte, laici și mireni, au avut să mulțumească lui Dumnezeu că au rămas cu viață, singur și numai prin fuga lor în munți, la oastea lui Simion Balint și la I. Axente.

După pacificare, pe Balint l’au decorat îndoit și întreit cei doi împărați, iar arhiereul său l-a făcut protopop. Una sau două lăzi pline cu documente au rămas familiei după moartea lui Balint. Ar fi foarte de dorit, ca toate câte au valoare istorică, să fie scoase dela întuneric.¹⁾

Redactorul „*Observatorului*”

¹⁾ Rapoartele lui Iancu, Axente și Balint au apărut la Sibiu, 1884, în editura „*Observatorului*”.

RAPORTUL CĂPITANULUI GRATZE

RAPORTUL CĂPITANULUI GRATZE

către Excel. Sa Baronul de Wohlgemuth, guvernator
civil și militar al Transilvaniei

Excelență,

Pentru a mă putea conforma în totul înaltului vostru ordin No. 3013 dela 9 Decembrie 1849, am luat informațiuni asupra purtării ulterioare a acelor conducători ai Românilor, cari au stat sub ordinele mele și din această cauză vă rog respectuos să scuzați întârzierea răspunsului meu.

Am avut sub ordinele mele, în timpul operațiunilor pe malul drept al Mureșului, în Noembrie 1848 pe prefecții Iancu, Buteanu, Axente, Balas¹⁾ și Popovici cu trupele lor.

Pe prefectul Buteanu îl trimiseseam încă dela 8 Nov. *recunoscând spiritul său de întreprindere și energia sa*²⁾ în munții apuseni, pentru a aduna pe locuitorii din țara Someșului, ca cu aceștia să ocupe defileul dela Huedin (Banfi-Hunyad), din care cauză el s'a sustras observațiunei mele ulterioare.

Ceilalți prefecți s'au supus întotdeauna în totul ordinelor mele și, în cazuri de acțiuni independente purtarea lor a fost neîncetat în sensul înaltelor ordine a Excelenței Sale Comandantului Țărei, evitând astfel orice violență și jafuri. Ei și-au împlinit cu toții datoria în modul cel mai conștiincios, și prefectul Iancu și-a câștigat—după convingerea mea—*merite neperitoare*, pe care îmi iau libertatea, a vi le arăta în cele următoare.

¹⁾ Probabil Bălășescu.

²⁾ Sublinierile sunt ale originului.

Este meritul lui Iancu, că milițiile românești s'au adunat în număr atât de mare, în special din munții apuseni, pe câmpia dela Cricău; și numai extraordinara sa influență, activitatea sa și entuziasmul său pentru interesele prea înaltului guvern au putut să înlăture lipsurile înarmării, îmbrăcămintei și a hranei, și să menție totul în ordine.

La 5 Nov. 1848 am luat comanda peste 20.000 de milițieni Români, dintre cari nici unul nu era nearmat, din nenorocire însă numai cu lănci, și comparativ foarte puțini cu puști.

Pentru a putea opera cu aceste mase în mod strategic, împărțirea lor în batalioane, companii etc. era indispensabilă și aceasta trebuia să se facă foarte repede în chiar fața inamicului, cari și atacase din Aiudul întărit, avanposturile noastre. Și aici a arătat prefectul Iancu acea *activitate și inteligență superioară*, care ne-a permis mie și celorlalți din ofițerii detașați, să efectuăm împărțirea, și s'aranjăm încă dela 6 Nov. avanposturile noastre în poziția dela Teiuș, după preceptele militare.

Prefectul Iancu a mai fost la înălțime în ziua de 10 Nov.—când am ocupat orașul Aiud, care mi s'a predat fără condițiuni,—prin purtarea sa ireproșabilă și prin justa recunoaștere dintre dușmanul armat și nearmat. Pe când coloanele, înconjurând orașul erau duse în pozițiunile anterioare, coloana lui Iancu avea ordin să defileze prin oraș și să formeze ariergarda corpului.

Fără ca un om să *fi eșit din rânduri*, a condus Iancu coloana sa prin mijlocul orașului și a ocupat împrejurimile astfel că nu numai nu s'a produs nici un act de violență, dar se evită și orice jafuri.

Tot astfel a fost activitatea sa la 20 Nov. când am ocupat orașul Turda în numele prea grațiosului nostru împărat; și pentru a demonstra populațiunei supuse numai de frică, că Românii aveau un scop mai înalt, decât acela de jaf, care li se imputa. Intrai singur cu cartierul meu general în oraș și lăsați să bivuaheze corpul întreg pe miriști pe malul drept al Arieșului, fără ca un om să-și permită să calce ordinele, intrând în oraș. Și în acest oraș nu s'a comis nici un fel de jafuri și de violențe pe tot timpul destul de îndelungat a șederei noastre acolo.

Mărturisesc sincer, că dispozițiunile mele n'ar fi avut acele fericite succese; n'ar fi fost posibil să se obție al-
cel acord în diferitele operațiuni cu o masă nediscipli-
nată atât de mare, dacă Iancu,—spiritul care înviora pe
toți, omul de o popularitate fără margini, însuflețit de
nobilul gând să câștige, printr'o credința plină de sacri-
ficii, către prea înaltul ban al națiunei sale o situație po-
litică—nu m'ar fi ajutat și n'ar fi supravegheat punc-
tual executarea ordinelor mele, cu mai meticuloasă îngri-
jire și cu jertfire de sine, până în cele mai mici amănunte.

În timpul întregii expediții am împărțit cu Iancu în
diferitele bivuacuri lagărul meu și am avut astfel mul-
tiple ocazii să studiez caracterul său; el urăște orice se-
paraționism; el nu are decât două gânduri: *menținerea Mo-
narhiei și egala îndreptățire a națiunei sale*; sunt prin
urmare moralmente convins, că cu știința sa și în urma
dispozițiunilor sale nu a suferit nimeni vre-o nedreptate.

Îndrăsnesc deci să rog pe Excel. Voastră, să bine-
voiți a acorda fostului prefect Iancu pentru activitatea sa
plină de jertfire în interesul cauzei celei bune, pentru vi-
tejia sa de atâtea ori arătată și pentru atitudinea sa, cin-
stită, fără greșală și în toate ocaziunile atât de umană,
o distincțiune publică.

Gratza m. p.

Căpitan

Orlat, 10 Ianuarie 1850.

·RAPORTUL LOCOTENENTULUI MIHAIL NOAK

RAPORTUL LOCOTENENTULUI MIHAIL NOAK

adresat Excelenței Sale Feld-Mareșalului Baron de Wohlgemuth, guvernator civil și militar al Transilvaniei

Excelență,

În urma însărcinării Excelenței Voastre cu No. 3013 din 9 Decembrie anul trecut, de a comunica în mod conștiincios, cari indivizi dintre militienii din Blaj, comandați de mine, s'au distins în mod deosebit—îmi permit a vă raporta următoarele:

Nerecunoscându-se la timp tendința criminală a partidului revoluționar, i s'a dat posibilitatea să se întâlnească, terorizând apoi sub masca legalității și chiar cu asistență militară, poporul supus cu credință prea înaltei case imperiale, împingându-l la desperare. Necazul poporului a ajuns la punctul culminant când a văzut că rebelii erau favorizați de guvern, pe când credința nestrămutată a poporului era considerată ca trădare.

Veți recunoaște Excelență, că era foarte greu a menține în marginile legalității și a folosi contra inamicului o masă de popor nedisciplinată dar tot atât de îndârjită și desnădăjduită; n'ași fi reușit niciodată, dacă n'ași fi posedat organe, care m'au ajutat cu o energie fără de exemplu.

Am sosit în ziua de 18 Octombrie la Cluj și am găsit pe Axente Sever cu multe mii de glotași, căutând a ocupa malul stâng al Murășului dela Năjlac până la Alba-Iulia, pentru a apăra întinsul ținut al Blajului contra atacurilor inamice; o problemă care era greu de rezolvat și care costase multe sacrificii, căci glotașii se găseau în fața dușmanului, înarmați cu bâte; rezolvarea ei, fiind

strâns legată de împedicarea unirii rebelilor din Agyagfalva cu acei din Aiud—s'a putut realiza mai târziu, când glotașii, căpătând aproximativ 1000 de arme, au putut să fie întrebuințați mai cu folos. La această reușită au contribuit cu energie rară: caporalul Zaharia Pop, tâmplarul Ion Moga, soldatul Ion Tebanu, cu toții din primul regiment românesc,—și caporalul concediat Petruță Ariton, care servise pe vremuri în regimentul de infanterie Arhiducele Carol Ferdinand.

Succesul acestor 4 instructori a fost atât de mare, că m'am văzut silit moralmente, să-i asigur ca la timpul oportun voi spune cuvântul meu despre activitatea lor. În special trebuie să menționez pe concediatul Ariton, căruia rebelii i-au promis la Turda sume însemnate, dacă ar fi vrut să intre în rândurile lor și să organizeze bandele lor; Ariton părăsi însă femeia și copiii la Turda, pentru a fi de folos cu cunoștințele sale militare, cauzei cele bune, el intră în serviciu la Blaj fără nici o pretenție.

Prefect al glotașilor era pe atunci Sever Axente, un om la locul lui; el posedă în toate privințele încrederea poporului său, care din gura sa învăță să deosebească, în legătură cu credință către monarhul legitim, relele inerente războiului de jafuri și omoruri; de unde tratamentul uman al unor prizonieri maghiari la Blaj, respectarea proprietății străine, din care cauză căpătă mulțumiri din diferite părți.

Tot atât de curajos era și în mijlocul ploaiei de gloanțe, ceace am putut să constat în special la 16 Ianuar 1849 la Vințul de Sus, când a învins cu o parte a gloatelor sale un detașament inamic de recunoaștere, cu care grație s'a distins tot atât de mult Ion Procopiu ca comandant al pușcașilor, prin prezența sa de spirit, temeritatea și vitejia sa. Același Procopiu a respins o secție de recunoaștere dușmană, capturând mai multe care încărcate. Procopiu câștigase pe vremuri câteva parale ca profesor în Valachia, văzând însă patria în pericol, trecu munții, ajută pe cei lipsiți, până când cheltui ultimul ban, făcând ultimul sacrificiu pentru patrie; astăzi el se luptă cu grija zilei de mâine, și-a sacrificat viața, și se luptă cu moartea.

Triunșilor gloașelor din Blaj toată lauda, căci fără

excepție au fost credincioși cauzei cele bune cu un rar devotament; inteligenței lor, energiei și vitejiei lor datorște acest ținut siguranța contra atacurilor rebelilor, căci ei au respins cu energie orice încercare a dușmanului de a rupe frontul. Numai sub comanda acestor bravi, au putut fi folosite cu succes masele; la orice ocazie se putea conta pe statornicia acestor tribuni. Trebuie să regret însă, că ei n'au avut de înfruntat sub comanda mea decât lupte mici de avangardă, deoarece dușmanul fugise încă dela operațiile dela Aiud până la Cluj și gloata mea armată, cu 1500 de puști și o jumătate de baterie, n'a avut câmpul de activitate ce l'ar fi meritat. Inamicul urmărit fugi la Cluj, de unde îl goni d-l colonel Fr. Urban.

Trebuie să mai exprim regretele mele, că răposatul general Wardener după ordinul său din 19 Decembrie 1848 dat la Huedin, m'a lăsat să stau în neactivitate cu 6200 de glotași bine instruiți pe înălțimile dela Copșa, când ași fi putut să iau parte la luptele dela Ciucia; după care același domn general mi-a ordonat la 21 a.l., mai întâi în scris, pe urmă verbal, să duc gloata acasă ca și cum inamicul ar fi fost distrus. Trebuie să arăt aceste regrete, căci Axente mai târziu, după retragerea trupelor noastre, a săvârșit multe vitejii, cu o mică parte a acciași gloate.

Multă vreme mulți au atacat pe tribun, acuzând gloata că ar fi comis jafuri,—chameleonii răspândeau aceste născociri, din ură națională priveau cu ochi rai credința nestrămutată a poporului către cauza dreptății. De sigur că în această revoluție s'au făcut, ca în toate, barbarii, dar ele n'au fost comise numai de gloate, și nu gloatele au început cu ele.

Excelență. Am operat cu cei 6200 de oameni dela Blaj până la Huedin și înapoi. Am atins astfel multe sate ungurești, mai ales pe acelea din scaunul Arieșului, nu cred însă că s'au primit reclamațiuni în contra purtării gloatelor. În special las să vorbească Turda, unde am petrecut de două ori noaptea, și a cărei autorități comunale m'au rugat la prima mea trecere pe acolo, făcând mari promisiuni, să încuartierez în altă parte trupa, sau să acord populației o oră răgaz, pentru a-și putea salva

măcar viața. Locuitorii Turdei au recunoscut în curând greșala lor și când am sosit a doua oară în fața orașului, consiliul comunal ne-a eșit înainte, urând gloatelor bun soșit.

Meritul acestei perfecte ordine se cuvine exclusiv tribunilor, cari au știut să stăpânească masele; sunt deci dator să-i recomand specialei voastre bune-voințe.

Hărțile mele însă au căzut în prima zi a bătăliei dela Mediaș în mâinile dușmanului, și nu pot să arăt aici în mod precis numele tribunilor, unde se află ei actualmente, și actele rășboinice ale fiecăruia; până-acum n'am putut afla, care din ei se mai găsește în viață, cărei împrejurări se datorește și întârzierea prea supusului meu raport.

Mă cred tot atât de îndatorat, de a menționa cu această ocazie și pe alți bărbați excelenți, bărbați cu cari am fost în relațiuni continue dela chiar începutul mișcării revoluționare, cari n'au operat direct cu gloatele, dar cari se numără printre bărbații, de naționalitate română, ce și-au câștigat mai multe merite pentru cauza prea grațiosului nostru monarh.

Aceștia sunt în general oameni ai poporului, adevărați apostoli, membrii comitetului național autorizat mai târziu, despre faptele cărora s'a raportat desigur Excelenței voastre. Ei au povățuit poporul cu rară resemnare, netinând seamă de nici un pericol, atunci când guvernul se condamnase singur la moarte, când partidul revoluționar se întărea tot mai mult în dauna prea înaltei dinastii, încercând să înșele poporul promițându-i reforme și locuri de onoare, sau amenințându-l, nereușind cu promisiunile. Rezultatul atitudinii lor, a cărei sfântă tendință mulți bărbați au plătit-o cu moartea, a fost fidelitatea păstrată de popor cu credință în toate împrejurările, pe care nici chinuri, nici făgădueli n'a putut s'o clatine; să nu se învinovătească poporul deci că lealitatea sa n'a fost mai mult folosită.

Alături de acești oameni se cuvine să numesc și pe grăniceri: protopopul Niculae Szancsaly (?) preotul Niculae Erdély, Petre Bratu, Ion Popovici, Anton Vestimianu, Toma Cocsis, George Raicu, cu toții din primul regiment grănițeresc român.

Aruncați Excelență o privire asupra apropiatului sat

de graniță Veștem, ai cărui locuitori s'au opus cu bărbăție, după retragerea trupelor noastre, armatei lui Bem — tot astfel au procedat și locuitorii din Brad, așa de bine au înțeles ei pe învățătorii lor. Din nenorocire au adus prin credința lor către monarh demnă de imitat (ca multe alte comune din țară, asupra satului lor o mizerie, la a cărui vedere trebuie să se cutremure fiecare. Acum apasă greu asupra acestor credincioși boalele și lipsurile; cu jale se gândesc la amara experiență a trecutului, în așteptarea nenorocirii, ce le va aduce viitorul.

La ocuparea țării insurgenții Unguri au urmărit mai ales pe acești apostoli ai poporului; ei au părăsit casă și familie și s'au refugiat în munți și peste hotar — altfel și aceștia ar fi avut aceeași soartă ca celelalte nenumărate jertfe.

Este deci de datoria guvernului să răsplătească înaintea de toate pe puținii apostoli rămași în viață pentru meritele ce și-au câștigat către preainaltul tron. Poporul ar fi prin această răsplată, nu mai puțin satisfăcut.

Excelență! Nenumărații căzuți și-au găsit răsplata în moartea de eroi și de martiri, cari au suferit-o pentru Austria, trec peste ei; menționez numai trei morți, și las la aprecierea excelenței voastre, dacă ei merită, să fie onorați în moștenitorii lor.

Tribunul Teodorescu, un bărbat de valoare, cu cultură vastă, cu multă influență asupra poporului, a căzut într-o luptă la Cimbriud; pe tatăl său l'au împușcat rebelii, pentru singura vină de-al fi conceput; mama sa trăiește, o sărmană bătrână împovărată cu 7 copii, la Mosna, și se roagă fierbinte, cerând ajutor.

Ion Tămășescu căzu în luptă la Blaj, mama sa este o văduvă sărmană la Daia, care-și plânge fiul, ajutorul bătrânețelor sale.

Ion Moldoveanu, preot, a murit la Racovița, lăsând o văduvă săracă și 2 orfani. El fusese arestat încă la începutul revoluției pentru entuziasmul său pentru cauza cea bună, ca revoluționar, suferind multe umiliri; entuziasmul său se înalță însă până la sublim. Viața sa fiind în pericol, se refugiază în apropiatul principat unde trăiește ca vai de lume. Femeia și copiii au rămas la voia întâmplărei, avutul său a fost jefuit. La reocuparea țării se întoarse la sărăcia sa, expus alternativei de-a cerși sau

de a muri de foame, toate proviziile sale fiind pierdute. Mizeria îl zbuciumase însă atât de mult încât muri în floarea vârstei.

Exelență. Partidul de răsturnare a lucrat multă vreme pe ascuns pentru realizarea trădării lui, ceea ce nu se recunosc la vreme de partea cealaltă. Stăpânirea ungurească se impusese cu sila.

Fiind în relațiuni cu apostolii poporului a trebuit să sufăr multe; munca cea mai nobilă era suspectată și am fost trimis și eu la instrucție. A trebuit să sufăr rușinea, ca locuința mea, azilul fidelilor urmăriți, din care mulți au fost asasinați în acest război civil, să fie atacată noaptea, după ordinul celei mai înalte instanțe ale țării. Numai astfel am putut fi credincios jurământului meu, dar tocmai pentru că am rezistat tentației, sunt îndreptățit, atât cât slabul meu talent permite, să relev meritele acelor oameni—cari au făcut ceia ce au făcut, fără nici o pretenție, numai în numele cauzei noastre cele bune.

Scuzați deci, Exelență, vorbele mele și fiți încredințați, că întotdeauna am fost și sunt decis a face totul pentru stat—chiar a-mi da viața.

Mihail Noak m. p. locotenent

Orlat, 3 Martie 1850.

Exelența,

În respectuosul meu raport dela 3 Martie am menționat între alții pe protopopul Niculae Szancsaly, pe preoții Niculae Erdély, Petre Bradu, Ion Popovici, Anton Vestemianu, Toma Cocsis, George Raicu, ca oameni, cari în timpul războaielor dela 1848, au luminat poporul asupra tendințelor criminale a partidului de răsturnare și au întarit astfel credința poporului pentru cauza împăratului. Cu aceeași ocazie am vorbit și de răposatul preot Ion Moldoveanu din Racovița, care a avut aceeași purtare, și a căru avut a fost jefuit de rebeli, pe timpul șederei sale în Valachia ca fugar, iar familia sa se luptă astăzi cu lipsa și sărăcia.

La ordinul Exelenței Voastre No. 3452 din 25 Martie adresat înaltului comandament al regimentului meu, de a raporta în mod amănunțit asupra activității acestor preoți, să-mi fie permis a reveni la acea epocă, când

partidul de răsturnare luase sub masca lealității, când ziarele comentau cu vorbe frumoase legalitatea stăpânirii ungurești și a organelor ei, când misionari cutreeră țara, nelăsând nici un mijloc neîncercat pentru câștigarea poporului la cauza maghiară. S'a dat drumul neastâmpăraților *eroi săcui* și aceștia au știut, în aplausele unanime ale administrației ungurești, să comită barbariile cele mai grozave—pentru a reduce poporul sub jugul maghiar.

Militarii nu s'au sfiit să servească prefectilor unguri ca călăi,¹⁾ să aresteze pe bărbații cari luptau pentru Austria, desvălând trădarea, silindu-i să se închine cauzei maghiare—întreaga țară era terorizată.—Numai granița, care se mai afla încă sub scutul legilor și judecătoriilor austriace, păstra neutralitatea. Nu se permitea, măcar critica faptelor funcționarilor unguri, mai repede era permisă dimisia fiecărui militar; cu nerăbdare se așteptau faptele ce vor urma. Ofițerilor li se permitea să instruiască gardele ungurești, să treacă în rândurile lor. Regimentul primi ordin să pornească spre Segedin, dar cât a fost de criticată fapta celui de al doilea batalion; care a refuzat să se supue comandai ungurești! S'au făcut cercetări pentru a descoperi pe autori, cu toate că se arătau oarecare simpatii pentru acea revoltă.

Nimic n'ar fi fost deci mai natural, ca în astfel de împrejurări defavorabile să se supue și poporul granițaresc.

Atunci au intrat însă deschis în luptă, acei oameni menționați de mine. Oricât aveau de combătut greutatea mai mari, cu atât le opuneau o rezistență mai înverșunată, cu atât oțeleau mai mult sufletul poporului; orice venea dela ministerul unguresc, nu era ținut în seamă; și acum mai văd pe locuitorii acestor comune de graniță, strânși în jurul acestor apostoli, jurând că vor pieri împreună cu cauza cea dreaptă, dar nu vor subscrie niciodată tendințele ungurești. Aceste idei s'au născut în ținutul regimului; de aci au pornit;—bărbații numiți mai sus le-au atârnat, le-au hrănit și le-au răspândit din sat în sat. Cu toate că trebuiau să se aștepte, că azi sau mâine, vor fi prinși ca alți nenorociți, asvârliți și justificați—nimic nu-i putea ține în loc—cu sacrificiul poziției lor și a fami-

¹⁾ Intre alții colonelul baron Rauber.

lilor, ei își continuau drumul perzării pentru cauza cea sfântă.

O urmare a acestor fapte au fost binefăcătoarele petițiuni ale adunărilor din Orlat, în August și Septembrie 1848, la care au luat parte mii de țărani, cari împrăștiau cele auzite aci la alte mii. Cu entuziasm se declară țara de partea graniței, sute de sate cerură să fie primite în cercul grănițesc, pentru a lupta,—căci vedeau murind, cauza cea bună.—Și cât de curând s'au complectat regimentele de linie?

Toate acestea trebuie să fie atribuite bărbaților amintiți care au urmărit fără încetare, în unire cu Bărnuț și Laurian ideea reușitei cauzei împăratului — și doborârea partidului revoluționar. O privire în corespondența autorităților superioare de atunci ar arăta meritele fiecăruia din numiții preoți pentru prea înaltul tron.

Trebuie să admitem, că au luptat pentru cauza cea bună în aceeași măsură, în care au fost arătați de șeful de poliție unguresc Dobokay ca periculoși tendințelor revoluționare, în urma cărora comisarul regal de atunci baronul Vay ordonă o cercetare, care a fost zădărnicită de evenimentele ulterioare.

Mă refer la denunțul lui Dobokay, pentru că acesta se bucura de mare influență printre unguri, pentru că acesta înfierase pe toți acești preoți, arătând ce se făcea zilnic pe graniță. Ași mai cita și un raport al locotenentului Szigeti, trecut în rândurile insurgenților, care arată în special pe protopopul Szancsaly ca pe acela care lucrează mai cu putere contra tendințelor ungurești. Aceste hârtii le-am văzut pe masa colonelului meu de pe acele vremuri, atunci când eu—ca rău făcător trebuia să mă justific—căci atunci, tot ce se îndrepta contra libertății maghiare, era considerat ca revoltă, ca trădare, apăsaream în lumina cea mai urâtă. Pe militari îi leagă jurământul; preotul putea să se miște în sfera sa, putea să fie neutru și demn, dar el nu putea să uite, că era în acelaș timp grănițer, era soldat născut.

M'am simțit deci dator, a vorbi de ei, mai ales când văd pe bătrânii Szancsaly, Erdély, Bradu, proscrisi din cauza fidelității lor, rătăcind luni întregi în munți și pe ceilalți, departe de familiile lor, trăind din milă în Valahia.

Orlat, 4 April 1850.

Mihail Noak m. p. locotenent

RAPORTUL LOCOTENENTULUI MUNZATH (MÁNZATU)

RAPORTUL LOCOTENENTULUI MUNZATH

CĂTRE

BARONUL WOHLGEMUTH

Excelență,

În urma ordinului înaltului guvern No. 3013 dela 11 luna curentă, mă grăbesc să raportez, că pe timpul dela 7 Mai până la 8 August a. c., când subsemnatul a fost însărcinat cu comanda miliției românești, s'au distins în special următorii membri ai acestei miliții:

Fostul prefect Axentius Sever, prin vitejia personală în toate luptele care au avut loc, mai cu seamă însă în lupta dela 31 Mai deasupra viilor dela Alba Iulia, când a apărut cu 30 de oameni retragerea noastră și a împiedicat prin bravura sa prinderea unei coloane de milițieni și a salvat un tun de munte. Apoi printr'o activitate plină de bun simț la salvarea acelei părți din Abrud ne distrusă încă, cât și a familiilor și a funcționarilor rămași în oraș, pe urmă la înarmarea batalionului de milițieni, când a procurat din mijloacele sale proprii nu numai pulbere pentru fabricarea cartușelor în cantități considerabile, dar și rufe pentru acei dintre milițieni, cari lipsind de 4 luni de acasă, erau lipsiți de cele mai de seamă.

Fostul tribun Munteanu s'a distins printr'o conducere plină de tact a plutonului său, prin energie și perseverență, prin curaj personal, dovedit mai ales cu ocazia reușitului nostru atac împotriva inamicului la Hondol și la acela dela Geoagiu.

Purtarea lui Axentius Sever și a lui Munteanu a fost pe timpul de mai sus dreaptă și fără prihană, meritând toată lauda.

Subsemnatul mai găsește de cuviință a aduce la înalta cunoștință și buna purtare a oamenilor din batalionul român de milițieni, cari au luptat fără soldă, fără mâncare regulată, cu îmbrăcăminte proastă, cu muniții foarte puține și arme proaste, cu adevărată supunere și dragoste pentru Majestatea Sa, până la sfârșitul revoluției

Adalbert Munzath m. p. locotenent

Carlsburg (Alba-Iulia), 22 Dec. 1849.

ASEDIUL ALBA-IULIEI

ASEDIUL ALBA-IULIEI ÎN 1849

DE

CAPELANUL GARNIZOANEI, DIONISIE THALSON ¹⁾

Cunoscutele tendințe separatiste rees mai clar din următoarea proclamație a rebelului Kossuth, datată la 8 Octombrie 1848 din Budapesta:

„Sfânta cauză a patriei noastre fiind asigurată prin mila lui Dumnezeu și înaintarea victorioasă a vitezelor noastre trupe,—întreaga forță militară a rebelului Iel-lacich a fost bătută la Stuhlweinenburg, retrăgându-se spre Viena; banda de hoți a generalului Roth, compusă din 10.000 de oameni, a fost capturată împreună cu comandanții și ofițerii; în scurtă vreme toată armata dușmanilor noștri a fost fie complet nimicită, fie aruncată peste hotare ca niște hoarde nerușinate, astfel fiind ordonăm, în numele regelui și a națiunii și în conformitate cu votul Dietei, tuturor comandanților de cetăți și militarilor aflați în ele din Ungaria, Transilvania, Slavonia și Croația, sub răspundere grea, următoarele:

1. Să ridice pretutindeni steagul tricolor unguresc, 7 zile după publicarea acestui decret în monitorul guvernului „Közlöny“;

2. Se mai ordonă tuturor comandanților de cetăți să jure credință Ungariei și țărilor unite cu aceasta, ascultând de ordinele comitetului apărării de patrie, căruia să-i raporteze în scris despre aducerea la îndeplinire a acestor ordine.

Oricine va neglija să a cuită de aceste ordine va fi con-

¹⁾ Oesterrichischer Soldaten Freund No. 130, 131 și 132 din anul 1849

siderat ca trădător de țară, fiind declarat afară din lege și având orîșicine dreptul să-l aresteze.

Se mai înștiințează în acelaș timp că în cazul când cineva refuză să asculte de aceste ordine, toți acei cari se vor găsi în cetăți, după ce vitejia trupelor noastre va asigura izbânda cauzei noastre prin izgonirea peste graniță a bandelor de hoși trădători, vor fi pedepsiți ca trădători de țară.

Acest decret se va comunica tuturor comandanților de cetăți spre a fi publicat și executat întocmîi¹⁾.

Decretul s'a citit în prezența generalului Horak, comandantul cetăței, a tuturor ofițerilor imperiali și regali și a funcționarilor militari. Un puternic „trăiască împăratul“, isbucni din toate piepturile. Și în a șaptea zi, de pe statuia împăratului Carol VI, tot mai flutura drapelul imperial. 1).

Din acest moment nu ne mai gândirăm decât la pâine și muniții.

În curând lupta se întînse în diferite puncte ale frumoasei Transilvanii. Sute de sate fură distruse și locuitorii lor asasinați. Cetatea fu înconjurată cu palisade. Directorul fortificațiilor, căpitanul de Donaszewsky, și maiorul Rzehak, comandantul artileriei, au adus-o în stare de apărare. Sub noul comandament al colonelului August von Auenfels sosiră administratorul comitatului Fink, căpitanul Popa, locot. Munzath, intendentul Karas, locotenentul Russu cari au devenit eroii aprovizionărei. Nouă nu ne mai lipsea decât dușmanul, dar și pe acesta ni-l promitea Bem în următoarea scrisoare:

Dela comandamentul general al armatei ardelenne

Către comandamentul cetăței c. c. la Alba-Iulia

Turnu Roșu, 16 Martie 1849.

„Comunicând comandamentului cetăței, că armata mea a cucerit Sibiul și pasul Turnu Roșu, gonind armatele austriace și rusești cu generalii Puchner, Pfersmann,

¹⁾ Autorul acestei schițe a publicat pe vremuri în „Siebenbürger Bote“ un raport despre aceste evenimente, însoțindu-l cu cuvintele: „Alba-Iulia a arborat drapelul imperial. Dușmanii n-au decât să-l dea jos“.

Graeser și Iovici peste hotarul Ardealului în Valachia; ordon cedarea cetății domnului locotenent colonel baron Kemény, care are ordin să o asedieze. Dacă cetatea va fi predată de bună voe, asigurăm acelor domni ofițeri cari vor voi să intre în rândurile noastre, acordarea gradului ce-l au astăzi; celorlalți însă eșire liberă cu bagaj cu tot. Dacă comăndamentul se opune însă predării, atunci cetatea va fi asediată de întreaga mea armată, și la cucerirea ei garnizoana va suferi consecințele“.

Nu eram încă destul de tari. Intre timp sosi însă brava gardă națională din Orăștie.

La 20 Martie sosi viteazul căpitan de Cernoevich cu 560 Români de elită din Banat. I-am primit cu urale nesfârșite. Din acea zi garnizoana se compunea din 2 comp. pănii din reg. conte Leiningen, 1 comp. reg. baron Bianchi, 1 comp. reg. arhiducele Carol Ferdinand, 2 comp. de Români din reg. 16 de grăniceri, comp. 1 și a 2-a din batalionul 23 de vânători de câmp, 2 comp. Români din Banat din reg. 13 de grăniceri, 1 comp. plăeși din Brad, 1 pichet din reg. de cavalerie arh. Ferdinand Max No. 3, 1 comp. art. de câmp, 1 comp. art. de cetate, 1 comp. de pușcași și 1 comp. gardă națională din Orăștie¹⁾.

La 24 Martie un corp de insurgenți unguri ocupă Teiușul. Numărul era de 600—700 cu 3 tunuri.

25 Martie. La 11 dimineața apărură un parlamentar, ce-

¹⁾ Ofițerii și funcționarii prezenți erau: George August de Auenfels, colonel și comandantul cetății.

La reg. Graf Leiningen : Căp. Krauss, Brändmayer. Cernoewich, locot. Gyurich, subl. Walmisberg, Tegze. La reg. român din Banat : Căp. Miculescu, locot. Hudowschy, Dragomir, subl. Jordan, Zunin, Boldia, John. La reg. român de grăniceri No. 1 : căp. Szabó, Jürgens, Fligely, locot. Veriandianu, Munzath, subl. Scheudruch, Rațiu, Roico, Dolansky. La reg. român de grăniceri No. 2 : subl. Rusu. La divizia de vânători : căp. Oelschläger, Greef, sub-loct. Haydendorf, Ruth, Kirchner, Trauschensfels, Fronius, vânător voluntar Thalson. La reg. baron Bianchi : căp. Asboth, sublocot. Sonnenstein. La reg. baron Sivcovich : căp. Pöbberg, subl. Salmen. La reg. Carol Ferdinand : căp. Bayer. La reg. Ferdinand Max, cavalerie : locot. Bartsch, Apfler, subl. conte Thürheim. La geniu : Căp. Domaszewski, locot. Tchopp. La artilerie : maior Rzehak, căp. Herzog, Kajtanovic, locot. Wagner, Lange, Katerek, Bayer. Dela comăndamentul pieței : maior Knebel v. Treuenschwerdt. căp. de cav. Baron Zech, căp. Crayen, auditor Smerzha, capelanul Thalson. Dela compania montanistică : Locot. col. Hofmogl, căp. Maurer, Hawlik,

rând predarea cetăței. După amiazi la ora 4 au fost expediați spre Déva și Hațeg ofițerii prizonieri unguri, escortați de granicerii bănățeni. La orele 5 ardea satul Benic.

26 *Martie*. La 2 după amiazi am văzut de pe muntele Zăvoiu la nord de Alba-Iulia defilând spre Bărbantș 2 coloane ale dușmanului. Acesta se întărește acolo. Seara diverse focuri aprinse arătând că dușmanul va petrece acolo noaptea. Cetatea a fost închisă.

27 *Martie*. O lovitură de tun trasă din cetate anunța la 11 dimineața începutul războiului. Lovitura era îndreptată din bastionul No. 5, împotriva unei patrule de cavalerie care o luă la fugă. După amiazi, la 4, doi spioni calari au fost arestați pe glasiul dinspre apus.

28 *Martie*. La 4 dimineața s'a tras asupra dușmanului mai bine de un ceas. El a răspuns focului nostru. Către amiază ardeau satele Șard și Satumic, aprinse de dușman. Noaptea fu liniștită.

29 *Martie*. Un spion căzu în mâinile patrului noastre. Noaptea am bombardat de trei ori inamicul. Garnizoana stătea pe bastioane și căpitanul inginer Domaszewski comanda apărarea. Comandantul corpului de asediu locotenent-colonelul baron Kemény-Farkas, ceru înscris pre'area cetăței. Nu primi însă nici un răspuns.

30 *Martie*. Coloanele dușmane se mișcau, de colo până colo în fața cetăței, ca și cum ar fi vrut să arate forțele lor. Brava noastră artilerie îi salută, însă deseori, în cursul zilei, cu gloanțe de 12 livre.

31 *Martie*. Maghiarii căutau să se apropie de muntele Mahmud, făcând recunoașteri, ca și când ar fi avut intenția să încerce un atac în noaptea viitoare. 2 compănii

ocot. Hopp, de Candon, subl. Wenger, Horn, Schneider, Oleschowsky locot. administrator Kudoba, subloc. Misses, aghiotant Greger. La garda națională din Orăștie : căp. Zeiller, loc. Schulberg, căp. Iacobi, Brener, căp. de cav. Podhaetzky, Poppa, subl. Ungard, Csermak. Funcționari militari : comisar de războiu Hust, administrator Karos, contabil Kreuzer, direct. Abendroth. căp. Püchl, Faulk, Wagner, Kammauf, asistent. Seifert, protocolist Fothmer, *Farmacie* : Șef. v. Rathoswky, ajutor v. Gallih. Spitalul militar : medic de reg. Dr. Conrad, medic Dr. Senor subchirurgi : Fiban, Weissenbach, Sziksozay; Funcționari administrativi : Fink, administratorul Albei de jos, Poruțiu, administrator ajutor al Albei de jos : Tomasu, notar al districtului Blaj : Groza, arhivar al aceluiași district.

de infanterie și un divizion cavalerie sub comanda lor. Apfler au făcut o eșire înprăștiindu-i în toate direcțiile. Artileria grea tuna din bastioanele 3 și 4, zapacind pe dușman și omorând mai mulți dintre ei. Noaptea s'au retras spre cartierul lor general, la Bărăbanț.

1 April. Inamicul a fost bombardat din cetate. O cârciumă la marginea orașului, în care chefuiau câțiva honvezi, luă foc. Locotenentul Caciarec a fost sperietoarea insurgenților în această zi.

2 April. Pe la orele 3, inamicul încearcă să se apropie iarăși de muntele Mahmud, tunurile bastionului 3 comandate de locotenentul Bayer îl goni. La 5 și jum. cetatea a fost bombardată cu multă putere timp de un ceas de pe muntele furcilor (Galgenberg). Bem comanda în persoană. Tunurile din bastioanele 1, 2, 3 răspundea cu aceeași îndârjire. La începutul nopții sosi un parlamentar cerând predarea cetății. Bravul colonel August îl expedia cu cuvintele: „Voi apăra cetatea până la cel din urmă om, păstrând-o împăratului“. La 9 seara, inamicul a deschis un foc îngrozitor din 19 tunuri, care ținu un ceas. Doi oameni au fost răniți, în cetate nu se ivi nici un incendiu, cu toate că bombardarea se făcea cu grătate. Comandanții de bastioane păzeau forturile lor. Căpitanul Polberg așezase trăgătorii săi foarte bine. Căpitanul Kaitanovici, locotenenții Lange și Bayer au fost sărbătoriți ca eroii zilei.

3 April. Turnul înalt al domului ne-a adus servicii mari. Din înălțimea sa puteam să supraveghem bine toate mișcările inamicului. Locotenentul Oleszewsky a condus serviciul de telegrafie pe tot timpul asediului cu multă pricepere. Spre amiază am văzut îndreptându-se dela Oarda de jos spre Sebeș 6 tunuri cu artileriști și o mulțime de care escortate de trupe de cavalerie. Puțin mai târziu infanteria dușmană părăsi Murăș-Portus, pornind către Bărăbanț. Trei escadroane au trecut spre Sebeș. 5 tunuri îndreptate spre cetate au rămas la Kaiserbündl, la sud de Alba Iulia, în apropierea lagărului dela Bărăbanț.

4 April. La 9 dimineața garnizoana a făcut o eșire spre muntele Furcilor, schimbându-se câteva împușcături. La 12 porni din Oarda de jos un escadron dușman de cavalerie spre Sebeș. La 3, avangarda noastră a prins un așa zis

spion, care sosea într-o caleașcă turbată. Era însă un curier trimis de căpitanul de cavalerie contele Weston dela regimentul de cavalerie ușoară arhiducele Ferdinand Max, în urma intervenției agenției engleze din București, pentru a duce acolo, pe soția contelui, care se afla în cetate din Octombrie 1848.

5 April. Inginerul-locotenent von Tschepp, a plecat ca parlamentar la cartierul general dușman la Murăș-Portus, pentru a comunica comandantului insurgenților, colonelul baron Stein, plecarea doamnei Weston. După prânz s'au aruncat spre încercare câteva granate de mână în tranșeele dușmane, dând rezultate excelente.

6 April. Dușmanul a așezat 2 tunuri lângă cimitirul din Murăș-Portus pentru a ține în șah muntele Furcilor.

7 April. La 11 dimineața au pornit 2 companii de infanterie dușmană pe două corăbii de sare dela Murăș-Portus pe Murăș în jos. 6 tunuri, cu care de munițiuni, escortate de cavalerie, au plecat dela Oarda de jos peste Alvinț spre Deva, și la 5 p. m. părăsi dușmanul cu 1 batalion și 2 tunuri Oarda de jos pe malul stâng al Murășului pierzându-se la începutul nopții în munții dela Herpe.

11 April. La ora 3 garnizoana operă o eșire cu 3 companii de infanterie, 1 divizion cavalerie, neliniștind pe dușman în cartierul său general. Timp de o oră tunurile grele din batalioanele de sud au tras cu succes. După miezul nopții vedetele noastre din bastioane au fost hârțuite de patrulele dușmane.

14 April. Dușmanul a adus 3 care cu muniție grea de la Cluj la Murăș-Portus, escortate de un divizion de cavalerie.

15 April. La 1 s'a aprins iarăși Satu mic. Din această zi până la 21 April nimic important.

23 April. După amiază mai mulți ofițeri ai garnizoanei au făcut o recunoaștere spre Bărbant, locotenentul Munzath a făcut prizonier un ofițer de huzari ungurești. 5 legionari români au adus știrea oficială, că comandanții gloatelor, Iancu și Axente, au învins complect o coloană dușmană de peste 3000 oameni și că Deva se ține încă cu multă vitejie.

3 Mai. Székely Samu, cismar din oraș a fost împușcat pentru înțelegere cu dușmanul.

6 Mai. Locotenentul Munzath plecă în munții apuseni pentru a se convinge despre starea gloatelor, a le îndrepta și comanda la nevoie.

12 Mai. O parte a garnizoanei încercă o eșire înspre șoseaua dela Murăș-Portus, cavaleria sublocotenentului conte Thürheim neliniștind pe dușman. O companie de infanterie cu căpitanul Kramer și locotenentul de cavalerie Apfler a respins pe dușman, care căuta să scape sub zidurile și în grădinile cartierului său general, pierzând un tun.

17 Mai, 4 ore: 700 de glotași români cu două tunuri de munte și cu Axente, comandați de viteazul locotenent Munzath, au rupt liniile dușmane de pe muntele Mahmud, intrând în cetate. Trei Români au fost răniți și unul ucis.

22 Mai. După ce episcopul Kovacs donase încă la 8 Mai spitalului militar 120 de măsuri de vin vechiu, a mai dat azi 500 fl. în argint pentru mai buna căutare a bolnavilor.

26 Mai. Gloata românească sub comanda locotenentului Munzath porni din cetate, bine aprovizionat cu muniții, nimici pe dușmanul care apăra turnul de pulbere dela muntele Mahmud, îndreptându-se peste munți către Zlatna, pentru a ocupa minele.

30 Mai. Comandantul cetății, von August, care îngăduise încă înainte de închiderea cetății, intrarea în cetate oricui de orice naționalitate, care aducea merinde, a poruncit acum locuitorilor orașului să se sue în cetate. Forturile dela răsărit erau ocupate de mase de oameni.

1 Iunie. Un căprar făcut prizonier de dușman la Orșova și forțat să servească sub el, sosi din lagărul dușman și a adus știri sigure despre armata imperială.

2 Iunie. La revărsatul zorilor Români glotași au neliștit pozițiile ungurești dela Șard, Satu mic și dela turnul de pulbere. În acest timp 3 legiuni românești au atacat poziția dușmană dela Teiuș, au nimicit pe dușman, luându-i toate munițiunile, magazinul de provizie și o mare cireadă de vite. În aceeași zi s'a instalat o moară în cetate.

8 Iunie. 1000 de insurgenți au căutat să cucerească o redută de pe muntele Furcilor, au fost însă goniți de artileria noastră.

10 Iunie. Toata garnizoana a stat noaptea 'ntreagă gata pe bastioane, pe o ploaie torențială, așteptând atacul dușman, care nu s'a produs însă.

20 Iunie. S'a angajat o lupta cu tunuri și puști care ținu dela 11 dimineața până la 1. Am avut un ranit și 2 morți. Pierderile dușmanului nu am putut să le aflăm, cele două tunuri ale lor au fost însă demontate.

La 21 Iunie a avut loc iarăși o luptă aprigă care ținu aproape ziua 'ntreaga. Dușmanul a fost gonit cu haioneta.

23 Iunie. Inamicul și-a întărit detașamentul său dela Murăș-Portus. Seara a suit tunuri pe Galgenberg. La miază noapte am semnalat prin 4 rachete unui corp imperial care putea să fie prin apropiere, că eram încă în posesiunea cetății.

24 Iunie. Dela 5 până la miazăzi cetatea a fost bombardată în mod violent. Artileria noastră a răspuns cu energie și mult curaj. La 10 se ridică un vânt puternic. Palatul episcopal se aprinse întâi, în curând ardea în flăcări și domul. O parte a arsenalului, comandamentul, micul seminar, gimnaziul, mănăstirea etc. au devenit pradă a focului. Abia se terminase bombardarea, și sosi un parlamentar al colonelului Stein oferind capitularea onorabilă. Colonelul August răspunse, că va lăsa să fie îngropat sub ruinele cetății. Dela 8 seara până la 5 ziua următoare ne-am bucurat de un armistițiu.

25 Iunie. Dușmanul a bombardat bastioanele 1 și 2 toată ziua. Cazarma de artilerie, monetăria și magazinul de proviant au suferit mult. În ambele zile n'am pierdut decât 4 oameni.

La 26 Iunie dușmanul a deschis bombardamentul din spre nord, care ținu dela 11 jum. până la 12 jum. La 6 seara el repetă atacul din strada Scheuer.... Focul nostru îl goni însă, lăsând în urmă mai mulți morți.

27 Iunie. Dușmanul arătându-se în oraș, fu bombardat din bastionul No. 7. Este neîndoios, că această parte a orașului a fost ocupată de el încă în noaptea de 23 spre 24 Iunie, după ce au atacat în zadar, în noaptea incendiului, poarta Carol.

28 Iunie. Artileria noastră neobosită a bombardat orașul din bastionul No. 7, dar nu cu granate, pentru a

cruța pe Românii de acolo cari sacrificau totul pentru cauza cea bună.

29 Iunie. Inamicul întreținu toată ziua un violent foc de pușca din case și grădini împotriva bastioanelor de la răsărit. La 9 se celebră pentru prima oară serviciul religios, în domul pe jumătate distrus.

1 Iulie. Bombardamentul așteptat n'a avut loc. Garnizoana a stat gata toată noaptea până dimineața la nouă. În lagarul dușman am observat mișcări mari de trupe: se svonise că Rușii ar fi ocupat Sibiul și Mercuria, ceea ce era cu atât mai mult crezut cu cât dușmanul pornise în ultimele 4 zile peste 200 de care spre Cluj.

La *2 Iulie*, dușmanul formând un lanț la piciorul muntelui Mahmud, înaintă spre partea apusună a cetății, unde păștea cireada noastră de vite. Românii bănățeni, care păzeau cheia cetății, au rupt lanțul gonind pe dușman.

4 Iulie. Dușmanul reîncepu lupta dinspre Mahmud, care ținu până târziu noaptea. Inamicii au luptat cu vitejie, dar au fost siliți să se retragă față de vitejia vânatărilor noștri și a Românilor bănățeni de sub comanda capitanului Cernoevici. Dușmanul pierdu 12 morți și mulți răniți, locotenentul nostru Bartsch a avut calul împușcat sub el.

7 Iulie. Înainte de răsăritul soarelui se auzi o comandă și în cursul zilei am văzut trupele dușmane pornind spre Blaj, căci se svonise, că acolo insurgenții ar fi fost atacați și bătuți de Ruși; ca urmare a acestei știri încercăm la:

9 Iulie, 7 dimineața, o ieșire spre muntele Mahmud, cu 2 companii din regimentul Leiningen, 1 companie baron Bianchi și 2 companii din al 2-lea regiment de grăniceri. Lupta ținu 4 ore și se sfârși pentru dușmani cu pierderi mari în morți și răniți. Căpitanul Kramer, locotenentii Gyurici, Apfler și sublocotenentii Tegze și Kallinsberg au comandat trupele victorioase. 15 cavaleriști sub sublocotenentul conte Thürheim au început atacul, ajutați de locotenentul Bartsch cu 25 de oameni. Pe când sublocotenentul Raicu ataca cu rară temeritate turnul de pulbere, compania Bianchi comandată de căpitanul Asboth, lupta cu baioneta pe străzile orașului, sublocotenentul Sonnenstein cuceri un cartier ofițeresc. Între alte

hârtii se găsi un ordin de armată al lui Bem din Decendorf, 29 Iunie, care spunea că trupele ruso-imperiale din Ardeal luptând pentru drepturile aliatului lor, împăratul Austriei, au repurtat victorii însemnate contra Ungurilor. Inamicul perdu în lupta de mai sus peste 100 de oameni, morți și răniți. Noi am avut 10 morți și 8 răniți.

10 Iulie. Din cauza secerișului, pe care l'au îndeplinit cu sfințenie glotașii noștri, s'a încins o canonadă care ținu o oră. Am hotărât să nu mai bombardăm orașul, căci Românii de acolo, *exemple de credință pentru împărat*, erau decimați de rebeli. Zilnic străzile erau pline de cadavre. Dușmanul incendia multe lanuri frumoase unde spicul dăduse în copt.

11 Iulie. Afară de câteva rachete, asvârlite de dușmani asupra secerătorilor noștri, încolo liniște și niciodată ziua n'a fost mai săracă în evenimente și șoseaua mai puțin animată ca astăzi.

12 Iulie. La 6 seara am început un foc strașnic din bastionul de răsărit, contra dușmanului care încerca să-și așeze bateriile într-o grădină de pe glasiul de est. Focul nostru zădărnici încercarea dușmanului.

13 Iulie. Dela 2—4 se auzea o canonadă puternică.

15 Iulie. O luptă angajată la 4 și jum. p. m. ținu 2 ceasuri cauzând pierderi mari dușmanului. Loc. Bartsch cucerit în fața cetății un postament de tun.

17 Iulie. Orașul Alba Iulia a fost bombardat de dușman la orele 5 cu rachete, care explodau însă în aer.

18 Iulie. Această zi a fost caracterizată printr'un foc de pușca continuu. Ungurii se luptau bine, dar la sfârșit au trebuit să se retragă. 2 dezertori ne-au adus următoarea veste: „Ungurii bătuți se retrag din Brașov și Sibiu spre Oșorhei“.

20 Iulie. Depeșile trimise comandantului cetății de către viteazul colonel Urban au fost interceptate de cartierul general din Murăș-Portus. Conținutul lor era: „Trăesc încă și am bătut pe rebeli la Cluj, făcând 400 de prizonieri, pe care-i duc cu mine legați; mai am aflat că Moții lui Iancu operau la Gioagiul de sus și că Brașovul, Sibiu și Bistrița au fost ocupate de Ruși. Încă înainte de a se fi înserat am văzut o cireadă dușmană de 250 de vite, trecând dela Sibiu spre Vinț. Numeroase care în-

cărcate treceau când spre nord, când spre sud. În oraș mai erau puțini dușmani. Un fel de gardă națională, compusă din Unguri și Jidani, locuitori ai orașului, trăgeau asupra cetății din ferestre și după gardurile grădinilor și după baricade.

21 Iulie. La 5 după amiază am ridicat un steag nou imperial deasupra porții Carol. Vânătorii și trăgătorii au condus drapelul cu muzică în frunte dela corpul de gardă până la poartă.

Căpitanul Thalson a ținut o cuvântare entuziastă. Apoi s'au mai ținut câteva discursuri și un ~~ora~~ puternic răsună acompaniat de 101 lovituri de tun. Grenadierii și vânătorii au băut sub steagul fâlfâind în vânt, cântând după imnul imperial, cântece războinice și de dragoste. La 9 am înălțat 10 rachete. Pe timpul acestei scene eroice, dușmanul trăgea împotriva noastră câteva mii de gloanțe de muschete.

23 Iulie. După amiază am bombardat din bastionul 7 2 casărmii dușmane din oraș.

25 Iulie. Bastionul 5 intra în activitate încă dela răsăritul soarelui. Căpitanul Herzog bombardă „Lumea Nouă” cauzând pagube mari dușmanului. Locotenenții Drago-mir, Vardinianu și sublocotenenții John și Russu au atacat pe dușman cu trupele lor pe câmpie, gonindu-l din zona vederei noastre. Am prins 2 tunuri. Seara la 9 am incendiat din bastionul No. 7 o clădire imensă, care servea Maghiarilor drept cazarmă.

Cazarma dușmană nu arsese încă complect, când începu să circule din bastion în bastion o veste îmbucurătoare: „Ungurii se vor retrage în această noapte”.

La 11 noaptea focurile din lagărul de pe Mahmud nu mai ardeau decât foarte slab. La 12 nu se mai vedeau pe munte decât 4—5 focuri mici; o dovadă că nu mai putea să fie nimeni acolo; la unu toate focurile erau stinse. În același timp am auzit sgomote de lovituri din spre Murăș-Portus și ne-am închipuit că dușmanul distrugea podul de acolo; la lumina focului vedeam bine turnul bisericei din Murăș-Portus. Noaptea era liniștită, nici o împușcătură; însfârșit se făcu ziuă, în împrejurimi nici o urmă a dușmanului. Alba-Iulia era salvată.

Dimineața am făcut recunoașteri în toate direcțiile. Conținutul magazinelor dușmanului a fost adus în cetate,

mari provizii de făina, cereale, porumb, muniții, 18 care și o capelă de câmp, lemnele bateriilor distruse de dușman la părăsire în fuga sa. Am mai capturat 150 de boi și mult fân. Seara vânătorii au cântat în fața corpului de gardă „Gotterhalte“¹⁾ și cu muzica în frunte, au parcurs toate străzile cetății. Pretutindeni era veselie.

A doua zi ne-am convins că pe timpul asediului au fost executați în oraș 128 de Români nevinovați; sacrificați de 3 Maghiari cari locuiau în mijlocul lor.

Înfine se deschise și poarta Carol ținută închisă timp de 4 luni. La 12 August sosi în cetate generalul imperial rus Lüders acompaniat de statul său major, și noi l'am primit cu mulțumire.

Acest asediu de 4 luni va ocupa în istoria războaielor Austriei un loc de onoare și renumele colonelului August va trăi în veci în analele ei.

9

¹⁾ Imnul imperial austriac.

EXTRAS DIN CAMPANIA LUI BEM

de ION CZETZ

EXTRAS DIN CAMPANIA LUI BEM

ION CZETZ

General maghiar, născut în 1822 la Gidofalva din părinți armeni. Elev al academiei din Wiener-Neustadt, a fost trimis în 1848 de Kossuth ca șef de stat major în Transilvania, unde a organizat armata maghiară. El a hotărât lupta dela Sibiu (11 Martie 1849) și s'a distins la podul dela Simeria. După înăbușirea revoluției, a emigrat și a scris istoria luptelor generalului Bem. Apoi a fost angajat la lucrările căii ferate pe Mont Cenis, iar pe timpul războiului dela 1859 a încercat, cu ajutorul lui Cavour, organizarea primei legiuni maghiare. După pacea dela Villafranca a trecut în America, unde i-s'a încredințat conducerea unei școli militare.

Extras din „Campania lui Bem în Ardeal“ în anii 1848 și 1849 de Ion Czetz

fost general unguresc și șef de stat-major al armatei maghiare din Transilvania, (Hamburg, Hoffmann und Campe 1850)

1) Bem părăsise Ardealul fără a înăbuși cu totul revoluția Valahilor. A fost aceasta o greșală de care s'a căiut atât el cât și guvernul care, considerând mișcarea valahă de prea mică importanță și având în vedere și tratativele de pace începute, i-a interzis măsuri prea severe împotriva răsculaților.

În Mai 1849, Valahii refugiați în partea apusană a comitatului Alba de jos și în munții Zarandului s'au concentrat din nou în munții de lângă Câmpeni, Bistra, Lup-

¹⁾ Din capitolul 14

şa şi Ofenbaia. Numarul 'lor era de 40.000 miliţieni înarmaţi în majoritate cu puşti şi cari s'au baricadat atât de bine în localităţile de mai sus, aprovizionându-se din belsug, încât au respins orice atac al Ungurilor, ba foarte des atacau chiar ei oraşele Aiud şi Bărăbanţ, corpul care asedia Alba Iulia şi la nord, Marişelul şi Gyalu cu succese mai mult-sau mai puţin mari. *Ei au îngreunat în mod considerabil asediul cetăţei Alba Iulia* şi ne-au silit să menţinem un cordon de trupe dela Ciucia prin Hue-din, Gyalu, Gluj, Turda, Aiud, Alba Iulia, Orăştie pâna la Deva şi pe la Brad, Văscău, până la Oradea mare, *ceace ocupă un mare număr de trupe, a căror lipsă în luptele contra Ruşilor, a fost atât de mult simţită*. Aceasta a fost cea mai mare cauză a răului, care a caracterizat toate operaţiunile ulterioare. Epizodul acesta este de altfel atât de interesant, încât merită să fie descris mai de aproape. Conducătorul Valahilor, Iancu, care îşi dăduse singur numele, de regele pădurilor, este fiul unui popă valah din Bistra. El îşi făcu studiile în Aiud, era destinat advocaturei, servi trei ani ca copist la suprema curte judecătorească din Transilvania şi candida pentru advocatură¹⁾. El este de statură înaltă şi sveltă de un exterior plăcut, în societate fără pretenţii şi nebătător la ochi; dar din ochii săi strălucitori isvoreşte focul unui spirit tare şi energic, şi starea precară a naţiunii sale aruncă un fel de melancolie asupra întregii sale firi, de care nu a putut să se lepede, nici odată. Între prieteni aceasta era materia vecinică a convorbirilor, şi liberarea poporului său de sub lanţurile insuportabile era idealul său. Acest om era ca şi făcut ca să se impue unei oarde sălbatice, impuind acesteia voinţa sa. Moţanul sau Moţul, astfel se numeşte Valahul acestor ţinuturi apusene, este un fiu sălbatic al naturii. Civilizaţia nu l'a atins decât foarte puţin şi el cunoaşte abia primele noţiuni ale creştinismului, pe care popa, tot atât de ignorant, i le povăduieşte înconjurat de întregul

¹⁾ Iancu este fiul unui ţăran român bogat din Vidra de Jos, căruia îi datoresc bani cei mai mulţi nobili maghiari. El îşi făcu primele studii la Zlatna, termină filozofia şi dreptul la Cluj şi practică pe lângă curtea supremă din Murăş-Oşorhei pentru advocatură. El nu şi-a dat nici odată numele de rege al pădurilor; aceasta este o invenţie a Ungurilor.

misticism al ritului oriental. Moșul, din copilărie, cutreeră munții ca cioban, vânător, pescar sau baias, cunoaște toate cărările și se găsește acolo la largul său.

Simplicitatea îmbrăcămintei și a hranei îl poartă de obicei o „gubă“ (un fel de manta peste cămașă și ismene de in, o cușmă (căciulă de miel înaltă pe cap, și opinci în picioare, se nutrește cu lapte, brânză de oi, carne de berbec și mămăligă—îl face puternic și sănătos. Lipsa de contact cu națiunile civilizate îi păstrează sălbăticia înăscută și ușorul câștig al aurului din râurile, bogate în nisip aurifer, îl fac avar, invidios, egoist, hoț, iar izolarea îl întunecă și îl face răsbunător¹. În sfârșit ura de secole contra asupritorilor lor, contra Ungurilor luminați, bogați și mândri n'are nevoie decât de o scântee pentru a se preface într-o flacără îngrozitoare, provocând acele scene de barbarie descrise mai sus. Al doilea act al acestei teribile drame n'a fost mai puțin sângeros ca cel dintâi. Diferența era numai că acela era lipsit de ordine sistematică, de acțiune strategică după preceptele artei militare, și de conducere înțeleaptă. Toate acestea s'au găsit întrunite în regele munților și scenele s'au desfășurat cu atât mai sălbatic și mai drăcești. Iancu era omul capabil să conducă un astfel de popor și să supue voinței sale nestrămutate, pe aceea a mulțimei. Un fel de dar de a convinge poporul și de a-l înflacăra, bogatul său port național cusut cu fir și pompa cu care se înconjură, plăcea Moșilor: îl ascultau orbește, și executau ordinele sale atât mai exact și mai bucuros, cu cât acestea erau adesea întovărășite de jafuri și omor, tindeau la distrugerea așa de urâților Maghiari și corespondeau astfel înclinațiunilor lor cele mai intime și mai dragi²).

Aceste dispoziții ale lui Iancu erau luate în numele în-

¹) Moșii cari locuiesc munții sunt bine făcuți, puternici și foarte inteligenți. Ei se ocupă în mare parte cu fabricarea de obiecte de lemn, pe care le transportă în toate târgurile Ardealului și ale Ungariei de răsărit. Ei iubesc libertatea, naționalitatea și religia lor; sunt bravi, energici și desprețuiesc moartea.

²) Iancu în timpul războiului nu s-a îmbrăcat altfel decât ca un simplu moș, voinind astfel să evite orice distincțiune exterioară. Lui i se pot imputa cel mult băcăniile sale, dar în nici un caz jafuri și omoruri; prin autoritatea lui știa să menție pe oamenii săi în disciplina cea mai severă.

paratului, căruia i se arăta credința lor, și a cărui bună-voință vroiau s'o câștige. Să ne mirăm deci, că sub astfel de influențe hoardele s'au organizat, că din haos s'a constituit un corp puternic și că *Valahii au prins la sfârșit chiar curaj*, în sentimentul numărului lor atât de covârșitor față de acela al Ungurilor?

. Dar și conformația țării, în care luptau Valahii, a contribuit mult în folosul lor și în detrimentul Ungurilor, căci închipuiți-vă un masiv de munți înalți așezați pe o întindere de 100 km., în care munți înalți alternează cu prăpastii adânci și cu văi înguste. Vârfurile munților sunt aproape tot anul acoperite cu zăpadă și ghiață, iar pe poalele lor se găsesc păduri seculare. Acest caracter îl prezintă întreaga regiune, în care râurile bogate în aur Arieșul, Someșul și Crișul își au izvoarele lor, iar în minele de aur și argint dela Zlatna, Ofenbaia, Roșia, Abrud, Boița, Herțegan, Secăraimb și Baia de Criș se află bogățiile țării.

Satele și cătunele din aceste văi înguste, care formează tot atâtea defilee, sunt foarte îndepărtate și sunt formate aproape numai din mizerabile colibe de lemn și de paie unde abia se găsește hrană pentru un simplu călător, cu atât mai puțin deci pentru corpuri de armată întregi.

Prin munții aceștia nu duc șosele aproape de loc, cu mari cheltuieli s'au tăiat în piatră drumuri, cari leagă împreună cele mai importante localități, astfel Zlatna cu Abrudul și acesta cu Bradul. De altfel călătorul trebuie să-și caute calea în albiile râurilor pe căruțe valahe cu 2 roate, sau pe caii de munte valahi, numiți tot moți. După aceste descrieri să ne întoarcem la înșirarea faptelor istorice.

Guvernul maghiar trimisese la Câmpeni în Mai 1849 pe delegatul Dragoș, deputat valah din cercul Beiușului, pentru a pune capăt răscoalei Valahilor printr'un tratat formal de pacificare. Cu următoarele propuneri venia acest deputat în lagărul valah dela Câmpeni.

1. Valahii, ca naționalitate a parte, se vor menționa în viitor în actele publice sub numele lor de Români.

2. Guvernul maghiar, însuflețit de dorința ca toate naționalitățile Ungariei să se desvolte în mod independent, acordă Românilor următoarele garanții naționale:

3. Intrebuințarea diplomatică a limbei maghiare se va

întinde numai întru cât privește legislația și administrația, întrucât ea va fi absolut necesară pentru păstrarea unității Statului; în administrația comunală se va folosi aceea limbă care va fi a majorității locuitorilor.

4. În comitatele exclusiv românești și în acelea unde această națiune se află în majoritate, se poate întrebuița atât limba română cât și cea ungurească. Procesele verbale se vor redacta în ambele limbi. Corespondența, cu adunarea generală, cu guvernul și cu instanțele judecătorești se va purta în limba înmaghiară cu excepția acelor jurisdicțiuni, care se servesc de amândouă limbile. În acest caz se poate purta corespondență și în limba română.

5. În toate școlile deja existente și în acelea pe care Statul le va înființa în viitor pentru Români, limba de predare va fi cea românească.

6. În cazul când la judecătoriile de primă instanță se vor introduce jurații sau procedura verbală, se va admite pentru procedura juridică principiul de sub art. IV.

7. Fiecare Român are dreptul de petiționare în limba sa.

8. Românii de rit oriental se bucură de aceleași drepturi ca și credincioșii celorlalte religii, în privința administrației autonome a bisericilor și școalelor lor. Sunt deci neatârnată de clerul sârbesc și-și aleg liber episcopii, a căror căpetenie poartă titlul de patriarh.

9. O secțiune specială va funcționa în ministerul de instrucție publică pentru credincioșii bisericii ortodoxe. Ea va fi alcătuită numai din Români greco-orientali.

10. Școalele și bisericile acestei biserici se bucură de aceleași drepturi ca acelea a celorlalte rituri.

11. Ele administrează fundațiunile bisericilor și școlilor lor.

12. Se va înființa pentru dânșii o facultate de teologie specială pe lângă Universitatea din Pesta.

13. După o prealabilă încunoștințare către guvern și cu consimțământul acestuia, Românii se pot întruni în fiecare an pentru discutarea afacerilor bisericești și școlare sub înalta supraveghiere a unui comisar al guvernului.

14. În districtele unde limba română este în majoritate, comanda gardei naționale se va face în românește.

15. Ei pot ocupa ca și ceilalți cetățeni orice funcții

publice; trecutul nu poate fi în această privință, nici o piedică.

16. Românii cari luptă contra Ungurilor vor preda două săptămâni după semnarea acestui tratat, armele lor celei mai apropiate autorități civile sau militare.

17. Guvernul maghiar acordă amnestia completă, tuturor Românilor cari sunt compromiși în evenimentele anterioare și cari îndeplinesc condiția stabilită în articolul de mai sus.

18. Insurgenții români depun, după pătăsirea armelor, jurământul pe *independența Ungariei*; cine nu va presta acest jurământ două săptămâni după încheierea tratatului pierde dreptul la amnistie; aceeași penalitate va lovi pe acei cari nu vor depune armele până în termenul fixat de art. XVI.

În adevăr un document foarte curios! Nu știm dacă trebuie să râdem de prostia Valahilor sau să plângem nemăsurata lașitate a acelor cari au putut să conceapă un astfel de document. Valahii trebuiesc disprețuiți că au refuzat (sau au pregetat prea mult) să primească aceia ce ei consideră ca idealul lor, crearea unei Daco-Românii. Guvernul unguresc merită să fie stigmatizat, căci vroia să sacrifice prin câteva trăsături de condeiu, D-zeu știe din ce motive, tot ce Bem și eroii ardeleni câștigaseră în luptele de până acum. *Căci unde se găsea în Transilvania, afară de țara Sașilor și a Săcuilor, un comitat unguresc, unde majoritatea nu se compunea din Valahi, și unde deci Ungurii n'ar fi fost nevoiți să devie Români?*

Și Valahii în enorma lor majoritate n'ar fi strivit oare și pe Săcuți și pe Sași? Astfel de propuneri n'au putut să se nască decât într'un creier nebun sau într'un suflet laș, care se temea de loviturile cnutului rusesc.

Se dorea pacea și ea ar fi fost binevenită, dar nu cu prețul propriei sale naționalități!

Ori fost-a el mai mult filantrop decât om de stat, pentru a răscumpăra răsbunarea cu prețul a astfel de jertfe nebune? Un adevărat noroc că Valahii, în prostia lor, sperau și mai mult dela bunul împărat și au lăsat să sboare pasărea, ce li se întindea.

Ardealul ar fi fost pierdut pentru totdeauna pentru Ungaria, dacă sistemul acestui tratat s'ar fi executat, și caracterul nostru loial unguresc nu ne permite să admitem

că acestea n'au fost decât promisiuni zadarnice, cari s'ar fi modificat în caz de izbândă! *Szemere, prin aceasta, a pus vârf prezidenției sale ministeriale.*

Am văzut la începutul acestor evenimente, că dela Decembrie 1848 până la Februarie 1849 înțeleptul locotenent-colonel Beke a fost însărcinat cu comanda neînsemnatului corp de observație ungurească din Zarand, că în cursul evenimentelor însă Beke a fost trimis împreună cu trupele sale la Deva pentru a lua parte la bătălia dela Piski și la celelalte lupte ale campaniei din Transilvania. În locul lui Beke se formă la Oradea Mare un nou corp de observație, a cărui sâmbure îl formase 800 de legionari nemți legiunea capului de mort și cu a carui comandă fu însărcinat maiorul Koloman Gutah, demisionat din armata lui Bem, un lăudăros, dar foarte nul ca militar. Acest om a dovedit absolută sa nulitate militară. El n'a fost în stare să înainteze în lunile Martie și Aprilie decât dela Vașcău până la Brad, depărtare de câteva mile germane și aceasta într'o epocă când izbânzile lui Bem răcoriseră mult fanatismul Valahilor și când aceștia nu se arătau decât în întunecimea pădurilor și se țineau la mici depărtări de locurile unde se aflau trupele ungurești. Pentru cunoașterea faptelor sale puțin glorioase reprodusem aci buletinul său scris cu multă îngâmfare.

Közlöny¹ No. 75 din 10 April.

Raportul maiorului și comandantului de trupe Koloman Gutah din 4 April 1849 din Körös Banya (Baia-de-Criș) către comisiunea apărării naționale:

„La 2 a acestei luni am atacat lângă satul Lankoj din comitatul Zarand hordele valahe întârite cu grăniceri rebeli, luând dispoziția ca corpul meu, împărțit în trei secții, să se concentreze la Boița și să înconjure astfel pe Valahi. Aceasta nu mi-a reușit, căci o secție care plecase sub comanda căpitanului Liptay cu 16 ore înainte, a ajuns totuși prea târziu; hoardele valahe au fugit din fața mea în goană repede și nebună și am fost nevoit să mă

¹) Közlöny era „Monitorul Oficial” al Guvernului maghiar.

mulțumesc cu urmărirea lor până în comitatul Hunedoara, unde am ocupat podișul dintre Brănișca și Boița.

În această luptă care a ținut o zi și jumătate, corpul meu n'a avut nici un rănit; dușmanul a pierdut în afară de 100 de morți, 25 de puști, ceva muniții păstrate în vase de pamânt și mai multe bucăți de pânză groasă, ascunsă în păduri.

În urmă corpul meu se îndreptă spre orașul de munte Boița. Acesta mi trimise doi delegați, cu comunicarea, că orașenii erau gata să primească condițiunile mele și să se supună guvernului maghiar, dacă mă voi mulțumi a-i considera, recunoaște și trata ca cetățeni pacinici.

Le formulai condițiunile mele și ei se depărtară. După trecerea timpului stipulat și după ce îndreptasem marșul trupelor mele spre Boița, eșiră din nou din oraș 4 deputați comunicându-mi că locuitorii primesc condițiunile și sunt gata să le execute în timp de 5 zile.

Părăsii Boița și mă îndreptai spre Szarapez, Mihaileni și Buceș, unde conducatorul Valahilor Buteanu se întâlnise în ređute cu o hordă de Valahi ajutată de un batalion de grănicerji, tot Valahi. L'am atacat cu tot focul de tunuri îndreptat contra mea și am pus mâna pe ređuta. Buteanu a fugit.

În una din aceste ređute găsii 200 de vite, 10 masuri de slanină, 6 cai valahi, 50 de capre și tot atâtea oi, 80 de băniți de grâu, 3 căruțe pline cu porumb și mai multe căldari furate; totul a trecut în mâinile noastre. Mai multe sute de Valahi au fost uciși și adunătura speriată a fugit peste munții din stânga Abrudului.

Din trupele mele n'a căzut decât *un singur* om din batalionul 27.

Deocamdată aștept realizarea promisiunilor locuitorilor din Boița; în caz când acestea nu vor fi îndeplinite în timpul fixat, voi continua operațiunile.

Trebue să mai adaug, că am făcut prizonier pe unul din conducătorii adunării valahe, anume Niculae Cretzu, așa zis maior; acest erou mi-a promis că în schimbul vieții sale, îmi va arăta toate ascunzătorile tovarășilor sai.

Din astfel de mizerabili și lași se compun iubiții frați de arme ai Camarilei!"

Astfel se termină raportul.

Se pare însă ca maiorul Gutah s'a odihnit prea mult pe laurii săi în Baia-de-Criș și Boița, căci îl găsim, fără ca să fi întreprins ceva între timp, la 20 April la Brad, unde lansă o proclamație către Valahi, în care le recomandă pace și ordine, amenințând cu grea răsbunare, pe toți aceia cari nu se vor supune guvernului. Nu vom să plictisim pe cititor cu acest document puțin important pe care îl poate găsi în numărul 90, Közlöny dd. Debreczin din 27 April.

Cu toate multele sale rapoarte, guvernul se apersevă de încetineala maiorului Gutah, și se mai află încă *că acest domn prefera să jefuiască pe săracii locuitori din Baia-de-Criș Boița și Brad, adunând averi, decât să lupte în câmp deschis*. El fu deci rechemat și trimis înaintea unui consiliu de război. În locul său a fost numit un oarecare maior Hatvani, o alegere foarte nenorocită.

Hatvani nu avea nici un merit, decât acela al agitațiilor făcute în Oradea mare și alte localități, pe care merit îl împărtășeau cu el atâția advocați în detrimentul binelui public. Se bucura însă de o mare popularitate, adunase 6 800 voluntari și fusese numit comandant cu rangul de maior. Voluntarii săi fiind trimiși la Brad, i se dădu totodată și comanda la-începutul lui Mai. El repetă la Baia-de-Criș și Brad *faptele predecesorului său* și se hotărî, când ofițerii deveniseră nerăbdători, să dea o lovitură spre Abrud, tocmai atunci când Dragoș conducea tratativele cu rebelii la Gâmpeni.

Gutah dispăru după scenă și cu el și corpul lui, căci nici în Közlöny nici în alte surse ungurești nu putui să gasesc nici o urmă despre el, și Hatvani a aparut la Brad numai cu 800 de oameni din care 400 cu arme de foc, contrar altor afirmațiuni. Aceasta pare să fie toată cauza ezitărei lui de a începe operațiunile. În fine se hotărî să plece la întâmplare spre Abrud peste munții dela Buceș.

Poate că dânsul spera în reușita tratativei cu Dragoș, și în acest caz el ar fi fost primul care ar fi tras foloase. Marșul său s'a făcut de altfel fără ca să se fi luat nici o precauțiune militară. El n'a întâlnit nicăiri opunere. Valahii păreau că sunt dornici de liniște.

La 16 Mai Hatvani ajunse cu trupa sa, care înnumara 1500 de oameni, la Abrud, aresta acolo, *călcând abia încheiatul armistițiu*, câțiva fruntași valahi și-i împușcă.

A ramas acolo dela 16 18, când a înțeles înșfârșit că cu trupe atât de puțin numeroase nu se poate menține și că va da prada răsbunărei Valahilor pe locuitorii maghiari. La 18 o șterse în fine și era timp¹, căci abia plecase de un ceas sau doua și pe munții din jurul Abrudului rasuna cornul de alarmă, focuri de alarmă se aprinseră pe toata vârfurile munților și în acest timp Abrudul deveni teatrul unor scene sângeroase. Din toate părțile se aruncau asupra orașului neapărat mase de Valahi armați, setoși de sânge, hienă omenescă. Locuitorii valahi din oraș au și început să asasineze pe Unguri și să jefuiască. Acum veneau și masele din afara și groaznicul macel continuă.

Patru mii de Unguri, cari locuiau orașul și-au găsit moartea, numai puțini fericiți au putut să scape. Printre asasinați, și mai pe urmă spânzurat de picioare se găsea și apostolul pacci, deputatul Dragoș. Fiica unui oarecare Georg Tott a fost rupta în bucăți, o femeie Marie Szanto a fost siluită până-și dete sufletul, un oarecare Duțu, valah, omori cu securea pe binefăcătorul său, grație căruia ajunsese bogat, dar care era ungur; s'au deschis mormintele, s'au ars cadavrele și alte multe².

Astfel de urmări au acțiunile nehibzuite și o astfel de raspundere își asumă un guvern care încredințează o funcție oricărui aventurier, care știe să se laude.

Abrudul a fost distrus în cea mai mare parte. Hatvany scapă, grație comandantului legiunei nemțești, peste Buceș și Szarapaz către Brad.

Această lovitură reușită și fuga lașă a lui Hatvani, care nici n'ar fi trebuit să vie, sau venind trebuia să se menție până la ultimul om, redesteptă îndrasneala Moșilor, ducând-o până la încăpățănare și la refuzarea desprețuitoare a tuturor ofertelor de pace. Ei au organizat acum sub conducerea ofițerilor³ armatei imperiale refugiați la ei, un războiu de hărțuială, unic în felul său *care ținu până la sfârșitul evenimentelor din Ungaria* și care avu, deși de natură defensivă și fără splendide re-

¹) Aceste date se referă la a doua luptă cu trupele lui Hatvani.

²) Numai minciuni ungurești, menite să atenueze barbariile comise de ei.

³) Poate a căpitanului Ivannovich?

zultate momentane, rezultate prea simțitoare și pline de urmări pentru Unguri, ca istoria sa nu aconle acelor conducători necunoscuți meritata recunoștința militară. Inșă nu trebuie să uităm că aurul pe care Iancu îl împărția cu mână darnică acestor oameni, împărțirea prazei, nou-tatea vieții plină de aventuri, și frumusețea extraordi-nară a femeilor acestei țări muntoase au fost unele din motivele cele mai principale ale acestor donmi.¹

Atacurile repetate ale acestui război de guerilla, la Nord contra localităților Mărișel, Huedin și Gyalu, la răsarit contra Aiudului, Bărbantului, Ighiului etc. *au nimicit cu totul puterea Ungurilor*, le-au rapit de multe ori mijloacele de hrană și au ajutat mai ales castelul Déva, *care n'a putut-să se menție atât de mult, Iecât grație manevrelor Valahilor.*

La 9 Iunie, maiorul Csanadi, comandantul unui grup de voluntari, a fost atacat de 4000 de glotași valahi, între cari și moși bine armați. Inamicul ocupase înălțimile Hălmagiului și se menținu în aceste poziții timp de trei ceasuri, când în sfârșit a fost nevoit să se retragă după o aprigă luptă de trăgători. El pierdu mai mult de 100 de morți și cel puțin tot atâtia răniți, pe când volunta-rii noștri n'au avut decât 6 oameni ușor răniți (Közlöny No. 135 din 19 Iunie²).

Ungurii au atacat foarte des aceste trupe, dar necu-noștința terenului, nou-tatea acestui fel de lupte, lipsa de exerciții a comandanților, și în parte chiar lipsa totală a cunoștințelor militare la aceștia au fost cauzele că ei n'au putut trece niciodată dincolo de o linie anumită a dealurilor.

Dincolo de această linie nu mai erau drumuri nici po-teci și fiecare tufiș, fiecare copac, fiecare stâncă as-cundeă pe dușmani, cari pe drumuri cunoscute numai de ei ne cădeau în spate, iar micile armate ungurești trebuiau să lupte din răzputeri pentru a scăpa din strân-soare, ceace nu se putea face fără pierderi destul de simțitoare.

¹) Iancu cumpăra cu banii părintelui său pâine pentru locuitorii mu-șilor și nu putea să împartă nimănuia bani.

²) Czecc vrea să vorbească aci probabil de apărarea trecătoareci descrisă în raportul lui Iancu. El confundă însă datele.

Maiorul Hatvani căpatase în decursul a 2 pâna la 3 săptămâni, aproximativ până pe la începutul lui Iunie, oeva întăriri înarmând după cât fu posibil corpul său de voluntari. El avea cam 400 de legionari cap-de-mort, 600 voluntari și 300 infanteriști săcui și o jumătate de escadron cavalerie cu 4 tunuri. Crezându-se destul de puternic sa încerce o nouă ofensivă contra Abrudului și mai departe spre Câmpeni, porni în marș, la începutul lui Iunie, prin Blejani. După un marș extraordinar de obositor peste muntele Vulcan a ajuns în Valea Cornița, pe malurile căreia drumul formează un defileu de o jumătate de oră. Pe acest drum săpăt în stâncă, care are deoparte prăpastia Corniței, de alta stânci imposibil de urcat, sosi Hatvani după trei zile la Abrud.

Orașul era pustiu; puținele case scapate din incendiu ofereau adăpost soldaților obosiți, dar hrană deloc. Hatvani uitase când a combinat planul său strategic să se îngrijească de hrana trupelor sale; în timpul marșului proviziile se terminaseră și acum armata era silită să se hranească cu rădăcini. Situația era din cele mai triste și totuși Hatvani a rămas o zi întreagă în orașul devastat, trupele sale ne mai putând înainta de oboseală și foamă. În noaptea spre 10 Iunie răsună iarăși fatalul corn de munte; pe toate înălțimile s'au reaprins iarăși focurile de alarmă și la răsăritul soarelui masele de Valahi s'au năpustit asupra sarmenilor Unguri ca avalanșele distrugătoare, cu acel zgomot înfiorător, de care uzeaza întotdeauna acel dușman când vrea să sperie inamicul, chiar când acesta este mai puțin surprins și mai puternic, ca și când Valahii ar fi fost cu câteva mii mai numeroși. Hatvani își pierdu capul, cum se întâmplă de obicei cu astfel de eroi; lipsa lui de curaj s'a transmis și asupra trupelor și toate încercările comandantului legiunei cap-de-mort, să le îmbărbăteze, să reziste atacului au fost zadarnice.

După câteva împușcături schimbate cu inamicul, toți au fugit în cea mai mare dezordine, împrăștiindu-se în toate direcțiile. Retragerea a fost îngrozitoare, căci pretutindenii podurile peste torente erau distruse, drumurile baricadate și deoparte și de alta, fiecă pom, fiecă tufig, fiecă stâncă era ocupată de pușcași valahi.

Infanteriștii au aruncat ranițele, cartușierele, puștile

și s'au refugiat în paduri, cerând ertare Valahilor. Aceștia însă îi masacrau fără milă, îi desbrăcau în pielea goală și îi aruncau în prăpastie. Până la defileul Cernița esca dronul de cavalerie, comandat de bravul *capitan Csutak* reuși să salveze cele 4 tunuri, aci însă o adevărată grindină de pietre, gloanțe, săgeți și lănci îi sili să nu se gândească decât la scăparea vieții, căutând să străbată cu orice preț printre hordele care închideau defileul. Tunurile au fost lăsate în mâna Valahilor, care au macelărit pe tunarii rămași lângă ele. Hatvani fugise cel dintâi cu câțiva aghiotanți și tunari, strigând „sauve qui peut“ și scăpă prin satul După piatra la Hălmagi. Din întregul său corp n'au scăpat decât 3 400 oameni cari au ajuns la armata colonelului Forro, care asedia Déva, în cea mai precară situație. Astfel se sfârși și această a doua expediție a lui Hatvani care, neavând o bază serioasă, se prăbuși în neant, și nu avu decât desavantajul că Valahii, prin cucerirea tunurilor, au devenit și mai obraznici și mai sângeroși, și mai îndrăzneți.

Această activitate a Valahilor trebuia însă să înceteze. După capitulația cetății Déva, generalul Czetz, comandant al trupelor din Transilvania, alese 6000 de oameni cu 20 tunuri și o baterie de rachete pentru a zdrobi pe Valahi. Colonelul Forro, un militar practic, cu sânge rece, înalte calități intelectuale și un curaj liniștit și neobisnuit era să ia comanda lor și să procedeze după urmatorul plan. Atacul contra citadelei naturale a inamicului trebuia să fie dat în același timp de către cele 3 brigăzi, și anume dela Déva, peste Brad, Abrud spre Câmpeni, sub comanda colonelului Forro însuși; dela Alba Iulia peste Zlatna spre Abrud pentru a se uni cu trupele colonelului Forro, sub comanda locotenentului colonel Beke; dela Banfi-Hunyad sau Gyalu peste Măgura spre Câmpeni, sub comanda colonelului Kemeny. Intervalul dintre 15 și 20 Iunie era destinat pentru această operație, care ar fi avut avantajul să împartă puterile Valahilor prin acțiuni convergente, luându-le puțința de a ataca brigăzile noastre cu toată puterea, una după alta, și de a le distruge.

Dacă totuși ei ar fi încercat acest lucru, distanța fiind cam aceeași în toate trei direcțiile, ar fi fost posibil celorlalte două brigăzi să sară la tunetul tunurilor pe tea-

trul luptelor să cază în spatele sau în flancul Valahilor. Este drept că brigăzile ar fi trebuit să fie ceva mai numeroase și că pe acele timpuri nu prea aveam la dispoziție trupe mai numeroase.

În acest timp, Bem sosi în Transilvania și schimbă planul după sistemul sau, împrumutat dela Napoleon, de a ataca cu forțe mari, transmitând în acelaș timp comandamentul colonclului Kemény, dela energia căruia se aștepta la mari rezultate. Astfel se pierdu un timp prețios și Valahii au avut libertate să opereze în voie spre Gyalu și Alba Iulia. Kemény trebuia să opereze dela Brad spre Câmpeni și să distruga pe Valahi dintr'odată. Greșala principală fusese însă, că nu se luase în considerație sistemul, care constituie baza principală în războaiele de munte, adică sa te pui în posesiunea înălțimilor, și numai după ce le ai pe acestea poți deveni stăpânul vailor. Dacă întreaga armată ar fi operat dela Banfi Hunyad peste înălțimi până la izvoarele Arieșului și le-ar fi ocupat, Câmpenii, Offenbaia și Lupșa ar fi căzut dela sine, mai ales dacă corpuri secundare ar fi ocupat Bradul și Gioagiu. Toate celelalte puncte mai principale aveau garnizoane destul de puternice pentru a putea respinge eventualele atacuri ale Valahilor. *Experianța docet*; în vâltoarea evenimentelor scapă chiar celui mai ager multe, în odaia de studii lângă focul cald al sobei sar în ochi și unui profan.

Kemény pormi la 3 Iunie din Déva și trecu Murășul în aceeași zi lângă Soimoș. Drumul ducea prin văi înguste a caror locuitori se refugiaseră în munți, spre târgușorul Brad, altă dată atât de vioi, care însă la 4 Iunie nu era decât o ruină. Aici se odihni Kemeny câteva zile, se întari până al 4000 oameni infanterie, 18 tunuri și o baterie de rachete, și intră la 8 Iunie la Buceș, în adevărata regiune a munților. Trupele mergeau prin văi înguste, prin care tunurile abia puteau să treacă, prin sate pustii, a caror locuitori le hârțuiau încontinuu de pe înălțimi. La 9 Iunie Hatvany trecu peste un munte înalt în fața Vulcanului, care n'ar fi trebuit să fie trecut decât scara. În ziua următoare găsi drumul închis cu baricade; o zi întreagă se pierdu cu înconjurarea Vulcanului și abia la 11 Iunie, trupele obosite intrară în Abrudul complectamente distrus, situat între munți ca în-

tr'o căldare. Aici au fost imediat atacați de Valahi și numai noaptea curmă lupta. Întreaga ziură următoare au avut loc lupte, fără ca Ungurii să fi fost în stare să si-lească pe Valahi să primească o bătălie regulată. Iancu fugise cu Valahii săi în mfunții cei mai înalți luind cu dânsii toată hrana, distrugând cele lăsate în urna, împreună cu fântânile. Astfel vroia el să croiască lui Kemeny aceeași soartă ca și lui Hatvani. Dar Kemeny avea prea multă experiență pentru a cădea în căpcană. El renunță deci la marșul spre Câmpeni și după ce stătu 2 zile în Abrud în mizeria cea mai mare (soldații sai fierbeau burueni, pentru a avea ceva cald în stomah, încaltăminte era stricăță cu desăvârșire și ei trebuiau să meargă cu picioarele goale), încercă, văzând inutilitatea unui popas mai lung, să-și croiască o cale peste Zlatna către Ighiu.

La 16 Iunie, ora 12 din zi, pe o căldură insuportabilă, începu marșul dela Abrud printr'o trecătoare lungă de 4 mile. Pe când Ungurii se căsneau să repare la Bucium un pod stricat, ariergarda avu să lupte greu cu dușmanul ce năvălea din văile laterale; în această luptă batalionul 11 pierdu el singur 120 de oameni.

Colonelul Forro și batalionul 11 au fost aceia cari prin energia lor au salvat tunurile lui Kemeny, căci acesta înconjurat de Valahii, cari stricaseră toate drumurile și podurile, trebuia să-și facă drum cu baioneta, pe când Forro și batalionul 11 ținū în loc o zi întreaga pe foarte numerosul dușman, care ataca din toate părțile, *salvându-se astfel pe sine și onoarea armelor ungarești..*

În seara zilei de 16 Iunie, sosi Kemeny la ruinele Zlatnei unde trupule s'au odihnit întru câțva; a doua zi ele au ajuns în câmpie și în orașul Ighiu, locuit de Maghiari, nu departe de Alba Iulia.

În același timp avea să aibă loc un atac simultan dela Gyalu și dela Huedin spre Marișel. Nu exista însă o unitate în comandament; un tânăr magnat neexperimentat obținuse comanda dela Bem și dădea ordine dela Cluj. Acestora urmau contra ordine și rezultatul a fost dezordine. Acei din Gyalu primiseră în ziua anumită contraordine, acei din Huedin au pornit în conformitate cu ordinul primitiv, au fost însă înconjurați la Marișel și distruși în cea mai mare parte; numai puțini au scăpat

Cu această ocazie căzu și tânărul Demostene Vasvary, cunoscut din zilele de Martie 1848 la Pesta, care luptă ca un leu, până când îl uciseră câteva gloanțe de după niște tufișuri. O doamnă ungară cumpără în Iulie cu bani mulți cadavrul său dela Valahi, și-l înmormântă în cripta sa familiară¹⁾.

După această expediție nenorocită, Ungurii s'au ținut în defensivă, apărându-se contra atacurilor valahe la Alba Iulia, Déva, Cluj și Turda. Valahii la rândul lor, se liniștiră, așteptând succesul armatelor rusești.²⁾

Bem³⁾ primise încă la Sibiu după cucerirea Transilvaniei, ordin să pornească în Banat, pentru a curăța și această parte a Ungariei de dușmani. Dela Brașov execută acest ordin, însă cu totul din alte motive,—pe care le vom arăta mai jos — decât acele ale lui Kossuth. Înainte vroia însă să blocheze cel puțin Alba Iulia, dar nu putu s'o silească să se predea. Pentru a-și ajunge acest îndoit scop se repezi cu trupele sale la Sibiu, după a doua luptă dela Turnul Roșu, și porni corpul destinat pentru Banat, sub comanda colonelului Ion Banfi, și înconjură Alba Iulia cu trupele colonelului Kemeny aduse dela Cluj peste Turda și Aiud, ocupând localitățile Portus, Drâmbariu și Barabanț. În urmă atacă cetatea cu întreaga sa artilerie, în ziua de 31 Martie 1849, cerând predarea ei. Comandantul, colonelul August refuză predarea și astfel începu un asediu în regulă.

Corpul de asediu se compunea din:

Infanterie

Batalionul 32	1000 oameni
1/2 batalioane cadre	1200 „
Voluntari din scaunul Arieșului	200 „
Total	2400 oameni

Cavalerie

1 Divizion de Huzari de rezerva	160 oameni
Călăreți voluntari din Arieș	60 „
Total	220 oameni

¹⁾ Românii nu cunosc acest fapt; din contră ei afirmă că Vasvari este îngropat în munți împreună cu trupa sa.

²⁾ Ei apărau trecătorile munților lor.

³⁾ Din capitolul 12.

Artilerie

La început numai 7 tunuri de 6 livre, la care se mai adăugară în urmă 4 tot de 6, 3 de 3 livre, 2 de 24, 2 de 30 și 2 de 60 livre, aduse din Arad.

Corpul era mult prea slab, pentru a putea să atace cu succes cetatea, din care cauză Valahii sub comanda lui Iancu au ocupat încă dela început forturile exterioare, de unde se puteau ușor aproviziona cu munițiuni. Cu comandamentul și conducerea asediului a fost însărcinat la 20 April aghiotantul general al ministerului de războiu, colonelul Stein (astăzi în Turcia sub numele de Fechad Pascha), celebru din cauza vastelor sale cunoștințe și a energiei sale.

Colonelul Kemény fu din nou numit comandant în Cluj.

Garnizoana cetății era compusă din 2000 de trupe *regulate valahe*, câteva companii săsești și o jumătate de escadron din regimentul Max chevaux legers. Comandamentul, îmbolnăvindu-se guvernatorul, îl avea colonelul August, comandantul dela Murăș Oșorhei, același care furase ¹⁾ împreună cu soția sa bijuteriile doamnelor din Murăș Oșorheiu; el avea deci toate motivele ca să nu vie în contact cu Ungurii îndârjiți contra lui. Puchner găsisse deci și aci, ca și Windichgraetz la Buda, pe omul, care, personal compromis, avea tot interesul ca să ție cetatea cât de mult. De altfel el era bătrân și slăbit, dar foarte activ, și lipsa lui de cunoștințe era suplinită de ofițerii de artilerie și geniu aflați în cetate. Fără îndoială că cetatea ar fi fost luată de Bem încă din Aprilie; acesta avea însă planuri strategice mult mai mari și guvernul unguresc era prea semeț ca să se gândească la reducerea unei cetăți. Bem primi deci ordinul să pornească spre Banat, lăsând Alba Iulia și pe Valahi în voia soartei. La început comandă aci colonelul Kemény, care făcu tot posibilul să ție în frâu garnizoana cetății, mai ales că aceasta, se menținea liniștită, după ce câteva eșiri au fost respinse cu succes. În Aprilie, guvernul însărcină cu asediul pe colonelul Stein. El poseda cunoștințe, inteligență și practică militară, din nenorocire

¹⁾ Se cunoaște valoarea acuzațiilor aduse de Unguri ofițerilor și creștinșilor împăratului.

nu avea parcul de artilerie necesar și trebui să se mulțumească cu înconjurarea cetății după toate regulile artei. Stein creă cu mare energie un mic corp de asediu, îl recrută și-l înarmă, înființă la Murăș Portus un atelier de reparat armele, fabrică cremene, aduce bombe din Hunedioara și Russberg, construie baterii de mortiere și aduce din Oradea o baterie de rachete; cu toate aceste pregătiri un asediu propriu zis a fost însă imposibil. Abia după caderea Aradului și Dejului, primi Stein 4 tunuri de 24 și 4 mortiere; dar mijlocul lunei iunie sosise și deci momentul cel mai favorabil trecuse. Cu toate acestea o grabnică cucerire a șanțurilor cetății ar fi putut duce și acum la un bun rezultat, dar pe deoparte Iancu¹⁾ neliniștea în continuu corpul de asediu, pe de altă Rușii erau deja în Ardeal și în sfârșit Stein mai pierdu câteva săptămâni, cu pregătirea bombardamentului. Acesta a avut loc la jumătatea lunei Iulie. După un bombardament de 24 ore, monetăria, palatul episcopal, arsenalul, observatorul Bathori și casarma au fost prefăcute în ruine și când Stein ceru predarea cetății, primi răspunsul că onoarea militară nu era încă satisfăcută.

Acum toți credeau, că bombardamentul se va repeta cât de curând, dar lipseau bombele și garnizoana cetății aflase despre înaintarea Rușilor; Alba Iulia era pierdută pentru totdeauna. Dacă vinovat este Stein sau guvernul, este greu de spus; atât este sigur, că Stein a desfășurat pe timpul întregului războiu o activitate extraordinară, era stimat pe drept și nu vroia decât binele; cu toate că ignoranții și invidioșii începeau să califice cu invidie purtarea sa cavalerască față de garnizoana Alba Iuliei.

Putem să afirmăm însă, că Stein ar fi pătruns în cetate de mult încă, dacă i-s'ar fi pus la dispoziție la vreme mijloacele necesare astfel însă soarta se pronunță contra noastră, căci Rușii ne-au silit mai târziu să renunțăm la asediu.

Cu asediul castelului dela Déva a fost însărcinat colonelul Forro, care avea la dispoziția sa aproximativ 2000 de oameni și 6 tunuri. Castelul, care se crede că există de pe vremea lui Traian, este așezat pe malul stâng al

¹⁾ Czetz confundă aci pe Axente cu Iancu, ca și mai sus.

Murăşului pe o stâncă înaltă de 800 de picioare, ca un adevărat cuib de vulturi şi domină atât oraşul Déva, cât şi şoseaua care şerpueşte în vale. El are ziduri groase, ridicate abia la 1848, este mic, dar, din cauza situaţiunii sale, foarte greu de cucerit. Colonelul Forro ocupase, la plecarea lui Bem în Banat, cu 1500 2000 de oameni oraşul Déva şi înălţimile înconjurătoare şi ceruse comandantului castelului, locotenentul Kudlich, predarea acestuia. Acesta însă, încredinţat de generalul Leiningen, că va primi în curând ajutor, refuză categoric, salutând cu gloanţe corpul asediator cât şi oraşul. Comandantul castelului merită din punct de vedere militar întreaga noastră laudă. Căci el a fost în stare să se menţie 4 săptămâni contra colonelului Forro, cu o garnizoană numai de 200 oameni, cu merinde puţine, fără apă de fântână (castelul nu avea decât o cisternă), trei tunuri şi puţine arme. În acelaşi timp el ţinu pe locuitorii Devei încontinuu în respect şi pe Valahi îi făcu vigilenţi. Două persoane nu puteau să meargă împreună pe stradele Devei, nici să ardă noaptea o lumină, sau să apară un honved pe stradă, căci imediat sbura un glonte din castel, silind pe paşnicul cetăţean să-şi caute aiurea un loc de odihnă. Era aceasta de multe ori cheltuială inutilă a pulberii, o fanfaronadă militară; dar Valachii ereau încântaţi şi efectul ce se producea asupra lor, era principalul. Forro nu putu să facă ceva contra garnizoanei, căci artileria de asediu, nu-i sosi decât la sfârşitul lunii Mai. Când artileria sosi, Kudlich nu mai avea merinde, trupele suferind de scorbut, au început să dezerteze, silind pe valorosul militar să capituleze, în condiţiuni foarte onorabile. El predă castelul la 27 Mai, părăsindu-l cu onoruri militare; bolnavii şi raniţii săi au rămas în grija Ungurilor care plătiră soldaţilor săi solda pe o lună, liberi să se retragă după depunerea armelor, spre Timişoara.

¹⁾ Lüders a rămas până la 11 August în Sibiu, când porni spre Mercurea. Între această localitate şi Sebeş se întâlni cu avangarda lui Stein, care se retrase spre oraşelul de mai sus, după o luptă scurtă. Stein adunase în iuţeală trupele sale şi aştepta cu 7 batalioane infan-

¹⁾ Din capitolul 15.

teric. 600 calareți și 18 tunuri atacul dușman, pe înalțimile din jurul Sebeșului. Lüders se aruncă cu puteri întregite asupra lui Stein, nu putu însă să-l urnească din loc. Un atac al cavaleriei rusești fu respins de un atac omorător al artileriei. Dar numărul dușmanului era mare. Stein se retrase deci în cea mai perfectă ordine, lua poziție pe înalțimile dintre Alviș și Pianul săsesc și mai respinse acolo încă odată atacurile grozave ale cavaleriei rusești.

Intretimp, 500 de Cazaci se furișara până la Pianul-săsesc și apariția acestora în spatele Ungurilor, cauză retragerea lor, pe când Lüders repeta grozavele sale atacuri de front. Stein se retrase însă în buna ordine, luptând neîncetat, prin Oraștie și Piski spre Déva. Aceasta batălie costă de ambele părți o mulțime de oameni. Lüders intră la 14 August în Oraștie, și împinse avangardurile sale până la Piski. Stein staționa în defileul dintre Déva și Dobra lângă satul Leșnic când Bem reintră în Ardeal.

Bem era foarte infuriat, că Stein nu menținuse cu orice preț podul dela Piski și părăsise chiar Déva. Insa acest castel sărise în aer împreună cu 100 de honvezi din cauza manipulărei neprevăzătoare sau trădătoare a unei mine. Sosind la Leșnic, Bem află de starea mizerabilă în care se afla armata din Ardeal. Stein, un ofițer capabil, era foarte nepopular în cercurile armatei și trecu pentru mulți, deși pe nedrept, ca trădător. Bem convocă la Leșnic pe ofițerii superiori, le comunică trădarea lui Görgey, caută să le infiltreze curaj și numi pe colonelul Beke comandant al corpului. Intre timp trupele dela Făget se retrăseseră spre Dobra și exemplul lor cauza dezertarea în masă a celorlalte, sub pretext că jaca era încheiată, și ca erau ținuti fără motiv departe de casele lor. Ceilalți au fost prinși de patrurile austriacilor și recrutați, alții jefuiți și asasinați de către moți.

La 17 August s'a convins și Bem că cu resturile democratice ale armatei, altă dată atât de bine organizată, nu se putea obține altceva decât o retragere spre Turcia, retragere care trebuia însă câștigată prin luptă contra coloanelor rusești care ocupau trecătoarea dela Déva. Un ofițer de încredere ungur trebuia să ancore cu 4 tunuri retragerea contra Austriacilor. Armata, numărând

abia 600 oameni, porni contra celor 25.000 de Ruși din Déva, hotărâtă să-și croiască un drum printre ei. Rușii s'au retras din Déva, înspăimântați de atitudinea energică a lui Bem față de un parlamentar al lor și în ziua de 18 August, Ungurii au intrat în Déva. Rușii, sub comanda lui Lüders, au propus un armistițiu de 24 ore, care a fost primit. Când însă ofițerul lăsat la Dobra, să apere retragerea contra Austriacilor rapoară ca toți oamenii sai au dezertat, afară de nouă, observă și Bem ca o scapare a armatei demobilizate era și acum imposibilă. Bem se așază la Déva în mijlocul drumului, rugând ordonând, conjurând pe honvezi să-l urmeze, și să cază mai bine în luptă onorabilă, decât sa fie spânzurați de mercenarii austriaci. Totul în zadar însă; descurajarea era prea mare, nici un Dumnezeu n'ar fi putut să salveze armata! Atunci Bem trecu comanda colonelului Beke, care trebuia să capituleze la sfârșitul termenului fixat prin armistițiu, iar el se hotărî să pornească spre hotarul turcesc prin Rusberg, pe drumuri de munte. În ultimul moment, 10 ofițeri din batalionul 37 de honvezi s'au prezentat cu drapelul lui Bem zicându-i:

„Veczey a depus armele, oamenii noștri s'au imprăștiat; am salvat simbolul sfânt al onoarei pe care vrem sa-l ducem sub comanda d-tale, generale, pe câmpul de batae pentru serbarea morții“. Bătrânul general îi înbrațîșa plângând. Beke depune armele la Piski. Curioasă întâmplare a soartei! Dela Jilău și Huniedoara porni faima armatei din Ardeal, atinse la Piski culmea gloriei sale și tocmai acolo au fost siliți să depuc armele nobilii luptători. *O vanitas rerum!* La 19 August, la amiază, porni Bem cu Guyon și 20 de ofițeri, întovărașit de 2 companii de elită și câteva sute de husari din Palatinat spre Leșnic, unde se întâlni cu Stein. Acolo se sui pe cal, luînd cu sine puținul său bagaj și trecu munții pe poteci ascunse, fără un crețar în buzunar, spre hotarul turcesc. Trupele staționate la Déva sub comanda lui Lazar s'au predat generalului Simbschen, cărui exemplu a urmat apoi și corpul dela Hațeg. Nu mai exista o armată ungurească, *Finis Hungariae!*

Operațiunile din Nordul Transilvaniei

DESPRE

Operațiunile din Nordul Transilvaniei ¹⁾

(Dorna în Bucovina, 18 Ianuarie). Comandamentul militar al țării arăta încă în Octombrie 1848 încredere și bunăvoință pentru manoperile partidului unguresc și numai atitudinea hotărâtă și unanimă a Românilor și a Sașilor a fost singurul mijloc de a slăbi, dacă nu a împiedica înarmarea Maghiarilor în Ardeal. Pericolul pentru cauza imperială se apropia însă tot mai mult; trupele din Transilvania erau răspândite, dușmanii au știut să profite de această împrejurare, împiedicând comunicațiile regulate. Provincia fusese împărțită din punct de vedere militar în 2 părți. Locotenentul-colonel Urban n'a primit însă timp de 5 săptămâni decât ordine semi-oficiale; fiind desemnat ca comandant strategic în partea de nord, el a fost lăsat în voia soartei și a capacității sale.

Celei de a doua adunări a Săcuilor ținută în apropiere de Târgu-Murășului, locotenentul-colonel Urban a încercat să se impue cu cele 12 companii ale sale jumătate formând bat. I se afla deja în Ungaria, prin răspândirea știrii că trupe multe sunt în marș din Galiția, prin mobilizarea gloatelor și prin patrule de recunoaștere. Intenția sa era de a atrage asuprași atenția și întreaga putere a dușmanului, pentru a da trupelor imperiale din sudul monarhiei puțința de a se concentra și a-și aduna materialul de război necesar.

Baldacci era pe vremea aceea încă, ca colonel imperial, comandantul regimentului și al brigăzii; Urban era lăsat în voia lui, fără hrană, fără bani, fără legatura cu

¹⁾ Oesterreichischer Soldatenfreund, No. 13 din anul 1849.

partea de sud a provinciei, în care 2 generali de divizie și doi din brigada steteau la dispoziția comandantului suprem.

O mișcească ofertă în scris a adunării Sacuilor a fost respinsă categoric de Urban; adunarea se adresează într-o a doua scrisoare maiorului Hatfaludi din al 2-lea regiment românesc, a cărui tendințe maghiare erau bine cunoscute; și dacă nu intenția rea, dar de sigur lenea și comoditatea faceau ca mulți să fie partizani al acestui maior. Hatfaludi ceru la 25 Oct. 1848 trecerea sa la pensie; maiorul Klokocsan ceru concediu din cauză de boală; Urban se găsi deci fără ajutor. Atacurile dușmanului și înaintarea spre Reghinul-Săsesc începuse, locot.-col. Urban întărit cu trei companii de cordonisti din Bucovina, dădu mici lupte, apoi la 31 Oct. 1848, la Sântivana, o luptă apriga de recunoaștere contra întregii puteri a Secuilor, și se retrase la 1 Noembrie 1849 pe linia sa de retragere spre Aldorf, amenințat de dușman cu forțe de 8 ori superioare, pentru a aștepta brigada ce trebuia să sosească din Galiția sub comanda lui Wardener. Înainte de aceasta retragere foarte reușită, au circulat zvonurile cele mai mincinoase, maiorul Hatfaludi își dădu toată osteneala sa descurajeze pe grănicerii din ținutul cercului; el și Klokocsan îi sfătuiră chiar, să iasă cu steaguri albe înaintea Secuilor și să se declare pentru unire. La 7 Nov. 1848 se descoperi la Beșeneu un nou complot în regiment; la 10, ajunși în fața Dejului, au sosit 4 gradați din batalionul reținut în Pesta, fiind sfătuiți de partidul maghiar să convingă trupele să declare, ca nu vor să lupte contra Ungariei. Locot.-colonelul Urban știu să înlătore aceste elemente periculoase și cuceri repede Dejul și Gherla, și, donând din contribuțiunile de războiu 4000 de fl. comunelor pentru clădire de școli și biserici, a învins repede spiritul cel rău.

Cucerirea orașului Muraș-Oșorhei la 5 Nov. de către corpul de sud restabili legătura cu cel de nord (acum sub comanda generalului Wardener, Urban formând avangarda sa și un atac general contra Clujului a fost hotărât pentru 16 Noembrie. Urban poposi câteva zile la Gherla, brigada Wardener la Dej.

Baldacci ataca la 13 Noembrie avangarda lui Urban cu puteri mari. Trupele imperiale au primit lupta într-o

a doua poziție mult mai avantajoasă, au respins pe dușman cu ajutorul bravei divizii de infanterie Baron Sivkovich, recucerirea primele poziții și inamicul, urmarit numai scurta vreme, o lua la fugă spre Cluj. Brigada Wardener, care n'a putut să se despartă de jumătatea de baterie de 6 funți, netrimețând-o în ajutorul lui Urban, sosi la Gherla după terminarea luptei.

Corpul lui Wardener sosise la 16 Noembrie ora 1 p. m. la Apahida în vederea atacului combinat contra Clujului, primi însă în același moment dela corpul de sud înștiințarea ca atacul fusese amânat pentru 22-23 Noembrie.

Lișta de merinde într'un ținut distrus de foc și de jaf, imposibilitatea de a hrăni pe glotașii ce erau în număr de aproape 10.000 de oameni și cari înaintau în flancul avangardei, și imposibilitatea de a-l lăsa în mijlocul campului pe aceste timpuri friguroase, hotărî pe Urban să propue, ca Clujul să fie atacat numai de brigada Wardener, ceea ce acceptara atât ofițerii cât și trupele, cu toți animați de același spirit. Clujul fu invitat să se predea și la 3 începu intrarea trupelor pâna la Someșfalau, unde avu loc pe întuneric o scurtă luptă de tiraliori, cari ar fi putut să ne fie fatală, căci Wardener se retrase cu artileria și cavaleria la Valăsut, dar viteazul batalion Parma ocupă cu o parte a gloatei Someșfalau, și Urban ocupă Apahida; acest fapt determină fuga precipitată a inamicului din Cluj. Orașul se predă la 17, corpul generalului Wardener intră în oraș la 18, și la 20 sosi și generalul Kaliani cu un număr însemnat de trupe din corpul de sud.

Între timp Dejul a fost atacat și recucerit de Katona Micloș și Teleki Sandor cu trupe numeroase.

Urban se oferî, în consiliul ținut la Cluj, să gonească pe dușman din Dej și porni la 22 Nov. cu 4 bat. și jum. 5 tunuri și o divizie de cavalerie contra orașului. La 24 dușmanul, după o luptă de 4 ore, fu silit să parasească Dejul, cu toate că avea 14.000 oameni și 16 tunuri, fiind urmarit până la Somcuta-mare.

Inamicul începu să întărească Baia-mare; Urban se hotărî să atace, și în urmă să pornească spre trecătoarea dela Ciucia, ocupată de corpul principal al Ungurilor. Pe cînd făcea o recunoaștere spre Catalina, Urban

primi ordin dela comandamentul corpului din Cluj, să plece în marș forțat la Cluj, ca sa goneasca pe dușman din Ardeal; în acelaș timp sosind vestea ca dușmanul parasise Baia-mare, marșul trebuca îndreptat spre capitala amenințată; în 3 ore și jumătate, Urban sosi la Cluj care nu era amenințat de loc.

La Ciucia, Șimlul-Silvaniei, Zalău, Jilau și Baia-mare se adunara noi forțe dușmane; la 6 Dec. se lua decizia într'un consiliu de rasboiu, ca trupele cari dela 20 Nov. stateau în neactivitate la Cluj, sa fie trimise din nou în lupta împreuna cu acelea ale lui Urban. O coloana sub generalul Schurter și col. Urban fu trimisă spre Jilău, chiar atunci sosi ordin dela generalul comandant al țarei, ca slaba brigadă Schurter (Gen. Kaliani plecase din cauza de boala la Brașov) să fie trimisă grabnic spre Sud în contra Sacuilor, chiar dacă Clujul, slabit prin lipsa acestor trupe, ar fi trebuit să fie părăsit. Propunerea lui Urban de a parasi imediat Clujul și a porni cu toții contra Sacuilor a fost respinsa; nenorocita îmbucătățire a forțelor începu din nou. Dușmanul activ profita de aceasta; noi însa am mai petrecut încă câteva zile în consilii, și în fine se lua hotărârea ca să atacăm pe dușman la Ciucia.

Urban trebuia să atace defileul pe șoseaua cea veche spre Almașul mare și Nireș, sa ocolească Ciucia, să semnaleze atacul în defileu la 19 Decembrie, iar când corpul principal concentrat între timp la Huedin, ar ataca cu toata puterea, forțând Ciucia, Urban sa cazi în spatele Ungurilor. Contra orașului Jilau, unde se concentrasera forțe dușmane, s'au trimis 3 coloane (cva infanterie cu multa gloata) pentru a ține acest punct în șah; ceece reuși complet, căci abia la 22 se cladu a colo o mica lupta la Surduc.

Generalul Wardener slăbi însa corpul sau principal prin detașarea la 16 și 17 a 8 companii infanterie, 1 escadron cavalerie și 2 tunuri comandate de colonelul Jablonschi spre Dej, pe care îl credea amenințat din spre Jilau.

Urban distruse la 18 apararile pasagere, înainta pînă

¹⁾ În consiliul de războiu se luase hotărârea, de a concentra la Huedin toate forțele.

în șoseaua dinspre Crasna, rescunoscu șoseaua de mai sus, făcând prizonier pe intendantul armatei dușmane cu 3 care (îmbracaminte de iarnă și vin) și o casă de bani cu 18.400 fl.

La 3 după amiaza dușmanul ataca avangarda, a fost însă respins până la Ciucia dar corpul principal dela Huedin nu dadu nici o atenție acestor schimbări inerente războiului, care făcu imposibil atacul combinat dela 19, și lasă pe Urban să lupte singur până la 10 jum. seară; cu toate că focul de armă și de tunuri fu auzit timp de 7 ceasuri la Huedin. După o înștiințare prealabilă colonelul Urban ataca la 19 Decembrie, ora 8 dim. din nou, semnalând atacul cu 6 lovituri de tun, și lupta până la 11, când trebui să înceteze lupta, neauzindu-se nici un ecou dinspre Huedin. Abia pe la 12, se auzi dincolo la corpul principal, tunetul tunurilor, era însă prea târziu. Cucerirea Ciuciei a trebuit să fie părăsită¹⁾ Urban primi ordin să ocupe Alnașul mare, N. Szombor și Berind cu trupele sale 11 comp. infanterie, 1 escadron cavalerie, 5 tunuri; la Huedin, punctul cel mai principal, comandamentul nu lăsa decât 4 companii, 1 și jum. escadron și o jum. de baterie de 3 funți. Trupele din Dej poposiau în acest timp, aducând astfel mare paguba acelor care atacau Ciucia.

Locot-colonel Urban atrase atenția comandamentului la Huedinul era prea slab aparat, fiind în pericol.

Bem știu să profite de îmbucătățirea trupelor noastre: la 23, colonelul Jablowski fu gonit din Dej, și trebui să se retraga spre Bistrița, fara a putea comunica aceasta comandamentului general. La 24, ora 6 seară, dușmanul ataca și cuceri Huedinul. Urban primi printr-o ștafeta abia la 25, ora 7 dimineata, ordin să se retragă în grabă cu trupele sale spre Cluj, ba el personal să plece chiar înainte: ordin pe care Urban nu l-a executat însă, nevoind să lăsașcă credincioasa sa trupă, în aceste vremuri critice.²⁾

¹⁾ Dușmanul retrăsese avangardele mai aproape de Ciucia; coloana principală îl ajunse deci mult mai târziu; dar ar fi fost bine să se dea semnalul prin câteva lovituri de tun, ceea ce ar fi arătat lui Urban, că coloana principală înaintază.

²⁾ Ordinul era dela 24, ora 3 după amiază, sosind la 25, ora 7 dim. Ștafeta întrebuiască 16 ore, pentru a pareurge 2 poște. Cum se poate să încredințezi într'un oraș și ținut atât de cunoscut ca dușman, or-

În marșul spre Cluj, nu departe de Berind, coloana primii ordin sa grabeasca marșul și la un ceas departare de Cluj iar alt ordin, sa treaca în spatele dușmanului, din cauza ca comandamentul corpului fusese nevoit să paraseasca Clujul, dușmanul înaintând din toate direcțiile¹. După o poșta și ³/₄ de marș, aceasta coloană era deci încercuita de dușman, interceptându-se orice comunicație cu corpul principal, trupele n'au pierdut însă nici curajul, nici încrederea; grija principala a comandantului însă o formau cele 5 tunuri și 4 care cu muniții, Urban opri coloana sa nu departe de Popfalău, se sui cu câțiva cavaleriști pe o înălțime, de unde se putea vedea Clujul și vazu cum o coloana ungureasca suia muntele Teleg, pentru a ajunge la șoseaua dinspre Turda; Clujul era deci ocupat de Unguri; natural și Feneșul Sasesc Valasut. Gherla și Dejul. Coloana începu retragerea, și Urban hotărî, sa înainteze în valea, care se unește în spatele Apahidei cu valea Someșului, pentru a trece acolo la Sicu și a ajunge astfel în câmpie. După un marș obositor și neîntrerupt, pe un ger mare și fara hrana, coloana ajunse la 3 dimineata atât de aproape de vale, ca șoseaua nu era decât la o ora depărtare. Urban în capul avangardei sale (vitejii cordonști bucovineni porni în graba întovărașit de un soldat și de o calauza spre Apahida în recunoaștere; coloanei se ordona tacerea cea mai desavârșita. La Apahida era liniște, dar delu Valasut se auzea perfect apropierea unei coloane inamice destinata să atace încă în aceeași zi coloana colonelului Urban. Abia 150 de pași departe de șosea, Urban lasă sa defileze în fața sa cavaleria, artileria și infanteria dușmana; se întoarse apoi la trupele sale, pe care le trecu dincolo de șosea, luând poziție în fața satelor Apahida și Valasut pe cari artileria și trecuse

dine atât de importante postei? Doi cavaleriști ar fi dus ordinul în 6 ore. Urban era însărcinat să anunțe și divizia românească detașată la Almașul mare să se retragă în grabă: divizia primii ordinul 3 ore prea târziu, și a fost din nenorocire capturată. Șoseaua veche la Almașul mare trece prin Begara; orice dragon putea fi acolo în 5 până la 6 ore; dar a scrie două ordine ar fi fost prea multă muucă.

¹) Aceste ordine erau aduse de dragoni; ei însă nu primiseră ordine să vie în grabă, și mergeau deci la pas, din care cauză coloana sosisi până aproape de Cluj, unde nefiind nici o luptă, n'a auzit nici o împușcătură.

peste șosea spre Sicu, urma cu infanteria, lăsând pe vre l-nicul capitan Arseni din al 2-lea regiment românesc, împreună cu locotenentul Buhner la regimentul de Dragoni Savoia, pentru apararea bagajelor.

Doi trenari unguri au fost făcuți prizonieri, un ofițer de cavalerie scăpa spre Valasut, alarmând cavaleria dușmană, care arătându-se mai târziu, nu îndrăzni să împiedice retragerea coloanei și pe la 8, trupele, tunurile, munițiile și bagajele erau în siguranță pe drumul spre Sicu. În care localitate au ajuns pe la 2 după amiaza. Această retragere, care ținu 30 de ore fara întrerupere, obosi mult trupa, neputându-se da nici un fel de hrana; puterea morala, bunavoință și devotamentul au ajutat slabiciunea fizica și 3 ore mai târziu s'a parșit satul unguresc Sicu și la 10 noaptea coloana sosi la St. Iosif (Poiana?)¹.

La Bistrița Urban avea să înlocuiască pe colonelul Iablonski îmbolnavit; întreaga putere armata era compusa din 16 companii slăbite, 5 secții de dragoni, 40 de cavaleriști ușori, 4 tunuri de 3 funți și o jumătate baterie de 6 funți; cu aceasta trebuia să se ocupe Lehecița, Bistrița și Șintereag, pentru a păstra legatura cu ținutul celui de al doilea regiment românesc.

Dușmanul concentrează forțe însemnate și ataca la 1 Ianuarie 1849 Lechnitză, la 2 Bistrița, Șintireagul și ținutul regimentului românesc, pătrunzând în ținutul regimentului; lângă valea dela Bistrița nu se putea apăra contra numeroasei cavalerii dușmane, spiritul grănicerilor era scăzut, știindu-și casele și familiile primejdite, astfel retragerea spre Valea Borgau a fost necesară cu cei 1700 de oameni, ce Urban mai avea sub comanda sa. Lipsa de hrană și de adăpost în aceste vremuri friguroase au silit cu atât mai mult pe Urban să se retragă la Poiana-Stampi în Bucovina, cu cât dușmanul ocupase Năsăudul și până la Rodna toate satele regimentului. Trecătoarea Tihuza rămase în mâinile trupelor imperiale. Șeful insurgenților Bem, aflând de starea precară a acestei coloane, care ducea lipsă de hrană

¹) Armata ungurească era absolut sigură de prinderea lui Urban și a coloanei sale; Bem, aflând de scăparea lui Urban, trimise dela Cluj forțe însemnate, care găsind însă la Sicu podul stricat, se întoarseră înapoi.

și de îmbrăcaminte, neputând găsi pe un drum de 3 poște nici un fel de adăpost, forță la 3 Ianuarie pasul Tihuza și ataca la 4 coloana lângă Dorna, unde avu loc o luptă cu ariergarda, în care au fost răniți 2 ofițeri și câțiva oameni, iar 2 soldați uciși; dar și dușmanul perdu mai mulți oameni, în special din legiunea universitară vieneză. Trupele imperiale au ocupat Iacobenii, Poșorita și Câmpulung; Bem se retrase; la 5, în Transilvania, căci Dorna fiind la o depărtare de o jumătate de oră de noștarul Moldovei, Rușii care se aflau acolo l'au silit să plece.

Partea corpului de nord comandată de generalul Wardenier se retrase la 25 Decembrie 1848 prin Tuxda spre Alba-Iulia; și astfel prin îmbucătățirea memorabilă a puterilor noastre, întreaga parte de nord a Transilvaniei cazu în mâinile dușmanului într'un interval de 8 zile, coloana lui Urban pusă în imposibilitate de a mai intra în luptă și obligată să se mulțumească cu observarea hotarului de răsărit al Ardealului. Foloasele câștigate în urma unor lupte de aproape 3 luni, erau pierdute și dușmanul putu să-și încerce norocul contra corpului de sud pe lângă care se aflau acum 6 generali.

INTĂIUL REGIMENT ROMÂN DE GRĂNICERI

INTĂIUL REGIMENT ROMÂN-GRĂNICERESC DE INFANTERIE ÎN ANUL 1848

(Râmnic în Valahia, 12 April 1849).—Primul regiment român de grăniceri se afla în anul 1848 într'o situație atât de grea, încât a lipsit foarte puțin, ca să ajungă pe mâna Maghiarilor. În fruntea acestui regiment era colonelul baron Rauber, descendentul maghiarizat al unei familii germane nemulțumite, care în vara anului 1848 a jucat rolul unui călău unguresc, atunci când ministerul din Buda-Pesta trimițând pe baronul Niclas Vay ca comisar regal în Ardeal cu depline puteri extraordinare, acesta numise împotriva comitatului național român o comisiune de ancheta la Sibiu. Locot.-col. Trausch, sas din naștere, un om moale și nedecis, nu avea nici pic de popularitate printre Români și cu toate că rivaliza cu colonelul, nu avea nici talentul nici curajul să procedeze la fel cu Urban, și să se pue în capul regimentului. Maiorul Szabo, ungur cum îl arată numele, era atât de devotat cauzei maghiare, că îndrăzni să spue în batjocură trupelor din batalionul său atunci când acesta, după ce se declarase pentru împărat, fusese trimis să fie garnizoană în cetatea Alba-Iulia: „Așa e bine, Români, aceasta este răsplata faptelor *voastre*“, ceea ce regimentul n'a putut să-i uite și să-i erte niciodată. Al doilea maior Riebel, era un altfel de om, dar înțelega tot atât de puțin ca și locot.-colonelul să-și facă o popularitate, ceea ce era absolut necesar în astfel de împrejurări. Majoritatea ofițerilor superiori erau unguri sau sași, cari erau sau urâți sau suspecțați de Români. Emi-

sarii maghiari au profitat de ocazie, căutând să convingă regimentul, promițând bani, înaintări și tot felul de avantagii. Se poate deci afirma cu dreptate, că în astfel de împrejurări bunul spirit din regiment se datora numai locotenenților români Ursu, Novacu, Săndrucu și câtorva subofițeri, ca și preoților Ardelli și Bradu din Orlat, Moldovanu din Racovița și Vestemian din Veștem, prin care se luminară în urmă și ceilalți. Când totul se clătina, aceștia au convins trupele, le-au ferit de mășinațiile ungurești și au adus lucrurile până acolo, că în luna August ele au cerut prin delegați din companiile dela comandamentul general, aprobarea unei adunări generale, ceea ce le și acordă; adunarea nu s'a ținut însă, din cauza arestării profesorului Laurianu din ordinul guvernului maghiar, decât la 11 Sept. după ce se liniștiseră întru câțva spiritele iritate din cauza acestei arestări. Căci întregul regiment se declară pentru împărat și pentru guvernul imperial din Viena și contra ministerului unguresc din Buda-Pesta.

Colonelul, adânc surprins de această energică declarație, se făcu bolnav. Comandamentul nu profită însă de această ocazie favorabilă, numind un om capabil în capul regimentului. El porni câteva companii comandate de locotenent-colonelul Trausch către Alba Iulia. Ca comandant de regiment fu trimis la Orlat maiorul Szabo, care-și schimbă acum atitudinea; ofițerii români (în cea mai bună intenție însă) au fost atașați pe lângă prefecții de legiune, ca conducători ai operațiunilor militare și astfel au rămas pe lângă companiile răspândite (căci nu li se mai putea da numele de regiment, și nici măcar de batalion) numai ofițerii streini, sau suspectați, sau nepopulari. Această stare a regimentului cauzată de vechea politică, de ignoranța și de lipsa de energie a comandamentului general a fost cauza unei nenorociri inevitabile. Dacă acest brav regiment ar fi avut comandanți posedând încrederea trupelor, dacă ar fi rămas concentrat, ar fi făcut minuni de vitejie, dat fiind spiritul de care erau animate trupele după adunarea generală și s'ar fi evitat nenorocirea care a lovit patria¹⁾.

¹⁾ În adevăr merită însă tot respectul; pretutindeni, unde a fost comandat de ofițeri capabili, a fost la înălțime; atragem atenția aci asupra strălucitelor victorii raportate de locotenentul Ursu în Iulie la țara Săcuilor, unde acesta a cucerit cu oamenii săi 7 tunuri.

Ne referim la istoria acestui brav regiment și la faptele celui de al doilea regiment românesc, comandat de locot.colonelul Urban²⁾. Să fie deci trași la răspundere acei cari au fost cauza nenorocirilor!

²⁾ Nu trebuie să se uite că colonelul Urban a început războiul cu un singur batalion.

CORRESPONDENȚE DESPRE RĂZBOIUL DIN MUNȚI

CORRESPONDENȚE ASUPRA RĂSBOIULUI ÎN MUNȚI

*Abrud, 14 Iunie.*¹ Dragă Frantz, îți trimit știri din munți; ți-am descris ca martor ocular tot ce s'a întâmplat dela începutul campaniei.

La 5 ale lunii, am ajuns la Deva; de aici am continuat marșul nostru, și am sosit la Brad, împreună cu câțiva hșari, și colonelul nostru Kemény, însărcinat cu conducerea războiului împotriva Moților. Acolo am găsit pe colonelul Forro care, cu toate că rănit, luase măsurile cele mai energice.

La 8 dimineața am pornit spre Abrud; abia făcusem un ceas și jumătate și Moții ne-au atacat; după câteva împușcături am continuat marșul și în ziua de 11, la amiază, am sosit în Abrud. Ar fi trebuit să vezi acest marș; redute, tranșee, stânci înalte, pe dreapta și pe stânga Moții, care ne hârțuiau încontinuu, drumuri absolut impracticabile; o parte a armatei netezea drumul, o alta țara tunurile și carele cu muniții sus pe munți, pe când a treia se lupta. Ar fi trebuit să vezi acest marș, ca să-ți faci o idee despre războiul în munți.

Locuitorii din Abrud, scăpați de urgia Valahilor, varsau lacrimi de bucurie, la sosirea noastră, însă aceste lacrimi s'au transformat curând în lacrimi de durere și spaimă. Abia ne așezasem în lagărul de lângă oraș și dușmanul se și arătă pe șoseaua dinspre Câmpeni; se sună alarma, și poporul care, la sosirea noastră vărsa lacrimi de bucurie, plângea acum de teamă să nu se reîntoarcă zilele depe vremea lui Hatvani. Moții ocupară

¹) „Honved” No. 147, din anul 1849.

un munte înalt, salutând pe honvezii noștri cu gloanțe de 6 și 12 funzi; noi n'am răspuns focului decât foarte slab¹. O grenadă de 6 funți lovi frâul calului colonelului Kemény, tocmai când vroia să încalice; alta de 12 funți sbura abia la o palma deasupra capului meu și al colonelului; colonelul ordonă atunci atacul, și numai cu 3 honvezi gonit pe dușman.²)

Moșii au luat-o la fugă, noi urmărindu-i, pâna s'au oprit din nou pe un deal înalt. În spatele lor se găseau tunurile și tribuții, care-i îndemnau, cu sabia în mână, să se napustească asupra noastră; gloanțele sburau atât de des, încât perdusem speranța că-ți voi mai putea scrii vreodată. Rezistența lor am înfrânt-o însă. Kemény pretutindeni era în fruntea luptătorilor; o jumătate de companie din batalionul 11 și câțiva săcui i-a alungat, ei ne mai putând să reziste în acea zi. Am urmărit pe dușman până la 8 seara, aproape de Câmpeni. La această luptă au luat parte numai trei companii și jumătate, însă nu numărul, ci spiritul trupei și șefii constituie valoarea unei armate. Sub comanda lui Hatvany, Valahii ne-ar fi nimicit, Kemény i-a gonit însă cu câțiva oameni din poziții, pe care ar fi putut să le apere cu o companie împotriva a mii și mii de dușmani. Numărul dușmanilor a fost cam de zece mii³, pe cari i-am respins numai cu baioneta, neputând să suim tunurile pe munți. Din partea noastră am avut un rănit honved, din partea Valahilor au căzut mai mulți, mișei însă luau morții cu ei.

În ziua de 13, a avut loc o nouă batălie, la care însă n'am putut lua parte, fiind trimis după ajutor, iar când m'am întors cu husarii de Wurtemberg și cu trei tunuri bravul nostru comandant isprăvise lupta. Ziua de azi a fost mai înfierbântată decât cea de alaltăieri. Capitanul Szasz Moses a atacat de două ori cu husarii din regimentul Alexandru tunurile dușmane; husarii fiind însă recruți au luat-o la fugă. Valahii, înconjurând pe capitan el n'a scapat decât grație spadei sale și unui Valah, care a lovit cu trei degete prea jos, găurindu-i numai pălăria. Din partea noastră au căzut 3 honvezi și un locotenent

¹) Mit Tschaikistengescütze.

²) Laude ridicole ungurești!

³) Atâtea au putut să fie numai în imaginația înfierbântată a maghiarilor.

de husari. Munții și tufișurile sunt pline de Valahi morți pe cadavrul unuia dintre căzuți am numărat 18 împușcături de baionetă. Kemény iubește baioneta, la el tunurile joacă un rol secundar; deviza lui este:

Înainte copii, după mine! Cine nu ține seamă de această comandă, să nu se arate după bătălie, mai ales dacă este ofițer.

Adio. Nu mai am vreme să-ți scriu, dacă voi mai trai, îți voi comunica și de acum înainte evenimentele cele mai importante, ce se perindă în această dramă din munți.

*Barăbanț, 24 Iunie.*¹⁾ În ziua de 15, muntenii atacându-ne din 5 părți, am luptat ziua întreagă, într'un punct n'aveam decât o companie, pe când dușmanul era puzderie. Totuși, grație eroismului soldaților și pildii înălțătoare a șefului, am fost victorioși; Valahii au luat-o la goană și urmărindu-i am ajuns pe la 10 seara la Abrud care era prefăcut în cenușă. În ziua de 16, dimineața, lupta reîncepu și ținu până la 6; la 7 un nou atac și am luptat până la 9, când am respins pe dușman. Iubite amice, până acum ți-am scris despre luptele noastre, însă suferințele noastre nu ți le pot descrie. Oamenii noștri nu primiseră pâine, nici sare, din ziua de 9 Iunie, ci numai puțină carne; ne hrăneam cu macriș. Am văzut cum un milițian a căzut decodată jos. Pe tot corpul său nu se vedeau urme de baionetă sau de glonț, foamea și oboseala îl ucisese. Tot detașamentul ducea lipsa de încălțăminte: teciorii noștri se catărau cu picioarele goale pe munții cei mai înalți și îmbracămintea lor era atât de zdrențuită, încât Valahii sunt față de ei chiar eleganți. Cu astfel de armată, comandantul nostru a învins de cinci ori pe inamic; însă pentru a putea-o frâni, trebuia s'o retragem din Abrud; altfel, în 48 de ore, toți soldații s'ar prăpădi ca muștele toamna. Foamea a fost dușmanul nostru, nu Moșii, pe care i-am respins și bătut pretutindeni²⁾. Comunicația spre Brad și Zlatna ne era tăiată; pentru a nu pieri însă de foame trebuia să ne croim o cale. La 16, am pornit din Abrud,

¹⁾ „Honved” No. 154 din anul 1849.

²⁾ Hatvani raporta din Zarand în mod identic; el arăta că bătuse pe Moși, totuși se retrăgea.

însă abia sosisem în munți și amicii noștri Moții ne-au și ajuns, întovărășindu-ne cu focuri de armă până ce am ajuns la un pod stricat.

Când am văzut halul în care se găsea podul, mărturisesc că am crezut tunurile pierdute, colonelul Forro însă a luat măsurile sale, indicându-ne pe unde să ocolim podul. Ne-am pus pe lucru, săpând ici și colo, adunând pietre și crăci, însă nici nu isprăvisem, când ni se rapoartă că Moții încearcă să cucerească tunurile noastre; trupele începuseră să cedeze, când Kemény atacă pe Moți, ucigând o mulțime și respingându-i. Profitând de această încăierare, Forro trecu tunurile dincolo de locul cu pricina. Impușcăturile au mai ținut câțeva vreme, fără oprire am mers până la Zlatna, unde am ajuns la 9. La un sfert de oră în fața Zlatnei, am întâlnit pe comisarul de proviant francez cu 4000 pâini și un butoi cu rachiu.

Dela Zlatna am pornit, în ziua de 18, la Ighiu, unde n'am găsit nici un fel de provizii, de acolo la Bărbant și apoi în ținutul Alba-Iuliei. După ce ne vom procura merinde, muniții și îmbrăcăminte ne vom întoarce iarăși în munți.

Trebue să-ți declar, prietene, că această campanie ar fi spre onoarea celui dintâi general din lume, și în ade-văr colonelilor Kemény și Forro li se cuvine multă laudă caci cel dintâi prin curajul său, cel de al doilea prin sângele său rece, au răsbunat înfrângerea de altă dată. Să nu crezi, amice, că războiul cu Moții este vânătoare de guzgani! Chiar Napoleon avu mult de furcă cu războiul de gherila în Spania. În munți, fiecă tufiș, fiecă movilă, fiecă stâncă trebue cucerită, și după ce le-ai cucerit nu ești încă sigur de nimic, căci pe drumuri cunoscute numai de el, Moțul îți apare în spate. Numai acel punct poți să-l consideri ca al tău, pe care te afli în ultimul moment. Intre Zlatna și Abrud este un defileu îngust, numai pe acesta ar trebui să-l vezi pentru a te convinge de importanța războiului împotriva Moților. Inchipuiește-ți o vale adâncă, lungă de 4 ceasuri, înconjurată de munți înalți, adaogă baricade, poduri stricate și după fiecă copac un Valah care caută să-ți răpue viața, și vei avea o idee despre acest război. Moții nu sunt fricoși; după părerea ofițerilor noștri cei mai pricepuți, ei re-

zistă focului mai bine decât soldații lui Puchner. Cu toate acestea însă, ei nu vor scăpa. Abrudul și Zlatna sunt ruine, morminte îngrozitoare, și spiritele maghiarilor asasinați cer răsbunare dela Dumnezeu și națiune. Cine a văzut Aiudul, Abrudul și Zlatna trebue să exclame: de astfel de vandalisme numai Valahii pot fi capabili! Bătrânul colonel zicea: „Hoc censeo, et Carthaginem esse delendum“, iar eu zic: Să nimicim fără milă această rasă de rebeli!

Gabányi, căpitan

SENTIMENTELE POPULAȚIEI MAGHIARE
DUPĂ INFRÂNGEREA LUI KÉMÉNY —

Deblocarea Alba-Iuliei. — Scrisoarea colonelului Stein

SENTIMENTELE POPULAȚIEI MAGHIARE

DUPĂ INFRÂNGEREA LUI KÉMÉNY

Despresurarea cetății Alba-Iulia. — Scrisoarea colonelului Stein

Pe când corespondenții de ziare nu știau decât să se laude, populația maghiară din Ardeal tremura când auzea de Valahi. În urmă însă și ziarele s'au văzut silite să mai lase minciunile și să spună adevărul. Astfel „Honved”, în numărul 164 dela 3 Iulie, scria:

„Marea majoritate însă nu tremură nici de Ruși, nici de imperaili, ci de Valahi.

„Dacă vitezele noastre trupe ar fi silite—doamne ferește—să se retragă spre Târgu-Murășului sau spre Ciucia, atunci Valahii din munți ar profita de ocazie ca să-și execute planul lor de a prăda orașul și trista noastră soartă ar fi aceeași ca și a locuitorilor din Aiud, Zlatna și Abrud.

„Nu putem însă să credem că armata maghiară va fi silită să părăsească orașul nostru, chiar în cazul cel mai rău. Împrejurările sunt astăzi cu totul altele ca pe timpul invaziei lui Urban. Și nici nu credem că armata noastră, care ține azi în șah pe Valahi, va fi silită să se retragă.

„Credem deci că nu este nici un prilej de temere, că Clujul ar putea fi atacat de hoardele valahe.

„Însă urmează de aci că trebuie să încrucișăm brațele? Că nu trebuie să ne pregătim contra primejdiei care apare la orizont, deși încă departe? Că trebuie să așteptăm apărarea împotriva Valahilor numai dela hon-

„ii noștri? Sa așteptăm deci ceasul îngrozitor cu desrărire și sa-l grăbim prin lășitatea noastră?

„Nu, nu... sa organizăm cât mai curând o rezistență nimerită...”

În No. 167 din 11 Iulie, ziarul se pronunță pentru o înțelegere cu Românii, în ori și ce condiții.

„Nimeni să nu creadă că vorbim astfel din desperare sau din neîncredere în puterile noastre; să primim însă lucrurile cu seninătate.

„Intreaga campanie din Ardeal nu ne-a costat atâtea jertfe ca cucerirea munților. Cu toate acestea, sat după sat pierе în flăcări și adunătura de hoți, pe care o credeam încercuită, este azi o armată puternică, trebuie s'o marturisim; ea străbatea din când în când prin liniile noastre, aprovizionându-se cu meșinde din belșug.

„Aproape jumătate din armata noastră este reținută în munți de Valahi și această operațiune este cea mai ingrata, o adevărată munca de „Sisifus“. Plecarea cătorva compunii inspiră Clujului și Turdei serioase îngrijorari.¹ Și dacă am putea dispune liber de această armată, n'ar mai rămâne în Ardeal picior de rus. Din acest punct de vedere primim noi chestiunea capitulației valahe, dorind ca ea să devie un fapt. împlinit, *în absolut orice condiții*, care n'ar fi împotriva onoarei națiunii noastre.”

* * *

La 25 Iulie, Axente Sever goni detașamentul lui Stein, care asedia Alba-Iulia, salvând astfel cetatea; un ofițer de honvezi scria la 28 Iulie, din lagărul unguresc, gazetei de Cluj (Klausenburger Zeitung)²

Domnule Redactor,

„Nu știu dacă scrisoarea mea va sosi în mâinile d-v. legatura spre Cluj ne fiind sigură, trimit însă rândurile mele prin Ungaria. Aflați deci ce s'a întâmplat.

¹) Frica de Români era atât de mare, că la svonul că lancu se apropie cu Moții săi, Clujenii au părăsit de 7 ori, Turdenii de 4 și cei din Tg. Murașului de 3 ori orașul, la miezul nopții. Astfel tremurau acești lași, cari din vara anului 1848, ucisese, spânzuraseră și împușcaseră atâtea Români neârmați.

²) „Honved“ No. 191, din anul 1849.

În ziua de 25 Iulie, cetatea Alba-Iulia era încă impresurată. Axente ne atacă cu desperare cu 5000 de Moți; probabil avea nevoie de muniții, însă viteazul căpitan Gheorghe Erdödi îi bătu la Tăuți, cu 3 companii de honvezi și 2 tunuri atât de cumplit încât numai nimereau pădurea. 30 de Valahi au rămas morți; din ai noștri n'a căzut decât unul singur, și doi sunt răniți.

„Noaptea am primit¹⁾ însă ordin să ne departăm din preajma cetății, probabil ca să nu fim atacați în spate de Ruși și în față de garnizoana din cetate.

* * *

După ce colonelul Stein se retrăsese prin Sebeș la Mercurea, Axente adresa din Gioagiu o scrisoare în limba ungurească, în care-i propunea să poarte războiul în mod mai omenesc, interzicând soldaților săi jafurile și omorurile.

Colonelul Stein însărcină pe aghiotantul său să-i răspundă în românește, cu care ocazie aghiotantul, după maniera ungurească, și-a permis să atace pe Români cu expresiile cele mai triviale. Prefectul indignat îi trimise o filipică energică în limba germană, la care colonelul Stein răspunse atunci cu următoarea scrisoare scrisă de mână lui:

Domnului prefect *Severu*

Gioagiu

'Mercurea, 9 August 1849

„Am citit cu plăcere dar și cu mirare scrisoarea d-tră dela 7 cor. Regret enorm că am fost silit să las răspunsul în grija unui aghiotant; din nefericire nu cunosc limba română și vroiam, nu mai puțin politicos decât d-tră care mi-ați scris ungurește, să vă răspund românește.

„Acum că ați avut bunătatea să-mi scriți în limba mea maternă, iau cu bucurie condeiul ca să vă răspund în persoană.

„Eu nu aparțin, domnule prefect, după cum va spune

¹⁾ Foarte bine au făcut ca s'au retras. Toți Șefii maghiari comunicau, de câte ori erau bătuți, că ei au fost învingătorii, însă că s'au retras din motive strategice. Compară rapoartele lui Kémény și Hatvany cu scrisoarea acestui honved! Dacă din detașamentul lui Vasvari ar fi scăpat vre-unul, de sigur că ar fi scris la fel.

chiar numele meu, nici uneia din cele două naționalități; sufletul meu nu este încărcat cu vreo crimă și frații d-v. nu pot decât să vă comunice apărarea și dreptatea ce au gasit-o totdeauna la mine. Da, și sub comanda mea au îndrasnit să comită barbarii, însă vinovații și-au luat pedeapsa.

„Eu servesc în această țară legat numai de cuvântul meu de onoare și nu comand hoți și asasini; pe aceștia caut să-i extermin.

„Pot să judec situația cu mai mult sânge rece decât oricare altul. Fără îndoială că de ambele părți este și dreptate și nedreptate.

„Da, domnule prefect, eu, ca și Maghiarii, ca și Românii nutresc aceleași sentimente pentru naționalitatea mea, pe care n'am s'o las să se piardă nici odată în sânul unei naționalități străine de originea mea. Dreptul unui popor trebuie să fie și dreptul celui alt. Recunosc nedreptatea și grozăvia *maghiarizării*. Timpul acestor greșeli a trecut însă!

„Cunosc, stimate domn, jugul pe care l'au suferit Românii, altadata stăpâni ai acestei țări frumoase. Recunosc ca libertatea și egalitatea nu pot fi *dăruite*. Poporul cuceritorilor și împilatorilor n'a făcut decât să restituie un bun pe care-l răpise; el a fost învins de spiritul timpului, nu de sentimentul dreptății.

„Dar după ce s'a pus baza constituționalismului, ar fi trebuit să se rădăce clădirile adevărate ale libertății, însă atunci, stimatul meu domn, un demon a semănat dinți de balaur și recolta a fost ruine și mii de cadavre.

„Știu foarte bine că nu Românii, cari au suferit jugul o mie de ani, au început lupta; trădătorii patriei și libertății au atârnat, prin barbarii, rășbunarea Românilor — și, pe Dumnezeu, ea a fost îngrozitoare. Românii s'au luptat de acei cari luptau împotriva acestor fără de legi; și iată, ei au rămas neînvinși în munții lor, chiar după distrugerea armatelor de mercenari ale tiraniei.

„Liberi! Pe munți este libertate! Și scoborând în vale din înălțimile verzi, ei luptau apoi pentru tirania negru-galbena; nu, domnule prefect, aceasta nu poate fi!

„Ambii ar trebui să avem același țel, inimile noastre bat la fel pentru drepturile oămeșilor! Românii se în-
doiesc însă de garanțiile oferite de Maghiari, ca și cum

promisiunea de libertate și egalitate dată dela înălțimea tronului n'ar fi minciună! Dacă avem drepturi egale, de ce stau eu pe banca de lemn, și tu pe tun?

„Cereți, luați-vă garanții—o cetate este cea mai bună garanție. Țineți trupe naționale pentru păstrarea drepturilor voastre—dar luptați alături de noi pentru drepturi și lumină, contra înșelăciunei tiranului!

„In privința altui punct, menționat de d-tră, îmi mai permiteți câteva cuvinte.

„Nu trebuie să vă mai spun că metoda de îmbogățire a lui *Csutah* jefuirea celor fără apărare a găsit imitatori.

„Hatvani, care n'a fost *niciodată* maior, cum se numea, ci *szabad csapat jarancsnok fără grad militar*¹⁾ a fost amenințat de Dragoș că-l va denunța pentru hoțiile sale. Furios, înșelă pe Kossuth cu documente false și pe când arata pe Dragoș ca pe un trădător care vrea să câștige timp, el se declară gata să termine războiul dintr-o singură lovitură. Crezându-se înșelat și tradat de Dragoș, Kossuth încuviință înaintarea lui Hatvani. Sper că acesta a avut de mult sfârșitul pe care-l merita.

„Rămâneți cu bine, domnule prefect, fiți încredințat că n'am faurit *niciodată* trădarea și că credincios cuvântului dat am știut să silesc la aceeași fidelitate și pe subalternii mei.

„Murășul care ne desparte, să fie de azi înainte singurul obstacol—să luptăm de o parte și de alta pentru drept și lumină, și *niciodată* nu vom fi dușmani.

„Până vom putea să ne vedem în persoană—dar numai ca amici—ondrați-mă dacă credeți că vă pot fi folositor întru ceva, cu câteva rânduri.

(ss) Stein

¹⁾ Șef de voluntari.

PIERDERILE ROMANILOR

PIERDERILE ROMÂNILOR ARDELENI IN TIMPUL MIȘCĂRILOR REVOLUȚIONARE DIN ANII 1848—49

Alba Iulia, 30 Dec. 1849

Nu suntem încă în măsură să putem da o listă amănunțită a Românilor uciși, precum și a satelor arse și jefuite de Maghiari. Până acum am aflat însă, din isvorul cel mai autorizat, următoarele: patru prefecți de legiune:

Bătrânianu, spânzurat în Cluj; *D. Roman*, înjunghiat la Tg.-Murășului; *P. Dobra*, împușcat în Abrud; *Ion Buteanu*, spânzurat la Zarand; doi vice-prefecți; *Simonis*, spânzurat la Cluj; *Teodoreanu*, torturat și ucis în chinurile cele mai grozave la Sâncrai; zece tribuni: *P. Papiu*, spânzurat la Tg.-Murășului; *Gregorian* și *Panletti*, împușcați la Sibiu; *Cândea* și *Teleki*, spânzurați cu alți cinci la Zarand.

Numărul centurionilor și decurionilor este necunoscut; fără teamă de exagerare însă îi putem socoti la cel puțin o sută; din cler: protopopul *Turcu*, spânzurat la Cluj; protopopul *Moldovanu*, măcelărit la Tg.-Murășului; preotul *I. Papiu* din Budiul-de-Câmp, spânzurat la Turda; preotul *Albini*, împușcat la Mănărade; preotul *Gregorian*, tatăl tribunului împușcat împreună cu fiul său la Sibiu; preotul *Cislea* din Teiuș, împușcat la Ogra în prezența celor 7 copii ai săi; în comitatul Zarand, 6 preoți spânzurați; în Hususău, un preot și 12 țărani, împușcați în același timp; pe Câmpie: peste 40 de preoți asasinați.

Afară de aceștia: la Blaj, 11 Români parte împușcați; la Sibiu și împrejurimi, 18 împușcați; la Cornățel,

23 împuşcaţi; la Iernut, în urma ordinului baronului George Apor, 26 spânzuraţi; pe şoseaua dela Dej spre Baia-Mare, 32 spânzuraţi; în Sighişoara şi împrejurimi, 40 împuşcaţi; la Daneş, după ordinul conţelului Haller, 50 împuşcaţi, din care 12 Saşi; la Odorhei, 60 asasinati în diferite chipuri; la Turda, 70 parte împuşcaţi, parte spânzuraţi, parte înjunghiaţi; la Sânger, 100 împuşcaţi şi spânzuraţi; la Cluj, 300 din care spânzuraţi şi 250 împuşcaţi; la Uioara, sângeroşii Kemény Istvan, Pogany Gyuri, Pogany Karoly şi cei doi Mikes au condamnat la moarte şi executat peste 300 de Români. *Intr'o singură zi au fost împuşcaţi 150; la fiecare împuşcătură Maghiarii strigau Românilor: „Cântaţi Deşteaptă-te Române!”*

Sacii conduşi de Jeney Iosif şi alţii, au măcelărit pe toţi Românii de sex bărbătesc din satele: Hodac, Ibăneşti. Rus, Morăreni, Dumbrava, Monor, Siandul-mare şi mic, Murăş-Sâncrai, Sânger, Sântioana şi Şient, au isgonit femeile, furându-le tot avutul, vânzând vitele la Reghinul-Săsesc şi Târgu-Murăşului, împărţind între ei ogoarele Românilor.

Mai socotind, că nu există nici un sat românesc în Ardeal, din care să nu fi fost ucişi 10—12 locuitori (în Ardeal sunt 2400 sate româneşti), apoi pe cei căzuţi în diferitele lupte, cari nu pot fi mai puţini de 8 până la 10 mii, ajungem uşor la 30—40.000¹⁾ Români morţi, aşa dar a patruzecoa parte dintr'o populaţie totală de 1.600.000 suflete (căci atâţia sunt aproximativ Români din Ardeal după numărătorile bisericeşti.) Sate complete arse şi distruse sunt 2 lângă Sibiu, 6 la Năsăud, în Silvania 7, pe şoseaua Mercurea-Deva 7, în împrejurimile Mărişelului 8, pe Murăş şi în cele două Târnave 9, în comitatul Dobâca 10, pe lângă Alba-Iulia 12, în comitatul Zarand 15, în cercul Coveş 24, deci tocmai 100; în parte distruse au fost 230 sate româneşti; în Silvania 18, pe Arieş şi în jurul Mărişelului 18, în comitatul Dobâca 30, pe Murăş şi Târnava 40, în cercul Coveş 50 şi în Zarand 75.

¹⁾ Răscoala Românilor a costat Ardealul 300 sate arse, 12 oraşele distruse şi 40.000 de Valahi morţi; au murit probabil cam tot atâţia Unguri. (Czecz, Campania lui Bem)

Socotind în satele total distruse, la 80 fiecare, iar în cele distruse în parte, de fiecare comună 20 case arse, socotind valoarea fiecărei case la 100 fiorini (mai jos nu putem socoti nici una dintre colibe, fie ea cât de sărăcăcioasă, ajungem la o pagubă de 1.260.000 fiorini; fiecare familie românească (și sunt 1.360.000 familii românești în Ardeal), a fost păgubită cu cel puțin 50 fl. parte bani peșin, parte în cereale și de-ale mâncărei, parte în mobile și vite; mai adăogăm deci o pagubă de 18.000.000 fiorini.

Din cei 40.000 Români uciși, cel puțin al patrulea era cap de familie sau susținătorul unei familii, care murind familia lui a pierdut cel puțin un capital de 1000 fl.¹⁾, ceea ce ne mai dă 10.000.000 fl., astfel că paguba materială totală suferită de Români trece de 29.260.000 fl.

(„Südslavische Zeitung“ No. 6 din anul 1850)

¹⁾ Copiii preotului Roth. uciși și ei în această mișcare, primesc dela Stat un ajutor de 400 fl. anual. Aceștia reprezintă procentele unui capital de 10.000 fl. Dacă deci un părinte de familie sas este socotit la 10.000 fl., putem și noi evalua pe unul românesc la 1000 fl.

TRIBUNUL CEL DIN URMĂ

TRIBUNUL CEL DIN URMĂ

MAXIM HULEA, 1828—1919

Și-a mai rotit odată privirea lui de vultur bătrân, fața i-s'a iluminat de cel din urmă zâmbet—și a plecat.

Isprăvise, de multă vreme, partea lui de muncă; acum sta numai la postul de veghe al veteranilor. Tovarășii de arme se răriseră până la unul. Se simția stingher, dar mai zăbovia totuș cât îl mai iertau puterile, să treacă *dincolo*, cu vestea biruinței depline.

Nepoții?

Da, i-se părea, de multă vreme, că sunt niște copilandri fără rost, și că nu mai are înțeles să se strecoare printre ei. Erau altă plămădeală, par'că, și nu din aceea a vechilor luptători din legiunea glorioasă a lui Iancu și Axente. Erau *copii*....

*

Cândul acesta îl tulbura, de câte ori își da seama, că luptele și jertfele lor dela 1848 au fost zadarnice.

Împăratul, pentru care s'a vărsat atâta sânge românesc, l-a răsplătit pe unii cu decorații, pe alții cu temniță și pe *toți* cu extrădarea pe mâna guvernelor ungu-rești.

Căzuse sprijinul în care se încredeau ei, veteranii: legenda cu credința în împăratul se rupea întotdeauna unde așa era mai subțire. O mai înodau oamenii cum puteau, o mai încurcau de pe o zi pe alta, dar totul era zadarnic... O sinamăgire, în care nu credeau nici cei ce o plămădiau.

Și tribunii cei din urmă, se întrebau cu adâncă mâhnire și revoltă: „*Atunci pentru ce am luptat noi?*”

Toata vitejia lor dela 1848 era acum o parodie umilitoare, ce mîna apa tocmai pe moara duşmanilor.
Şi s'au dus, unul câte unul.

*

Sufletul lor oţelit în focul aprig al marilor evenimente prin cari s'au strecurat nu se lăsa învins. Ei aveau, şi în clipa supremă, o nădejde ce stăruia cu îndârjire. Aşteptau de undeva (nu ştiu de unde, anume) o rază de salvare, ce trebuia să vină.

Acum s'a dus şi cel din urmă.

A închis, în urma lui, vestibulul Pantheonului românesc din Ardeal, în care a trăit şi a muncit o generaţie de viteji: generaţia luptătorilor noştri din patruzeci-şi opt.

Tribunului celui din urmă, Dumnezeu i-a rânduit să fie şi cel mai fericit. El pleacă, la vechii lui tovarăşi de arme cu faţa radioasă a vestitorului biruinţei dela Marathon.

Când va da faţă cu ei va scoate un chiot de voe bună, şi le va striga de departe:

Fraţilor! Jertfele noastre n'au fost zadarnice! Neamul românesc a eşit biruitor, ca pe vremea strămoşilor, ce ne-au adus pe aceste plaiuri!

*

Frate de cruce cu Axente, Iancu şi prepozitul Moldovănuţ—coleg de şcoală cu ei Maxim Hulea ia parte la toate mişcările ce s'au pornit din Blaj, de acea pleiadă de profesori, clerici şi elevi—în frunte cu Bărnău, Cipariu, Pumnul etc.—cari pe urmă şi-au susţinut principiile şi cu arma, şi au fost necesitaţi, în parte, să ia mai târziu toiaşul pribegiei.

După luptele dintăiu, la cari a luat parte, el are norocul să se întâlnească cu Iancu şi Moşii lui. „Oamenii”—spunea el s'au pus în genunchi şi lăcrimau, ca şi când ar fi văzut pe îngerul Domnului, în faţa lui Iancu“.

El trece în Munţii Apuseni, luând parte la cele mai stralucite izbânzii ale Moşilor. Una la Dealul-Mare când rămăşiţele armatei lui Hatvani au fost complect distruse; alta la Fântânele, unde trupele nobilului Vasvari amic personal al lui Iancu—au fost nimicite, în înţelesul literal al cuvântului.

A mai fost și la incendiarea Aiudului.

Axente Sever îl apără în broșura „Raspuns la cartea neagra“, unde îl numește, din greșeală *Ioan Hulea*. Dar lumea ungurească știa totuși, și nouă încă ne plăcea să credem, că el a aprins Aiudul.

Il întrebam, în cerc prietenesc, la un pahar de vin: Moșule, d-ta ai aprins Aiudul?

Nu știu...

Atunci l-a aprins Axente!

— Axente nu! El era la Murăș...

— Bine. Noi vom scrie odată despre aprinderea Aiudului, și atunci nu vom pomeni de d-ta?

— Acum, ce e drept e drept... Am fost și eu pe acolo.. Poate că am mai frecat câte o mașină (chibrit) de vre-o streșina, dar eu n'am aprins Aiudul...

Chestia rămânea încurcată. Dar vulturul bătrân avea totuși clipiri de gene, cu înțeles.

*

Nu se putea încredea în „copii“ mai tineri. Mai erau doi-trei din vechea generație, cu cari își mântuia poveștile. Pornea Nenea Axente dela Cricău, cu un borcan de vin bun și se opria la Cisteiu.

Ieșiau în liber și începeau să-și depene, încet-încet, crâmpieul trecutului.

La o vreme, după ce goliau câteva cupe, nenea Axente se înduioșa, zicându-i:

Mai frate, ia cântă ceva, de pe vremea noastră!

Și tribunul asculta, cu supunere, de porunca prefectului.

Incepea încet, cu glas tot mai pronunțat:

Striga Iancu dela munte:

Nu te teme, măi Axente!

Aici cântecul se întrerupea brusc.

Nenea Axente protesta sus și tare, că el nu s'a temut de nimeni în viața lui. Și cei doi tovarași de arme își urmau cheful și reminiscențele, după lămuriri îndelungate.

Câte pagini luminoase s'ar fi putut scrie pentru istoria suferințelor noastre din Ardeal, dacă un condeiu dibaciu ar fi putut fixa discuția acestor doi falnici ste-

jari, ce au preîntâmpinat viforul dușman, în vremile cele mai grele!

*

Ei au plecat însă, și cel din urmă a zăvorât locașul și a luat cheia cu sine.

Din prag, ne trimite totuș un cuvânt de bun rămas, cu surâs de apostol bătrân:

— Măi băieți! Am crezut, o vreme, că noi batrânii am luptat în zadar! Am crezut că nu ne înțelegeați. Am văzut acum și m'am convins, că ne-ați înțeles pe deplin... Am văzut că sângele apă nu se face... Voi sunteți acum la Tisa, poate dincolo de ea... Iertați, că am tras la îndoială, în îndârjirea mea de tribun bătrân, vitejia voastră, măcar pe o clipă... Voi sunteți copiii noștri... O să trec cu solia sfântă până sus, prin toate vămile văzduhului, până la Vlădicii Șuluțiu și Șaguna; până la Iancu, Axente, Papiu-Ilarianu, pe la toți; *până la Dumnezeu!!*

Și atunci, închinându-mă în fața lui, posternându-mă în țărână, voi zice: „Mărire Ție, Doamne, că ai pus pe dușmanii așternut picioarelor noastre! Și mă voi întoarce apoi spre voi, măi băieți, și voi trimite, cu dreapta mea de preot, ce a slujit la altar, și în Iagărul lui Iancu și Axente, cea din urmă binecuvântare!

(Ziarul „Patria“)

Al. Ciurcu

D I V E R S E

D I V E R S E

Impărțirea militară și administrativă a Ardealului pe timpul revoluției

Comitetul național român a împărțit țara, împărțire confirmată de guvernatorul militar și civil din Sibiu, baronul Puchner, în 15 *prefecturi*, având fiecare prețetură în frunte un *prefect*, care era administratorul prefecturii și comandantul legiunei de gardă națională.

Fiecare legiune era împărțită în batalioane de o mie bărbați, comandate de *tribuni*; batalionul în companii de câte o sută de glotași, comandate de un *centurion* și companiile în secții de câte 10, comandate de *decurioni*.

Cei cinsprezece prefecți

1. Avram Iancu;
2. Axente Sever;
3. Simion Balint;
4. Petre Dobra.
5. Ion Buteanu;
6. Macarie Moldovan;
7. N. Vlăduț;
8. Protopop Vasile Turcu;
9. Dionisie Marțian;
10. Niculae Solomon;
11. Florian Micăș.
12. Ioan Bran;
13. Iovian Brațu;
14. C. I. Secăreanu;
15. C. Roman.

Comitetul permanent dela Sibiu

Saguna; președ.; S. Bărnuz, vice-președinte; protopop *Moise Fulea*; protopop *I. Panovici*; protop. *I. Bădilă*; concip. *Petre Man*; concip. *Paul Dunca*; pr. *Nicolae Man*; prof. *Aron Pumnul*; canc. *A. Papiu Ilarian*; adv. *Ioan Buteanu*; adv. *Avram Iancu*; canc. *Ioan Pipoș*; iurist *I. Pușcariu*; prof. *Alex. Bătrâneau*; adv. *N. Avram Pinciu*; canc. *Gabriel Vaida*; paroh *Sava Popovici*; prof. *N. Bălășescu*; canc. *I. Suciu*; *Ștefan Moldoveanu*; prof. *C. Roman*; canc. *V. Tămăș* și adv. *Florian Micăș* ales la Blaj la 4 (16) Mai 1848.

*

Comitetul de pacificare, confirmat de Mareșalul Pucher la 16 Oct. 1848:

Niculae Balășescu, Simion Bărnuz, A. Treb. Laurian, Timotei Cipariu, Florian Micăș și Ion Bran.

Mai târziu a fost întregit cu Gheorghe Bariș și alții.

Delegații Românilor la Innsbruck

Sosind la treizeci Mai delegația română la Innsbruck au înmănat Majestății Sale petiția redactată în adunarea dela Blaj (3/15 Mai), la care împăratul dădu următorul răspuns din 11 Iunie:

„Deoarece petiția redactată de supușii Mei de origină română, a fost deja rezolvată prin Unirea Transilvaniei cu Ungaria votată în unanimitate de Dieta dela Cluj și sancționată de mine provizoriu prin art. 7 al ultimei diete ungurești. Mă bucur să pot asigura pe delegații aflați aci, că prin acest articol de lege, care acordă tuturor locuitorilor Transilvaniei, fără distincție de naționalitate, de limbă și de religie, aceleași libertăți și drepturi, s'a satisfăcut în mare parte dorințele exprimate de ei; prin înțelegerea lor viitoare depinde deci numai de executarea acestor legi; de altfel primesc cu mulțumire exprimatele sentimente de credință nestrămutată și vă asigur de grația și bunăvoința Mea regală“.

7 Iunie 1848

Delegații nemulțumiți cu acest răspuns, văzând tocmai în acest act pîierea națiunii lor, au hotărât la 18 Iunie să adreseze împăratului o a doua petiție și mai categorică:

„Maiestate!

Națiunea românească din Transilvania și-a exprimat într-o petiție formală, înmănată Maiestății Voastre la 30 Mai a. c. după asigurarea că va rămâne credincioasă în veci Maiestății Voastre și înaltei case împărătești, dreapta sa dorință, că să fie pusă pe picior de egalitate, în privința politică și religioasă, cu celelalte națiuni ale țării, cu dreptul de a se servi de limba națională în toate chestiunile ce o privesc, și-ca să se bucure de reformele timpului.

Răspunsul acordat de Majestatea Voastră la 11 Iunie spunea că „petiția a fost rezolvată prin Unirea Transilvaniei cu Ungaria votată cu unanimitate de dieta dela Cluj și sancționată de Majestatea Voastră provizoriu prin art. 7 al ultimei diete ungurești, și că prin acest articol de lege, care acordă tuturor locuitorilor Transilvaniei, fără distincție de naționalitate, de limbă și de religie, aceleași libertăți și drepturi, s'a satisfăcut în mare parte dorințele exprimate de noi.

Ne permitem a mărturisi cu supunere prea respectuoasă Maiestății Voastre în numele poporului nostru, *că limba și naționalitatea este comoara cea mai scumpă Românilor*; pentru aceasta, care constituia națiunei românești singura piedică pentru dobândirea de onoruri politice, au suferit ei mai mult de 4 secole, toate nedreptățile, la cari au fost supuși din partea celorlalte naționalități; acum însă, când constituția dela 25 Aprilie garantează tuturor popoarelor limba și naționalitatea, națiunea română pierde atât limba cât și naționalitatea prin unirea cu Ungaria, căci după legile ultimei diete ungurești, cari vor fi valabile după unire și pentru Transilvania, Românul nu mai reprezintă națiunea sa; de aceea tot ce Românul pare că câștigă prin Unire, nu este de loc un câștig în comparație cu ceea ce pierde, adică naționalitatea și limba sa, ci o nedreptate strigătoare la cer și o distrugere complectă a existenței sale politice și naționale.

Conform acelor articole de legi ungurești nu se recunoaște ca limbă de stat decât limba ungurească, celelalte nu se respectă decât, atât, că nu sunt eliminate cu totul; în întreaga Ungarie nu se recunoaște decât o

națiunea ungurească, celelalte nu se menționează nici macar după nume; de altă parte se stipulează un cens pentru exercitarea drepturilor unui cetățean activ, care cens îl posedă numai puțini Români; prin urmare națiunea noastră rămâne prin acestea și alte dispoziții exclusă de fapt de la orice drepturi, ca și mai înainte prin vechile legi; aceasta ar fi însă, într'un timp când drepturile căminilor sunt universal recunoscute ca bază a statelor, o situație pe care am prefera s'o schimbăm cu moartea.

Declaram deci Maiestății Voastre că menținem dorințele exprimate în petiția noastră și rugăm pe Maiestatea Voastră să ni le aprobe în mod grațios. În ceea ce privește unirea pronunțată în dieta de la Cluj, fără noi, protestăm contra ei, cum am protestat anticipat în petiția noastră contra discuției unei chestiuni atât de importante, care ne privea atât de mult.

Maiestate!

După vechile formalități, atât de rău numite *Constituție transilvană*, în Transilvania este reprezentată numai nobilimea ungurească, căci Sășii cu cei 22 deputați sunt în absolută minoritate, Românii însă, cari formează mai mult de două treimi a populației, nu sunt reprezentați de loc. Alienarea Transilvaniei, în orice mod, fie ca supunere, fie ca anexare, întrece puterile unei adunări constituite în mod atât de unilateral. Cerem deci cu tot dreptul, ca pentru discuția unei chestiuni atât de importante pentru orice locuitor al Transilvaniei, să fie convocată o dietă specială, compusă din deputați aleși—după numărul diferitelor naționalități,—cari să discute liber interesele lor și să ia hotărâri tot atât de liber. O unire declarată în mod unilateral și grăbit în punctele ei cele mai importante ar putea să aducă neliniște și nenorociri asupra țării.

Prin aceasta declarăm de repetate ori credința noastră mutată Maiestății Voastre.

Viena, 18 Iunie 1848.

**Prea credincioși supuși ai
Maiestății Voastre
(Urmează semnăturile)**

Onor.

Comitetului Român de Pacificare

Vă rog să comunicați comandantului *Iancu*, precum și subcomandanților și poporului român gratitudinea Comandamentului General pentru prețiosul ajutor dat de Români locotenentului *Christian Sibert* dela regimentul de dragoni Prințul Eugen de Savoia, care împiedicat de rebeli la Huedin, împreună cu 145 oameni și cai, de a se duce la regimentul său, a putut să scape numai cu ajutorul Românilor pe drumurile neumblate din munți

Sibiu, 31 Oct. 1848

Pfersmann m. p.
F. M. L.

Scrisoarea lui Kossuth

Adresată lui *Hatvany*, prin care îi dă ordin să înainteze împotriva Românilor, cu toate tratativele conduse cu Dragoș

Domnului *Hatvani Imre*
Comandant de trupe

.....
.....
.....
Cu privire la procedarea deputatului *Dragoș*, iau cu mulțumire act despre raportul d-tale, și te avizez, ca împartășesc vederile d-tale, iar lui *Dragoș* i-am răspuns la raportul ce mi l-a trimis prin curierul d-sale, ca eu nu admit nici o tocmeală cu rebelii și nici o explicație în ce privește amnistia. Cel ce vrea grație să petiționeze, și guvernul va ști să grațieze acolo unde grațierea poate să aibă loc; și l'am îndrumat totodată, ca sub pretextul armistițiului și încheierii păcii să nu împiedice războiul nicidecum, ceea ce și se comunica în scopul, ca să-și continue activitatea în acest înțeles și cu toată energia, țara a ține seamă de nici un fel de interese particulare.

Debrețin, 11 Mai 1849

Kossuth m. p.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
Istoria Mișcării Românești din Ardeal în anii 1848 și 49, după	
Gh. Bariț	11
Raportul prefectului Avram Iancu.	81
Raportul prefectului I. Axente Sever	135
Raportul prefectului Simion Balint	178
Raportul căpitanului Gratze.	205
Raportul locotenentului Mihail Noak	211
Raportul locotenentului Mânzatu	221
Asediul Alba-Iuliei	225
Extras din „Campania lui Bem”.	239
Operațiunile din nordul Transilvaniei	263
Întâiul Regiment de grănișeri român	273
Correspondențe despre războiul din mnnți	279
Sentimentele populației maghiare după înfrângerea lui Kemény.—	
Deblocarea Alba-Iuliei. — Scrisoarea colonelului Stein . . .	287
Pierderile Românilor	295
Tribunul cel diu urmă	301
Diverse	307

EDITURA LIBRARIEI AL. STĂNCIULESCU

BIBLIOTECA ISTORICA

PUBLICAȚIE PERIODICĂ

No. 1, — Textul tratatului de pace.

No. 2. — Bătălia decisivă (18 Iulie—11 Nov. 1918).

No. 3. — Luptele Românilor din Ardeal în anii 1948 și 49.

SUB TIPAR

No. 4 — În temniță, la Moscova.

IN "PREGĂTIRE

Patru luni de bolșevism în Ungaria.

Războiul interbalcanic (1913).

Cronologia războiului.

Etc, etc.

BIBLIOTECA „RĂZBOIULUI NOSTRU“

DEPOZITUL GENERAL LA LIBRĂRIA AL. STĂNCIULESCU

A APĂRUT No. 1

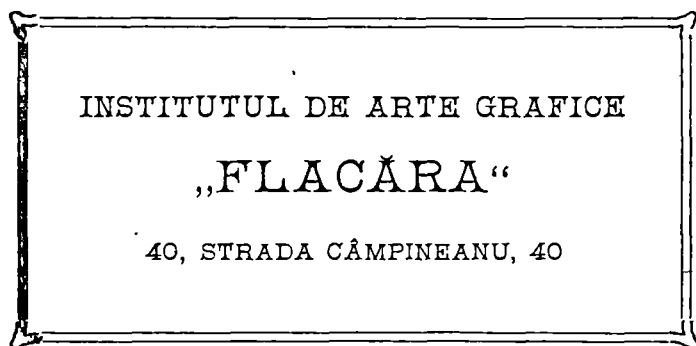
CAMPANIA ROMÂNIEI DIN 1916

Traducere din limba engleză

 Prețul 4 lei

Mărețele fapte săvârșite de armata română, în cursul acestui război, au îndemnat pe câțiva modești tineri să deschidă o serie de volume ce vor apare sub titlul colectiv da „*Biblioteca Războiului nostru*“. Tendința acestor cărți este să pue sub ochii publicului cititor documentele privitoare la războiul purtat de noi, înfățișându-i desfășurarea. Se va ține seamă, în afară de colecționarea documentelor locale, cu deosebire de aprecierile și constatările făcute în străinătate asupra noastră și vor apărea pe rând în Bibliotecă.

(Din prefața primului volum)

Editura Librăriei STĂNCIULESCU

BUCUREȘTI. — BULEVARDUL ELISABETA, 5

A APARUT:

N. Zaharia. Vasile Alexandri
operele lui Lei 8. —

Stelian Constantinescu. Schițe
din Norvegia. Lei 8. —

E. Lovinescu. Epiloguri Literare
Lei 8. —

Jean Marie Guyau. Educație
și Ereditate trad. din l. Franc.
de Stelian Const. și Virgil N.
Dinculescu Lei 4. —

Leon N. Telstoi. Război și Pace,
volumul Lei 10. —

Napoleon și Alexandru. trad.
de G. B. Rareș Lei 10 —

Al. Anestin În foc . . . Lei 3.50

Mihail Negru. Aspecte și frag-
mente din civilizațiunea și gân-
direa chineză, dela origină și
până astăzi, (cu aproape șapte-
zeci clișee) Lei 7.50

Pentru Carpații noștri. Lei 4 —

Th. D. Speranția. Anecdote de
post Lei 2.50

Mihail Lungianu. Clacă și Ro-
bot Lei 3. —

Gabriel Fulger. Revoluția
Dramă Istorică Lei 2. —

Th. D. Speranția. Psihologia
pentru toți Lei 4. —

N. Ionescu Jilava. Visul Impli-
nit Lei 4. —

Ștefan Popp. Dicționar orto-
grafic al l. rom. Lei 3. —

Printre Portocali. V. Blasco
Ibanez Roman trad. de B. G.
Rareș cu ilustr. Lei 5. —

Bernard Shan. Medicul în Di-
lemă, comedie în 5 acte Lei 4.50

Biblioteca Istorică No. 1. Textul
Tratatului de Pace . Lei 2. —

Biblioteca Războiului Nostru No.
1. Campania Română din 1616
Traducere din Limba Engleză
cu o prefață de Octavian Goga
Lei 3. —

Casian Munteanu. „A'acul”
Insemnările din război ale unui
soldat român din armata austro-
ungară Lei 3. —

Aurel Esca și Ion Schiopul.
Cântece Populare Ardelenesti
de pe câmpul de război Lei 2. —

Locot.Dorin Atrocitățile Austro-
Ungarilor din Serbia Lei 12.5

SUB TIPAR:

Victor Hugo. Notre Dame de
Paris. Roman, traducere op.
comp. de Dr. G. A. Dumitrescu

Ed. About. Căsătoria la Paris.
Traducere de Dr. G. A. Du-
mitrescu.

Radu Cosmin. Românii la Bu-
dapesta. Desrobitorii Vol. I. În
Capitala lui Bella Kuhn Vol. II

Heinrich Ibsen. Viața și opera
lui. Traducere de Mihail Negru.

Vlad. Karolenko. Prăbușirea Ta-
rismului.